Cuplom Reelatud

A.V. JEFIMOV

UUSAEG

1789–1870

RK PEDAGOOGILINE KIRJANDUS

Duplum

A. V. JEFIMOV

UUSAEG

1789—1870

ÕPPERAAMAT KESKKOOLI
VIII KLASSILE

2685

RK
PEDAGOOGILINE KIRJANDUS
TALLINN 1941

Sissejuhatus.

Prantsuse kodanlik revolutsioon kui kapitalismi võidu ja kindlustumise ajajärgu algus. Kapitalismi võidu ja kindlustumise ajajärk juhtivais maades (1789—1870) kuulub Uusaega. See algab Prantsuse kodanliku revolutsiooniga, mis andis Euroopa absolutistlik-feodaalsele korrale purustava löögi. Ainult Prantsuse kodanlikus revolutsioonis viidi võitlus kodanluse täieliku võiduni aristokraatia ehk aadliseisuse üle. Prantsuse revolutsioon hävitas kiiresti ja otsustavalt talupoegade feodaalse sõltumuse, lõi maal vaba väiketaluomandi, hävitas tsunftid ja kaubanduslikud kitsendused.

Niisuguseid tulemusi ei saavutanud ükski varemaist kodanlikest revolutsioonest, ei Madalmaade ega isegi Inglise oma. Madalmaades säilis maal ka pärast XVI saj. revolutsiooni pärisorjusliku sõltumuse jäänuseid. Inglismaal puhastas XVII saj. kodanlik revolutsioon teed kapitalismi arenemisele sellel maal ja viis ta võidule. Kuid Inglismaal ei läinud talupoegadel korda aadlilt maad ära võtta. Need piiskopi- ja aadlimaad, mis konfiskeeriti XVII saj. revolutsiooni ajal, võttis kodanlus enda kätte. Seal ei ajanud mitte talupojad mõisnikke minema, vaid mõisnikud ja kodanlus ajasid talupoegi oma maadelt ära, „tarastades" kogukondlikke maid. Seejuures hakkasid Inglismaal pärast XVII saj. revolutsiooni tööstus (kapitalistlik manufaktuur ja käsitöö) ja kaubandus kiiresti edenema, märksa kiiremini kui Madalmaades, kus säilis rohkem feodalismi pärimusi.

Inglise kodanlik revolutsioon XVII saj. ja Inglismaa hoogne majanduslik arenemine pärast seda revolutsiooni lõid eeldusi masinate tarvituselevõtuks. XVIII saj. viimasel kolmandikul tekkis Inglis-

maal, esmakordselt maailma ajaloos, suur kapitalistlik masinatööstus, mis hakkas tungima ka teistesse maadesse, kõigepealt Euroopa mandrile ja Põhja-Ameerikasse. Kuid feodaalne kord Euroopa mandri maades osutus vabrikutööstuse arenemisele suurimaks takistuseks. Alles Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajast algab seal kapitalistliku masinatööstuse arenemine.

Pärast Prantsuse revolutsiooni saavad tolle aja eesrindlikes mais ühiskondlikeks põhiklassideks proletariaat ja tööstuslik kodanlus. Sellest ajast peale toimub Inglismaa ja Prantsusmaa jälgedes kodanlikke revolutsioone ja algab kodanlikke ümberkujundusi teistes Euroopa riikides. Mitmel maal tekib kodanlik-rahvuslikke ühinemisliikumisi. Peetakse sõdu asumaade vallutamiseks ja surutakse maha neis tekkivad ülestõusud.

Sel ajajärgul astub kodanlus korduvalt välja revolutsioonilise klassina; kuid sellest ajast, kui proletariaat muutub iseseisvaks poliitiliseks jõuks, hakkab ühes tema iseteadvuse kasvamise ja organiseerimisega kodanluse revolutsioonilisus kahanema; ta läheb ikka meelsamini tehinguisse feodaalsete klassidega.

XIX saj. keskpaiku toimub määratu suure maailma-ajaloolise tähtsusega sündmus. Proletariaadi suured revolutsioonilised juhid ja teoreetikud — K. Marx ja F. Engels — loovad teadusliku kommunismi teooria. XIX saj. 60-ndail aastail loodi nende juhtimisel I Internatsionaal.

„Kapitalismi võidu ja kindlustumise ajajärk juhtivais mais“ [1], mida valmistas ette kapitalistlike suhete arenemine eelkäival ajajärgul, alates eriti XVII saj. Inglise revolutsiooni ajast, kestab Prantsuse kodanlikust revolutsioonist XVIII saj. kuni Prantsuse-Preisi sõjani 1870.—1871. a. ja Pariisi Kommuunini. See Uusaja järk hõlmab peaaegu sada aastat kodanlikust revolutsioonist Prantsusmaal kuni inimkonna ajaloos esimese proletaarse revolutsioonini, kuni esimese proletariaadi diktatuurini maailmas, mis avab kapitalismi algava languse ajajärgu.

Põhimine vastandlikkus kodanliku ja sotsialistliku revolutsiooni vahel. Prantsuse revolutsiooni ajajärgul XVIII saj. võitis Euroopas võitluses feodalismiga kapitalism. Prantsuse revolutsioon XVIII saj.

[1] J. Stalin, S. Kirov, A. Ždanov, Märkusi õpiku „Uusaeg“ konspekti kohta.

oli kodanlik revolutsioon, sest ta viis võimule noore ja tol ajal jõulise klassi — kodanluse. XX saj. toimus Venemaal suur sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, mispuhul proletariaat kukutas kodanluse. See revolutsioon pani kehtima uue, sotsialistliku korra. NSVL-s kaotati võitluses kapitalismiga igasugune inimese kurnamine inimese poolt.

„Prantsuse revolutsiooni eesmärgiks oli feodalismi likvideerimine kapitalismi kindlustamiseks," ütleb sms Stalin, „Oktoobrirevolutsiooni eesmärgiks on aga kapitalismi likvideerimine sotsialismi kindlustamiseks [1]."

Uusaja uurimine näitab meile põhimist, põhimõttelist vastandlikkust kõigi kodanlike revolutsioonide ja proletariaadi suure sotsialistliku revolutsiooni vahel. Kõikide eelkäinute, nende hulgas kõigi kodanlike revolutsioonide puhul asendus ühe kurnava klassi valitsus teise kurnava klassi valitsusega. Alles suur proletaarne revolutsioon NSVL-s hävitas igasugused kurnavad klassid ja parandas põhjalikult kõige laiemate töötavate kihtide olukorda.

[1] Stalin, Vestlus saksa kirjaniku Emil Ludwig'iga, Partkirjastus, M., 1937, lk. 47.

Esimene jagu.

Euroopa ja Põhja-Ameerika XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul.

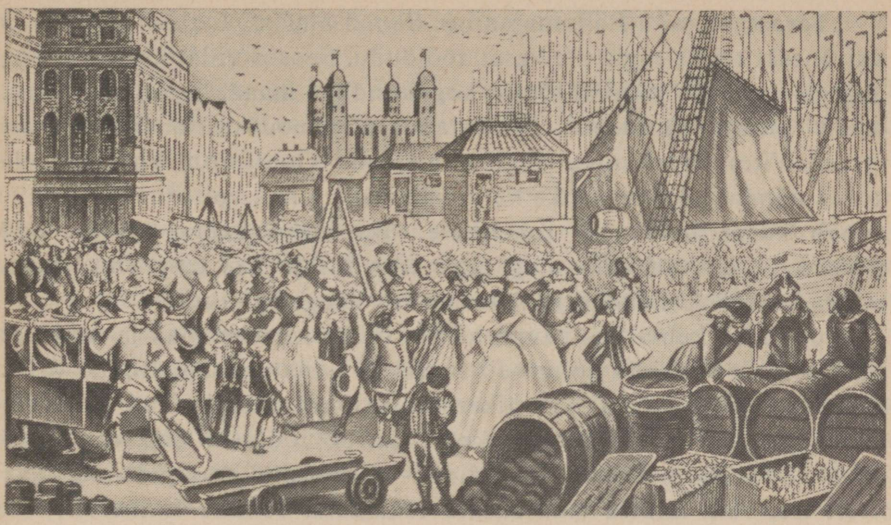
1. PEATÜKK.

EUROOPA ENNE KODANLIKKU REVOLUTSIOONI PRANTSUSMAAL.

Võitlus esikoha pärast maailmas. Inglismaa tõus. XVI saj., pärast suuri maadeavastusi, olid Hispaania ja Portugal maailma tugevaimad riigid. Nad valdasid määratu suuri asumaid, mis andsid palju kulda. Need olid rikkad, võimsad riigid võitmatu laevastiku ja kohutavate sõjavägedega. Aga XVIII saj. lõpuks muutus seisukord. Ühenduses Madalmaade lahkulöömisega ja kaubanduskeskuste nihkumisega sinna, jäid Hispaania ja Portugal ikka enam maha ja nõrgenesid. Nad kaotasid tunduva osa oma asumaadest. Küllalt suurt osa etendasid Hispaania ja Portugali nõrgenemises mõisnike ja kirikliku reaktsiooni tugevnemine neis maades.

Pärast Madalmaade revolutsiooni võis näida, et esikoht läheb kindlasti Madalmaade kätte. Tõepoolest, esimesel ajal pärast revolutsiooni ja Hispaaniast lahkulöömist oli Madalmaadel väga rikkaid asumaid ja erakordselt laialdasi kaubasuhteid. Madalmaade meremeestest kõneldi, et need olevat „merevoorimehed", kes veavad kõigi maade kaupu maailmas. Aga säärane seisukord ei kestnud kaua. Hispaanial osutus korraga kolm „pärijat". Võitlusse esikoha pärast maailmas astusid peale Madalmaade veel Prantsusmaa ja Inglismaa.

Inglise kodanliku revolutsiooni ajal alustas Cromwell sõda Madalmaadega. Hollandlased purustati Inglise laevastiku ja sõjavägede poolt. Pärast seda algas kestev ja visa võitlus Inglis- ja Prantsusmaa vahel, kus ülekaal oli Inglise poolel. Viimne suur sõda, nn. Seitsmeaastane sõda (1756—1763) viis Inglise otsustavale võidule ja feodaal-absolutistliku Prantsusmaa märgatavale nõrgenemisele.

Londoni sadam — *XVIII saj. gravüür.*

1763. a. Pariisis allakirjutatud rahu järgi andis Prantsusmaa Inglismaale oma tähtsaimad asumaad Indias ja Kanadas. Need saavutused tõstsid erakordselt Inglise kaubandust ja koloniaalvõimu.

INGLISMAA XVIII SAJANDI 60. JA 70. AASTAIL.

Kapitali kuhjumine. Juba XVII saj. kodanliku revolutsiooni ajast Inglismaal kehtivad „navigatsiooni aktid" soodustasid samuti Inglise kaubanduse õitsengut. Määratu suurt kasu andis kauplemine orjadega. Suuri kapitale koondus maaomanike kätte, kes ajasid talupojad maalt minema ja võtsid nende maad enda kätte.

Inglise asumaade asustamine toimus kiiresti — sinna asus elama hulk talupoegi, kes olid kaotanud oma maad „tarastamiste" tagajärjel. Need asumaad moodustasid tähtsa turu Inglise tööstusele.

Asumaade riisumise arvel tekkis Inglismaal suuri kapitale. Juba XVII sajandist hakatakse Inglismaal asutama kaubanduslikke ja tööstuslikke osaühinguid purjeriide ja püssirohu valmistamiseks tarvismineva salpeetri tootmiseks, samuti ühinguid kaevanduste kasutamiseks.

„Tarastamised". Põllumajandus. Samal ajal oli Inglismaal rohkem kui üheski teises riigis üleliigset tööjõudu. Seoses villatööstuse arenemisega algas XV sajandi lõpust kogukondlike maade jagamine. Karjamaad piirati taradega. „Tarastamised" soodustasid talupoegade (yeoman'ite) laostumist. Inglise kirjanik Goldsmith kirjutas selle kohta nõnda: „Armas lahke küla, vaimustavaim kogu orus . . . , tühjus annab kurva ilme sinu rohelusele: üks isand haaras endale kõik mõisad . . . ja, värisedes ning taganedes kiskja käe eest, sinu lapsed jätavad maha kodukoha ja lähevad ära kaugele, kaugele."

Tuhanded kehvikud, pauperid, kes olid kaotanud maa ja ulualuse, rändasid tööd otsides tolmuseil teedel ja linnatänavail. Endisi väikeperemehi (yeoman'eid) ja väikerentnikke asendasid nüüd suurperemehed, gentry'st mõisnikud, kelle juures töötasid sulased. Kõige suuremad maaomanikud — lordid — ei juhtinud majapidamist tavaliselt ise, vaid andsid maa suurte tükkidena rendile farmereile, kes samuti palkasid tööle sulaseid.

Inglise külas on säilinud keskajast säärane komme: kui mõni maata kehvik suudab kogukondlikule maale või tühjale kohale, mis kuulub lordile või kogukonnale, ehitada ühe öö jooksul onni ja nimelt ahjuga, siis oli tal lubatud elama asuda sellesse onni. Sel viisil sai lord või farmer odava, temast sõltuva palgatöölise. Neid kehvikuid-poolsulaseid nimetati cottar'iteks (sõnast cottage — majake, onn) ja nad moodustasid maal küllalt suure kihi. Nüüd aeti ka need kehvikud maadelt minema.

XVIII saj. lõpuks olid talurahvast maaomanikud Inglismaal peaaegu täielikult laostunud.

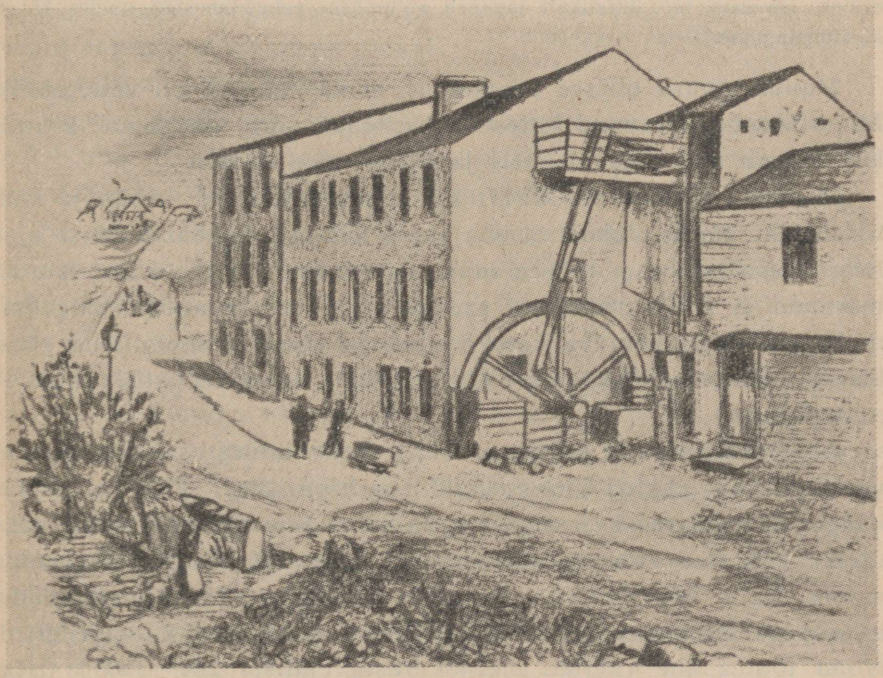
Väiketalumajapidamise likvideerimine, mis kapitalismi juures mõjus väga raskelt talupoegkonnale, oli samal ajal suureks edusammuks, sest et see soodustas jälle põllumajanduse arenemist. Selle ajani väiketalupidamine oma üleribasuse ja mahajäänud kolmeväljasüsteemiga pidurdas täiuslikumate maaharimisviiside tarvituselevõttu. Varem võeti pärast lõikust põldudelt kõik tarad maha ja kõrrepõllule aeti kari. Kõik külvasid ja lõikasid üheaegselt. See ei lubanud läbi viia paremat külvikorda ja uusi kultuure. XVIII saj. lõpuks, pärast väiketalumajapidamiste likvideerimist, saavutas Inglise põllumajandus juba esikoha maailmas, võttes tarvitusele sügavkünni, äestamise, kunstväetise, põllumajanduslike kultuuride vaheldumise jne. Hakati

kasvatama kogu maailmas kuulsaid durham'i lehmi ja härgi ja rasvaseid yorkshire'i sigu.

XVIII saj. kasvasid linnad nii kiiresti, et põllumajandus ei suutnud neid küllaldaselt varustada toodetega. XVIII saj. lõpust peale hakkab Inglismaa sisse vedama vilja.

Tööstus. Pärast rea riikide vallutamist Indias hakati sealt Inglismaale vedama hulgaliselt odavat ja ilusat käsitsi värvitud sitsi. Kaupmehed ja Inglise ajalehed tõstsid siis kampaania sisseveetavate sitside vastu, mis võistlesid Inglise omadega. See andis omakord tõuke ketramise ja kudumise täiendamiseks Inglismaal endal.

Seks ajaks olid tsunftid Inglismaal tugevasti langemas. Ühed käsitöölised töötasid iseseisvalt (tavaliselt aitasid töö juures naine ja lapsed) ja müütasid kaupa turul; teised töötasid ülesostjale, näiteks kudusid kalevit tellimise peale kaupmehele temale kuuluvast villast, vahel ka tema telgedel. Olgugi et nad jätkasid veel töötamist oma

Inglise esimesi aurujõul töötavaid vabrikuid.

kodus, muutusid nad aga tõeliselt juba palgatöölisteks. Nii näiteks jagas Nottingham'is 50 sukakauplejat kodudesse laiali 1200 kudumismasinat.

1790. a. oli kellelgi James Pilgrim'il Londonist 2000 töölist, kelledest enamik töötas oma kodus. Inglismaal oli XVIII saj. levinud kapitalistlik manufaktuur, eriti villatööstuse alal. Manufaktuuri alal (sõna manufaktuur tähendab käsitsi töötlemist) ühendati tavaliselt palgaliste tööd töökodades käsitööliste tööga kodudes, kes aegamööda muutusid palgatöölisteks. Manufaktuur oli kapitalistlik tootmisviis, mis rajanes käsitööle, kasutamata masinaid. Manufaktuuri alal valitses suurel määral tööjaotus.

Nõnda kirjeldas XVIII saj. suurim majandusteadlane inglane Adam Smith tööjaotust nööpnõelatööstuses: „Üks tööline venitab traati, teine tasandab seda, kolmas lõikab, neljas teritab, viies treib otsa peakese jaoks. Peakese töötlemine omaette koosneb 2—3 toimingust. Eriliseks tegevuseks on tema otsapanek, järgmiseks — nööpnõela poleerimine. Isegi nööpnõelte pakkimine paberisse on hoopis eriline, iseseisev töö. Järelikult jaguneb nööpnõela valmistamistöö umbes 18 eri käsitoimingusse."

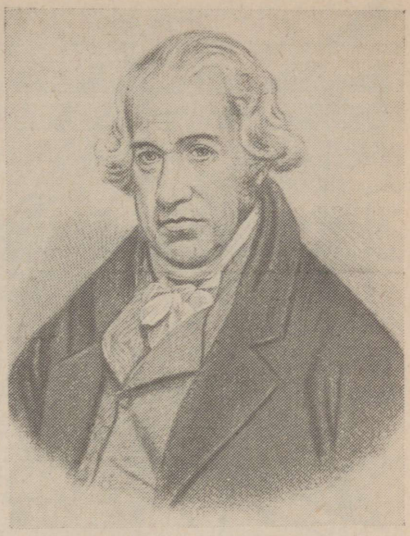
Manufaktuuril oli see peapuudus, et käsitehnika oli vähetootlik. Manufaktuur ei saanud kiiresti suurendada oma toodangut ja anda küllaldaselt kaupu asumaadele ja Inglismaale endale.

Masinate leiutamine. XVIII saj. lõpul, suure tööstusliku ja kaubandusliku tõusu olukorras, üha enam kasvava kaubanõudmise ajal, leidis Inglismaal aset tohutu suure tähtsusega sündmus: seal leiutati masinaid ja tekkis vabrikuid sadade ja hiljem tuhandete palgaliste töölistega. Inglismaal hakkasid kujunema uued ühiskondlikud põhiklassid: tööstusliku kodanluse klass ja tema tulevane hauakaevaja — proletariaat.

Kõigepealt ilmusid masinad noorde puuvillatööstusse, kus polnud veel suutnud tekkida kitsendavaid tsunftipiiritlusi. 1765. a. leiutas kangur Hargreaves ketrusmasina, mille ta nimetas oma tütre auks „Jenny'ks". See ketrusmasin ketras korraga 16 lõnga. Töö, mida varem tegid inimsõrmed, tõmmates ja keerutades puuvillakiude, toimus nüüd masina abil. Leiutati ka mehaanilised kudumisteljed. Nüüd töötas ühe vabriku mitmekordses ehitises 200—300 ja isegi kuni 600 töölist. Esimene vabrik ehitati 1771. aastal osava tegelase

juuksur Arkwright'i poolt, kes oli varastanud võõra leiutise. Esimesis vabrikuis pandi masinad liikuma veerataste abil, seepärast ehitati vabrikud ainult jõekaldaile.

1784. a. viis Glasgow' ülikooli laborant Watt, kes tundis kolme võõrkeelt — prantsuse, saksa ja itaalia — ja oli läbi lugenud hulga raamatuid tehnika alal, lõpule täiendatud aurumasina leiutise, mille kallal ta oli palju aastaid töötanud. Oma leiutise kohta kirjutas Watt: „Meie kanali kaldale on vaja ehitada tehas, mis varustaks kogu maailma kõigis võimalikes suurustes masinatega." Nüüd hakati vabrikuid ehitama mitte ainult jõekaldaile, vaid mistahes kohtadele.

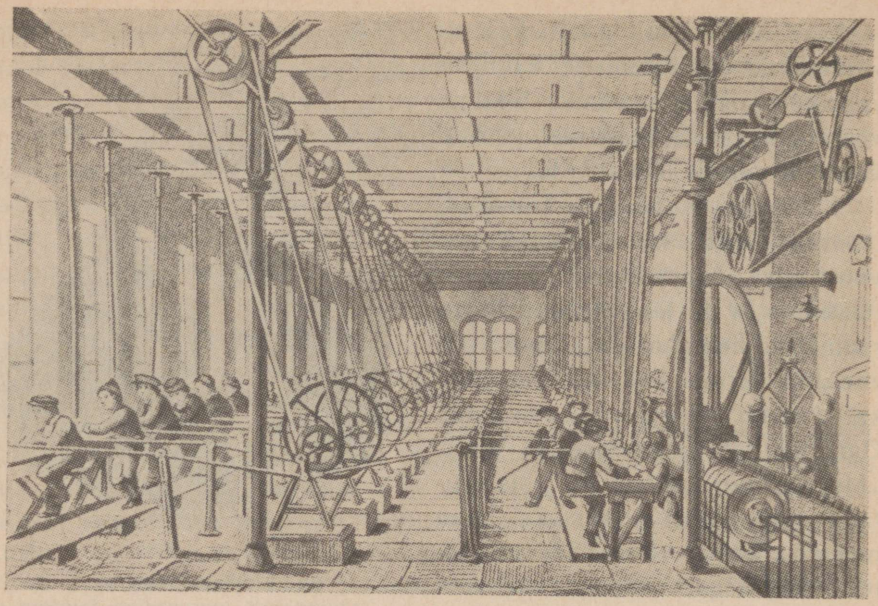

James Watt,
täiendatud aurumasina leiutaja.

Samal sajandil õpiti Inglismaal sulatama malmi mitte puusöe, vaid koksi abil. Algab hoogus kivisöe tootmine: selle transportimiseks ehitatakse kanaleid. Ehitatakse malm- ja raudsildu.

Nii tekkis Inglismaal XVIII saj. lõpul suur kapitalistlik masinatööstus. Kuid lõplikult see võitis alles XIX saj., juba pärast kodanlikku revolutsiooni Prantsusmaal. Prantsuse kodanlik revolutsioon tegi lõpu feodaal-absolutistlikule korrale Prantsusmaal endal ja hävitas palju feodaalaja kütkeid, mis tõkestasid kapitalismi arenemist teistes Euroopa maades. XIX saj. avanes Euroopas Inglise kaupadele hoopis laialdasem turg kui varem, sellest hoolimata et Euroopa riigid panid kehtima kõrged tollitariifid. Tunduv osa Inglismaa tööstustooteid leidis turu asumaades. Seks ajaks täiendub uus masinatehnika Inglismaal ja juurdub ikka rohkem tööstuses ja osaliselt ka põllumajanduses.

Masinate ja vabrikute ilmumine XVIII saj. lõpul Inglismaal, aga mitte mõnel teisel maal, seletub sellega, et seal varem kui teistes maades kõrvaldati need tõkked, mis takistasid kapitalismi arenemist.

Laste töö vabrikus.

Eriti suurt osa etendas selles suhtes kodanlik revolutsioon XVII saj. Seal leidus suuremal määral kui teistes Euroopa riikides kapitale ja tööjõudu ning arenenud manufaktuurtööstust.

FEODAAL-ABSOLUTISTLIKU KORRA VALITSEMINE EUROOPA MANDRIL.

Võrdleme Inglismaad Euroopa mandri riikidega. Prantsusmaal, kus veel valitses feodaal-absolutistlik kord, olid kehtimas sisetollid ja kitsendavad tsunftimäärused. Talupojad olid mõisnikkude ja kuninga ametnike maksuvõtmiste läbi täiesti vaesunud, põllumajandus oli languse seisukorras.

„Püha Rooma keisririigi" feodaalseis riikides oli kapitalismi arenemine eriti raskendatud Saksamaa killunemise pärast 300 iseseisvaks ja üle 1000 pooliseseisvaks riigiks. „Püha Rooma keisririigis" oli keisri võim tähtsusetu. Tegelikult käsutasid selles riigis Austria ja Preisi, kellede mõju XVIII saj. kasvas tunduvalt.

Aga kui Saksa riikidel oli vähemalt näiliseltki mingeid ühendavaid organeid (keiser ja riigipäev, mis tuli kokku Regensburgis), siis Itaaliat peeti veel suuremal määral „organiseerimatuks" territooriumiks. Itaalia riigid polnud millegagi endi vahel ühendatud. Suurimad neist olid: Piemonte, kus valitses Savoja dünastia, Mõlema Sitsiilia kuningriik, kus olid troonil Bourbon'id, selle perekonna Hispaania harust, ja Paavsti kirikuriik, mis oli jagatud „legaatkondadeks" (kubermangudeks), mida valitsesid kardinalid või piiskopid. Paavsti kirikuriigis möllas keskaegne inkvisitsioon (vaimulik kohus).

Feodaalses Poolas oli talupoegkond pan'ide (suurmõisnike ehk magnaatide ja väikemõisnike ehk šlahta) poolt nii rõhutud, et Poola talupoegadest kõneldi, et see olevat kõige kerjuslikum rahvastik kogu Euroopas. Poola pan'id rõhusid karmilt mittepoola elanikke — ukrainlasi, valgevenelasi ja juute. 1772. a. algas mahajäänud feodaalse Poola jagamine Preisi, Austria ja Venemaa vahel.

Langusse sattunud Hispaanias ja Portugalis, aga samuti Türgis ja Rootsis olid tööstus ja kaubandus nõrgalt arenenud.

Suurt osa maailma ajaloos hakkas XVIII saj. etendama Venemaa. See oli määratu suur riik tugeva armeega. Kuid Venemaa arenemine oli alles kinni needitud pärisorjuse ahelatega.

Kogu Euroopa mandril domineeris enne XVIII saj. kodanlikku revolutsiooni alles feodaal-pärisorjuslik kord.

Inglismaa oli eesrindlikem riik Euroopas mitte ainult oma majandusliku arenemise, vaid ka oma poliitilise korra poolest. Seal tuli XVII saj. võidule parlamentlik kord. Inglismaal oli küll kuningas „troonil, aga ei valitsenud". Valitses kõikvõimas parlament, kelle kohta tekkis isegi kõnekäänd, et ta „võib teha kõike, ei või ainult muuta meest naiseks ja naist meheks". Inglise kuninga George III (1760—1820) katsed võidelda parlamendiga viisid kuningavõimu täielikule lüüasaamisele.

Erinevalt Inglismaast oli enamik Euroopa mandri riike absolutistlikud, isevalitsuslikud monarhiad. Prantsusmaal, Venemaal, Austrias, Preisis, Türgimaal ja Hispaanias valitsesid isevalitsuslikud monarhiad.

Mõned Euroopa riigid olid aristokraatlikud vabariigid, kus võim pärandus rikaste sugukondade esindajaile, näiteks Veneetsia, Genua vabariik ja Madalmaad.

Veidi enne Prantsuse revolutsiooni ilmus maailmakaardile noor ookeanitagune vabariik — Ameerika Ühendriigid. Selles vabariigis, mis koosnes üksikuist, omavahel lõdvalt seotud vabariikidest, kuulus poliitiline võim mitte enam aristokraatidele, vaid kapitalistidele.

2. PEATÜKK.

ISESEISVUSSÕDA JA ÜHENDRIIKIDE LOOMINE.

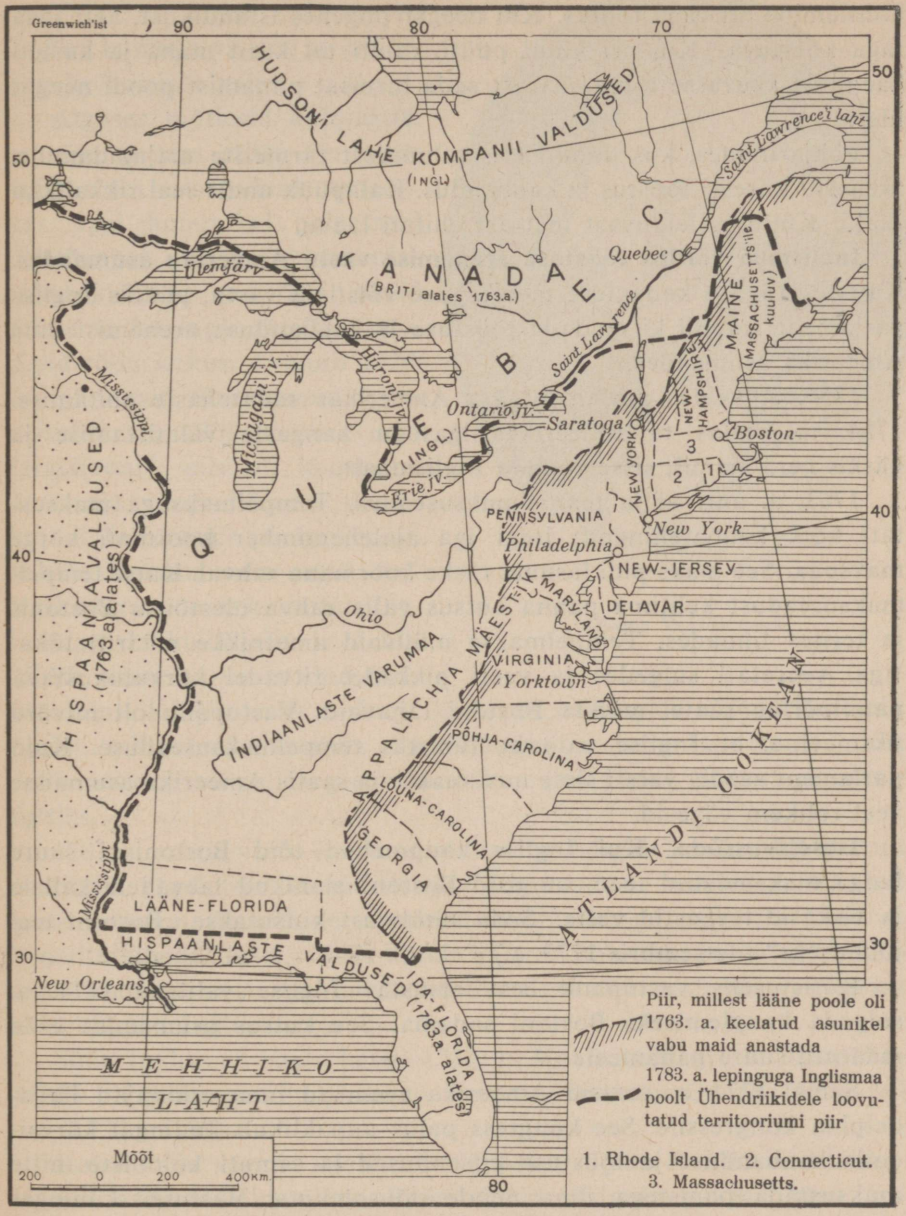
Asumaad Põhja-Ameerikas. Esimesed väljarändajate rühmad siirdusid Põhja-Ameerikasse juba XVI saj. algul. Nad lootsid seal, nagu Kesk-Ameerikaski, leida kulda. Tõepoolest leidus Põhja-Ameerikas küll kulda, kuid mitte Atlandi ookeani rannikul, vaid Kalifornias, Vaikse ookeani rannikul, kus teda avastati palju hiljem, nimelt XIX saj. keskel. Atlandi ookeani rannikul aga ei leidunud mingit kulda.

Esimesed väljarändajad, kes ei tahtnud tegelda majapidamisega, ja kulda ka ei leidnud, kannatasid suuri viletsusi. Palju suri malaariasse ja troopikahaigustesse, mõnedel aga tuli pöörduda tagasi Euroopasse.

XVIII saj. lõpuks oli Põhja-Ameerikas kõige enam asumaid inglastel; alguses inglased tõrjusid välja hollandlased, siis prantslased. Madalmaade asumaa „Uus-Amsterdam" okupeeriti 1664. a. inglaste poolt. See asumaa kingiti Inglise kuninga vennale York'i hertsogile ja teda nimetati New York'iks.

1763. a. keelas Inglise kuningas ümberasustamise läänepoolseisse maisse, mis kutsus välja pahameele farmereist kehvikute ja tööliste hulgas. Kolonistid olid varemgi omavoliliselt enda kätte haaranud suurmaapidajate maid ja korduvalt üles tõusnud asumaade võimude vastu. 1763. a. kindlustasid inglased endile prantslaste käest vallutatud Kanada.

Asumaades kasutati valgete orjade tööd, keda toodi Euroopast. Need olid vangimõistetud kurjategijad või sõltuvad teenijad, kes olid võlgade pärast langenud orjusesse. Aga eriti laialdaselt rakendati asumaades mustade orjade, neegrite ekspluateerimist, peamiselt lõunapoolseis asumais, kus istandikes kasvatati tubakat. Neegreist orjade

Inglise asumaad Põhja-Ameerikas iseseisvussõja ajal.

kohtlemine oli väga toores. Kui neeger põgenes istandikust, aeti teda taga koertega. Kui ori kinni püüti, raiuti tal käed maha ja kasteti käenukid keevasse tõrva. Pärast seda hirmsat piinamist poodi neeger üles.

Põhjariikides, kus domineeris talunikest farmerite majapidamine, arenesid kiiresti tööstus ja kaubandus. Kalapüük andis seal rikkalikku saaki. Külluses leiduvast metsast ehitati laevu.

Inglismaa võitlus tööstuse arenemise vastu Ameerika asumaades. Kaitstes Inglise kodanlust meretaguse võistleja vastu, püüdis Inglise parlament igapidi kitsendada tööstuse ja kaubanduse arenemist oma Ameerika asumaades.

1750. a. keelas parlament ära Ameerikas rauatehaste ehitamise. 1754. a. keelas ta Ameerikas igasugu kangaste valmistamise ja käskis neid valmilt sisse vedada Inglismaalt.

1763. a. anti välja tempelmaksuseadus. Tempelmaksuga maksustati kõik kaubatehingud; isegi iga ajalehenumber koormati kõrge maksuga. See maks pidi lasuma raske koormana rahval. Katse tempelmaksuseadust kehtima panna kutsus välja rahva ülestõusu Bostonis ja teistes linnades. Tempelmakse müüvaid ametnikke määriti tõkatiga, veeretati sulgedes ja veeti pikkadel ritvadel kõrvulukustava pannipõrina saatel mööda Bostoni tänavaid. Vastupanu oli niivõrd üksmeelne, et Inglise valitsus tühistas tempelmaksuseaduse. Kuid parlament seadis varsti sisse uusi makse ja saatis Ameerika asumaisse veel rohkem vägesid.

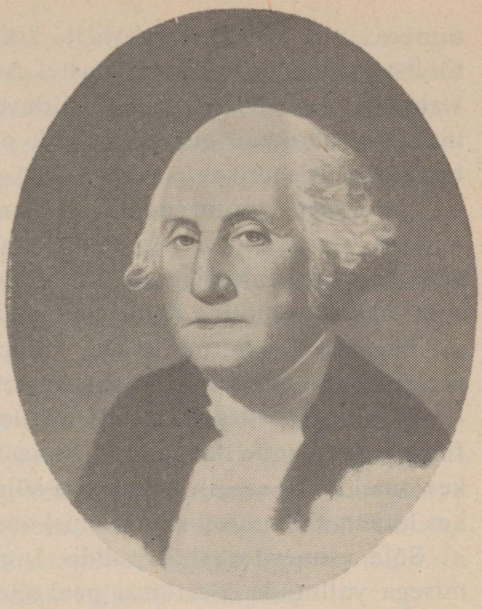
Iseseisvussõda. Kui Inglise kaupmehed tõid Bostonisse suure hulga maksustatud teed, tungisid Bostoni elanikud laevadele kallale ja viskasid teekastid vette. Seda sündmust kutsutakse „Bostoni teejoomiseks" (detsembris 1773. a.).

Karistuseks vastupanu eest otsustas Inglise valitsus 1774. a. sulgeda kauplemiseks Bostoni sadama. See kutsus asumaades esile määratu suure pahameele.

Samal 1774. a. saatsid Ameerika asumaad oma esindajad Philadelphia kongressile. See kongress palus aupaklikult kuningat kõrvaldada kaubanduse ja tööstuse kitsendused ja samuti koloniste mitte maksustada panistega ilma nende nõusolekuta. Vastuses kuningas nõudis asumaade täielikku alistumist, seletades, et nad olevat mässu seisukorras.

1775. a. algas sõjategevus Inglise kuninga vägede ja Ameerika kolonistide vahel.

Alguses mõtlesid kolonistid, et sõja alustas mitte kuningas, vaid tema ametnikud Ameerikas. Igal hommikul palvetasid ülestõusust osavõtnud ameeriklased kuninga eest, siis läksid võitlema kuninga vägede vastu. Kuid sõda jätkus. 4. juulil 1776. aastal võtsid ülestõusnud kolonistid vastu „Sõltumatuse deklaratsiooni", mis oli koostatud oma aja eesrindlikema demokraadi Jefferson'i poolt, kes oli vabaks lasknud oma orjad. Selles deklaratsioonis kuulutati Inglismaast lahkulöömist ja öeldi: „Kõik inimesed on loodud üheväärseina. Kõigile neile on looja kinkinud mõningaid võõrandamatuid õigusi, mille hulka kuulub: elu, vabadus ja õnne taotlemine." See deklaratsioon oli tolleaegse revolutsioonilise klassi, kodanluse manifestiks.

Georg Washington.

1781. a. võeti vastu kolmeteistkümnest nõrgalt endi vahel seotud osariigist (endistest asumaadest) koosneva uue vabariigi esimene konstitutsioon. Osariikide esindajate kongress, mis tegutses 1781. a. konstitutsiooni alusel, võttis ainult vastu resolutsioone sooviavaldustega, mille täitmine polnud kohuslik. Keskvõimu nõrkus raskendas sõjapidamist Inglismaaga.

Sõda Inglismaa vastu kestis 1782. a. Kolonistide armee ülemjuhatajaks oli tuline patrioot, silmapaistev organisaator George Washington (1732—1799).

Kolonistide vägede seisukord oli raske: inglased vallutasid lahkulöönud asumaade pealinna Philadelphia. Käreda pakase käes tuli Ameerika patriootidel talvitada lagedal väljal. Oli puudus relvadest, rahast, jalanõudest, riietest. Vaevaga saavutas Washington distsipliini

armees, mis koosnes vahvaist, kuid õpetamata farmereist ja käsitöölistest. Pealegi leidus inglastel Ameerika asumaades endisi liitlasi, Vabaduse ja iseseisvuse eest võitlevate kolonistide vastu astusid välja inglased — rikkad maaomanikud, orjapidajad ja kuninga ametnikud, kes elasid Ameerikas.

Oma armee suurendamiseks sai Inglise kuningas George III lepingu alusel Saksa vürstidelt umbes 30 000 sõdurit pärisorjadest, keda ta saatis Ameerikasse. Ta tahtis palgata Venemaalt Katariina II-lt veel 20 000 soldatit. Kuid Venemaa ja Inglismaa pineva vahekorra ja Pugatšev'i juhitud äsjase talupoegade liikumise tõttu keeldus tsaarinna soldatite saatmisest Ameerikasse.

Samal ajal ruttas Ameerika kolonistidele appi hulk vabatahtlikke Euroopast; nende hulgas olid 20-aastane prantsuse ohvitser Lafayette, kes omal kulul saatis teele laeva sõjaväesalgaga, ja noor Saint-Simon, kes hiljem sai kuulsaks oma ühiskonna ümberkujundamise plaanidega.

Sõja esimesil aastail püüdis Inglise valitsus piiramise ja näljutamisega vallutada ülestõusu peakollet — põhjapoolseid asumaid. See kavatsus ei õnnestunud: piirama saadetud Inglise armee purustati. Siis viisid inglased sõjategevuse demokraatlikest põhjapoolseist asumaist lõunasse, kus peremeesteks olid Inglise aristokraatidest orjapidajad. Kuid siingi tabas inglasi ebaõnn. Eriti edukaks muutus ameeriklastele sõda pärast seda, kui nad, kasutades kahe koloniaalriigi, Inglise ja Prantsuse vana vaenu, said relvastatud abi Prantsusmaalt (1778). Kolonistid rakendasid edukalt partisanisõja taktikat ja purustasid Prantsuse vägede toetusel kuninga palgalise armee.

1781. a. alistusid Inglise peajõud Washingtonile Yorktown'i all Virginia osariigis. Järgmisel aastal töötati Versailles's välja rahutingimused (leping ise kinnitati 1783. a.). Inglased tunnustasid asumaade iseseisvust. Nii lõppes iseseisvussõda, mida Lenin nimetas „Ameerika rahva sõjaks inglastest röövlite vastu, kes rõhusid Ameerikat ja hoidsid teda koloniaalses orjuses . . . [1]"

Iseseisvussõja tohutu suurele tähtsusele osutas Marx, üteldes, et see „ . . . kõlas hädakellana Euroopa kodanlusele [2]."

Shays'i ülestõus (1786). Sõja ajal konfiskeeriti rikkail inglasi pooldavail maapidajail maad. 100 000 inglast aeti Ühendriikidest

[1] Lenin, Teosed, XXIII k., lk. 176.
[2] Marx ja Engels, Teosed, XVII k., lk. 7.

välja. Ent sõda laostas ka palju farmereid. Sõda tekitas raske riigivõla, mille valitsus otsustas panna farmerite kanda, suurendades makse. Võlgujäänud farmereil hakati maksuvõla katteks müüma karja, maju ja maad. Vastuseks sellele alustasid farmerid ja linnakehvistu, peamiselt mõnede põhjapoolsete asumaade käsitöölised ülestõusu, mida asus juhtima iseseisvussõjast osavõtnud Daniel Shays. Suure raskusega surusid Ühendriikide väed selle ülestõusu maha. Demokraatliku liikumise tõus sundis Põhja kodanlust ja Lõuna orjapidajaist istandnikke tihedamini liituma. Otsustati muuta konstitutsiooni, et tugevdada keskvõimu.

Ameerika konstitutsioon. 1787. a. töötati välja uus konstitutsioon. Varem oli iga osariik eri riik oma relvastatud jõudude, rahanduse ja tollipiiridega. Nüüd tugevdati keskvõimu teataval määral, kusjuures osariikidele jäeti tunduv iseseisvus kohalikes küsimustes. Täidesaatva võimu juhiks seati neljaks aastaks valitav president. Tema käsutab sõjaväge ja laevastikku ja nimetab ametnikke, lühidalt, tal on määratu suuri volitusi. Esimeseks presidendiks valiti Washington.

Ameerika parlament — kongress — koosneb kahest kojast. Alamkotta, s a a d i k u t e k o t t a saadetakse esindajaid vastavalt iga osariigi elanike arvule. Ülemkoda — s e n a t — koosneb osariikide esindajaist (igaühest kaks).

Uus konstitutsioon kitsendas oluliselt töörahva õigusi. Peaaegu igas osariigis oli valimisõiguste saamiseks vaja omada varandust, kas maad või kapitali. Naised ei saanud õigusi. Säilis orjapidamine. Orjadel ja indiaanlastel polnud kodanikuõigusi. Oluliseks kitsenduseks oli samuti nõue, et valija oleks elanud teatud aja antud ringkonnas (paiksuse tsensus), mistõttu palju juurdetulnud rahvast jäi valimisõigustest ilma.

Suuri volitusi sai ülemkohus, mis koosnes eluajaks määratavaist liikmeist. See kohus võis (ja võib praegugi veel) tühistada mistahes Ameerika seadust, kuulutades selle vastuolus olevaks konstitutsiooniga.

Vabariikliku korra juures oli XVIII saj. lõpul Põhja-Ameerikas võimu juures blokk kaubandus-tööstuslikku kodanlust Põhjast ja orjapidajaist istandnikke Lõunast.

Iseseisvussõja ja Ühendriikide konstitutsiooni väljatöötamise ajajärgul lahenes Ameerikale väga tähtis läänepoolsete maade küsimus,

kus elasid indiaanlased. Määratu suured kolonistide poolt veel asustamata maad Läänes kuulutati riigi omandiks. Indiaanlased, kes elasid neil mail, aeti sealt minema ja tõrjuti mandri sügavusse, ja kui nad osutasid vastupanu, siis nad hävitati. Need maad määrati müügile suurte tükkidena ja kõrge, kehvikuile kättesaamatu tasu eest. XVIII saj. lõpul otsustasid kodanlus ja orjapidajaist istandnikud maaküsimuse oma huvides.

3. PEATÜKK.

PRANTSUSE XVIII SAJ. (1789.—1794. A.) KODANLIK REVOLUTSIOON.

FEODAAL-ABSOLUTISTLIKU PRANTSUSMAA KRIIS.

Talupojad. Põllumajanduse langus. Prantsusmaal oli XVIII saj. lõpul 25 milj. elanikku, neist üle 23 milj. talupojad.

Prantsuse talurahvas XVIII saj. lõpul erines tublisti Inglismaa omast. Seks ajaks olid Inglismaal taluomanikud (yeoman'id) peaaegu igal pool kaotanud maad ja muutunud enamikus sulaseiks või linnatöölisteks. Prantsusmaal aga pidasid talupojad väiketalundeid mõisnikule kuuluval maal ja kandsid feodaalseid koormatisi.

Tõsi küll, pärisorjus säilis Prantsusmaal XVIII saj. lõpuks veel väheseis kohtades, kuid ikkagi jäid talupojad hulgaliste feodaalsete koormatiste kammitsasse.

Talupoeg andis osa (tavaliselt ühe veerandi) lõikusest ära mõisnikule või maksis selle hinna rahas. Teise osa lõikusest (kümnise) võtsid talupojalt ahned papid. Kui talupoeg suri, siis ilmus mõisniku valitseja ja nõudis sisse suure maksu päranduse üleandmise puhul. Vilja või muude saaduste veo eest üle silla, kuigi see oli ehitatud talupoegade endi poolt, nõudis mõisnik — senjoor — erilist maksu. Viljajahvatamise eest härraste veskil ja leivaküpsetamise eest härraste ahjus tuli maksta eraldi. Isegi sel juhul, kui senjooril leivaahju polnudki, nõuti talupojalt ikkagi kunagi sisseseatud iga-aastast maksu selle ahju kasutamise eest. Sild ja veski võisid kokku variseda, aga iga-aastasi makse üleveo ja jahvatamise eest nõuti sisse korrapäraselt.

Daniel Shays'i ülestõus.

Talupoegade ekspluateerimine — *karikatuur.*

Prantsusmaal säilis talupoegadele hulk teisigi keskaegseid koormusi. Lõbustades end küttimisega, oli senjooril õigus sõtkuda talupoja põlde, kihutades mööda neid ratsahobuseil ühes oma külaliste ja koerakarjadega. Iga mõisnik pidas tuvilat. Tuvid tühjendasid talupoegade põlde, kuid talupoega, kes tappis tuvi, karistati rängasti. Säilis hulk, kuigi mitte nii raskeid, kuid alandavaid koormatisi. Öösiti tuli mõisniku häärberite juures hirmutada konni tiikidel, et senjoor saaks paremini magada. Kohtumisel mõisnikuga või tema ametnikega oli talupoeg kohustatud sügavasti kummarduma ja suudlema kätt või õlga.

Senjoori peale kaevata polnud kuhugi. Kohut mõistis mõisnik ise või tema poolt määratud kohtunik. Kohtutes kasutati piinamist.

Talupoeg oli sõltuv mitte ainuüksi oma senjoorist. Ta oli koormatud raskete maksudega ka kuningavõimu kasuks. Talupoeg maksis panist (taille) varanduselt, peale selle veel täiendavalt sissetulekumaksu (kahekümnist), niinimetatud kuningamaksu. Seda oli veel vähe: oli veel olemas peamaks (kapitatsioon). Peale otseste maksude rõhusid talupoega ka veel kaudsed maksud.

Suur maks oli sisse seatud ka soola tarvitamisele. Et talupojad ei loobuks ülemäära kallist soolast, olid nad kohustatud seda ostma mitte vähem kui 7 naela aastas inimese kohta „keedupoti ja soolatopsi“ jaoks, s. t. toidu jaoks tarvitamiseks. Soolamiseks ja karja tarvis pidid talunikud soola ostma eraldi. Et talunikud mitte ei ostaks

kontrabandisoola, saadeti kaupmehed-salakaubamüüjad 9 aastaks galeeridele, s. t. sunnitööle sõudjaina, keda kinnitati ahelatega pingi külge. Teiskordse tabamise puhul poodi kontrabandisoolaga kaupleja üles. Julmalt karistati ka talunikke, kes olid ostnud maksustamata soola.

Erilised relvastatud valvesalgad kihutasid talupoegi minema neilt kohtadelt, kus nad võisid ise saada soola.

Kõrge maksuga oli koormatud vein. Prantsusmaa kohta, kus on palju viinamarjaistandikke ja mis on kuulus oma veinide poolest üle kogu maailma, osutub see maks eriti tähtsaks. 27 000 aktsiisivalvurit soris talunike keldreis, mõõtis vaate, luges pudeleid. Piiripunktides nad otsisid läbi läbikäijad ja läbisõitjad.

Mitte vähem kui 1,5 milj. talupoega langes Prantsusmaal kerjuste tasemele. Nad hulkusid ringi ja elatusid varastamisest. Suured teed kogu Prantsusmaal polnud vabad röövlite ohust.

Keegi piiskop kirjutas veidi aega enne revolutsiooni:

„Rahvas meie külades elab kohutavas vaesuses, tühjes hurtsikuis, voodita ja lauata. Enamikul ei jätku isegi peatoitu — rukkijahu ja kaera — pooleks aastaks. Ja sellestki toidust peavad talupojad ja nende lapsed loobuma, et maksta makse."

Kui talupoeg ei suutnud maksta makse, siis müüdi võla katteks ära ta kari ja riistad. Maksuvõlad kasvasid aga edasi.

Niisuguste tingimuste juures langes talumajandus. Näljaaegu oli alatasa, isegi saagiaastail. Talupoegade ülestõusud kordusid aastast aastasse. Ringkondade sõjaväejuhid, kubernerid, surusid need ülestõusud sõjaväe abil maha, aga ei suutnud saavutada nende lakkamist.

Talupoegade kihitumine. Talupoegade üldise laostumise ja vaesumise juures eraldusid nende hulgast rikkad suurtalunikud. Kasutades ära enamiku talupoegade rasket seisukorda, andsid rikkad kõrgete protsentidega laenu ja võtsid hiljem võla katteks talupoegadelt ära karja ja maa. Prantsusmaa keskrajoones oli keskmiselt 17% maata talupoegi, kuid üksikuis rajoones oli neid üle poole.

Tsunftid, reglamentatsioon. Revolutsiooni-eelsel Prantsusmaal säilisid tsunftid. Käsitöölised elasid tervete kvartaalide kaupa: kivitöölised, lihunikud, värvijad, rätsepad. Meister parukas istus töökojas erilisel kõrgemal kohal ja jälgis selle ning õpilasi.

Töö tsunftitöökojas algas ja lõppes lähima kiriku kellahelina järgi.

Õppima asuja pidi maksma makse: kirikule, tsunfti kasuks, kostitamiseks, dokumentide valmistamise eest, kokku 500 livre'it (1 livre — umbes 37 kuldkopikat). Seitse aastat õpilane mitte ainult ei saanud tasu töö eest, vaid maksis ise meistrile õpetuse eest. Siis ta sai selliks ja sai väikese töötasu. Aga et saada meistriks, tuli teha eeskujulik töö (chef-d'oeuvre), näiteks puusepal tuli teha nikerdatud keerdtrepp. Peale selle tuli veel maksta suuri makse: dokumendi saamiseks meistri nimele, kuningamaksu, politseimaksu ja muid makse, kokku kuni 5000 livre'it.

Üle 1—2 õpilase meistril ei tohtinud olla.

Tsunftidele vaadati Prantsusmaal juba ammu peamiselt kui kuningavalitsuse tuluallikale. Terve armee inspektoreid ja valvureid valvas maksude sissenõudmise järele tsunftidest. Tsunftid omakorda suurendasid õpilastelt ja sellidelt võetavaid makse.

Tsunftlik käsitööstus, kus kõik saadused valmistati kindlate eeskujude järgi ja täpselt kindlaksmääratud hulgal, ei suutnud rahuldada turgu. Tsunftid muutusid piduriks tööstuse arenemisele.

Kitsendavad määrused jälitasid käsitöölisi ka turul. Palju kindlaksmääratud eeskujudele mittevastavaid tooteid hävitati. Üks müügiinspektoreid kirjeldas, kuidas tooteid hävitati, mis olid valmistatud kuninga käskudega ettekirjutatud käskkirjade vastu:

„Nägin, kuidas hommikul lõigati tükkideks 100 kangast lõuendit ja kalevit. Vaatasin seda tegevust pealt iga päev mitme aasta jooksul. Kõike seda tehti seaduste põhjal ja ministri käsul. Miks? Ainult sellepärast, et riie oli ebatasane või kootud valesti."

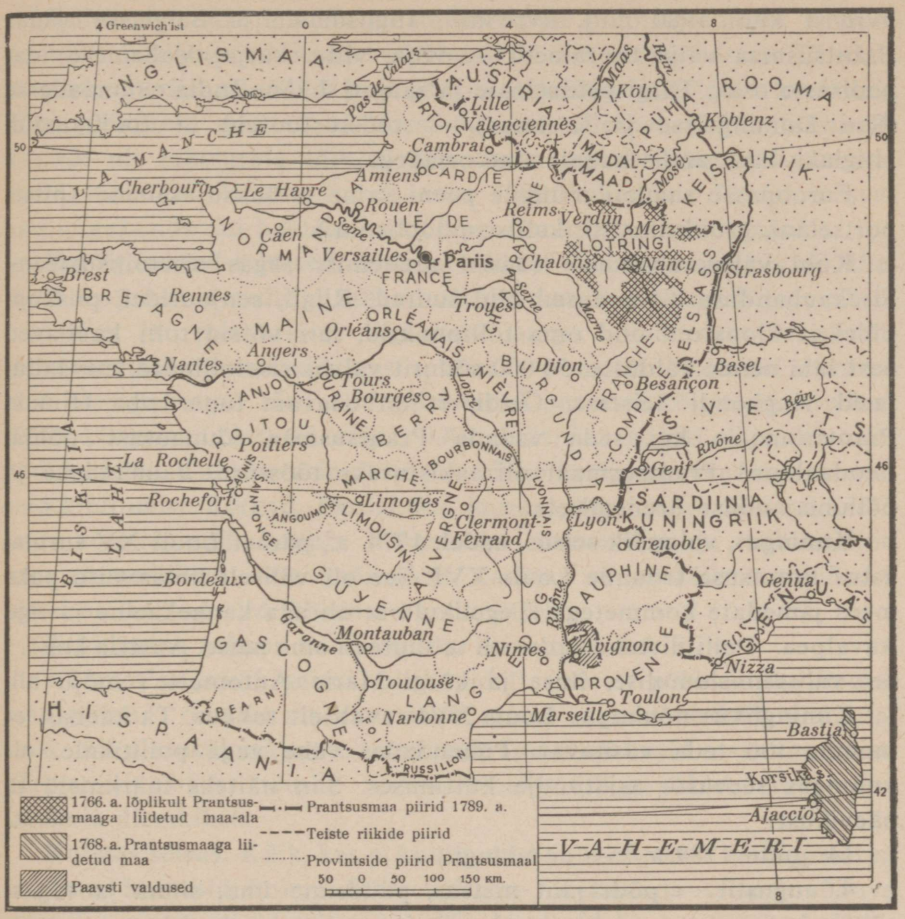
Sagedasti hävitati ka hästikootud riie. See juhtus, kui käsitööline ei maksnud inspektorile altkäemaksu.

Pariisi käsitöölised, sellid ja õpilased, Pariisi eeslinnade kehvistu, olid rõhutud maksude ja kitsendustega. Nii oli lugu ka teistes tööstuskeskustes.

Arvestades seda, et linnades säilisid tsunftid oma kitsendavate määrustega, hakkasid kaupmehed andma tellimisi küladele. Nad jagasid talukehvikuile tooraineid ja said vastu valmissaadusi. Säärane külatööstus sai revolutsiooni-eelsel Prantsusmaal hiiglaleviku osaliseks.

Suurettevõtted. Prantsusmaal oli ka suurettevõtteid, nimelt töötas Anzin'i söekaevandustes, mitte kaugel Lille'ist, Austria Madalmaade (Belgia) piiril üle 2000 töölise. Kuninglikes portselani- ja gobeläänivabrikutes (siidvaipade) manufaktuurides töötas sadu osavaid meistreid-kunstnikke.

Sedan'is valmistasid suured manufaktuurid kalevit sõjaväele. Ent niisugused suurtööstused olid erandid. Tähelepandavalt arenes töös-

Prantsusmaa enne 1789. a. revolutsiooni.

tus peamiselt neis rajoonides, millele osutasid külgetõmbejõudu Lõuna-Prantsusmaa mereäärsed kaubalinnad, nagu Gironde'is, suure kaubanduskeskusega Bordeaux's, ja samuti Marseille' ümbruskonnas. Siin toodeti kalevit, linast riiet, klaasi ja seepi nii siseturu kui ka kaubanduse jaoks Idaga.

Üksikute suurettevõtete olemasolust hoolimata oli Prantsusmaal ülekaalus väiketööstus.

Kaubandus. XVIII saj. arendas Prantsusmaa suurt väliskaubandust. Selle läbikäigud kasvasid selle sajandi jooksul 130 milj.

livre'ist kuni 1080 milj. livre'ini[1]. Inglismaale ja Belgiasse vedas Prantsusmaa välja tooraineid — vilja, villa, karja; Vahemere idapoolsesse ossa, Türgi valdustesse ja samuti Lääne-India asumaadesse (San Domingo'sse ja teistesse) — tööstustooteid ja toiduaineid. Hiiglakasumit andis kauplemine orjadega.

Euroopasse saadeti müügile peeni veine ja luksusesemeid (pitse, portselani, pronksilustisi, kallist mööblit jm.).

Kuid väliskaubanduse edasist arenemist segas sisetollisüsteem. Sisekaubanduse kitsendused olid suured. Riigil, senjooridel, piiskoppidel ja kloostreil olid oma tollipunktid, mis võtsid tolli kaubaveo eest läbi nende valduste. 50 000 sõdurit valvas sisetollipiire, mis lahutasid ringkondi teistest. Öeldi, et on odavam tuua leiba Hiinast Prantsusmaale kui seda vedada Prantsusmaa lõunaosast põhja. Feodaalkord Prantsusmaal oli takistuseks tööstuse, kaubanduse ja põllumajanduse arenemisele.

Kuningas, vaimulik seisus, aadel. 1774. a., pärast Louis XV surma, astus Prantsuse troonile Louis XVI. See oli väliselt lihtsavõitu paks mees jämedate kommetega. Tegelikult ta oli aga kangekaelne ja tige kavalpea. Poliitilistes asjades oli ta suuresti oma naise, Austria keisri[2] õe, valitsemishimulise, ilusa ja kõrgi Marie Antoinette'i mõju all.

Kuninglikus nõukogus Louis XVI tavaliselt tukkus. Ta kaebas, et vaimne töö teda väsitavat. Pühendades vähe aega poliitikale, oli kuningas seevastu asjatundja küttimises. Siin näiteks märkmeid ta päevikust:

14. juulil 1789 a.[3] — ei midagi.

4. augustil — põdrajaht metsas, püüdsime ühe; sinna ja tagasi sõitsin ratsa.

5. oktoobril — küttisin püssiga Châtillon'i väravail, tapsin 81 tükki, mind katkestasid juhtunud sündmused.

7. oktoobril — ei midagi, lõunaks sõitsid külla minu tädid."

Kuninga tallis oli 1857 hobust ja nende jaoks 1400 teenijat. Provintsis peeti tagavaraks veel 1200 hobust. Väljasõitudeks oli kuningal 217 sõidukit.

---

[1] Revolutsiooni-eelsel Prantsusmaal peeti rahaarveid livre'ites. 1 livre — umbes 37 kuldkopikat.

[2] „Püha Rooma keisririigi" keisri.

[3] Sel juhul nagu järgmistelgi mainib kuningas päevi, mil toimusid Prantsuse revolutsiooni esimeste kuude tähtsaimad sündmused. *(Autor.)*

Kulutused õukonna ülalpidamiseks olid muinasjutuliselt suured. Ainuüksi jahikoerte toitmiseks kulutati 54 000 livre'it aastas. Tihedais metsades Pariisi all valvas hulk jäägreid kuninga jahi jaoks tuhandeid põtru. Määratu suurtest kuludest õukonna ülalpidamiseks tunnistab kas või nii tähtsuseta tõik, et ühe aasta jooksul põletasid kuninga tädid küünlaid 216 000 livre'i eest. 4000 õukonnale ligidal seisvat aadliperekonda sai heldeid andeid pensionide ja kinkide näol.

Eesõigustatud seisused. Absolutistlikult valitsev kuningas oli tihedasti seotud maa-aadli ja rahandusliku kodanluse ülemkihiga, maksurentnike ja pankureist liigkasuvõtjatega. Esimeseks seisuseks Prantsusmaal oli vaimulik seisus, teiseks — aadel. Mõlemad seisused olid eesõigustatud. Nad olid vabastatud peaaegu kõigist maksudest. Kõik kõrgemad ametid riigis, kõik juhtivad kohad sõjaväes olid aadlike käes. Kuid ka vaimulike ja aadlike keskel oli veel mitmesuguseid kihitumisi. Rikkad, Pariisi õue juures elavad mõjuvõimsad aadlikud lugesid end hoopis kõrgemaks vaesemaist ja väheharitud provintsiaadlikest. Osa mõisnikke kasutas palgatööliste tööjõudu. Need mõisnikud olid lähedased kodanlusele.

Kihitumine toimus ka vaimuliku seisuse keskel.

Kõrgem vaimulik seisus, piiskopid (tavaliselt põlisaadlike nooremad pojad [1]) omasid määratu suuri mõisu ja said kirikult sissetulekuid, mis ulatusid miljonite livre'iteni. Samal ajal said maavaimulikud võrdlemisi väikesi tulusid. Vahel erinesid külapapid eluviisilt vähe talupoja ülemkihist.

Kolmas seisus. Kõik, kes ei kuulunud kahte esimesse eesõigustatud seisusse, kuulusid kolmandasse seisusse. Kolmanda seisuse rõhuva enamiku moodustasid talupojad. Siia kuulusid ka käsitöölised, töölised ja linnakehvistu. Juhtiv asend kolmandas seisuses oli kodanlusel: kaupmehed, pankurid, maksurentnikud ja manufaktuuride omanikud.

Prantsusmaal võib XVIII sajandil nende elementide hulka, kellest siis alles hakkas kujunema töölisklass, lugeda manufaktuurtöölisi, käsitööstuste töölisi (selle ja õpilasi), osa maa kodukäsitöölisi ja viimaks suurt hulka hooajatöölisi. Kõigi nende kihtide seisukord oli äärmiselt raske. Tööpäev kestis varahommikust hilisööni. Töölisi koormasid rasked trahvid. Väga sagedased olid manufaktuurtööliste

[1] Prantsuse seaduste järgi läks kogu isa varandus pärimise teel vanemale pojale.

ülestõusujuhud. Kuid tookordsed töölised ja üldse linna „alamkiht", „plebeilised elemendid", polnud poliitilises suhtes veel iseseisvad, nad läksid alles koos revolutsioonilise kodanlusega.

Rikastunud kodanlased võistlesid toreduselt Prantsuse suursuguste aadlikega. Nad ehitasid losse, korraldasid hiilgavaid vastuvõtte. Viimaseil aastakümneil aga enne revolutsiooni hakkasid kodanlased tähelepandaval hulgal omandama maid laostuvailt aadlikelt.

Aga poliitiliselt oli kodanlus õigusteta. Riigiaparaadis ja kohtuis olid peremeesteks kuningas ja aadlikud.

Seejuures oli väike osa kodanlusest — maksurentnikud ja pankurid, kes laenasid riigile raha, kaupmehed, kes kauplesid asumaadega, maaomanikud, kes said kruntrenti talupoegadelt, — tihedasti seotud feodaal-absolutistliku korraga. Ta tahtis ainult korda seada rahandust ja endale saavutada poliitilisi õigusi.

Kaubandus-tööstuslik kodanlus, kes kannatas kitsenduste pärast kaubanduses ja tööstuses, läks kaugemale ja nõudis konstitutsiooni. Tema silme ees seisis Inglismaa ja Ameerika eeskuju. Kodanlus, kes astus välja võitlusse feodaal-absolutistliku korra vastu, oli revolutsiooniliseks klassiks.

ÜLESTÕUSVA KODANLUSE JA RAHVAMASSIDE IDEOLOOGIA.

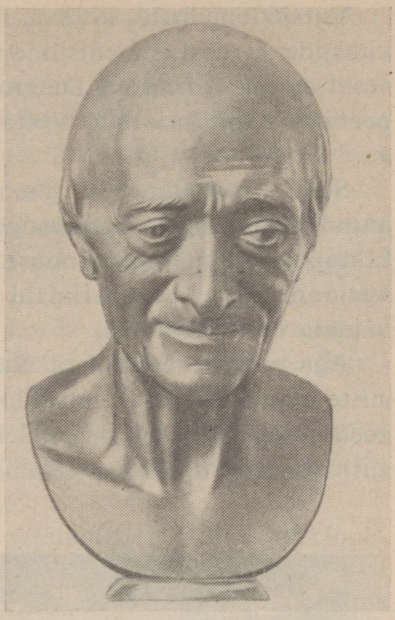
Voltaire. Montesquieu. Kodanluse nõudmised hakkasid silma paistma juba ammu enne revolutsiooni. Määratu suur mõju oli XVIII saj. esimesel poolel Voltaire'il ja Montesquieu'l, kes kuulusid Prantsuse kodanluse poliitiliste kirjanike vanemasse põlve.

Tuntud kirjanik, keda tunnustati omaaja eesrindlike inimeste „mõtete valitsejaks", paljude näidendite, ajalooliste tööde ja poliitiliste pamflettide autor, Voltaire (1694—1778) sai kuulsaks oma vihaste ja kirglike väljaastumistega pärisorjusliku korra ja kiriku vastu. „Ta piitsutas ja kõrvetas nagu välk" (Herzen). „Hävitage vana pettushoone", „Sõtkuge puruks elukas", — kutsus Voltaire üles. „Elukaks" nimetas Voltaire Prantsusmaal valitsevat katoliku kirikut. Voltaire nõudis ususallivust, sõna- ja trükivabadust ja isikupuutumatust. Juba noorpõlve värsside eest sattus Voltaire Bastille'sse. Vaevalt ta oli

sealt välja tulnud, kui pidi põgenema Inglismaale. Oma elu jooksul tuli tal korduvalt rännata võõrsil. Voltaire avastas, et „alamrahvast tuleb hoida ranges sõnakuulmises", et lihtrahva jaoks on usk isegi kasulik, ise aga püstitas oma mõisa mälestussamba pealkirjaga „Jumalale Voltaire'ilt".

„Kui jumalat poleks, tuleks ta välja mõtelda," kuulutas Voltaire. Seejuures ta kinnitas, et loonud maailma, ei sega jumal end enam selle asjusse.

Korramuutusi ootas Voltaire mitte revolutsioonilt, vaid „valgustatud kuningalt" — filosoofilt. Voltaire pidas elavat kirjavahetust Preisi kuninga ja Vene tsaarinna Katariina II-ga.

Voltaire — *Houdoni skulptuur.*

Voltaire'iga samal ajal väljaastunud Montesquieu (1689—1755), sünnilt aadlik, oli Bordeaux' parlamendi (nii nimetati Prantsusmaal kohtuid) liige. Oma peatööd „Seaduste vaim" ta kirjutas 30 aastat. Kui see ilmus päevavalgele, oli selle menu niisugune, et lähema kahe aasta jooksul ilmus sellest raamatust 22 trükki.

Millega seletada seda menu?

Montesquieu arendas võimude jagamise teooriat. Ta leidis, et kuninga peaülesanne seisneb ainult selles, et jälgida seaduste täitmist, teostada täidesaatvat võimu. Seadusandlik võim peab kuuluma varandusega klasside esindajaile. Seejuures oli kuningal Montesquieu' arvamise järgi õigus parlamendi poolt koostatud seadustele panna oma keeld („veto").

Montesquieu pani seejuures ette teha kohtunikud sõltumatuks nii kuningast kui ka parlamendist.

Prantsusmaal tähendas XVIII sajandil võimude jagamise teooria kuningavõimu piiramise nõuet kodanluse kasuks. Ülistades Inglise parlamentlikku korda, esitas Montesquieu Prantsuse kodanlusele väljavaate saavutada samasugust mõju, nagu oli kodanlusel Inglismaal.

Entsüklopedistid. 1751. a. ilmusid Prantsusmaal kuulsa „Teaduste, kunstide ja tööstuste entsüklopeedia“ esimesed köited. Selle väljaande eesotsas seisid filosoof Diderot ja matemaatik d'Alembert. Entsüklopeediale tegid kaastööd Voltaire, Rousseau ja palju teisi silmapaistvaid kirjanikke.

Selle entsüklopeedia ilmumine oli suursündmuseks. Selles oli antud Prantsusmaa mitmesuguste tootmiste — mitmesuguste manufaktuuride ja põllumajanduse — kõige üksikasjalisemaid kirjeldusi, kusjuures kirjeldati parimaid eeskujusid. Prantsuse kodanlus tahtis näidata oma saavutusi.

Aga entsüklopeedial oli ka teine, hoopis suurem tähtsus. See oli mitte ainult tööstuste entsüklopeedia, see oli samuti teaduste entsüklopeedia. Selles oli suuri artikleid, terveid teaduslikke uurimusi, milles anti vastust tolle aja teaduse ühtedele või teistele küsimustele.

Lugemine Diderot' juures (entsüklopedistid) —
gravüür J. L. E. Meissonier' maali järgi.

Entsüklopedistid süstematiseerisid kõik teadmised, mis olid korjunud XVIII saj. keskpaigani.

Peaasi aga, kogu entsüklopeedia kandis poliitilise võitluse iseloomu. Diderot ja d'Alembert kuulutasid lepitamatut võitlust katoliku usule ja võtsid armutu kriitika alla feodaal-absolutistliku korra asutused. Mitte asjata ei otsustanud kuninglik nõukogu hävitada juba esimesed entsüklopeedia köited. Selle väljaandmine pandi mitu korda seisma ja keelati ära. Kuid revolutsiooni eel ilmus siiski selle viimne köide.

Kindlalt arvustades absolutistlikku korda ja pooldades kuningavõimu piiramist, ei nõudnud entsüklopedistid mitte sugugi selle hävitamist.

Erinevalt Voltaire'ist ja Montesquieu'st, oli Prantsuse kodanlike kirjanike noorem põlv, entsüklopedistid, materialistid. Nad kinnitasid õigesti, et maailm on mateeria liikumine.

Olles materialistid loodusnähtuste seletamises, jäid entsüklopedistid idealistideks inimühiskonna arenemisseaduste seletamises. Nad oletasid ekslikult, et kogu ühiskondlik arenemine sõltub ainuüksi mõistuse edusammudest. Nad ei mõistnud majandusliku arenemise materiaalsete tingimuste otsustavat tähtsust, klassivõitlust.

Rousseau. Vabariigi nõude, õpetuse sellest, et võimuallikaks on rahvas ise ja et rahvas ei või kellegi kätte usaldada võimu, tõstis esile väikekodanliku demokraatia esindaja — Rousseau (1712—1778). Jean Jacques Rousseau oli Šveitsi käsitöölise-kellasepa poeg. Ta sündis Genfis ja oli alatise võitluse tunnistajaks Genfi linna rikaste aadlikepatriitside ja demokraatlike kihtide — käsitööliste ja talupoegade vahel.

Oma raamatus „Ebavõrdsuse tekkimisest" kirjutas Rousseau: „Esimene, kellele tuli pähe mõte tarastada maatükki ja ütelda „see on minu oma" ja kes leidis küllalt lihtsameelseid inimesi, kes uskusid, oli tõeliseks kodanliku ühiskonna rajajaks. Kui paljudest kuritegudest, sõdadest, mõrvadest, õnnetustest ja koledustest oleks olnud inimkond päästetud selle läbi, kes, kiskunud välja teibad ja ajanud kinni kraavi, oleks kisendanud: ettevaatust, ärge uskuge seda petist; te hävite, kui unustate, et maa kuulub kõigile."

Ent Rousseau, pidades eraomandi tekkimist paheks, tunnustab selle pahe paratamatuks. Ta lepib sellega. Ta peab ainult tarvilikuks

Jean Jaques Rousseau — *Martin'i gravüüri järgi.*

seda piirata, kuulutada lepitamatut sõda suuromanikele, kaitstes igapidi väikesi.

„Ühiskonna seisukorra parandamiseks on vaja, et igaühel oleks küllaldaselt ja et kellelgi poleks liiga palju," kuulutab Rousseau.

Rousseau' peateoseks on tema töö „Ühiskondlik leping". Rousseau' arvamise järgi tekivad ühiskond ja riik üksikute isikute omavahelise kokkuleppe teel ja nende ühistes huvides. Võimukandjaks — „suverääniks" — on rahvas ise. Rousseau' ideaaliks on väikeomanike demokraatlik vabariik, kus iga perekond toodab endale kõik vajaliku.

Rousseau' teooria peegeldas väikekodanlike kihtide ja eriti demokraatlike talupojahulkade meeleolu, kes taotlesid feodalismi hävitamist, kuid kes kartsid kapitalismi hädasid ja unistasid naiivselt neid kuidagiviisi vältida, neist pääseda, piirates suuromandit.

J. Meslier. Louis XIV hiilgava valitsemise ajal, XVII saj. lõpul ja XVIII saj. algul, elas Prantsusmaal vaene külapreester Jean Meslier. Kangru pojana ta tundis tuliselt kaasa talupoegade kannatustele, keda rõhus nende senjoor. Ent kuulutades kristlikku õpetust alandlikkusest ja vagadusest, oli Meslier preestrina ise sunnitud osa võtma talupoegade rõhumisest. Kui Meslier otsustas kiriku vastu välja astuda, ei leidnud ta küllaldaselt jõudu, et võidelda, ja tegi oma elule lõpu, näljutades end surnuks.

Meslier'st jäi järele ta „Testament". Selles töös ta kuulutas sõja jumalale, kuningale ja rikkaile. Meslier pani ette anda maa üldiseks kasutamiseks. Ta nõudis seda inimkonna õnne nimel.

Pöördudes rahvahulkade poole kirjutas Meslier: „Teie peate ülal mitte ainult oma kuningaid ja oma printse, teie peate sellele lisaks

veel ülal kogu aadlit, kogu vaimulikku seisust, kõiki munki..., kõiki söödikuid ja kasutuid inimesi, kes üldse elavad maa peal."

Meslier väljendas külakehvistu, puudusest rõhutud talupoegade ja sulaste igatsusi.

Need ongi ideed, millega Prantsuse mitmesugused klassirühmad astusid revolutsiooni.

KRIISI TERAVNEMINE. GENERAALSTAATIDE KOKKUKUTSUMINE. REVOLUTSIOONI ALGUS.

Kriisi teravnemine. Prantsusmaal, feodaal-absolutistliku korra sisemuses toimus juba ammu „...kapitalistliku elulaadi enam või vähem valmisvormide..."[1] küpsemine. Manufaktuuri alal kasutati palgalist tööd. Kodus töötavad käsitöölised muutusid ikka enam ülesostjate-manufakturistide orjadeks. Sagedasti, kui neil polnud enam omi tootmisvahendeid (käsitöömasinaid, tooraineid), erinesid nad palgatöölistest ainult selle poolest, et töötasid oma kodus.

Ka põllumajandusse tungisid ikka enam kaubasuhted. Paljudes rajoonides moodustus küllalt arvukas sulastekiht. Muutus sagedaseks maa rentimine raha eest.

Hoogselt paisunud väliskaubandus sidus Prantsusmaad kaugete maadega. Kõigist kitsendustest hoolimata kasvas ka maa sisekaubanduslik läbikäik.

Kuid kapitalismi edasise arenemise möödapääsmatuks eelduseks oli feodaal-absolutistliku korra hävitamine. See oli revolutsiooni peapõhjuseks. Kuid oli ka rida teisi põhjusi, mis lähendasid selle saabumist. XVIII saj. lõpuks tugevnes Prantsusmaal eriti mõisnike surve.

XVIII saj. elasid suurmõisnikud tavaliselt Pariisis õukonnas. Soovides osa võtta kulukaist lõbustustest kuninga õukonnas, nõudsid nad oma talupoegadelt üha uusi rahasid. Nad palkasid erilisi teenijaid, kes sorisid mõisnike arhiivides, otsides sealt välja vanu dokumente ammugi ununenud talupoegade koormatistest, et neid nüüd sisse nõuda talupoegadelt.

[1] Stalin, Leninismi küsimused, 11. tr. 1939, lk. 111.

See halvendas talupoegade seisukorda, kutsudes nende hulgas esile teravat rahulolematust. Sagenesid talupoegade ülestõusud. Talupoegade viletsused suurenesid 1787. a. põuast tingitud ikalduse tõttu. Siis algas nälg. Algasid talupoegade massilised ülestõusud ja linnades stiihilised näljamässud, mis ei tahtnud lõppeda.

Kaubanduses ja tööstuses tuli seisak. Laostunud maa ei saanud tarvitada palju kaupu. Suureks löögiks kaubandusele oli asjaolu, et Seitsmeaastase sõja tagajärjel oli Prantsusmaa kaotanud peaaegu kõik oma asumaad.

1786. a. sõlmis Louis XVI Inglismaaga kaubalepingu, mis oli kasulik Prantsuse veinivalmistajaile ja luksusesemete tootjaile, kahjulik aga tööstureile. Selle lepinguga kergendati veini ja luksusesemete müüki Inglismaale, aga samal ajal alandati sisseveotolle Inglise kaupadelt. Odavate Inglise kaupade vool uputas üle Prantsusmaa. Prantsuse kaupmehed ja manufaktuuride omanikud nurisesid. Üle kahesaja tuhande prantsuse käsitöölise ja töölise jäi teenistuseta.

Rahanduskriis. Kõigele sellele tuli veel lisaks terav rahanduskriis. Prantsuse kuningad pidasid ülal mitte ainult oma õue ja ostsid endile losse riigi kulul, vaid maksid isegi oma sugulaste võlgu riigikassast. Riik tegi hiiglalaene — 4,5 miljardit livre'it. Aga rahad raisati ära ja võlaprotsente tasuti viivitusega. Mitte saades protsente keeldusid pankurid andmast uusi laene. Hoolimata rahanduslikest raskustest, hoolimata sellest et riigi kulud ületasid tublisti tulud, õukonna määratu suured kulutused ei vähenenud. Kuninga vennal, d'Artois' krahvil, kes oli Prantsusmaa rikkaimaid maaomanikke, oli 32 milj. livre'it võlga. Kuningas maksis selle võla kinni riigi summadest. Kuningas tahtis endale osta veel ühe lossi Rambouillet'sse, selleks kulus 10 milj. livre'it. Kuninganna ei tahtnud maha jääda ja nõudis endale ka uut lossi Pariisi lähedale. See maksis 6 milj. livre'it. Samal ajal, kõige karmimaist abinõudest hoolimata, polnud enam võimalik laostunud talurahvalt välja pumbata kuigi palju raha, ja kodanlus ei andnud enam raha võlgu.

Turgot' ja Necker'i reformikatsed. Kuningavalitsusel tuli hoolega otsida väljapääsu tekkinud olukorrast. Louis XVI poolt tema valitsemise algul ametisse kutsutud energiline kindralkontrolör (raha-, kaubandus- ja samuti siseminister), tuntud majandusteadlane Turgot pani juba 1774. a. ette ära kaotada aadlike ja vaimulike seisuse põhimine

eesõigus ja kohustada neid osa võtma maksude maksmisest. Turgot pani maksma vilja vabamüügi, kaotas teoorjuse teedeehitamisel, kuulutas tsunftid kaotatuks. Aga vaevalt oli Turgot need korraldused teatavaks teinud, kui ta lasti erru (1776. a.) raevustunud aadlike ja vaimuliku seisuse nõudmisel, kes visalt kaitsesid oma eesõigusi. Enamik tema reforme tühistati.

Necker — *Duplessis' portree Saint-Aubin'i gravüüri järgi.*

Turgot'd rahandusasjade juhina varsti asendanud Genfi pankur Necker teostas reforme juba hoopis tagasihoidlikumalt. Ta vabastas pärisorjad kuninga mõisades. Et natukegi vähendada riigirahade röövimist, avaldas Necker pensionide nimestiku ja riigi eelarve. Aga teda tabas samasugune saatus nagu Turgot'dki — aadlike ja vaimulike nõudmisel laskis kuningas Neckeri erru.

1787. a. kutsus Louis XVI kokku aadlike ja vaimulike esindajad, „notaablid" (s. o. aristokraate), ja pani neile ette nõustuda oma maade maksustamisega. Aadlikud ja vaimulikud ütlesid kuningale ära. Siis kuningas saatis laiali sõnakuulmatu kogu, kes visalt kaitses oma feodaalseid eesõigusi.

Ent rahaline kriis aina teravnes. Soola- ja veinimaksud olid maksurentnikele müüdud juba mitmeks aastaks ette. Neilt saadi 235 milj. livre'it ja raisati ära. Aga siis tuli määratu 2 miljardi livre'i suurune kulutus, mis läks Põhja-Ameerika asumaade toetamiseks nende sõjas Inglismaaga, ja mis peaasi — Prantsuse enda osavõtuks sellest sõjast.

Kuninga ministrid kulutasid seadusevastaselt rahad, mis olid määratud invaliididele ja mis olid annetatud haiglate heaks. Viimaks pani riigikassa 1788. a. väljamaksud seisma. Riik seisis pankroti lävel.

Siis kerkis kogu oma teravuses jälle üles aadlike ja vaimulike maksustamise küsimus.

Generaalstaatide kokkukutsumine. Silmas pidades väljapääsmatut seisukorda kutsus kuningas 1788. a. Necker'i jälle ametisse ja oli sunnitud nõustuma generaalstaatide kokkukutsumisega, mida polnud enam kokku kutsutud 1614. a. alates. Generaalstaadid koosnesid kolme seisuse esindajaist. Louis XVI lootis saada generaalstaatidelt nõusolekut uueks laenuks ja uuteks maksudeks.

Silmas pidades seda, et aadlikud ja vaimulikud keeldusid raha andmast, otsustas kuningas anda kahekordse esinduse kolmandale seisusele, kes seda pealegi tungivalt nõutas. Vaimulikud ja aadlikud said õiguse saata kumbki 300 esindajat, aga kolmandale seisusele anti 600 kohta. Kuid kuningas ei teatanud, kuidas generaalstaadid peavad hääletama, seisuste või peade järgi. Juhul, kui oleks hääletatud eraldi, seisuste järgi, oleksid aadlikud ja vaimulikud, kelledest kummalgi kui seisusel oleks olnud üks hääl, saanud kaks häält, s. t. enamuse. Üheskoos hääletamisel oleks kolmandal seisusel olnud 600 häält, s. t. pool häälte koguarvust. Seejuures võis kodanlus tõmmata enda poole maavaimulikke ja osa aadlikest.

Kuninga käskkiri generaalstaatide kokkukutsumise kohta loeti ette igal pool kirikuis. Algasid valimised. Seisuste esindajad koostasid juhendeid oma saadikuile.

Aadlikud ja suurvaimulikud püüdsid ilusate sõnadega tõendada oma eesõiguste säilitamise vajadust.

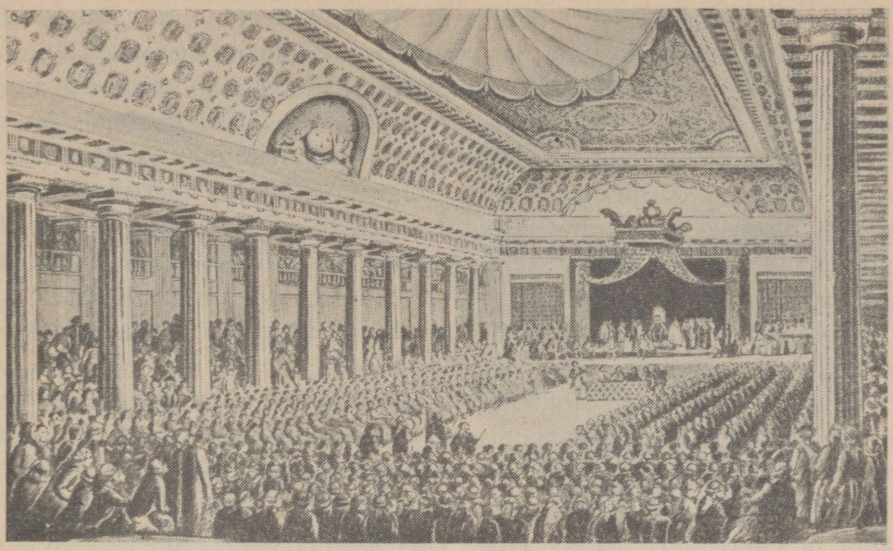
Kodanlus seevastu nõudis oma juhendeis seisuslike eesõiguste kaotamist, nõudis kaubanduse ja tööstuse vabastamist kitsendustest, nõudis poliitilisi õigusi.

Talupoegade juhendid olid täis kaebusi feodaalkoormatiste ja maksude raskuste üle, rendimaksu kõrguse üle, ebaõigluse üle kohtuis, senjooride julmuse üle, kes haarasid endi kätte talumaid.

Valimised olid mitmeastmelised. Neist võtsid osa ainult maksumaksjad, kes alaliselt elasid teatud maakohas. Mõistagi, et kolmanda seisuse saadikuiks osutusid kodanluse ja samuti kodanliku intelligentsi esindajad: advokaadid, notarid, arstid. Mitte ükski talupoeg, mitte ükski tööline ei pääsnud generaalstaatidesse.

Kolmanda seisuse saadikute hulgas oli juhtiv seisukoht rahalisel ja kaubanduslikul suurkodanlusel.

Kolmanda seisuse nimekirjade järgi osutusid valituks ka sellesse seisusse mittekuuluvad, vanast, kuid laostunud aadliperekonnast päri-

Generaalstaatide istung — *Monnet' maal Hellmann'i gravüüri järgi.*

nev Mirabeau ja auahne abt [1] Sieyès, kes on tuntud oma brošüüri läbi kolmanda seisuse kohta.

„Mis on kolmas seisus?" küsis Sieyès selles brošüüris ja vastas: „Kogu rahvas ahelais ja surve all."

„Milleks ta oli seni poliitilises suhtes? — Ei millekski. Milleks ta tahab olla? — Ei millekski."

Feodaal-absolutistliku korra sügava kriisi, üldise ärevuse, talupoegade ülestõusude, manufaktuurtööliste ja linnakehvistu väljaastumiste õhkkonnas avati generaalstaadid.

Sel ajal Prantsusmaal, üteldes Lenini sõnadega, „alamkihid ei tahtnud", kuid ka „tipud ei võinud" elada vanaviisi [2].

Maa oli küps, sai paratamatuks revolutsioon.

Generaalstaatidest Rahvuskoguni. Generaalstaatide avamine määrati 5. maiks 1789. a. Et end mitte kauaks lahti kiskuda armastatud jahist, kutsus kuningas generaalstaadid kokku mitte Pariisi, vaid Versailles'sse. Peale selle ei soovinud ka õukonna partei generaalstaatide kokkutulekut Pariisis, kartes pealinna revolutsiooniliselt meelestatud masse.

[1] Abt — vaimulik nimetus, mis oli tavaliselt kloostriülemal.
[2] Lenin, Teosed, XVIII k., lk. 244.

Generaalstaadid avati pidulikult. Avamispäeval olid vaimulikud uhkesti riietatud valgeisse ja violetseisse siidmantleisse. Aadlikud olid rikkaliku kuldtikandiga kuubedes. Kolmandale seisusele anti käsk olla tagasihoidlikes mustades ülikondades. Kui kuningas istus troonile ja kombekohaselt pani pähe mütsi, katsid aadli ja vaimulike saadikud pead, kasutades vana eesõigust. Üldiseks imestuseks kolmanda seisuse saadikud, kes pidid kuningat vastu võtma, laskunud põlvili ja palja päi, katsid samuti pead ja hakkasid kuningat kuulama seistes.

Kuninga kõne oli lühike. Ta käskis anda raha, kaebas meelteärevuse üle ja hoiatas uuenduste eest.

Teisel päeval kogunesid aadlikud ja vaimulike esindajad (iga seisus eri ruumi) ja asusid arutama siseorganisatsiooni küsimusi. Kolmanda seisuse esindajad kutsusid teiste seisuste saadikuid ühisele volituste läbivaatamisele. Kodanlus tahtis algusest peale nõuda ühiseid istungeid ja hääletamist peade järgi. Aga kaks esimest seisust keeldus. Üle kuu kulus viljatuile läbirääkimistele. Veendudes, et kokkulepet ei saavutata, asus kolmas seisus 12. juunil 1789. a. iseseisvalt kõigi kolme seisuse volituste läbivaatamisele. Järgmisel päeval ilmus nimeloendusele kolm kogudusepreestrit, nende järel veel kuusteist, ja varsti seltsisid neile peaaegu kõik vaimuliku seisuse esindajad.

17. juunil lõppes nimeloendus. Kolmas seisus kuulutas enese Sieyès' ettepanekul rahvaesindajaks, Rahvuskoguks, ja otsustas, et kui teda sunnitakse laiali minema, siis lõpetatakse maksude maksmine. Abt Sieyès põhjendas oma ettepanekut sellega, et kolmandasse seisusse kuulub 96% kogu rahvast. Rahvuskogu kuulutas samuti, et kuningal ei ole õigust seisma panna tema otsuseid.

Sel viisil kuulutasid endid kolmanda seisuse esindajad revolutsioonilisel teel kõrgeimaks võimuks riigis.

Kolme päeva pärast, 20. juunil, kui Rahvuskogu tahtis kokku tulla, leidis ta oma kokkutulekuruumi uksed suletuna. Selgus, et Louis XVI remondi ettekäändel oli lasknud ruumid sulgeda. Esindajaid see ei takistanud: nad kogunesid lähemas vabas ruumis — pallimängusaalis (vana tennisetaoline mäng) ja vandusid suure vaimustusega mitte enne laiali minna, kui konstitutsioon on välja töötatud.

Siis otsustas kuningas tarvitusele võtta tõsiseid abinõusid. Ta määras istungi enda juuresolekul kõigi nende korralduste muutmise

eesmärgiga. Istung toimus 23. juunil. Rahvuskogu hoone oli piiratud rohkearvulisest vahtkonnast. Sügava vaikusega võtsid saadikud kuninga vastu. Ta pidas lühikese kõne ähvardustega ja käskis saadikuil laiali minna ja koguneda seisuste järgi. Vaimulikud ja aadel alistusid, kuid rahvaesindajad jäid vaikses pahameeles oma kohtadele. Teada saanud, et koosolek ei lähe laiali, ilmus tseremooniameister ja kordas kuninga käsku. „Minge ja ütelge oma isandale," vastas kõuehäälel Mirabeau, „et meie oleme siin rahva tahtel ja et meid võib siit kõrvaldada ainult püssitikkude jõul."

Mirabeau — *Guérin'i portree.*

„Asume vaidlustele," pani ette Sieyès. Rahvuskogu jätkas oma tööd.

Sellest päevast peale hakkasid kuninga keelust hoolimata Rahvuskoguga ühinema ka aadli saadikud, kes tundsid kolmanda seisuse jõudu. 9. juulil asus Rahvuskogu konstitutsiooni väljatöötamisele ja kuulutas enese Asutavaks koguks.

Kuningas tegi näo, nagu lepiks ta Rahvuskogu olemasoluga, ja käskis aadlil ja vaimulikel sellega liituda. Aga seda tehti ainult näiliselt.

Salajas kuningas otsustas tarvitusele võtta jõudu. Versailles võttis sõjaväelaagri ilme. Koosolekusaal piirati jälle vahtkonna poolt. Pariis ümbritseti kahekümnetuhandelise sõjaväega. Necker tagandati uuesti kindralkontrolöri ametist.

Kõik see kutsus pealinnas välja määratu suure ärevuse. Pariislaste kogumispunktiks sai aed ühe lossi — Palais Royal'i juures. Rahvahulk vaheldus aias kogu aja; tribüüniks oli laud, kõnelejaks võis olla iga kodanik. Seal arutati ohte ja kinnitati end valmisolekus vastu hakata.

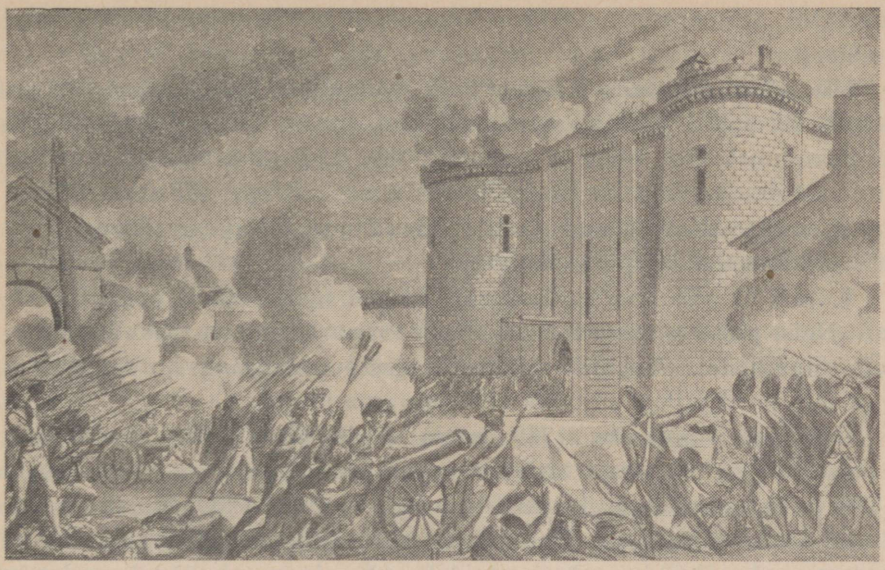
Kui Pariisis saadi teada Neckeri tagandamisest, kogunes suur protesti-demonstratsioon. Rügement saksa palgalisi traguneid tungis relvastamata rahvahulga peale. Kõlas hüüe: „Relvade juurde!" Seal ühines rügement Prantsuse kaardiväge rahvaga. 12. juuli õhtul algas üldine ülestõus. Kostis hädakell. Raekotta (linna nõukoguhoonesse) kogunenud rahvas otsustas saata saadikuid ringkondadesse, et relvastada nende elanikke. Järgmisel päeval tungis rahvahulk arsenali ja lõhkus ära relvapoed. Relvade hulga suurendamiseks käskis raekojas moodustunud komitee taguda 50 000 piiki. Töö hakkas keema. Kogu öö oli linn valgustatud.

Bastille' vallutamine. Pariisis valmistuti kuninga vägesid võitlusega vastu võtma. 14. juulil 1789. a. tekkisid kuuldused selle kohta, et vanaaegsel kuninga kindlusvanglal Bastille'l olevat suurtükid suunatud linnale. Kõlas karje: „Bastille'i juurde!" Neli tundi kestis Bastille' verine piiramine, kuid siis lähenes kaardivägi suurtükiga. Nähes, et alistumine on vältimatu, tormas Bastille' komandant põleva süütenööriga püssirohulao juurde, et kindlust õhku lasta. Ta peatati sõdurite poolt. Nad avasid Bastille' väravad. Komandant tapeti. Kõigil tänavail ja väljakuil kõlasid hüüded: „Võit! Võit!"

Ööl vastu 15. juulit ei maganud Pariisis keegi. Nüüd juba ei kahelnud ükski, et kuninga väed hakkavad ründama pealinna. Kogu elanikkond hakkas linna kindlustama. Ehitati barrikaadid, lõhuti üles tänavsillutis, kaevati valmis kaevikud; taoti piike ja valati kuule. Naised kandsid katuseile kive, et neid sealt pilduda sõdurite pihta. Relvastuti püsside, odade ja nuiadega. Kodanlusest organiseeritud rahvuskaart okupeeris oma salkadega tähtsaimad kohad. Raekojas moodustus revolutsioonilisel teel Pariisi linna omavalitsus, milles juhtiva osa võttis endale suurkodanlus. Juba võitluse ajal Bastille' pärast astusid mõned suurkodanluse rühmad reetvalt rahva vastu üles. Kui Pariisi linna kaupmeeste vanem Flesselles Bastille' piirajaile saatis kaste, millele oli kirjutatud „relvad", siis neis oli ainult vanu räbalaid. Rahvas tappis reetja Flesselles'i.

Louis XVI-le öeldi, et Pariis on üles tõusnud ja Bastille langenud; ta hüüdis imestanult: „Kuid see on ju mäss!" — „Ei, isand. See pole mäss, vaid revolutsioon," vastas talle üks õukondlastest.

Mitte enam lootes sõjaväele, kartis kuningas anda käsku pealetungiks Pariisile. Ta ilmus isiklikult Rahvuskokku ja teatas, et annab

Bastille' vallutamine — *Monnet' maal Hellmann'i gravüüri järgi.*

käsu sõjaväele lahkuda Pariisist ja Versailles'st. Necker nimetati uuesti kindralkontrolöriks. Rahvuskaardi juhiks Pariisis sai 15. juulist Rahvuskogu silmapaistev saadik, Ameerika asumaade iseseisvusvõitlusest osavõtnud markii Lafayette.

Niiviisi lõppes võiduga rahvahulkade esimene väljaastumine, mis oli revolutsiooni alguseks. Selle võidu kasutas ära suurkodanlus, kes asus välja andma seadusi oma võimu kindlustamise eesmärgiga.

SUURKODANLUS VÕIMUL.

Bastille' vallutamine oli signaaliks rahvaliikumistele provintsis. Igal pool linnakeskustes võtab kodanlus Pariisi eeskujul võimu enda kätte ja organiseerib jõukaist kodanikest rahvuskaardi.

Maal seni lahus toimunud talupoegade ülestõusud liitusid nüüd revolutsiooniga. Kogu Prantsusmaal hüüdis hädakell. Talupojad haarasid vikatid, viglad ja koodid. Süttisid senjooride lossid.

Dokumendid, kuhu olid märgitud talupoegade feodaalkoormatised, põletati tuleriitadel. Mõisnikele algasid „suure hirmu" päevad, nagu

siis öeldi. Mõned neist pakkisid oma asjad kokku ja põgenesid välismaale.

Muutusid rahutuks ka aadli ja vaimulike esindajad Asutavas kogus. Et endid päästa, otsustasid nad, et on tarvis teha mingeid järeleandmisi. Ööl vastu 4. augusti 1789. a. pani krahv de Noailles ette tühistada mõned feodaalkoormatised. Kogu tühistas mõned vananenud, vähemtähtsad aadli feodaalõigused (õiguse pidada tuvilaid, talumaadel jahipidamisõiguse).

Kuid kõik põhikoormatised, mis lasusid talupoegade maadel, säilitati. Neist pidid talupojad end vabaks ostma äärmiselt raskeil, võimatuil tingimustel. Seepärast jätkusid ülestõusud maal, kord vaikides ajutiselt, kord jällegi süttides veel suurema jõuga.

Õukonna vandenõu. 1789. aasta 5. ja 6. oktoobri sündmused. Louis XVI ei mõtelnud loobuda revolutsiooni allasurumisest jõuga. 1789. a. oktoobri alguseks oli Versailles' ja Pariisi juurde jälle koondatud suuri sõjaväeosi. Peamisi lootusi pandi sakslastest ja šveitslastest palgasõdurite rügementidele. Kuningaerakonna vandenõu eesotsas seisis Marie Antoinette.

Alati kõrk Marie Antoinette laskus sel korral niikaugele, et jagas ise kaardiväe ohvitserele ja sõdureile valgeid märke mütsidele (valge värv oli Bourbon'ide kuningakoja värv). Sellest saadi Pariisis teada. Sel ajal nälgis Pariisi elanikkond: 1789. a. viljaikaldusest karmi talve ja haruldaselt tugeva rahe tagajärjel tekkis üks hirmsamaid näljaaegu XVIII sajandil. Teada saades, et kuningaerakond valmistub verisele kättemaksule, asusid Pariisi käsitöölised, töölised ja väikekodanlus, naistega eesotsas, teele Versailles'sse hüüetega: „Leiba! Leiba!" Kõneldi, et kuningas oli käskinud vilja ära peita. Kui rahvas jõudis Versailles'sse, nägi ta, et kuninga perekonna sõidukid olid rakendatud. Neisse oli pakitud asju. Levis kuuldus, et kuningas tahtvat põgeneda välismaale, et sealt interventide sõjavägedega tulla Pariisi peale. Rahvas vahistas kuninga ja kuninganna ning viis nad pantvangidena Pariisi.

Vangistatud rahva poolt, pani kuningas nüüd kõik lootused välismaa feodaalriikide — Austria, Preisi, samuti ka Venemaa interventsioonile.

1791. a. konstitutsioon. Asudes Prantsuse konstitutsiooni koostamisele, töötas Asutav kogu alguses välja „Inimese ja kodaniku

õiguste deklaratsiooni" (26. augustiks 1789. a.). Kuulus „Õiguste deklaratsioon" kuulutas pidulikul kujul välja seisuste kaotamise, kõikide üheõigusluse seaduse ees. Selles deklareeriti, et ainsaks võimuallikaks on rahvas ise. „Inimesed sünnivad vabadena ja ühevääsetena õiguste suhtes," öeldi deklaratsioonis.

Deklaratsioon kinnitas kõigi kodanike õigust „vabadusele, omandile, julgeolekule ja vastupanule rõhumise puhul." Proklameeriti isiku ja usuveendumuste vabadust sel tingimusel, kui nende veendumuste väljendamine ei riku ühiskondlikku korda.

Deklaratsiooni viimses punktis seisis: „Omand on puutumatu ja püha õigus". Nii kinnitas „Õiguste deklaratsioon" kodanliku korra alused.

Selle aja kohta tähendas „Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni" vastuvõtmine määratu suurt edusammu. „Õiguste deklaratsioon" andis löögi feodaalseile eesõigustele, feodaalsele omavolile. Ta kuulutas kõikide üheõiguslust seaduse ees. Aga kinnitades kodanluse omandit, lõi ta uue varandusliku ebavõrdsuse, lõi ühtede inimeste uue sõltumuse teistest, kapitalistliku ekspluateerimise.

Selles seisneb 1789. a. kodanliku revolutsiooni põhjalik erinevus meie 1917. aasta suurest sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist, mis hävitas igasuguse ekspluateerimise.

Prantsuse kodanlik revolutsioon proklameeris oma deklaratsioonis eraomandi kõigutamatust ja sel teel kinnitas klasside rõhumist. 1918. a. „Töötava ja ekspluateeritava rahva õiguste deklaratsioon" kuulutas välja tootmise vahendite suhtes eraomandi kaotamise, kuulutas ühiskonna omandiks maa, metsad, vabrikud ja tehased, kuulutas hävingu igasugusele inimese ekspluateerimisele inimese poolt, ekspluateerijate mahasurumise ja klassideta ühiskonna loomise. Kui 1789. a. deklaratsioon avaldas „inimese ja kodaniku õigusi", siis ta ei taganud ega võinudki tagada töötajaile nende kasutamist. Vastandiks temale andis Stalinlik Konstitutsioon tõelised tagatised Nõukogude kodaniku õigustele. Sotsialistlik kord ja erilised riiklikud korraldused kindlustavad meile õiguse tööle, puhkusele, haridusele, sõna- ja trükivabadusele ja muid õigusi.

Võiduka sotsialismi Stalinlikus Konstitutsioonis on üles märgitud juba kättevõidetud saavutused — sotsialistliku tootmisviisi täielik võit, inimese teise inimese poolt ekspluateerimise täielik kaotamine, uue sotsialistliku majanduse loomine, mis ei tunne kriise ja tööpuudust, mis ei tunne vaesust ja laostumist ja mis annab „kodanikele kõik võimalused jõukaks ja kultuurseks eluks[1]".

[1] Stalin, Aruanne NSV Liidu Konstitutsiooni projekti kohta, Partkirjastus, 1937, lk. 13.

Seejuures, kaotanud kodanliku omandi, kaitseb Nõukogude riik igasugu abinõudega kollektiivset sotsialistlikku omandit.

Meie Konstitutsioonis öeldakse: „NSV Liidu iga kodanik on kohustatud hoidma ja tugevdama ühiskondlikku, sotsialistlikku omandust kui nõukogude korra püha ja puutumatut alust, kui kodumaa rikkuse ja võimsuse allikat, kui kogu töötava rahva jõuka ja kultuurse elu allikat.

Isikud, kes ühiskondlikku, sotsialistlikku omandust ohustavad, on rahva vaenlased." [1]

1791. a. võttis Prantsuse kodanlik Asutav kogu vastu konstitutsiooni. Monarhia Prantsusmaal säilitati, kuningale jäi isegi „veto-õigus", õigus kogu poolt vastuvõetud seadusi ajutiselt seisma panna. Pandi kehtima ühekojaline süsteem. 1789. a. deklaratsioonis väljakuulutatud õiguste võrdsuse asemel jagunesid selle konstitutsiooni järgi kodanikud „aktiivseiks", s. o. valimisõigusi omavaiks, ja „passiivseiks", s. o. neist ilma jäetuiks. Naistel polnud üldse valimisõigusi.

Aktiivsete hulka loeti ainult jõukaid kodanikke, kes maksid makse. Niisuguseid aktiivseid kodanikke kogunes Prantsusmaa 25-miljonilise elanikkonna kohta ainult 4 milj. Ainult aktiivsed kodanikud valisid saadikuid Seadusandlikku kogusse ja linna omavalitsusasutustesse. Ainult nemad võisid astuda rahvuskaarti.

„Kes andis teile õiguse jätta rahva ilma tema õigustest?" pahandas selle konstitutsiooni puhul noor advokaat Arras'st, kindel demokraat Maximilien de Robespierre.

Asudes võimu juurde kaotas kodanlus tsunftid ja tööstuse riikliku reglamentatsiooni. Maksusüsteemi aluseks võeti maks maa pealt.

Prantsusmaa endine jagamine provintsideks, vastavalt endistele feodaalseile kuning- ja vürstiriikidele, kaotati. Maa jagati pinnalt enam-vähem võrdseks 83 departemanguks, mida nimetati jõgede ja mägede järgi. Kaotati kõik sisetollid. Töötati välja ühtlane meetrisüsteem, mis asendaks lugematu hulga kohalikke mõõte. Senjooride kohtud asendati vandekohtutega. Pandi maksma juutide üheõiguslus.

Kohtadel loodi uus administratsioon, mis jäi suurkodanluse kätte.

Silmas pidades seda, et absolutistlik monarhia viis Prantsusmaa täieliku laostumiseni ja tühjendas riigikassa, oli vaja leida uusi tuluallikaid.

Konfiskeerinud vaimulike maad, kuulutas kodanlus need rahvuslikuks varanduseks ja laskis müügile. Lasti välja rahakohustusi —

[1] NSVL Konstitutsioon, paragrahv 131.

„assignaate", mida võeti vastu müügilelastud, vaimulikelt konfiskeeritud maade tasuks. Need assignaadid said laialdase leviku osaliseks. Nad asendasid varsti metallrahad ja muutusid tunnustatud maksuvahendeiks. Aga assignaate lasti välja nii suurel määral, et nende hind varsti langes. Nende väljalaskmine soodustas elukalliduse tõusu.

Tugev hoop anti katoliku kirikule. Kirikuilt ja kloostreilt võeti ära maad ja anti need riigile.

Vaimulikele maksti nüüd palka nagu ametnikelegi. Papid ei suutnud andestada oma tulumaade kaotust ja alustasid ägedat võitlust selleks, et taastada kuninga ja aadlike võimu ja tagasi saada oma omandit.

Läbi viinud rea edumeelseid korraldusi, võttis kodanlik Asutav kogu samal ajal vastu rea abinõusid rahvahulkade vastu. Juba oktoobris 1789. a., pärast Pariisi rahvahulkade sõjakäiku Versailles'sse, anti välja seadus, mis lubas võimudel tulistada relvastamata rahvahulka, kui ta tõrgub laiali minemast. Seoses suurte streikidega hakkasid töölised 1791. a. ametite järgi ühinema liitudesse: puusepad organiseerisid vastastikuse abistamise seltsi, trükkijad — trükitööliste liidu. Siis avaldas Asutav kogu saadik Le Chapelier' poolt esitatud seaduse, mis keelas ära tööliste organisatsioonid. Streikide algatajaid ja aktiivseid osavõtjaid karistati trahvide ja vangistusega.

Kuid talupoegade feodaalseid põhikoormatisi ei kaotatud. Asumaades säilitas suurkodanlus orjanduse.

Kuninga põgenemine. Kuningas ootas ainult juhust, et põgeneda Prantsusmaalt ja saada toetust feodaalriikidelt. 1791. a. lõpuks kogunes umbes 20 000 Prantsusmaalt põgenenud kontrrevolutsioonilist emigranti piirilähedasse Koblenz'i linna ja ootas märguandmist väljaastumiseks.

Kuningas laenas raha Pariisi pankureilt, hankis endale vale Vene passi ja kihutas 20. juunil tõllas salaja ühes perekonnaga piirile, kuhu varakult oli kogunenud vägesid, kelle juhtiv koosseis oli kuningale truu. Teel, mitte kaugel Varennes'ist, tundis postijaama ülem kuninga ära. Patrioodid tõstsid alarmi. Rahva saatvahtkonna all viidi kuningas tagasi Pariisi.

Pariisi massid nõudsid kohut kuninga üle, kuid Asutav kogu, kartes, et kuninga tagandamise puhul võiks alata rahva massiline liikumine mõisnike ja kodanluse vastu, võttis kuninga oma kaitse

alla. Kuulutati, et kuningas ei põgenenud, vaid teda taheti „röövida". Kui määratu suur rahva meeleavaldus ilmus 17. juulil Marsi väljakule nõudmisega kuningat tagandada ja kehtima panna vabariik, saatis kodanlus meeleavaldajate vastu rahvuskaardi Lafayette'i juhtimisel. Rahvuskaart ajas püssitulega relvastumata isamaalased laiali. Nii astus suurkodanlus kuninga poolel välja rahva vastu.

Asutava kogu kaaluv enamik koosnes rahandusliku ja kaubandusliku suurkodanluse ja maaomanike esindajaist. Demokraate oli siin ainult mõni üksik, eesotsas noore advokaadi Robespierre'iga. Kindlalt kaitstes rahva õigusi, võitles ta kuninga, aadli ja suuromanike vastu. Tema häält võtsid kuulda revolutsioonilised eeslinnad.

Hoopis rohkem demokraate oli poliitilistes klubides. Järjest suurema mõju omandas Jakobiinide klubi (nimetatud nõnda seepärast, et ta asus endises püha Jakobi kloostris). Alguses oli selles klubis ülekaal suurkodanlusel, kuid mida kaugemale arenes revolutsioon, seda suurema mõju omandasid temas demokraadid eesotsas Robespierre'iga. Rahaka suurkodanluse ja vabameelse aadli esin-

Kuninga areteerimine 21. juunil 1791. a. — *Marino Bov'i gravüür.*

Mahalaskmine Marsi väljakul — *Prieur'i maal Bertaux' gravüüri järgi.*

dajad, konstitutsioonilise monarhia pooldajad, lõid jakobiinidest lahku ja moodustasid oma erilise Föjaanide [1] klubi.

Seadusandlik kogu. Välja töötanud konstitutsiooni (1791), luges Asutav kogu oma ülesande teostatuks. Andes ruumi uue konstitutsiooni alusel valitud Seadusandlikule kogule, otsustas Asutav kogu, et ühelgi tema liikmeist pole õigust pääseda uue kogu koosseisu.

Seadusandlikku kogusse valiti ainult „aktiivseid" kodanikke. 766 saadiku hulgas oli ainult 3 talupoega ja 4 käsitöölist. Selles kogus sai enamiku kohti suurkodanlus, kuid kasvas ka demokraatide arv, olgugi et Robespierre kui Asutava kogu liige ei pääsnud Seadusandlikku kogusse. Föjaanidel oli kogus 264 kohta. Föjaanid esindasid rahanduslikku kodanlust, pankureid ja maksurentnikke. Nende hulgas oli ka aadlist maaomanikke. Seadusandliku kogu pahema tiiva moo-

[1] See klubi asus määratu suurde ehitisse, revolutsiooni ajal suletud rikkasse föjaanide kloostrisse. Siit pärineb selle klubi nimetus — Föjaanide klubi.

dustas 136 saadikut. Nad jagunesid kaheks rühmaks: jakobiinid-demokraadid ja žirondiinid.

Žirondiinid omandasid Seadusandlikus kogus tähelepandava mõju. Nende silmapaistvaimad juhid, hiilgav kõnemees advokaat Vergniaud ja teised, olid valitud Žironde'i departemangust (siit selle partei nimetus — žirondiinid). Silmapaistvat osa etendas žirondiinide ridades Pariisi saadik, ajakirjanik Brissot.

Žirondiinid olid kaubandus-tööstusliku kodanluse esindajad.

Mõned žirondiinidest olid seotud külatööstusega. Nad ekspluateerisid talupoegi. Žirondiinide hulgas oli maaomanikke, kes olid samuti huvitatud sellest, et talupojad oleksid õigusteta ja rõhutud ja jätkaksid oma koormatiste kandmist. Žirondiinidel olid ettevõtted, mis kauplesid asumaadega, ja osa neist oli huvitatud orjanduse säilimisest asumaades.

Kuningas ja Seadusandlik kogu. Kuningas suhtus uude esinduskogusse vaenuliselt. Kui Seadusandlik kogu vastu võttis seadused kontrrevolutsiooniliste emigrantide varanduste konfiskeerimise ja nende surmamõistmise kohta ja jättis palgata vaimulikud, kes keeldusid truudust vandumast konstitutsioonile, mida neilt nõudis Seadusandlik kogu, siis kuningas, kasutades oma „vetoõigust", pani keelu neile seadustele.

Märtsis 1792. a. Louis XVI, kelle järeleandmatus kutsus esile žirondiinide viha ja tõsiseid ähvardusi, otsustas koostada ministeeriumi žirondiinidest, eesotsas Roland'iga.

1792. a. kevadel tugevnesid toitlusrahutused linnades. Kerkisid üles leivahindade kindlaksmääramise nõudmised. Rahaväärtus langes tublisti, elukallidus tõusis. Maal suurenesid talupoegade maanõudmise liikumised. Sel ajal ähvardas Prantsusmaad sõjaoht.

Feodaalne koalitsioon revolutsioonilise Prantsusmaa vastu. Juba 1791. a. kohtusid Pillnitz'is Austria keiser Leopold II ja Preisi kuningas Friedrich-Wilhelm II Prantsuse emigrantide esindajatega. Nad kirjutasid alla kokkuleppele ühiselt teotseda Louis XVI isevalitsuse taastamiseks ja otsustasid hoida valmis vägesid.

Samal ajal pöördusid Prantsuse kontrrevolutsioonilised emigrandid Katariina II poole ja kirjutasid talle: „Usume, et teie kaitse all monarhia (Prantsusmaal) tõuseb üles põrmust ja saab tagasi endise hiilguse." Marie Antoinette palus Katariina II kokku kutsuda relvas-

tatud jõududest toetatud kongressi, mis oleks maha surunud revolutsiooni. Nende läkituste puhul kirjutas Katariina II: „Prantsuse kuninga kaitsmine on kõigi valitsejate ülesanne. Käesoleval silmapilgul on küllalt 10 000-pealisest armeest, et Prantsusmaad läbida ühest otsast teise." Tsaarinna seletas, et Seadusandlik kogu — see on „hüdra tuhande kahesaja peaga". Kuid Venemaa otsest sõjaväelist vahelesegamist Prantsuse revolutsiooni aastail siiski ei toimunud, sest Venemaad hoidis eemal sõda Rootsi ja Türgiga ja osavõtt Poola jagamistest.

Samal ajal kui Katariina II asus Prantsuse vasturevolutsiooni poolele, suhtusid vene ühiskonna eesrindlikumad inimesed tulise sümpaatiaga Prantsusmaal alanud revolutsioonisse. 1790. a. esimene vene vabariiklane ja prantsuse materialistide pooldaja A. N. Radištšev andis Venemaal välja oma kuulsa teose „Reis Peterburist Moskvasse". Selles raamatus ta paljastas julgesti pärisorjuse õudusi. Selle raamatu kohta ütles Katariina II, et see olevat „Prantsuse nakkuse levitamine", ja Radištševi enda kohta, et ta olevat „hullem mässaja kui Pugatšev". Radištšev mõisteti surma, mis aga asendati asumisele saatmisega Siberisse, kuhu ta viidi vangiraudadesse needitult.

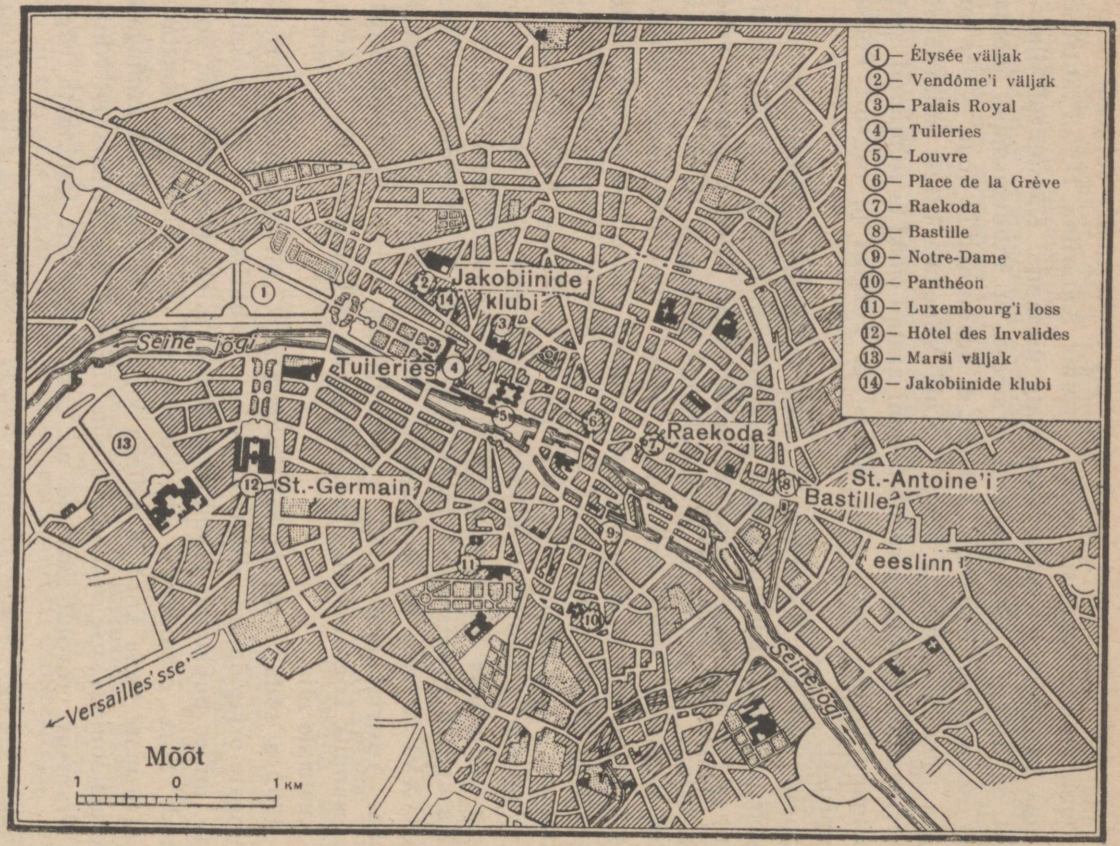
Kasutades Prantsusmaa rasket seisukorda ja soovides taastada Louis XVI ja oma õe, kuninganna Marie Antoinette'i isevalitsust, hakkas Austria keiser 1792. a. valmistuma sõjale Prantsusmaaga. Seadusandlik kogu otsustas teda ennetada ja kuulutas 1792. a. kevadel Austriale sõja.

„1792. a. sõda," kirjutab seltsimees Stalin, „oli piiramata võimuga kuningate-orjapidajate dünastiasõjaks vabariikliku Prantsusmaa vastu, milles puhkenud revolutsioonilisest tulekahjust nad olid kohkunud. Sõja eesmärgiks oli kustutada see tulekahju, taastada Prantsusmaal vana kord ja sellega kindlustada ehmunud kuningaid revolutsiooninakkuse eest nende oma riikides. Just sellepärast võitlesid Prantsuse revolutsionäärid nii ennastsalgavalt kuningate vägedega [1]."

1792. a. astus Prantsusmaa sõdade ajajärku, mis kestis üle 20 aasta.

„Isamaa on hädaohus". Sõda Austria ja Preisi vastu algas äpardustega. Vägesid juhtiva aadliku koosseisu keskel pesitsesid reetmine

[1] Stalin. Teedel oktoobrile, 1925, lk. 4.

Pariisi plaan revolutsiooniaastail (1789—1794).

ja sabotaaž. Sõdurid kaotasid usalduse ohvitseride ja kindralite vastu. Distsipliin oli nõrgestatud. Prantsusmaa sõjaline seisukord halvenes veel selle läbi, et Marie Antoinette andis austerlastele välja sõjaplaani. Austria ja Preisi väed lähenesid Prantsusmaa piiridele ja päevast päeva oli oodata nende sissetungimist.

Eeslinnade tööliste surve all otsustas siis Seadusandlik kogu kutsuda provintsist Pariisi 20 000 vabatahtlikku ja Pariisi all organiseerida sõjaväelaagri. Sellele dekreedile pani kuningas oma keelu. See kutsus esile pahameeletormi kogu maal. Žirondiinlik Roland'i ministeerium, kes toetas föderaatide laagri loomise määrust, lasti kuninga poolt erru.

Kuninga keelust hoolimata moodustus kogu maal vabatahtlike salku, kes ruttasid kaitsma Pariisi. Relvastatud Marseille' salgad tulid uue revolutsioonilise lauluga — marseljeesiga. Siin selle algus:

Allons, enfants de la patrie,
Le jour de gloire est arrivé;
Contre nous de la tyrannie
L'étendard sanglant est levé.
Aux armes, citoyens!
Aux armes, citoyens!

(Edasi, isamaa pojad! On saabunud me aupäev. Türannide vägi meid ründab, käes verine lipp. Relvad kätte, kodanikud! Relvad kätte, kodanikud!)

11. juulil kuulutas Seadusandlik kogu **isamaa hädaohus** olevaks. Pariislastele jagati relvi. Äsja moodustatud salgad saadeti rindele.

Sel ajal avaldas Austriaga ühinenud Preisi armee ülemjuhataja, Braunschweigi hertsog manifesti, milles ähvardas revolutsiooni armutult maha suruda. Ta ähvardas Pariisis mitte jätta kivi kivi peale, kui ei taastata Louis XVI endist isevalitsuslikku võimu. Samal ajal alustas Braunschweigi hertsog oma armee ja emigrantide väesalkadega Koblenz'ist pealetungi Pariisile.

Ex bibl. univ. Tart

MONARHIA KUKUTAMINE. ŽIRONDIINIDE VÕITLUS „MÄEGA".

1792. a. 10. augusti revolutsioon. Monarhia kukutamine Prantsusmaal. Sel ähvardaval tunnil tõusid revolutsiooni saavutuste kaitseks ja emigrantide ning feodaalriikide armee vastu üles Pariisi eeslinnade töölised ja käsitöölised.

Robespierre arendas määratu suurt tegevust, nõudes kuninga tagandamist ja Rahvuskogu — konvendi — kokkukutsumist, mis oleks valitud üldise hääletamise teel, ilma kodanike jagamiseta aktiivseiks ja passiivseiks.

Pariisi väikekodanluse ja töötava rahva keskel populaarne Marat kutsus oma ajalehes „Rahva Sõber" üles mitte usaldada kuningat ega Seadusandlikku kogu.

„Seadusandlik kogu, see on teie kõige kurjem vaenlane," ei väsinud Marat kinnitamast oma artikleis, „ta maksab teile kätte ja püüab teid uinutada petlike lubadustega. Nõudke konvendi kokkukutsumist kohtumõistmiseks kuninga üle ja konstitutsiooni revideerimiseks."

Jean Paul Marat (1745—1793) oli elukutselt arst. Ta õppis Londonis, kus oli ühenduses radikaalsete demokraatidega, siis kolis üle Pariisi. Revolutsiooni algusest peale avaldab Marat ajalehtedes ägedaid ja kirglikke artikleid linnakehvistu ja talupoegade huvide kaitseks. Ta tungib Mirabeau' kallale, süüdistades teda (nagu pärast selgus, täiesti õigesti) selles, et ta on enda müünud õuele. Anti käsk Marat vahistamiseks, ja tal tuli mitu kuud end varjata kehvikute hurtsikuis, kus polnud päevavalgust. Päevad ja ööd läbi pimedas keldris töötamisest haigestusid Marat' silmad. Aga ta ei lakka kirjutamast artikleid üleskutsetega jätkata revolutsiooni. Marat annab välja ajalehte „Rahva Sõber". Igal pool kehvistu hulgas on tal sõpru, ja teda ennast nimetati „rahva sõbraks". Kutsudes võitlusele kuninga, aadlike ja siis žirondiinide vastu, ei nihutanud Marat esile oma programmi, mis erineks jakobiinide omast.

Tundes kaasa käsitöölistest kehvikuile ja soovides parandada nende olukorda, pani Marat ette taastada juba iganenud keskaegset tsunftide süsteemi.

Päevil, mil revolutsiooni ähvardas oht, arendas Marat määratu suurt tegevust sektsioonides. Paljudes Pariisi rajoonides sektsioonid, mis olid moodustunud esialgselt generaalstaatide valimisteks ja hiljem said kodanike alaliseks organisatsioonideks rajoonides, võtsid juba varem vastu oma ridadesse mitte ainult aktiivseid kodanikke, vaid kõik soovijad. Nüüd kuulutasid sektsioonid oma istungid katkestamatuiks ja valisid ülestõusnute keskkomitee, Pariisi revolutsioonilise Kommuuni.

Marat tribüünil — *Simon'i portree Tourgaty' gravüüri järgi.*

Elukalliduse tõus ja toiduainete puudus soodustas masside ärevust.

Ööl vastu 10. augusti 1792. a. hakkasid Pariisi relvastatud kodanikud hädakella peale kogunema raekoja juurde. Salkadeks jagunenud ja püsside, püstolite ning piikidega varustatud rahvamassid ühes provintsist tulnud vabatahtlikega ründasid 10. augustil koidu ajal

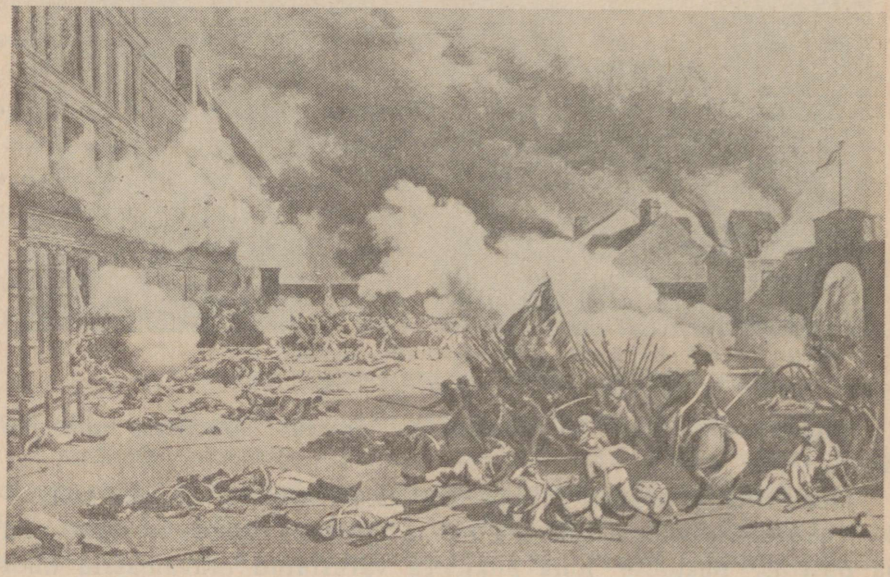
Tuileries' kuningalossi. Kuningas valmistus juba ammugi niisugusele kallaletungile, seepärast olid lossi koondatud šveitsi palgasõdurite salgad, kuningale truud aadlikud, ohvitserid ja kahurvägi üles seatud.

Rahva esimene rünnak löödi tagasi. Lossiesisele väljakule jäi lamama surnuid ja haavatuid.

Alles pärast teist rünnakut vallutati loss, aga kuningat ei leitud sealt. Louis XVI põgenes Seadusandlikku kogusse, paludes selle kaitset.

Seadusandlik kogu võttis kuningalt võimu ära ja otsustas, et kuningas asub elama ühte Pariisi lossi. Aga revolutsiooniline Kommuun nõudis kuninga vahistamist. Kuningas suleti ühes perega Temple'i vanglasse.

Nii kukutati 10. augustil 1792. a. Prantsusmaal monarhia. Žirondiinlik Roland'i ministeerium asus tagasi võimu juurde. Sellesse ministeeriumi astus kohtuministrina ka jakobiin Danton. Siis näitas Pariisi Kommuun end revolutsioonilise võimuna, kes võib tühistada Seadusandliku kogu käske.

Tuileries' vallutamine 10. augustil 1792. a. — *Duplessi-Bertraux' maal.*

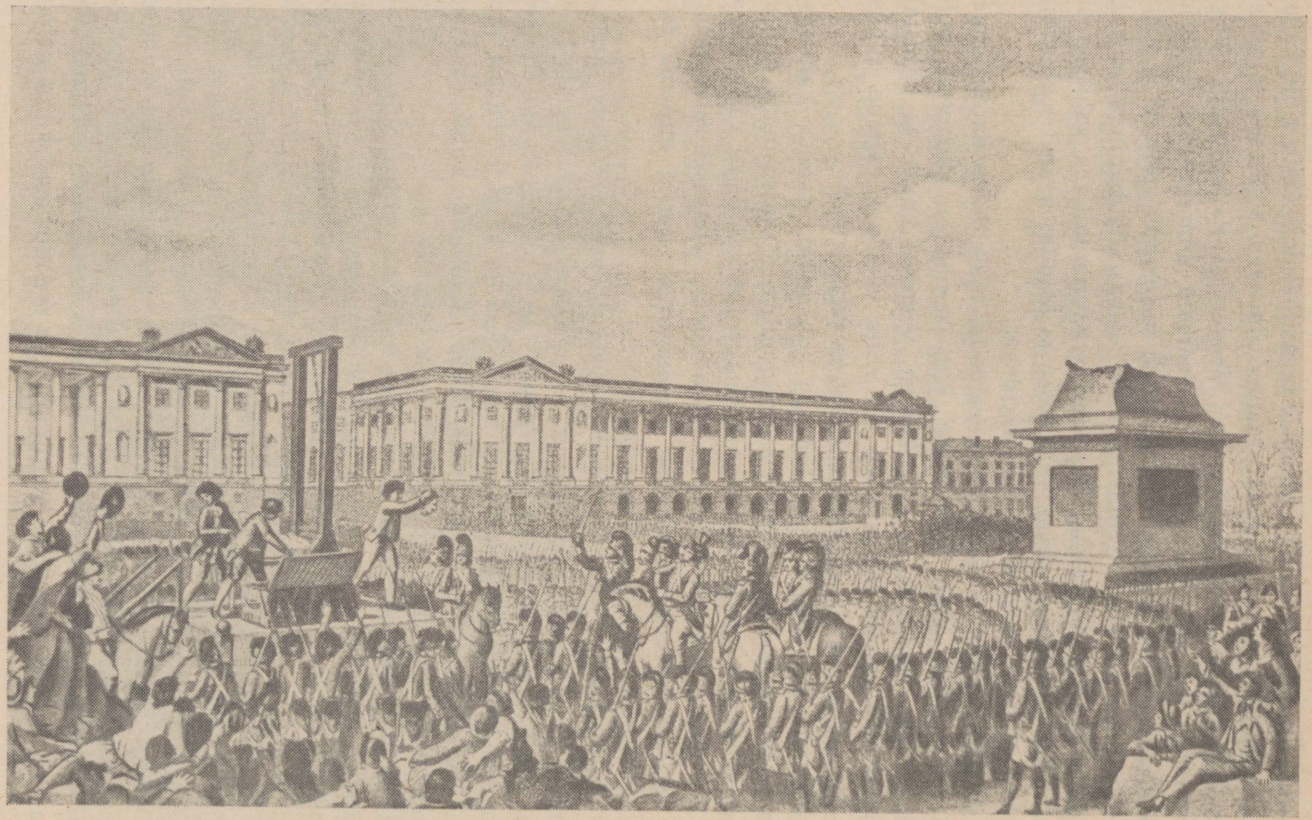
Kaitse organiseerimine ja vaenlase tagasilöömine. Oma mõju kasutas Kommuun kõigepealt kaitse organiseerimiseks. Viivitada ei tohtinud, sest preislased olid juba jõudnud Verdun'ini. Pariis saatis võitlejaid rindele, aga pealinnas endas valmistusid kontrrevolutsionäärid avalikult mässule. Monarhistid otsustasid purustada vanglad ja välja lasta seal istuvad kontrrevolutsionäärid, vabastada kuninga ja korraldada pealinnas veresauna. Siis teostas Kommuun rea vahistamisi. Septembri algul tungis rahvas vanglaisse ja õiendas arveid sealt välja tulla kavatsevate kontrrevolutsionääridega.

Neil päevil jakobiin Danton, peegeldades masside meeleolu, kõneles Seadusandliku kogu tribüünilt: „Kui isamaa on hädaohus, pole kellelgi õigust keelduda teda teenimast, vastasel korral ta häbistab end ja teenib isamaa reetja nime. Et võita vaenlasi, vajame julgust ja veel kord julgust — ja Prantsusmaa on päästetud."

Robespierre'i, Marat' ja Danton'i loosungid isamaa kaitsmise kohta leidsid vastukaja kogu revolutsioonilisel Prantsusmaal. Juhtus Euroopas midagi ootamatut. Prantsuse revolutsioonilised väed, näljased, halvasti riietatud, sagedasti jalanõudeta, viletsasti relvastatud, kuid haaratud revolutsioonilisest vaimustusest, ajasid minema feodaalse koalitsiooni väljadrillitud armeed.

20. septembril 1792. a. toimus otsustav lahing Valmy' juures. Suutmata taluda tugevat kahurituld ja revolutsiooniliste vägede ootamatut pealetungi, preislased põgenesid. Pariis oli päästetud. Lahing Valmy' juures oli murrangulise tähtsusega sõja käigule. Pärast seda võitu läks revolutsiooniline armee üle pealetungile. Lühikese ajaga ületasid Prantsuse väed piiri ja vallutasid kogu Belgia.

Konvent. Žirondiinide ja jakobiinide vaheline võitlus. Võit Valmy' all langes ühte konvendi avamisega Pariisis, mis asendas Seadusandlikku kogu. Konvendi esimeseks sammuks oli Prantsusmaa vabariigiks kuulutamine (septembris 1792). Valitud ilma kodanikke jagamata passiivseiks ja aktiivseiks, koosnes konvent siiski peamiselt kodanluse esindajaist. Neile andsid oma hääled talupojad ja laialdased linnaelanike kihid, kes polnud veel võimelised välja astuma poliitiliselt iseseisva jõuna. Demokraate-jakobiine, kes võtsid enda alla ülemised pingid saalis, hakati kutsuma „mäeks". Konvendi alumistel pinkidel istusid žirondiinid, kaubandus-tööstusliku kodanluse esindajad. Sealsamas all asusid kodanluse saadikud, kes moodustasid kolm neljan-

Kuninga hukkamine — *Monnet' maal Hellmann'i gravüüri järgi.*

dikku konvendi koosseisust ja kes ei liitunud ühe ega teise parteiga. Nad läksid alguses žirondiinidega, siis jakobiinidega ja said hüüdnimeks „soo" ehk „tasandik".

Juba algusest peale arenes konvendis võitlus jakobiinide ja žirondiinide vahel. Žirondiinid mõtlesid, et revolutsioon on lõppenud. Jakobiinid arvasid, et seda on vaja süvendada, et on vaja jätkata võitlust feodaalse rõhumise vastu.

Žirondiinid tahtsid päästa kuningat. Aga jakobiinid saavutasid Kommuuni toetusel, et konvent mõistis kuninga üle kohut ja määras talle surmanuhtluse. 21. jaanuaril 1793. a. hukati kuningas. Hiljem hukati ka õukonna partei hing Marie Antoinette.

Vahepeal oli seisukord rindel järsku halvenenud. Juba võiduka sissetungi ajajärgul Belgiasse (1792) kuulutas konvent, et ta annab vennalikku abi kõigile rahvaile, et Prantsuse vabariigi väed hoolitsevad feodaalõiguste kaotamise eest ühinenud maades. Revolutsioonilised kindralid kuulutasid oma loosungiks: „Rahu — hurtsikuile, sõda — lossidele!" Ent žirondiinid vaatasid sõjale kui vahendile uute maade alistamiseks Prantsuse kodanlusele. Nende kindralid riisusid vallutatud maade elanikke. Žirondiinlik minister Roland avaldas suurkodanluse tõelise kavatsuse. „Tuleb saata tuhandeid inimesi Pariisist piiri äärde," ütles ta. „Anname neile püssid ja saadame niikaugele, nagu neid aga suudavad kanda nende jalad. Vastasel korral nad tuleksid tagasi ja lõikaksid läbi meie kõrid." Saates sõjavägesid rindele tahtsid žirondiinid lahti saada revolutsioonilisimaist elementidest, sankülottidest (nii nimetati kehvikuid, kes kandsid mitte lühikesi, pitsidega äärestatud põlvpükse (külotte) nagu aristokraadid ja rikkad, vaid pikki pükse jämedast riidest).

Žirondiinide juhtimisel võitlesid konvendi väed mõnikord vastumeelselt, sest nad ei usaldanud oma komandöre. Algas taganemine feodaalse koalitsiooni vägede vihase pealetungi all. Koalitsiooniga liitus peale Austria ja Preisi natuke hiljem ka Hispaania. Prantsusevastase blokaadiga ühines ka veel tsaristlik Venemaa. Inglismaale, kes hakkas kaaperdama Prantsuse laevu, kuulutas Prantsusmaa 1. veebruaril 1793. a. sõja tema vaenulise tegevuse pärast.

Samal päeval kuulutati sõda Hollandile. Feodaalriigid püüdsid kõigepealt maha suruda Prantsuse revolutsiooni, et selle leegid ei kanduks teistesse Euroopa riikidesse.

Inglise kodanlus oli samuti huvitatud sellest, et Prantsusmaal alla suruda rahvamasside liikumist. Kuid Inglismaa peaeesmärgiks oli hävitada ta tööstusele ohtlikku ja samal ajal tähtsaimat võistlejat võitluses asumaade pärast. Inglismaa etendas peaosa sõja organiseerijana revolutsioonilise Prantsusmaa vastu. Seejuures Inglismaa püüdis „välja tuua kastaneid tulest võõraste käte abil". Toetades rahaliselt oma liitlasi sundis Inglismaa neid saatma oma vägesid Prantsusmaa vastu.

Seisukord muutus keerulisemaks seetõttu, et algas revolutsioonivastane liikumine Prantsusmaal endas, ja nimelt Vendée's. Selle ringkonna mahajäänud talupojad, kes olid revolutsioonist saanud vähem kui mujal, läksid kaasa revolutsioonivastaste pappide ja mõisnikega. Inglise spioonid ja diversandid toimetasid Vendée'sse suuri rahasummasid ja relvi mässu organiseerimiseks.

Terav võitlus „mäe" ja „žirondi" vahel puhkes toitlusküsimuse puhul. Elukallidus tõusis iga päevaga. See puudutas valusalt masse. Aga žirondiinidel läks korda saavutada seadust, mis andis viljamüügi täielikult vabaks. See kutsus linnakehvistu keskel esile tohutu suure pahameele. Pariisi sektsioonides esinesid äärmiste abinõude pooldajad, keda kodanlus nimetas „pööraseiks". Suurim mõju nende keskel oli vaesel kogudusepreestril Jacques Roux'l.

„Vabadus on tühi viirastus, kui üks klass karistamata võib piinata näljaga teist," kuulutas Roux. „Kas tõesti on kelmide varandus kallim inimelust?"

„Pöörased" astusid üles ülesostjate ja rikaste vastu.

Jakobiinid hakkasid masside ja „pööraste" agitatsiooni mõjul nõudma vilja ja teiste ainete hinna kindlaksmääramist (kaupade kindlaid äärmushindu nimetati siis „maksimumiks"). Viimaks 4. mail 1793. a. võttis konvent vastu maksimumiseaduse teravilja kohta.

Maad ähvardas välisoht ja sisemaine kontrrevolutsioon, ja seal sai põhjaarmee ülemjuhataja, žirondiinlik kindral Dumouriez reetjaks ja läks üle austerlaste poole. Žirondiinid andsid „rahva sõbra" Marat' kohtu kätte, kuid masside survel ta mõisteti õigeks. Kohtuhoonest kandis rahvas Marat' kätel konventi, tervitades teda rõõmuhüüetega ja puistates üle lilledega.

Žirondiinid otsustasid Kommuuni ja revolutsiooniliste sektsioonidega arveid õiendada ja valisid selleks erilise „Kaheteistkümne

komisjoni". Teade sellest kutsus eeslinnades esile tohutu suure ärevuse.

Revolutsioon 31. maist — 2. juunini 1793. a. 31. mail 1793. a. täitusid Pariisi tänavad jällegi relvastatud ülestõusnutega. Aga sel päeval neil läks korda konvendilt saavutada ainult „Kaheteistkümne komisjoni" kaotamist. Võitlus jätkus. 2. juuni hommikul andis Marat ise raekojast signaali hädakella helistamiseks. Tõusid üles eeslinnad. 40 000 inimest sammus konvendi peale. Kui sektsioonide relvastatud salgad piirasid konvendi sisse, otsustas viimane lasta vahistada žirondiinide juhid. Konvendis said juhtivaks parteiks jakobiinid, kes olid „omaaja revolutsioonilise klassi — kodanluse[1]" — kõige kindlamad esindajad.

Jakobiinid esindasid revolutsioonilist kodanlust, kes võitles feodaal-absolutistliku korra vastu. Revolutsioonilise kodanlusega läksid kaasa plebeid: väikekodanluse vähemkindlustatud ja laostunud kihid, käsitöölised ja töölised.

Võitluses feodaal-absolutistliku korraga toetasid (ja sagedasti tiivustasidki) jakobiine need plebeilised massid, linnade alamkiht, sankülotid. Talurahvas, kes võitles mõisnike vastu maal ja välisvaenlase vastu rindeil, oli Prantsuse kodanliku revolutsiooni arvukaim ja peamine löögijõud.

31. maist — 2. juunini 1793. a. püstitati Prantsusmaal revolutsioonile demokraatlik jakobiinide diktatuur, mis linna ja maa „alamkihtide" survel teostas rea ülitähtsaid samme nende huvides.

JAKOBIINIDE DIKTATUURI AJAJÄRK.

Jakobiinide diktatuur. Kaks korda Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII saj. elas maa üle tohutu suure hädaohu. Esimest korda oli see 1792. a. suvel, 10. augusti revolutsiooni eel. Kukutanud monarhia, leidis revolutsiooniline Prantsusmaa endal olevat küllalt jõudu, et vaenlast tagasi tõrjuda ja isegi üle minna pealetungile. Teine, veel hirmsam oht saabus 1793. a. kevadel reeturite-žirondiinide valitsemise viimaseil kuudel. Kukutanud nemad, tulid jakobiinid või-

[1] Valitsuse komisjoni žürii otsusest NSVL ajalooõpikute võistluse puhul keskkooli 3. ja 4. klassi jaoks.

Sankülot-jakobiin — *Boilly' maal.*

mule suurima hädaohu silmapilgul. Prantsusmaa oli piiratud vaenuliste feodaalriikide rõngast, kellega liitus Euroopa kõige eesrindlikum tööstusriik — Inglismaa.

Jakobiinide võimuletulekuga alustasid inglased interventsiooni Prantsusmaal. Nende sõjaväed ja laevastik vallutasid reeturite-žirondiinide kaastegevusel Lõuna-Prantsusmaa tähtsaima sõjasadama — Toulon'i.

Revolutsioonivastane mäss Vendées ja Bretagne'is kasvas inglaste toetusel üha suuremaks. Vendée auras verest, oli üle külvatud laipadest ja haaratud leekidest.

Pariisist põgenenud žirondiinid ja nende pooldajad tõstsid kohtadel monarhistidest aadlikega revolutsioonivastaseid mässe, nimelt Bordeaux's (Gironde'i departemangus), Lyon'is ja Marseille's.

Oli silmapilk, kus 83 Prantsusmaa departemangust ainult 23 jäid ustavaks konvendile.

Suureks ohuks olid spioonid ja diversandid departemangudes, mis olid jäänud ustavaks konvendile. 13. juulil 1793. a. tungis žirondiinidele lähedal seisev kontrrevolutsionäär Charlotte Corday „asjaajamise" ettekäändel Marat' korterisse ja andis talle reetliku pussilöögi. Rahva sõpra Marat'd leinas kogu revolutsiooniline Pariis.

Spioonid ja diversandid Prantsusmaal. Inglise peaminister Pitt määras 5 milj. naelsterlingit (50 milj. kuldrubla) spioonilise ja diversantliku tegevuse jaoks Prantsusmaal. 1793. a. juulikuu lõpul leiti Lille'i kindluse vallil ühe Inglise spiooni poolt kaotatud portfell. Dokumentidest oli näha, et sel spioonil oli Prantsusmaal hulk agente. Mõnedele neist ta maksis 2500 livre'it kuus. Ta organiseeris ka tulekahjusid paljudes linnades, sõjaväetehaseis ja purjeriide-töökodades, tegeles esmajärguliste tarbeainete kokkuostmisega, et suurendada nälga ja puudust. Diversandid süütasid Bayonne'i padrunitehased ja lasksid õhku kahurväe laod Chemille'is.

Inglise agent, pankur Boyd ostis ära rea konvendi saadikuid. Jakobiinide klubisse hiilis Austria spioon Proly ja sai teada paljudest salajastest otsustest.

Robespierre oli sunnitud kirjutama oma märkmikku: „omada kaks plaani: üks — kantselei-teenijaile". Teine, tõeline plaan, tuli varjata mõnede lähemate kaastööliste eest. Kaks Austria spiooni esines Strassburgi klubis jälitatavate patriootidena ja väljamõeldud nime Frei („vaba") all tegutsesid spioneerimisega. Papid ja aadlikud, kes hiilisid jakobiinide diktatuuri aparaati, toimetasid õelalt õõnestustööd.

Robespierre.

Prantsuse vabariigi seisukord läks keerulisemaks veel erakordsete toitlusraskuste ja talupoegade rahulolematuse tõttu, kellel ikka veel lasusid feodaalkoormatised.

Pariisis algasid näljarahutused talvel 1791. a. Rahvahulgad rüüstasid ärisid, nõudes leiva- ja suhkruhindade alandamist. Jõgedel haarasid harkidega varustatud talupojad viljalodjad ja jagasid vilja ära. Prantsuse kesk- ja lõunaosas vallutas kehvistu emigrantide maad ja süütas põlema nende eluhooned.

Revolutsiooniline võim. Suurimaist raskustest väljapääsu leidsid jakobiinid tugeva revolutsioonilise võimu maksmapanekuga ja revolutsiooni vaenlaste armuta karistamisega. Juunis 1793. a. jakobiinide poolt väljatöötatud demokraatlikku konstitutsiooni ei saadud kodusõja seisukorras kehtima panna.

Jakobiinide 1793. a. konstitutsiooni peetakse üheks kõige eesrindlikumaks demokraatliku kodanluse konstitutsiooniks.

Põhjustest, miks 1793. a. konstitutsiooni ei viidud ellu, ütles Robespierre järgmist:

„Revolutsiooniline valitsus peab avaldama haruldast energiat nimelt sellepärast, et ta asub sõjaseisukorras. Tema jaoks pole kohased ranged ühetaolised juhised just sellepärast, et olukord, milles ta tegutseb, on ähvardav ja muutlik. Ta on sunnitud järelejätmatult avastama uusi ja kiireid abinõusid uuesti tekkivate ja pakiliste hädaohtude vastu... Revolutsiooniline valitsus on kohustatud kaitsma häid kodanikke, aga rahva vaenlaste vastu tal jääb ainult üks abinõu — surm."

Olgugi et seda konstitutsiooni ellu ei rakendatud, oli ta siiski määratu suur edusamm, võrreldes 1791. a. monarhistliku konstitutsiooniga.

1793. a. konstitutsiooni järgi kuulutati Prantsusmaa demokraatlikuks vabariigiks: hääleõigus anti igale kodanikule, kes oli saanud 21 aastat vanaks. Pandi kehtima otsene valimisõigus. Konstitutsiooni väljatöötamise ajal nõudis Robespierre isegi omandi piiramist niisugusel määral, et see ei saaks „kahjustada ligimeste julgeolekut, nende olemasolu ega omandit". Ta seletas, et „ühiskond on kohustatud hoolitsema kõigi oma liikmete olemasolu eest". Aga Robespierre ei läinud kaugemale laialivalguvaist ebamääraseist üleskutseist piirata omandit. Ta ei söandanud ega saanud nõuda eraomandi kaotamist tootmisvahendite suhtes. „Mustad, ainult kulda austavad hinged," ütles Robespierre, „ma ei taha puudutada teie aardeid." 1793. a. konstitutsioonis on omandit nimetatud „inimese loomulikuks ja puutumatuks õiguseks".

Prantsuse revolutsiooni suurima tõusu ajajärgus loodud demokraatlikemaid kodanlikke konstitutsioone kinnitas eraomandit ja jagunemist klassidesse. Ta ei kindlustanud ega võinudki kindlustada rahvale leiba ja tööd sellepärast, et see oli kodanlik konstitutsioon.

Kodanlik-demokraatliku jakobiinide diktatuuri riigiaparaat oli organiseeritud järgmisel viisil. Täielik võim kuulus 1793. a. suvest saadik konvendi poolt valitud Rahvapääste-komiteele eesotsas kindla ja paindumatu Robespierre'iga. Rahulik, külmavereline, alati hoolikalt riietatud Robespierre näitas mehisuse eeskuju raskeimail hetkil. Vaenlased vihkasid teda, aga massides ta oli populaarne. Õiglast Robespierre'i kutsuti „äraostmatuks". Komitee käsutuses olid konvendi volinikud ehk komissarid, keda saadeti departemangudesse ja rindeile. Nad tegutsesid väga kindlalt ja revolutsiooniliselt. Kui Saint Just, väga suure mõistuse ja tahtejõuga inimene, Robespierre'i lähim abiline Rahvapääste-komitees, saadeti komissarina Reini armeesse, maksustas ta seal rikkaid. Ühes käskkirjas Saint Just kirjutas:

„Armees on 10 000 meest palja jalu. Teil tuleb päeva jooksul jalatsid maha võtta kõigil Strassburgi aristokraatidel ja korraldus teha, et homme hommikuks kella kümneks 10 000 paari jalanõusid oleks saadetud peakorterisse."

Revolutsioonilise komitee istung — *Fragonard-poja maal Bertaux' gravüüri järgi.*

Peale komissaride toetus komitee Jakobiinide klubile ja tema mitmele tuhandele osakonnale (rahvaseltsile") provintsis, revolutsioonilistele kommuunidele ja sektsioonidele (ringkondadele) linnades. Kommuunid ja sektsioonid valisid igal pool kindlalt ja kiiresti tegutsevaid revolutsioonilisi komiteesid. Oma jõu ammutas jakobiinide valitsus masside toetusest.

Üheks tähtsamaks ülesandeks oli armutu arveõiendamine revolutsiooni vaenlastega — aadlikkude ja pappide-monarhistidega, kontrrevolutsioonilise žirondiinliku kodanlusega, diversantide ja spioonidega, kellest Prantsusmaa kubises, ja marodööride-spekulantidega, kes rikastusid masside nälgimise arvel.

„Rahvaseltsid", revolutsioonilised komiteed ja viimaks üksikud kodanikud kohtadel aitasid Rahva julgeoleku komiteed ja Revolutsioonilist tribunaali avastada kontrrevolutsionääre ja nendega arveid

õiendada. Revolutsiooniline tribunaal mõistis kiiresti kohut ja karistas karmilt kontrrevolutsionääre, spekulante, spioone ja reetjaid.

1793. a. sügisest alates tegutses jakobiinide diktatuuri revolutsiooniline terror väga laialdaselt. Anti välja dekreet „kahtlaste" kohta, kellede hulka arvati neid, „kes oma käitumisega, või oma sidemetega, või oma kõnede ja teostega näitasid end türannide pooldajaina ja vabaduse vastaseina". Kõik kahtlased kuulusid viibimatule vahistamisele. Kahtlasteks kuulutati ka papid, kes keeldusid truudust vandumast konstitutsioonile. Salaja tagasipöörduvaid aadlikke-emigrante ähvardas surmanuhtlus. Mässudest osavõtnud kontrrevolutsionääre lasti maha. Žirondiinide juhid hukati.

Kõikide revolutsiooni vaenlaste vastu tarvituselevõetud kindlate abinõudega õnnestus summutada mässe, murda sabotaaži ja saavutada võitu rindeil.

Rahvahulgad — talupojad, linna väikekodanlus, „plebeid" — toetasid jakobiine, kes õiendasid otsustavalt arveid mitte ainult revolutsiooni vaenlastega, vaid ka feodaalkorraga.

Feodaalkoormatiste kaotamine. 17. juulil 1793. a. avaldasid jakobiinid dekreedi kõigi feodaalkoormatiste täieliku ja tasuta kaotamise kohta. Seejuures käskis konvent ära põletada kõik dokumendid, kus olid üles tähendatud senjooride õigused. Konvent korraldas emigrantide maade müüki väikeste tükkide kaupa. Senjooride poolt varem äravõetud kogukonna maad anti tagasi talupoegadele. Samal ajal lubas konvent küla majaomanike $^1/_3$ nõudmisel läbi viia kogukonna maade jagamise, nii et igaüks saaks võrdse osa. Asumaades kaotas konvent orjanduse, ehkki alles siis, kui Prantsuse asumaal Haiti saarel ülestõusnud neegerorjad olid juba oma vabastamise saavutanud.

Üldine maksimum. 1793. a. sügisel võttis konvent korralageduse ja elukalliduse all kannatavate masside survel vastu üldise maksimumi dekreedi, s. t. seaduse kõigi kaupade hindade kindla ülemmäära kohta. Maksimumi rikkumise eest ähvardas seadus kõige karmimate karistustega, isegi surmanuhtlusega. Relvastatud salgad saadeti maale, et mõisnikelt ja suurtalunikelt rekvireerida vilja.

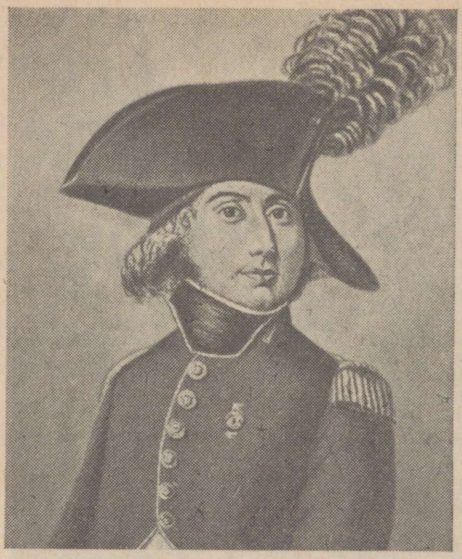
Kuid määrates toiduaineile ja laialdaselt tarvitatavaile tarbeesemeile kindlad hinnad, seadsid jakobiinid sisse ülemmäärad ka töötasudele, mis valusasti puudutas töölisi.

Võitlus kiriku vastu. Samal ajal kui konvent otsustavalt õiendas arveid kontrrevolutsiooniliste pappidega, tegi Pariisi Kommuun katset kaotada kirikut. Ikka sagedamini toimusid talitused, nagu ristsed, pulmad ja matused, ilma pappideta. Kirikuid suleti. Kommuun tegi katset asendada usundit „mõistuse kultusega" ja korraldas pidulikke pühi hariduse auks. Pidustusi korraldati ka looduse elu, inimkonna ajaloo ja Prantsuse revolutsiooni tähtsamate silmapilkude auks, samuti põllutööde algusel ja lõpul, näiteks lõikuse ja viinamarjade koristamise ajal. Igal pool kerkis revolutsiooni auks võiduväravaid, korraldati rongkäike, mispuhul lauldi revolutsioonilisi laule. Feodaal-absolutistliku korra süngeid aastaid asendas revolutsiooniaastate vabaduse tormiline rõõm.

Revolutsiooni soldatid — *Raffet' litograafia.*

Jakobiinide diktatuuri lõpul taastas konvent Robespierre'i ettepanekul, kes polnud rahul usundivastase võitlusega, jälle usundi, olgugi teisel kujul. Robespierre'i ettepanekul pandi kehtima „kõrgeima olendi", s. t. jumala kultus, kusjuures anti teada, et „kõrgeima olendi" parimaks teenimisviisiks „on kodanikukohuste täitmine inimese poolt". „Kõrgeima olendi" auks määrati pühi. Võeti tarvitusele uus kalender. Kuud nimetati vastavalt aastaaegade iseärasustele. Nii näiteks nimetati üht suvekuudest thermidor'iks, palavaks kuuks, üht sügisekuudest — brumaire'iks, s. t. udude kuuks. Kevadekuid nimetati: ventôse'iks — tuultekuuks, germinal'iks — seemnete idanemise kuuks, prairial'iks — aasade kuuks. Iga kuu jagati dekaadideks (päevakümneteks).

Revolutsioonilise armee ohvitser — *tundmatu kunstniku portree järgi.*

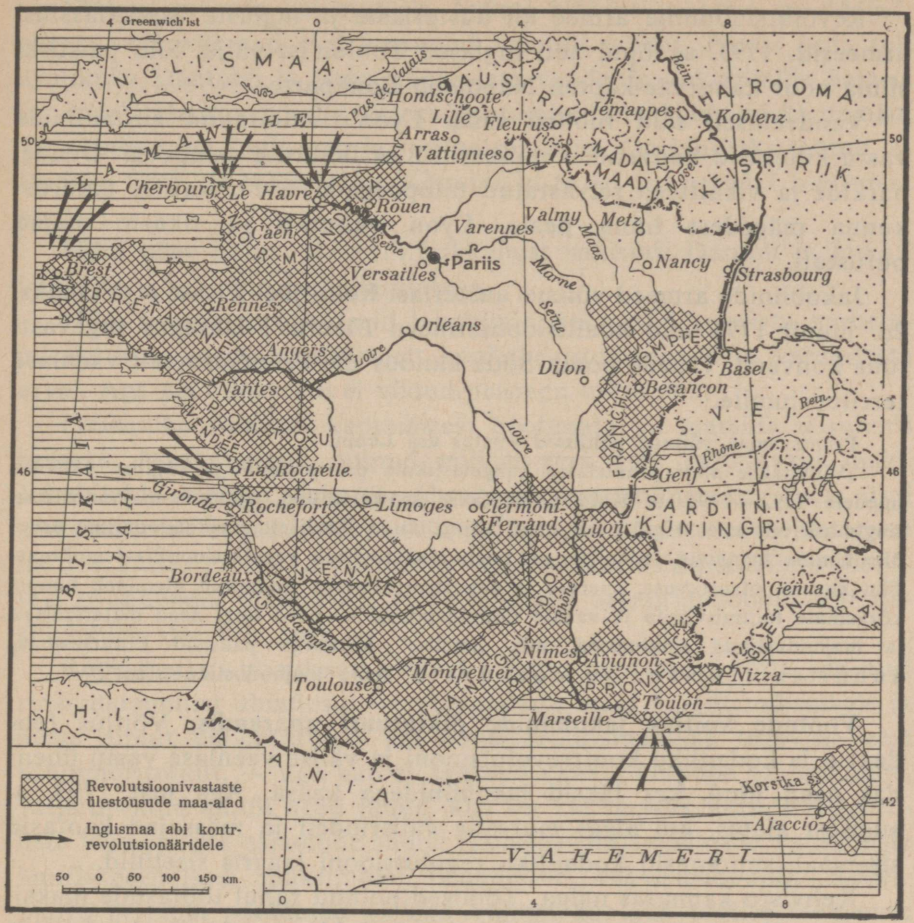
Sõjaväe uus korraldus ja revolutsiooniline taktika. Energiliselt arveid õiendades revolutsiooni vaenlastega sisemaal, otsustavalt hävitades feodaalseid suhteid, korraldasid jakobiinid ümber ka sõjaväe. Nad rakendasid uut revolutsioonilist taktikat ja saavutasid võidu rindeil. Raske oli võita paljasjalgsete sõduritega, kes sagedasti olid relvastatud ainult piikidega. Kuid need sõdurid kaitsesid revolutsiooni saavutusi, nad sammusid marseljeesiga sagedasti arvult rõhuvalt ülekaaluka, hästirelvastatud vaenlase vastu ja võitsid selle.

Revolutsiooni armee võitles uut moodi. Feodaalseis armeedes rakendati „reataktikat", mis saavutas suurima täiuslikkuse Friedrich II ajal. Selle taktika juures reastati jalavägi tohutu pikkadesse „ridadesse", mille otsad ühendati lühikeste põikkolonnidega. See kohmakas mass liikus aeglaselt ja ainult tasasel maastikul. Pärisorjapidajad-ohvitserid kartsid sõdureid lühikesekski ajaks jätta valveta.

Revolutsiooniline armee võis rakendada teist taktikat. Prantsuse sõdureil puudus vilumus, aga vastandina värvatud palgasõdureile nad teadsid, mille eest nad võitlevad. Nagu näitab Engels, kutsus sõjaväe muutunud koosseis ellu uue sõdimisviisi — laialipaisatud laskerivid ja liikumise kolonnidena. Kolonnid, mille eel käisid tihedad laskurite ahelikud, võisid võidelda igasugusel, ka „ridade" jaoks ebasobival maastikul, ja pärast vaenlase läbimurdmist kiiresti koondada sõjavägesid reservist vaenlase jõudude lõplikuks purustamiseks. Armee oli jagatud iseseisvaiks korpusteks, mis koosnesid igasuguseist relvaliikidest.

„Võit või surm!" niisugune oli revolutsioonilise sõja loosung. Vabariikliku armee sõdurid, peamiselt talupojad ja käsitöölised, endalt feodaalkorra ikke heitnud vaba Prantsusmaa töölised, oli ennastsalgavuse ja kangelaslikkuse eeskujuks.

Juba 1793. a. augustis andis konvent uue dekreedi sõdurite massilise värbamise kohta. Kõik kodanikud 18.—25. eluaastani loeti mobiliseerituks kodumaa kaitseks. „Noored inimesed," öeldi dekreedis, „lähevad võitlema rindele. Abielumehed peavad taguma relvi ja

Prantsusmaa 1793. a. (võitlus kontrrevolutsiooniga).

vedama kohale toidumoona. Naised hakkavad valmistama riideid, telke ja teenima haiglais. Lapsed pannakse kitkuma šarpiid vanast pesust. Vanad annavad käsu endid viia väljakuile, et õhutada sõdureis vahvust, vihavaenu kuningate vastu ja vabariigi ühtsuse mõtet."

Võitude organiseerijaiks olid komissarid ja armee kindralid. Kindralite hulgas oli kuulus erilise vahvuse poolest noor Hoche, erusõduri poeg, nooruses tallipoiss, hiljem aktiivselt osa võtnud Bastille' vallutamisest. Suurt osa armee ümberkorraldamises etendas sõjaväeinsener, jakobiin Lazare Carnot.

Revolutsiooniline armee lõi austerlaste ja inglaste esmaklassilisi armeesid. 1793. a. lõpul aeti inglased Toulon'ist välja. Siin paistiski silma noor kahurväe-kapten Napoleon Bonaparte.

Vandeelased said tublisti lüüa. Lyon'i vallutanud žirondiinide vastu kihutasid konvendi komissarid üles ümbruse talupoegi. Odade, harkide ja vikatitega relvastatud talupoegade laviin tormas ümbruskonna mägedest linna peale. Lyon vallutati ja rikaste majad purustati.

Jakobiinide armeed võitsid austerlasi Reini jõel Elsass'is. Viimaks, 26. juunil 1794 said koalitsiooniarmeed Fleurus'i lahingus tugevasti lüüa konvendi vägede poolt. Sõda kandus üle Prantsusmaalt vaenlase territooriumile.

Prantsusmaa võitude põhjused seletas ära Lenin.

„Viidatakse alati prantslaste kangelaslikule patriotismile ja sõjalise vahvuse imedele 1792.—1793. a. Kuid unustatakse materiaalseid, ajaloolis-majanduslikke tingimusi, mis alles tegid need imed võimalikuks. Tõeliselt revolutsiooniline arveõiendamine iganenud feodalismiga, kogu maa tõeliselt revolutsioonilis-demokraatliku kiiruse, otsustavuse, energia ja ennastsalgavusega toimunud üleminek hoopis kõrgemale tootmisviisile ja vabale talupidamisele — need ongi need materiaalsed ja majanduslikud tingimused, mis „imelise" kiirusega päästsid Prantsusmaa, sünnitasid ümber ja uuendasid tema majandusliku aluse[1]."

Voolude võitlus jakobiinide diktatuuri aparaadis. Võitlus feodaalse ja kodanliku kontrrevolutsiooni ja välise vaenlase vastu ühendas need jõud, kes läksid jakobiinidega kaasa. Aga just 1793. a. sügisest alates, kui algas murrang välisrindeil ja mässajad kaotasid sisemaal, suurenesid kodanliku revolutsiooni laagris sisetülid.

Kehvistu kannatas nälga. Töölised polnud rahul töötasude maksimumiga. Kasutades konvendi dekreeti lasksid suurtalunikud kehvistut lõikuse ajal sundkorras töötada oma põldudel. „Pöörased" ja Kommuuni rühmitunud jakobiinid, Hébert'i (Kommuuni abiprokuröri) pooldajad, nõudsid terrori tugevdamist spekulantide vastu. Hébert nõudis arveõiendamist maa rikastega ja isegi väikekaupmeeste-aedviljamüüjatega.

Konvent vahistas „pöörased". Nende juht Jacques Roux, teada saanud, et ta on antud Revolutsioonilise tribunaali kohtu alla, lõi endale noaga surmava haava.

---

[1] Lenin, Teosed, XXI k., lk. 189.

1794. a. märtsis vahistati ja hukati Hébert ja tema pooldajad, pärast seda kui nad olid katsunud haarata võimu. Pärast seda tuli avalikuks Danton'i ja tema pooldajate vandenõu jakobiinide parteis ja „soos". Danton nõudis terrori lõpetamist ja maksimumi kaotamist. Ta nõudis rahu Inglismaa ja feodaalriikidega. On kindlaks tehtud, et Danton varastas rahva raha. Kõneldi, et ta oli ära ostetud Inglismaa poolt.

Mõni päev pärast Hébert'i hukkamist vahistati Danton ja hukati varsti koos rea oma poolehoidjatega.

1794. a. märtsis avaldasid jakobiinid dekreedid kehvistu varustamiseks kontrrevolutsionääridelt konfiskeeritud maade ja varanduste arvel. Aga neid dekreete ei viidud peaaegu mitte ellu.

Feodaalkoormatiste kaotamisest hoolimata jäi masside seisukord raskeks. Maakehvikuil polnud millegi eest osta müüdavaid maid. Jakobiinide eriline dekreet ähvardas surmanuhtlusega juba üksi „maaseaduse" esitamise eest, s. t. üldise maa võrdse ümberjaotamise mõttes. Jättes jõusse Le Chapelier' seaduse, keelasid jakobiinid töölistele koondumise ühinguisse, sulgesid nende organisatsioonid, karistasid töölisi streikide eest.

Robespierre'i pooldajad oleksid võinud tarvitusele võtta rea uusi revolutsioonilisi abinõusid — võõrandada maid kõigilt mõisnikelt ja mitte ainult emigrantidelt või kontrrevolutsioonilise tegevuse eest süüdimõistetuilt, — aga nad ei tahtnud kallale kippuda eraomandile, välja arvatud ainult need juhud, kus see oli tarvilik äärmiste poliitiliste või sõjaliste asjaolude sunnil (kontrrevolutsionääride varanduste konfiskeerimised, maksimumi läbiviimine, rekvisitsioonid). Robespierre ja tema pooldajad oleksid võinud kaotada töölise teenistuse maksimumi ja parandada maakehvistu olukorda, aga nad ei teinud seda. Sellega nad tõukasid endist eemale masside vaesemad kihid, kes neid varem toetasid. Selles avaldus jakobiinide kodanlik piiratus.

Asumata revolutsiooni edasisele süvendamisele ja kaotades linnaning maakehvistu toetuse, seisid Robespierre, Saint Just ja teised jakobiinid ohu ees, et võiks toimuda kontrrevolutsiooniline pööre kodanluse poolt, kes oli tugevnenud ja vihaselt võitles maksimumi vastu.

Just sel ajajärgul tekib palju uusi ettevõtteid. Maksimumist hoolimata areneb spekulatiivne kaubandus.

Vabariigi II aasta 9. thermidor'i (27. juuli 1794. a.) kontrrevolutsiooniline pööre. Kodanliku „soo" keskel küpses vandenõu Robespierre'i ja tema pooldajate vastu. Robespierre sai sellest teada. Ta otsustas vandenõulasi ennetada ja ise neid rünnata.

Ilmudes konventi nõudis Robespierre vandenõulaste vahistamist. Vaenlased ei lasknud tal kõnelda. Robespierre vahistati konvendis ja suleti vanglasse. Aga Kommuun kutsus abi ja vabastas Robespierre'i, kes läks üle raekotta (hoonesse, kus Pariisi Kommuun pidas oma istungeid). Siis piirasid kontrrevolutsioonilised vandenõulased raekoja sõjavägedega ümber. Eeslinnad ei osutanud küllaldast toetust Robespierre'ile, ja ta vahistati. Vahistamisel ta sai haavata. See oli II aasta 9. thermidor'il uue revolutsioonilise kalendri järgi (27. juulil 1794. a.).

Järgmisel hommikul hukati lindpriiks kuulutatud Robespierre, Saint Just ja nende pooldajad.

Võimule said termidoorlased — kontrrevolutsiooniline kodanlus, kes alustas ägedat terrorit rahvahulkade vastu.

PRANTSUSE XVIII SAJANDI KODANLIKU REVOLUTSIOONI TÄHTSUS. KODANLIKU REVOLUTSIOONI PÕHJALIK ERINEVUS PROLETAARSEST REVOLUTSIOONIST.

Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajaloolisest tähtsusest kirjutas Lenin: „Oma klassi jaoks, kelle heaks ta töötas, kodanluse jaoks, ta tegi nii palju, et kogu XIX sajand, see sajand, mis andis tsivilisatsiooni ja kultuuri kogu inimkonnale, möödus Prantsuse revolutsiooni tähe all. Kõigis maailma otstes see sajand ei teinud muud, kui ainult viis läbi, teostas osade kaupa, lõpetas selle, mida lõid Prantsuse suured kodanluse revolutsionäärid, kes teenisid kodanluse huve, olgugi et nad ei olnud sellest teadlikud, varjates end sõnade taha vabadusest, võrdsusest ja vendlusest. ... Olgugi et Prantsuse revolutsioon purustati, ta siiski võitis, sest ta andis kogu maailmale niisuguseid kodanliku demokraatia ja kodanliku vabaduse aluseid, mis olid juba kõrvaldamatud [1]."

Revolutsioon Prantsusmaal tõi määratu suuri muudatusi ühiskonnaelu kõigil aladel. Kuni revolutsioonini rõhusid talurahvast feodaalkoormatised. Aadlil ja

[1] Lenin, Teosed, XXIV k., lk. 304.

vaimulikul seisusel oli eesõigusi kodanluse ja talurahva ees, kuid kõik seisused olid õigusteta kuningavõimu ees. Kohtadel olid igal pool omad kohtud, omad tollid, omad mõõdud. Tööstuse, põllumajanduse ja kaubanduse arenemine oli aheldatud feodaalkammitsaisse.

Kõik need kammitsad purustati otsustavalt jakobiinide poolt. Jakobiinid panid kehtima revolutsioonilise diktatuuri ja andsid eeskuju selleks, kuidas on vaja armutult maha suruda kontrrevolutsiooni ja kaitsta kodumaad välise vaenlase eest. Talupojad said rahva poolt toetatud eesrindlikuma, revolutsioonilise kodanluse esindajate läbi vabaks pärisorjapidajate rõhumise alt. Tohutu suured rahvahulgad võtsid aktiivselt osa XVIII saj. Prantsuse revolutsioonist. See revolutsioon oli, nagu seda iseloomustas seltsimees Stalin, „... rahva revolutsioon, mis võitis, tõstes tohutu suured rahvahulgad feodalismi vastu üles ja kaitstes kolmanda seisuse huve[1] ...“

Kuid „täielikku võitu,“ ütleb Lenin, „polnud jakobiinidele määratud saavutada, peamiselt sellepärast, et XVIII sajandi Prantsusmaa oli mandril piiratud liiga mahajäänud maadega ja et Prantsusmaal endal polnud materiaalseid aluseid sotsialismiks, polnud panku, kapitalistide sündikaate, masinatööstust, raudteid[2].“

Jakobiinide ajalooline tähtsus seisneb selles, et nad puhastasid teed kapitalismile, kodanluse valitsemisele. Feodaalahelate asemel kodanlus pani töölised ja talupojad uutesse ahelatesse, kodanliku ekspluateerimise ahelatesse. Seisused kaotati, kuid aadlikkude-aristokraatide rõhumise asemele tuli rikaste-kapitalistide rõhumine. Ent kapitalistlik ekspluateerimine oli progressiivsem feodaalsest. Kapitalismi juures kasvab ja areneb kõrvuti kodanlusega proletariaat, tema tulevane hauakaevaja.

Niikaua kui jakobiinid võitlesid feodaal-absolutistlike klassidega, toetasid neid rahvahulgad. Aga, nagu ütleb seltsimees Stalin, „kodanlik revolutsioon ei või liita kodanluse ümber veidigi pikemaks ajaks miljoneid töötavaid ja ekspluateeritavaid hulki just seepärast, et nad osutuvad töötavaiks ja ekspluateeritavaiks[3] ...“

Ainult sotsialistlikus revolutsioonis on võimalik masside kestvam liitmine proletariaadiga, kes neid endaga kaasa tõmbab.

Põhjalikud on erinevused ka kodanliku ja proletaarse revolutsiooni eeldustes. Feodaalsel Prantsusmaal oli juba enne revolutsiooni „kapitalistliku elukorra enamvähem valmisvormide[4]“ küpsemine kaugele arenenud. Prantsusmaal oli kapitalistlik manufaktuur. Palgatööd ja raharenti rakendati põllumajanduses laialdaselt. Kaubandus arenes kiiresti.

Teisiti on lugu sotsialistlikus revolutsioonis. „Proletaarne revolutsioon,“ ütleb seltsimees Stalin, „algab ilma, või peaaegu ilma sotsialistlike elukorralduste valmisvormideta[5].“

---

[1] Stalin, Leninismi küsimused, 10. tr., 1936, lk. 609.
[2] Lenin, Teosed, XX köide, lk. 556.
[3] Stalin, Leninismi küsimused, 11. tr., 1939, lk. 112.
[4] Stalin, Leninismi küsimused, 11. tr., 1939, lk. 111.
[5] Sealsamas.

Venemaal avanes alles pärast proletariaadi diktatuuri püstitamist võimalus üles ehitama hakata sotsialismi. Nagu siit näha, olid suure proletaarse revolutsiooni ülesanded palju keerulisemad ja raskemad.

Kodanliku ja proletaarse revolutsiooni vahel seisneb põhjalik erinevus järgmises: „Kodanlik revolutsioon piirdub ühe võimul oleva ekspluateeriva rühma asendamisega teise ekspluateeriva rühmaga [1]..." Suur sotsialistlik revolutsioon aga kaotas igasuguse inimese ekspluateerimise teise inimese poolt, kaotades eraomandi tootmisvahendeile, kiskus välja isegi ekspluateerimise juured. Ühenduses kodanliku revolutsiooni ülesannetega, kodanlus ei purusta, ei murra ekspluataatorlikku feodaal-absolutistlikku riigiaparaati, vaid kohandab seda juba teatava määrani küpsenud kodanliku majandusega.

Proletaarne revolutsioon aga, hävitades kõik ning igasugused ekspluataatorlikud klassid, teeb sellega hiiglatöö — ta purustab ja murrab ekspluataatorliku riigimasina, mis rõhus masse tühise vähemiku huvides. Proletariaat loob uut tüüpi riigi, mis teostab masside tahet, proletariaadi diktatuuri. See riik surub maha ekspluataatorlike klasside pahatahtlike jäänuste tühise vähemiku kontrrevolutsioonilise vastupanu, organiseerib sotsialistlikku ehitustööd ja kaitseb Nõukogude Liidu piire.

Ühenduses kodanliku ja proletaarse riigi põhjaliku erinevusega oli ka revolutsioonide käik erinev.

Sotsialistlik revolutsioon algas võimu haaramisega proletariaadi poolt. Seevastu Prantsuse kodanlikus revolutsioonis rahva poolt toetatud ja plebeidega liitu astunud kodanluse eesrindlikumad elemendid, jakobiinid, tulid võimule alles revolutsiooni viimases järgus.

Prantsuse kodanlik revolutsioon XVIII saj. ja suur sotsialistlik revolutsioon XX saj., mis toimusid hoopis erinevail ajajärkudel ja arenesid hoopis erinevate seaduste järgi, erinevad põhjalikult teineteisest.

XVIII saj. polnud eeldusi sotsialismi püstitamiseks ja kodanluse kukutamiseks. Vastuoksa, kui kodanlus, kukutanud feodaalse korra, asus võimule, oli ta tõusvaks klassiks. Nüüd on lugu teine. Meie ajajärgul, kapitalismi kõdunemise ja purunemise ajajärgul, on kodanlus languse seisukorras, tõusvaks klassiks on proletariaat.

Suure sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni kohta ütleb seltsimees Stalin, et see „pole Suure Prantsuse revolutsiooni jätkamine ega

[1] Stalin, Leninismi küsimused, 11. tr., 1939, lk. 111.

lõpetamine. Prantsuse revolutsiooni eesmärgiks oli feodalismi likvideerimine kapitalismi kindlustamiseks. Oktoobrirevolutsiooni eesmärgiks on aga kapitalismi likvideerimine sotsialismi kindlustamiseks [1]."

4. PEATÜKK.

PRANTSUSMAA 1794.—1815. a.

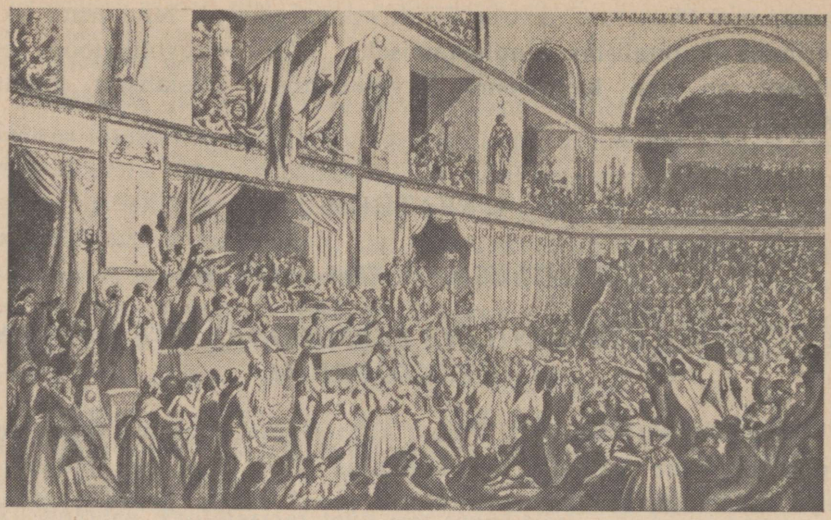
KONTRREVOLUTSIOONILINE TERMIDOORLASTE KONVENT JA DIREKTOORIUM.

Termidoorlaste konvent. Pärast kontrrevolutsioonilist thermidor'i riigipööret saab võimule uus kodanlus. Termidoorlaste hulgas oli palju saadikuid, kes varem kuulusid „soo" hulka. Nüüd etendasid väljapaistvat osa spekulandid-ärimehed. Võimulepääsnud termidoorlaste esimeseks ülesandeks oli purustada jakobiinide diktatuuri aparaat ja selle asemele luua suurkodanluse kontrrevolutsiooniline diktatuuri aparaat. Kõigepealt võeti ära Rahvapääste-komiteelt, mis nüüd koosnes termidoorlastest, tema endised määratu suured volitused. Lähemal ajal pärast pööret loodi konvendi 16 komiteed. Rahvapääste-komitee muutus üheks neist komiteedest teiste kuueteistkümne kõrval. Tema hoolde jäid ainult välispoliitika ja sõjaväe juhtimine. Siseasjad anti üle Seadusandlikule komiteele. Suurenes termidoorlastest koosneva uue Rahva julgeoleku komitee osa.

Jakobiinide klubi suleti, ta ruumid pitseeriti. Klubi osakonnad kohtadel, „rahvaseltsid", saadeti laiali. Kodanlikud kontrrevolutsionäärid ajasid laiali ka Pariisi sektsioonid, mis etendasid revolutsioonis nii suurt osa.

Revolutsiooniline Pariisi Kommuun saadeti laiali ja asendati valitsuse poolt nimetatud komisjoniga. Purustati revolutsioonilised komiteed kohtadel. Termidoorlaste konvent avaldas isegi erilise määruse selle kohta, et ühtki organisatsiooni ei tohi nimetada revolutsiooniliseks. Konventi kutsuti tagasi žirondiinid. Kõigi nende abinõudega käis kaasas julmim kontrrevolutsiooniline terror. Revolutsioonilisi jakobiine vahistati kõikjal. „Kuldse noorsoo", noorte priis-

[1] Stalin, Vestlus saksa kirjaniku Emil Ludwig'iga, Partkirj., 1937, lk. 47.

Ülestõus 1795. a. kevadel Pariisis (vabariigi III aasta 1. prairial'il) — *Monnet' maal Hellmann'i gravüüri järgi.*

kavate tuisupeade salgad peksid tänavail keppidega töölisi, tungisid jakobiinide majadesse ja õiendasid nendega julmalt arveid.

Majanduspoliitika alal likvideerisid termidoorlased samuti jakobiinide diktatuuri poolt jäetud pärandi.

24. detsembril 1794. a. kaotas termidoorlaste konvent maksimumi. Spekulandid kruvisid kohe hinnad üles.

Maksimumi kaotamine mõjus äärmiselt raskesti kehvikuile, sankülottidele. Seoses määratu suure hulga paberraha väljalaskmisega kasvas elukallidus. „Ülemääraline elukallidus sunnib oigama ja nälga surema vaest töölist nelja livre'iga[1] ehk saja sou'ga päevas," kirjutas ajaleht „Rahva Tribuun". Hulkades märatses nälg, puudus tõusis äärmuseni. Samal ajal torkas teravasti silma rikaste klasside toredus, nende tualetid, kuld ja briljandid.

Elukallidus ja nälg tugevnesid eriti 1795. a. kevadeks. „Tänavail võib näha õnnetuid, kes kukuvad maha nõrkusest ja jõuetusest," teadustasid ajalehed. „Vaadake mõnede linnaosade tänavail päikesetõusu ajal neid kõhnu kujusid, neid uste taha kogunenud „sabasid"," kirjutas leht.

Sõdurid said jalanõusid papist taldadega ja sineleid mädast riidest, aga armee varustajad teenisid tohutu suuri rahasummasid.

1795. a. kevadel püüdsid nälginud rahvahulgad teostada ülestõusu. Meeleheiteni viidud Pariisi rahvahulkade esimene ülestõus toimus

[1] Samal ajal maksis nael leiba 16 livre'it, paar saapaid 1200 livre'it.

aprillis (germinal'is) loosungi all: „Leiba ja 1793. a. konstitutsiooni!" Näljased massid, tunginud termidoorlaste konventi, nõudsid jakobiinide tagasitulekut ja 1793. a. konstitutsiooni kehtima-panemist. Rahvamasside vastu astus üles kogu kodanlik Pariis. Esiti suruti töölised sõjavägede poolt oma eeslinnadesse, hiljem aga algasid areteerimised, asumisele saatmised, hukkamised.

Teiskordselt tõusid rahvahulgad üles 20.—23. mail (prairial'is). Seekord oli ülestõus veelgi tõsisem. Töölised võtsid ära isegi mõned suurtükid. Kuid liikumine ei olnud organiseeritud. Valitsuse tugev suurtükivägi purustas töölisrajoonid. Teise (prairial'i) ülestõusu mahasurumise järel tõusis kontrrevolutsioonilise kodanluse terror äärmuseni. Jakobiine lasti maha ja peksti surnuks vanglais.

Pärast revolutsioonilist ülestõusude mahasurumist termidoorlaste konvent pani kehtima rea määrusi keskvalitsuse tugevdamiseks.

1795. a. augustis võttis konvent vastu konstitutsiooni. Üldine valimisõigus kaotati. Hääleõiguse said ainult isikud, kes maksid otsest maa- või isikumaksu. Konvent saadeti laiali.

Direktoorium. Nüüd valiti omanike esindajaid kahte kotta. Alamkoda — „Viiesaja nõukogu" — esitas seadusi. Ülemkoda — „Vanemate nõukogu" — kinnitas neid. Kojad valisid viis direktorit, nn. „direktooriumi", kellele anti täidesaatev võim. 1795. a. termidoorlaste konstitutsioon kindlustas suurkodanluse diktatuuri. 1795. a. tekkinud direktoorium kestis 4 aastat, kuni 1799. a.

1795. a. oktoobris (vabariigi IV aasta vendémiaire'il) algas Pariisis endas rojalistide[1] relvastatud mäss. Sõjategevuse juhtimine mässajate vastu anti noorele kahurväe-kindralile Bonaparte'ile. Ta paigutas osavasti kahurväge ja külmavereliselt tulistas kahureist laiali mässajate kõige ohtlikumad kogunemiskohad. Konvent võlgnes Bonaparte'ile oma pääsmise.

Direktooriumi aastad läksid ajalukku kui edasise spekulatsiooni, börsimängu aastad ja samal ajal kui masside kohutava viletsuse ja kannatuse aastad. Rahakursi langemine jätkus. Esimese järgu tarbeainete hinnad kasvasid 230 korda, aga teenistustasu ainult 63 korda.

Hinnangu Prantsuse majandusliku arengu kohta direktooriumi ajal andsid Marx ja Engels järgmiste sõnadega: „Revolutsioon vabastas kodanliku ühiskonna feodalismi kammitsaist... Aga alles d i r e k t o o r i u m i valitsuse ajal pääseb

[1] *Rojalistid* — kuningavõimu pooldajad.

hoogsalt esile ja lööb allikana keema kodanliku ühiskonna tõeline elu. Kaubandusettevõtete palavik, rikastumise kirg, joobumus uuest kodanlikust elust... vabanenud tööstuse esimesed sammud — kõik need olid äsjasündinud kodanliku ühiskonna üksikud elulised sümptoomid[1]." Niiviisi astub kodanlus oma valitsemisteele. Marx ja Engels märkisid samuti ära feodaalseist kammitsaist vabanenud põllumajanduse tõusu.

Seadusandlike kodade liikmeist olid umbes 300 avalikud rojalistid ja ootasid ainult kohast silmapilku, et taastada monarhiat. Kasutades revolutsiooni vastu sihitud terrori olukorda, hakkasid monarhistid tegutsema. Vendée's puhkes jällegi mäss.

Babeuf ja „võrdsete vandeselts". Äärmiselt terava klassivõitluse olukorras tekkis väikekodanluse ja tööliste keskel suur vandeselts direktooriumi vastu. Vandeseltsi eesotsas seisis Babeuf.

Babeuf sündis 1760. a. Põhja-Prantsusmaal vaeses perekonnas. 16-aastaselt hakkas ta töötama. Puudus sundis teda minema teenistusse mõisniku juurde. Oma senjoori käsul tuhnis Babeuf arhiivides ja otsis välja dokumente mõisnike juba ununenud eesõiguste kohta, et senjoor nende dokumentide põhjal võiks nõuda talupoegadelt lisakoormatiste kandmist. See töö suurendas Babeuf'i põlgust feodaalse korra vastu. 1789. a., just revolutsiooni algusaastal, astub Babeuf avalikkuse ette brošüüriga, milles paneb ette kaotada feodaalse omandiõiguse maale ja maad ära jagada puudustkannatajate vahel.

Direktooriumi ajal, klassivõitluse teravnemise ajajärgul, loobub Babeuf oma endisest kavatsusest.

„Maa vili kuulub kõigile," kuulutab Babeuf, „aga maa — mitte kellelegi; kommunistlik kord ainuüksi on õiglane, ainuüksi normaalne."

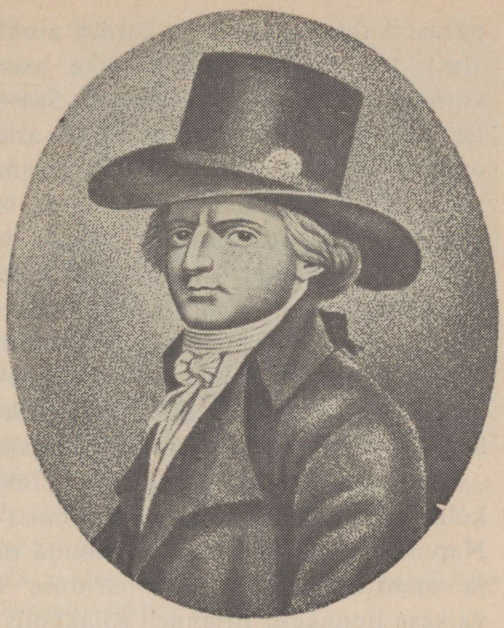
Nüüd peab Babeuf tarvilikuks luua kommuuni. Neid omanikke, kes ei soovi oma varandust anda kommuunile, ta paneb ette ilma jätta kodanikuõigustest ja kuulutada „kahtlasteks".

Kommuunist pidi Babeuf'i arvamise järgi välja kujunema võrdsus: „Meie vajame võrdsust, mitte ainult niisugust, mis on kirja pandud „Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis". Meie tahame, et see oleks meie keskel, meie elamute katuse all[2]."

Babeuf pooldas kõigi kodanike lihtlabast võrdsustamist. Babeuf'i kavatsuste järgi annaks iga ühiskonnaliige oma käsitöö või põllutöö

[1] Marx ja Engels, Teosed, III k., lk. 151.
[2] Babeuf, Võrdsete manifest.

saadused ühiskondlikesse ladudesse. Eriline „toitlustusvalitsus“ peab arvet kõigi töötajate ja naturaaltulude kohta; tema „jaotab ka kõik saadused hoolika võrdsuse alusel kodanike vahel ära“. Niisugusel viisil pani Babeuf ette toodetavaid hüvesid ära jagada täieliku võrdsuse alusel, olenematult iga ühiskonnaliikme tööhulgast. Kommunismi esimesel järgul, sotsialismi juures, see oleks õõnestanud ühiskondlikku toodangut, soodustades laisklejaid ja logelejaid.

Babeuf — *Bonville'i gravüür.*

Esile tõstnud revolutsioonilise diktatuuri loosungi, ei eraldanud Babeuf veel töölisi üldisest töötajate massist, ta ei mõistnud juba tol ajal kujuneva proletariaadi tähtsust, tema juhtivat osa. Ta kavatses püstitada kehvikute diktatuuri, et murda rikaste vastupanu. Oma kavatsust püüdis Babeuf rakendada tegelikult. 1796. a. organiseeris ta vandenõu, aga teda andis välja provokaator. Babeuf vahistati ja hukati aasta pärast. Varsti pärast Babeuf'i vahistamist tegid tema pooldajad katset korraldada Grenelle'i laagri sõdurite ülestõusu (Pariisi eeslinnas), aga see ebaõnnestus.

Babeuf'i vandenõu oli esimene katse saavutada kommunismi relvastatud ülestõusu ja revolutsioonilise diktatuuri püstitamise teel. Tal ebaõnnestus see, sest proletariaat hakkas alles Prantsusmaal kujunema ega saanud Babeuf'i toetada.

Termidoorlaste konvendi ja direktooriumisõjad. 1795. aastal tekkisid feodaalkoalitsioonis tugevad hõõrumised. Need hõõrumised olid seotud Poola jagamisega. 1793. aastal viisid Vene- ja Preisimaa läbi Poola teise jagamise, kõrvale jättes Austria, mis kutsus tema juures esile suure rahulolematuse. 1794. a. süttis Poolas, millest

pärast kaht jagamist jäi järele ainult neljandik tema senisest maa-alast, ülestõus Põhja-Ameerika asumaade iseseisvusvõitlusest osavõtnud Kościuszko juhtimisel. See ülestõus suruti maha Preisi ja tsaristliku Venemaa ühendatud armee poolt, mille järel Austria osavõtul teostati kolmas Poola jagamine. 1795. aastast lakkas Poola riik olemast. Prantsusmaa kasutas ära vastastikuse rahulolematuse, mis tekkis tema vaenlase laagris ühenduses saagi jagamisega, ja sõlmis Preisimaaga eraldi rahu. Selle 1795. a. Baselis sõlmitud rahu järgi õnnestus Prantsusmaal maitsta vilja võitudest, mis olid saavutatud tema vägede poolt juba revolutsiooni ajajärgul. Prantsusmaaga ühendati Reinist vasemal pool asetsevad maad.

Kindral Bonaparte. Vahepeal jätkus sõda Austria ja Inglismaaga. Sel ajal toimub noore kindrali Bonaparte'i kiire tõus.

Napoleon Bonaparte sündis 1769. a. Korsika saarel, mis ainult kolm kuud enne Napoleoni sündimist oli saanud Prantsusmaa omaks. Napoleoni isa, advokaat, vaesunud mõisnik liitus Prantsuse parteiga ja otsustas pojale anda hariduse Prantsusmaal. Napoleon õppis väikese linnakese Brienne'i sõjakoolis. Sünge, kohmakas, halva prantsuse hääldamisega väike Napoleon pööras endale sõprade tähelepanu. Teda nokiti, pilgati tema korsikalikku hääldamist. Kuid Napoleon õppis hiilgavalt. Viieteistkümne-aastasena ta siirdus Pariisi sõjakooli, mille lõpetas väga heade teadmistega, eriti matemaatikas ja ajaloos. Noor Bonaparte kirjutas eritöö ballistika, s. o. kuulide heitmise kohta.

Toulon'i piiramise puhul 1793. a. paigutas Bonaparte kahurväe enda kavastatud skeemi järgi. Tulistamine õnnestus, Inglise intervendid purustati. Toulon vallutati. Selle võidu eest ülendas konvent 24-aastase Bonaparte'i kindraliks.

1795. a. purustas Bonaparte hävitava kahuritulega rojalistid, kes tegid katset haarata võimu Pariisis.

Bonaparte'i Itaalia sõjakäik. Pärast seda määrati Bonaparte Pariisi vägede juhatajaks, aga ta oli selleks ainult lühikest aega. Varsti ta asus armee juhatajana sõjakäigule, mis oli määratud retkeks Põhja-Itaaliasse.

Seda määramist ei kadestanud keegi — Prantsuse armee hästivarustatud ja -relvastatud parimad jõud olid Reini ääres. Itaalia sõjatannert loeti kõrvaliseks: Itaalia piiril asuv armee oli halvasti riietatud, sõdurid kandsid puukingi (sabot'sid). Mitte ainult sõdureile, ka

kindraleile ei makstud palka. Arvati, et peale tungida see armee ei suuda, et parimal juhul ta tõmbab osa Austria jõude Reini äärest ära.

Armee oli lagunemas, distsipliin oli langemas, röövimised ja marodeerimine sai igapäevaseks nähtuseks. Aga Bonaparte ei sattunud segadusse, nähes, missuguses seisukorras on armee, mida ta hakkas juhtima; ta kavatses suurejoonelist, kaugeleulatuvat plaani. Ta otsustas teha Itaalia platsdarmiks[1] Euroopa ja Ida vallutamiseks ja asus selle plaani teostamisele.

Bonaparte — *David d'Angers'i medaljon*

Kõigepealt asus Bonaparte jalule seadma armee distsipliini ja korraldama varustust. Ta saavutas täieliku sõnakuulmise juhtide poolt.

Oma abilist kindral Augereau'd, kes oli peajao pikem väikesest Napoleonist, ähvardas Bonaparte: „Kindral, teie olete peajao minust kõrgem, aga kui teie ei täida minu käske, siis kaotate selle eelise." Augereau kõneles hiljem, et Bonaparte „ajanud talle hirmu peale".

Sõjaretkele asudes lubas Bonaparte sõdurite poole pöördudes anda neile paljaksriisumiseks Itaalia. „Sõdurid! Teie pole riietatud, olete halvasti toidetud," kirjutas Napoleon käskkirjas. „Viin teid kõige viljakamaisse maadesse maailmas." Samal ajal deklareeris Napoleon teises käskkirjas valelikult, ta minevat Itaaliasse, et vabastada itaalia rahvast austerlastest ja feodaalvalitsuste rõhumisest.

Bonaparte'i väed tungisid kiiresti Itaaliasse. Austerlased kannatasid ühe kaotuse teise järel. Kuid niipea kui kindral Bonaparte tungis Itaaliasse, sai kõigile selgeks tema vale, nagu peaks ta sõda itaalia rahva vabastamiseks. Bonaparte suhtus rahvasse alati põlgusega. Seda ta tõendas juba Prantsusmaal.

Juba monarhia kukutamise päeval, 10. augustil 1792. a., nimetas Napoleon Louis XVI argpüksiks, et viimane ei söandanud panna käiku kahureid ülestõusnud rahva vastu.

Rahva ülestõusude kohta 1795. a. Pariisis kirjutas Bonaparte: „Kõige halvem seisus on lihtrahvas," ja ta pidas tarvilikuks mitte armu heita neist revolutsioonilistest ülestõusudest osavõtjaile.

[1] *Platsdarm* — rajoon vägede koondamiseks enne aktiivse tegevuse algust.

Itaallased Napoleon riisus paljaks ja rahvaliikumised surus ta Itaalias karmilt maha. Näiteks karistuseks mittealistumise eest käskis Napoleon ühe linnakese elanikud kõik maha tappa ja siis, kui tema sõdurid tääkidega olid tapnud inimesed, põletas selle linna maha.

Teise Itaalia linna andis Napoleon oma sõdureile 24 tunniks riisuda. Külad, mille lähedusest leiti kohalike elanike poolt tapetud Prantsuse sõdureid, käskis Napoleon maha põletada.

Napoleoni armee sai Itaalias kahureid, relvi, määratu hulga toiduaineid ja hobusemoona. Vallutatud kohtadele määrati miljonilisi rahamakse. Napoleon võttis kaasa hinnalisi skulptuure ja pilte muuseumidest, riistu kirikuist, briljante, kulda ja saatis kõik Pariisi.

Vallutanud peaaegu kogu Itaalia, võttis Bonaparte Rooma paavstilt Pius VI ära rea tema valdusi. Natuke hiljem heideti Pius VI vangi ja viidi vangina Prantsusmaale. Võtnud ära hulga käsikirju Vatikani raamatukogust, saatis Napoleon need Pariisi.

Ostnud ära Austria kindralid, sai Napoleon teada Austria staabi plaanid, ja see kergendas talle võidu saavutamist. Bonaparte ületas Austria piiri, jõudis peaaegu Viinini ja purustas talle vastusaadetud esmaklassilised Austria väed.

Samal ajal kui Prantsuse parim armee Reini ääres sai lüüa, purustas Bonaparte'i sõjaretke algul räbaldunud ja halvasti riietatud, distsiplineerimatu armee kõikide imestuseks suurepäraselt varustatud ja väljaõpetatud Austria väed.

Lüüasaanud Austria nõustus sõlmima rahu. Rahuleping (Campoformio's 1797. a.) kindlustas Prantsusmaale Reini pahemal kaldal vallutatud maad. Prantsusmaa sai samuti endale Austria Madalmaad.

Veneetsia andis Napoleon tervena Austriale. See Itaalia maa-ala sattus Austria surve alla.

Prantsuse kodanlusele ja kogu Euroopale avaldasid Napoleoni võidud Austria üle tohutu suurt mõju.

Itaalia jaotati mitmeks nn. „tütarvabariigiks", mis aga tegelikult olid sõltuvad Prantsusmaast. Savoja ühendati juba varem otseselt Prantsusmaaga, Šveits ja Holland muutusid Prantsusmaast sõltuvaiks vabariikideks.

Kuid sõda jätkus ja selle lõppu polnud veel näha. Prantsusmaa peavaenlane, tugevast laevastikust kaitstud Inglismaa, kes sai tööstuse jaoks tooraineid oma asumaadest, jäi puutumata.

Sõja organiseerijaks ja inspireerijaks Prantsusmaa vastu oli Inglise peaminister Pitt (noorem). Ta varustas Euroopa feodaalriike rahadega sõjapidamiseks Prantsusmaa vastu. Inglise spioonid ja diversandid jagasid Prantsusmaa rajoonideks ja igas rajoonis tegutses oma salaluureorganisatsioon. Juba 1795. a. saatsid inglased Prantsusmaal Quiberon'is maale Inglismaal varustatud prantsuse emigrantide rügemendid. Aga see dessant purustati Prantsuse vägede poolt.

Sõjaretk Egiptusse ja Süüriasse. Prantsuse vabariik otsustas võidelda Inglismaaga, andes talle lööke kõige tundlikumaile kohtadele. Kasutades asjaolu, et Iirimaal valmistati ülestõusu, saatsid prantslased 1796. a. sinna oma vägesid kindral Hoche'i juhtimisel. Aga see katse nurjus. Nüüd pani Bonaparte ette alustada sõjakäiku Indiasse (millest osa oli 1763. aastani kuulunud Prantsusmaale), et Inglismaalt ära võtta see kõige hinnalisem „Inglise krooni pärl". Sõjakäiku otsustati alustada Egiptuse vallutamisega. Bonaparte ütles: „Egiptuse valitseja peab saama India valitsejaks." Direktoorium andis nõusoleku, ja 1798. a. mais sõitis Bonaparte 350 laevaga 30 000-mehelise armee ja kahurväega Egiptusse.

Et vältida kohtamist tugevama Inglise laevastikuga, laskis Bonaparte lendu kuulduse, et ta kavatseb läbida Gibraltari ja minna maale Iirimaal. Inglise admiral Nelson, tõmmates üles kõik purjed, ruttas Gibraltari juurde ja valvas seal Napoleoni. Aga Prantsuse laevastik võttis Toulon'ist kursi Egiptusele, Aleksandriasse.

Veendunud, et Bonaparte teda on petnud, ruttas Nelson jälle oma laevastikuga, aga nüüd juba Aleksandriasse. Ta ruttas niiväga, et jõudis Bonaparte'ist ette täpselt 48 tunni võrra. Leidmata Bonaparte'i Egiptuse rannikult ja olles kindel, et Bonaparte on läinud Konstantinoopoli sihis, ruttas Nelson sinna. Ta oli kindel, et ta sel korral ei eksi. Kuid samal ajal asus Bonaparte Aleksandrias rahulikult maale ja alustas pealetungi sisemaale.

Sõjakäik Egiptusse ja Süüriasse ebaõnnestus. Egiptuse elanikud olid sõltuvad Türgi sultanist, tegelikult neid valitsesid aga feodaalid, mamelukid, kellel oli tugev ratsavägi. Võitnud mamelukid püramiidide juures, tungis Bonaparte sisemaale. Araablased, koptid (Egiptuse muistsete elanikkude järglased) ja süürlased panid meeleheitlikult vastu, mürgistades kaevusid. Süürias tapeti Napoleoni käsul vastuhakkamise eest kogu Jaffa elanikkond. 4000 Jaffa all end vangi andnud Türgi sõdurit viidi mere äärde ja lasti viimseni maha.

Jõudes Akra'ni, mida türklased ja araablased kaitsesid inglaste abiga, ei suutnud Bonaparte seda vallutada ja käskis taganeda. Armee oli nõrgenenud katkestamata võitlustest, põletavast kuumusest ja katkust. Sellele lisaks oli side Prantsusmaaga juba katkenud. Nelson sai viimaks teada, kus Bonaparte oli maale läinud, ja hävitas laevad, millega Prantsuse armee tuli Egiptusse.

Suvorovi sõjakäik. Sel ajal sai Bonaparte teate sellest, et Venemaa, astunud 1798. a. sõtta Prantsusmaa vastu, saatis järgmisel, 1799. a. oma väed Itaaliasse. Vene väed teostasid Suvorovi juhtimisel vahvuse imesid. Prantsuse väed purustati. Itaalia vallutati Suvorovi vägede poolt. Lumetuisu ajal ületas Suvorov 1799. a. St. Gotthard'i mäekuru ja tema väed tungisid Šveitsi. Bonaparte sai teada, et hävisid kõik tema võitude tulemused Itaalias. Sellele lisaks tuli teateid, et Prantsusmaal endas pole direktooriumi seisukord kindel. Siis jättis Napoleon oma armee Egiptuses maha, murdis suure vaevaga läbi teda valvavate Inglise laevade ahelikust ja ilmus oktoobris 1799. aastal Pariisi.

18. brumaire'i riigipööre. Kodanlus võttis Bonaparte'i vaimustusega vastu. Tumedaist tegelastest-spekulantidest ja riigivarastest piiratud direktoorium oli seks ajaks kaotanud autoriteedi mitte ainult masside, vaid ka kodanluse keskel. Kodanlus nõudis tugevat valitsust, kes raudse käega maha suruks nii monarhistid kui ka jakobiinid ja eduga sõdiks feodaalkoalitsiooni ja Inglismaa vastu. Kodanlus vajas tugevat mõõka. Tema pilgud pöördusid Bonaparte'i poole, ja Bonaparte otsustas teostada riigipöörde. Pariisi pankurid varustasid teda rahadega. 9. novembril 1799. a. (18. brumaire'il VIII vabariigiaastal) kutsus Bonaparte hommikul enda juurde talle ustavad väed.

Just nagu Bonaparte'i poolt avastatud vandenõu ohu ettekäändel viisid Vanemate nõukogu ja Viiesaja nõukogu Bonaparte'i nõudmisel oma istungid üle Pariisi lähedal asetsevasse väikesse linnakesse Saint-Cloud'sse. Mõlema nõukogu kaitse usaldati tõelisele vandenõu organiseerijale, Bonaparte'ile endale.

Ilmudes järgmisel päeval vägedega Saint-Cloud'sse, ajas Bonaparte mõlemad nõukogud laiali. Direktoreil võeti võim käest, kaks neist vahistati.

Seejuures käskis Bonaparte kinni püüda mõnikümmend laialijoosnud saadikut ja sundis neid vastu võtma seaduse võimu üle-

andmise kohta kolmele konsulile eesotsas tema enda, Bonaparte'iga. Nii läks võim üle kolmele konsulile: Bonaparte'ile ja kahele endisele vandenõust osavõtnud direktorile, tuntud Sieyès'ile (endisele abtile) ja Roger Ducos'le.

Kuu aja pärast, detsembris, astus jõusse Bonaparte'i poolt dikteeritud vabariigi VIII aasta (1799) konstitutsioon.

Kui direktooriumi ajal kodanlus valitses parlamentlike asutuste abil, siis pärast 18. brumaire'i (9. novembril 1799) kodanluse võim teostus sõjalise diktatuuri abil, tegelikult ilma esindusorganiteta. VIII aasta konstitutsioon andis kogu võimu esimesele konsulile. Kahel ülejäänud konsulil oli ainult nõuandev hääl. Konsulid nimetasid senati, ja see omakorda määras teiste seadusandlike asutuste liikmeid rahva poolt valitud mõne tuhande kandidaadi hulgast.

Just nagu terve mõistuse pilkeks püstitas konstitutsioon säärase korra, et seadusi koostas üks seadusandlik asutus (riiginõukogu), arutas — teine (tribunaal), võttis vastu — kolmas (seadusiandev korpus) ja kinnitas neljas (senat). Loomulik, et niisuguse korra juures kõigil neil esinduslikel või määratud asutustel puudus igasugune tähtsus.

Varsti pärast 18. brumaire'i pööret kutsus Bonaparte kokku Pariisi pankurid ja pani neile ette alla kirjutada täiendavale laenule. „Kirjutame kõik alla," teatas koosolijate nimel pankur Mallet. „Kas leidub Pariisis niisugust pankurit või kaupmeest, kes nii paljude suurepäraste lootuste ootuses ei ruttaks tunnustust andma oma erakordsest usaldusest valitsusele?" Börs vastas pöördele riigipaberite kursi tõstmisega. Prantsuse talurahva varandusega kihid lootsid, et Bonaparte, kelle nimega olid seotud hiilgavad võidud sõdades feodaalkoalitsiooniga, kaitseb Prantsusmaad välisvaenlase ja emigrantide eest ja kindlustab neile revolutsiooni ajal omandatud maade omandiõiguse.

KONSULAAT JA KEISRIRIIK PRANTSUSMAAL.

Konsulaadi-sõjad. Esimene ülesanne, mille ees Bonaparte seisis pärast 18. brumaire'i pööret, oli välisohu kõrvaldamine.

Ületades Alpid raskeimal, lumest täistuisanud Saint-Bernhard'i mäekuru kohal, seal, kus teda ei oodatud, tungis Napoleon kiiresti

Põhja-Itaaliasse. Ta kohtas austerlasi suures visas võitluses Marengo all (14. juunil a. 1800). Näis, et võit kaldub Austria poolele. Aga Napoleon pani tegevusse varukshoitud reservid, ja lahing võideti. Oli võidetud ka kogu sõjakäik. Austerlased palusid rahu. See kirjutati alla väikeses Prantsuse linnakeses Lunéville'is 1801. a. Jälle oli Itaalia Bonaparte'i käes. Prantsusmaale kinnitati õigus Belgiale ja Reini pahempoolsele kaldale.

Vaevalt vähema tähtsusega kui võit Marengo all oli Bonaparte'ile Venemaa lahkumine koalitsioonist. Napoleon saavutas rahu Venemaaga ja, veel rohkem, tema kaasabi sõjas Inglismaa vastu. Hakates Napoleoni liitlaseks saatis Paul I 1801. a. kasakate atamani Platovi Indiasse eesmärgiga seda vallutada. Kuid 1801. a. märtsis sai Napoleon teate selle kohta, et Paul I on tapetud. Venemaal võitis Napoleonile vaenuline ja Inglismaale lähenemist pooldajate erakond. Napoleon ei kahelnud minutikski, et Paul I tapmine on Inglise kätetöö, ja pakkus kohe Inglismaale rahu.

Inglismaa omakorda ruttas nõustuma rahuga, sest Austria lahkumine koalitsioonist raskendas erakorraliselt Inglismaale sõjategevuse jätkamist Euroopa mandril.

See rahu (alla kirjutatud Amiens'is 1802. a.) osutus lühikeseks vaherahuks, ainult üheks aastaks.

Napoleoni valitsuse sisepoliitika. Keisririigi maksmapanek. Ajutine vaikus sõjarindeil lubas Napoleonil pöörata erilist tähelepanu siseasjadele. Tema korraldused sisepoliitika alal näitavad tema valitsust täiel määral „kodanliku valitsusena, mis lämmatas Prantsuse revolutsiooni ja säilitas ainult need revolutsiooni saavutused, mis olid kasulikud suurkodanlusele [1]".

Napoleon leppis ära uue Rooma paavsti Pius VII-ga, sõlmides temaga (1801. a.) konkordaadi (kokkuleppe). Selle konkordaadi järgi kohustusid katoliku papid toetama Napoleoni valitsust ja lugesid kirikus erilisi palveid: „Issand, saada hüvangut konsuleile" (1804. aastast — keisrile). Kõikvõimas esimene konsul tegi enese 1802. aastast eluaegseks konsuliks ja 1804. aastast — keisriks. Prantsusmaal taastati jälle monarhia, aga nüüd mitte enam feodaalne, vaid juba kodanlik.

[1] Stalin, Ettekanne ÜK(b)P KK täiskogu koosolekul 3.—5. märtsini, 1937. a., Partkirj., 1937, lk. 10.

Vaimulik seisus sai nüüd palka riigilt. „Oma sandarmite ja oma vaimulikega ma suudan kõike," seletas Bonaparte. Aadlikele-emigrantidele anti amnestia, neil lubati tagasi pöörduda Prantsusmaale, anti tagasi müümata mõisad, kuid nende järele seati sisse valve. Järelejäänud jakobiine jälitati julmalt, neid vahistati ja saadeti Prantsusmaalt välja.

Oma valitsemise esimestest sammudest alates toetas Napoleon igapidi tööstust. Loodi Rahvusliku Tööstuse Soodustamise Ühing. Selle ühingu suurimaiks aktsionärideks olid Bonaparte ise ja tema ametnikud ja kindralid. Korraldati tööstuslikke näitusi.

Toetades tööstust täitis Napoleon kodanluse soovi. Prantsuse tööstuse arenemisel oli suur tähtsus võitluseks Inglismaaga.

1804. a. lõpetati „Tsiviilkoodeksi" koostamine. Napoleon kirjutas hiljem: „Minu tõeline kuulsus seisneb mitte selles, et ma võitsin 40 lahingut..., vaid mida ei või unustada ja mis elab igavesti — see on minu „Tsiviilkoodeks"." „Tsiviilkoodeks" oli süstemaatiline seadustekogu, mille peaülesandeks oli tagada kodanlusele tema omandi kasutamist.

Napoleoni koodeksi kuulus paragrahv 544 kõlab: „Omand on kõige piiramatum õigus kasutada ja korraldada asju..." Ühes teises paragrahvis kinnitati kodanliku perekonna alused. „Mees on kohustatud kaitsma oma naist. Naine peab oma mehe sõna kuulma. Naine on kohustatud elama koos mehega ja talle järgnema igale poole," öeldi seal. Need seadused kehtivad Prantsusmaal ja mõnedes teistes kodanlikes riikides veel nüüdisajani. Koodeks kindlustas revolutsiooni ajal saadud omandi tema uutele omanikele ja kuulutas kehtivaks kõikide üheõigusluse seaduse ees.

Napoleoni ajal loodud „Kriminaalkoodeksiga" kinnitati Le Chapelier' seadus. Töölisühingud keelati ära, streikide eest karistati rangesti. Napoleonile lähedalseisjad kõnelesid, et ta „kartis vähimatki töölisrahutust rohkem kui lahingu kaotust". Seepärast korraldas Napoleon ühiskondlikke töid töötuile. Kuid samal ajal alistati töölised politsei valvele. Seati sisse tööliste raamatud. Töölise lahkumisel tema töökohast pidi peremees raamatusse oma allkirja andma. Iga tööline, kes ei esitanud raamatut või kelle raamatus puudus peremehe allkiri, loeti hulkuriks ja tuli heita vanglasse.

Karmilt kohtles Napoleon ka trükisõna. 1800. a. keelati 73 ajalehest 60, ülejäänud anti politsei valve alla.

Napoleoni lähimad abilised olid välisminister Talleyrand ja politseiminister Fouché.

Osav, põhimõteteta poliitik Talleyrand oli enne revolutsiooni piiskopiks, siis sai Asutava kogu liikmeks ja tegi ettepaneku võõrandada vaimulike maad. Hiljem ta sai direktooriumi välisministriks. Napoleon hindas Talleyrand'i osavust ja leidlikkust. Aga Talleyrand valetas, ta pettis isegi Napoleoni. Nii omandas Talleyrand endale Napoleoni välisministrina tohutu suure varanduse, saades altkäemaksu välismaa õukondadelt. 1808. a. reetis Talleyrand Napoleoni, astudes salajastesse läbirääkimistesse Aleksander I-ga ja õhutades teda võitlusele Napoleoniga.

Teisest Napoleoni abilisest Fouché'st ütles Robespierre juba varem, et see on autu poliitik. Kontrrevolutsioonilises thermidor'i riigipöördes etendas Fouché silmapaistvat osa. Edaspidi Fouché reetis nagu Talleyrand'ki Napoleoni, minnes üle vaenlaste poolele.

Salaluure ja diversiooniline tegevus. 1803. a. algas Prantsusmaal uuesti sõda Inglismaaga. Sellest ajast alates võttis feodaalkoalitsiooni ja Inglismaa salaluure ja diversiooniline tegevus Prantsusmaal ja Napoleoni samasugune tegevus temale vaenulistes maades määratu suure ulatuse.

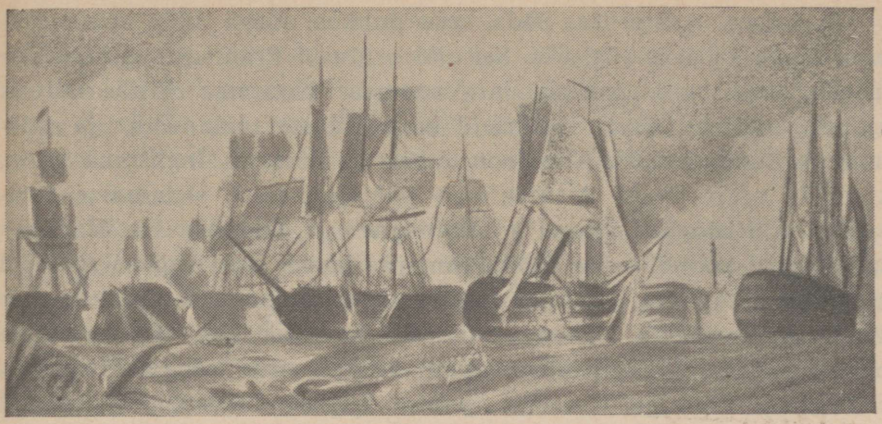
Siin näiteks katkend Baieri kuninga juures oleva Inglise saadiku Drake'i salajasest instruktsioonist oma salajastele agentidele Prantsusmaal. See instruktsioon kuulub 1804. aastasse.

„Sõidu peaeesmärk seisneb praeguse (Prantsuse) valitsuse kukutamises. Üheks abinõuks selle eesmärgi saavutamiseks on teadete hankimine vaenlase plaanide kohta.

...On vajalik kokkuleppel liitlastega ära osta püssirohutehaste teenijad, et tehaseid õhku lasta, kui selleks on paras juhus.

...Mõistagi, tuleb kasutada igasuguseid abinõusid, et desorganiseerida armeed nii seespool kui ka väljaspool riiki."

Napoleon I organiseeris omakorda salaluuret maades, kellega sõdis. Ta tegutses isiklikult salaluure organiseerimisega diplomaatlike organite kaudu. 1806. a. kirjutas ta marssal Berthier'le: „Siinjuures leiate dekreedi 9. tragunite polgu kapteni härra Lagrange'i määramisest Viini saatkonna teiseks sekretäriks. Kutsuge ta enda juurde ja andke edasi minu nõudmine, et ta peaks täpset arvelevõttu Austria rügementide ja nende paigutuse kohta. Selleks tal peab olema kabinetis kast jaotustega: igaühes neist ta hoidku kaardikesi, millele märkigu kindralite, rügementide ja garnisonide nimesid. Neid kaardikesi on vaja muuta vastavalt sõjaväeosade ümberpaigutamistele ja koosseisu muutustele. Ta peab

Prantsuse laevastiku lüüasaamine Trafalgari juures — *Clarkson'i maal.*

teile saatma igas kuus nende muutuste ärakirja. See missioon[1] on väga tähtis. On vajalik, et hr. Lagrange pühenduks sellele täielikult ja et mina oleksin informeeritud iga Austria pataljoni ümberpaigutamisest."

1810. a. andis Napoleon I korralduse: „Konsulid peavad olema paigutatud niiviisi, et nad moodustaksid vahisõdurite aheliku, kes teataksid kõigest, mida on tähtis teada." Konsulite kohustused täpsustas keiser varsti: „Määrata konsuleid, kes oleksid luureagentideks ja kirjutaksid šifris."

Napoleoni kontrrevolutsioonilise valitsuse ja temaga sõdivate riikide salakuulajate ja diversantide kohta ütles seltsimees Stalin järgmist:

„On tõestatud, nagu kaks korda kaks on neli, et kodanlikud riigid saadavad üksteisele tagalasse salakuulajaid, kahjureid, diversante ja vahel isegi mõrvareid, teevad neile ülesandeks sisse tungida nende riikide asutustesse ja ettevõtteisse, luua seal oma võrk ja „vajaduse korral" õhku lasta nende tagalad, et neid nõrgestada ja õõnestada nende võimu. Nii on lugu tänapäeval. Nii oli lugu ka minevikus. Võtame näiteks Napoleon I aegseid Euroopa riike. Prantsusmaa kubises siis salakuulajaist ja diversantidest venelaste, sakslaste, austerlaste ja inglaste leerist. Ja vastuoksa, Inglismaal, Saksa riikides, Austrias ja Venemaal oli siis oma tagalas mitte väiksem hulk salakuulajaid ja diversante prantslaste leerist. Inglismaa agendid korraldasid kaks atentaadikatset Napoleoni elule ja õhutasid mitmel korral Vendée' talupoegi Prantsusmaal Napoleoni valitsuse vastu. Aga mida kujutas Napoleoni valitsus? Kodanlikku valitsust, kes lämmatas Prantsuse revolutsiooni ja säilitas ainult need revolutsiooni tulemused, mis olid kasulikud suurkodanlusele. Endastki mõista ei jäänud Napoleoni valitsus võlgu oma naabreile ja võttis samuti tarvitusele oma diversioonilisi abinõusid. Nii oli minevikus, 130 aastat tagasi. Nii on lugu praegu, 130 aastat pärast Napoleon I[2]."

[1] *Missioon* on tarvitatud siin ülesande tähenduses.

[2] Stalin, Ettekanne ÜK(b)P KK täiskogu koosolekul 3.—5. märtsini 1937. a., Partkirj., 1937, lk. 9—10.

Trafalgar. Austerlitz. Sõda, mis puhkes uuesti 1803. a., arenes oma tipule 1805. a. sügiseks. Sel ajal osutusid Prantsusmaa peavaenlasteks Inglismaa, Austria ja Venemaa. Noorema Pitt'i valitsus kulutas määratu suuri summasid oma liitlaste toetamiseks ja salaluureks Prantsusmaal. Napoleon valmistas dessanti Inglismaa vastu, kogudes suuri jõude Prantsusmaa põhjapoolsesse sadamasse Boulogne'i („Boulogne'i laager"). Boulogne'i ja teistesse La Manche'i sadamaisse koondati üle 2300 Prantsuse laeva, kuid Inglise ristlejad blokeerisid rannikut. Prantsuse jõududele saadeti abiks tohutu suur Prantsuse laevastik Vahemerest. See laevastik läbis Gibraltari ja pärast purjetamist Atlandi ookeanil kohtas mitte kaugel Hispaania rannikust, Trafalgar'i neeme juures Inglise laevastikku admiral Nelsoni juhtimisel (21. oktoobril 1805. a.). Nelson küll langes selles lahingus, kuid Prantsuse laevastik sai kohutava kaotuse osaliseks.

Maarindel suunas Napoleon juba enne Trafalgar'i lahingut kõik oma jõud Austria vastu, asudes ise neid juhtima.

Lahing Austerlitz'i all — *Gérard'i maal.*

2. detsembril 1805. a. toimus otsustav kokkupõrge austerlaste ja venelastega Austerlitz'i all, 100 km Viinist. Napoleon purustas austerlased ja ajas oma vägedest moodustatud lõksu Vene vägede kolonne, ajas nad kinnikülmunud tiikidele ja käskis mürskudega tulistada jääd. Jää murdus ja määratu suur hulk Vene sõdureid uppus jäisesse vette.

Purustanud Austria, kes seisis „Püha Rooma keisririigi" eesotsas, likvideeris Napoleon ka selle, umbes tuhat aastat kestnud keisririigi. 1806. a. kujundas Napoleon 16-st Reini-äärsest riigist Reini liidu enda protektoraadi all. Nüüd sai Reinil peremeheks Prantsusmaa. „Püha Rooma keisririigi" keiser pidi loobuma oma tiitlist ja hakkama nüüd kujunenud Austria keisririigi keisriks.

Reini liidu moodustamine ajas Preisimaa sõtta Prantsusmaaga.

Preisimaa purustamine. 1806. aasta tõi endaga kaasa Preisimaa otsustava purustamise. On raske leida sõjaajaloos niisugust välkkiiret purustamisnäidet. Kuue päeva jooksul sõjakäigu algusest võitsid Prantsuse väed ühe lahingu teise järel.

14. oktoobril 1806. a. toimub otsustav lahing Jena all, kus põrkavad kokku Napoleoni armee ja Preisi väed. Samal ajal areneb võitlus ka 40 km Jenast eemal Auerstedt'i all. Armeed Auerstedt'i juures juhtis Braunschweigi hertsog, sama, kes ähvardas hävitada Pariisi. Selle lahingu puhul kannatasid Preisi väed kuulmatu kaotuse: Braunschweigi hertsog ise sai surmavalt haavata. See lahing Jena all otsustas 1806. a. sõjakäigu saatuse Preisi vastu. 19 päeva pärast sõja algust ja mõni päev pärast Jena lahingut sammusid Prantsuse väed Berliini.

Preisi väed olid demoraliseerunud ja Preisi kindlused alistusid võitluseta. Nii alistus Preisi tugevaim kindlus Magdeburg 26 000-pealise garnisoniga, võimsa raskekahurväega ja tohutu suurte relva- ja toidumoonatagavaradega. Vaevalt laskis kindlusele lähenev marssal Ney, kel oli käsutada ainult kolm kerget mortiiri, nendest tulistada kindlust (mis ei teinud linnale vähimatki kahju), kui komandant käskis kohe avada kindluse väravad. Hiljem ta õigustas end sellega, et linna elanikud olid ehmunud väga kahuripaukudest ja palunud alistumist.

Ainult prantslaste poolt Taani piirile surutud Preisi kindrali Blücher'i armee osutas vastupanu ja andis enda vangi alles pärast seda, kui oli võitluses kaotanud mitu tuhat meest.

Milles seisneb prantslaste kuulmatute, jahmuma panevate võitude põhjus Preisi armee üle?

Preisimaa oli mahajäänud feodaalriik, kes sõjanduses säilitas Friedrich II traditsioonid. Seal säilis „reataktika", mille aluseks oli vaenlase rünnak tääkidega suletud rivis. Pärisorjadest sõdureid aeti võitlusse kepiga. Pärisorjusliku korra juures polnud sõdureil lootusi mingile ülendusele.

Samal ajal päris kodanliku Prantsusmaa esindaja Napoleon I sõjanduse alal terve rea revolutsioonilise Prantsusmaa saavutusi ja võite.

Sõjaspetsialistid märgivad Napoleoni taktika ühe iseärasusena, et ta väga harva suunas löögi otse rindele. Ta eelistas ümberhaaravaid liikumisi, tungis vaenlasele kallale külgedelt ja seljatagant, viis tema segadusse, rünnates teda laskurahelikega, puistates kuulirahet osavasti ülesseatud kahureist, ja andis lõpplöögi, pannes selleks silmapilguks tegevusse ka tagavarad. Tema sõdurid võisid loota ülendusele, võisid saada isegi marssaleiks: rida marssaleid tõusis rahva alamkihist. Murat oli taluniku, Ney püttsepa poeg.

Pärast Preisimaa purustamist said isegi tema valitsevad ringid aru, et ilma reformideta Preisimaa ei pääse Prantsusmaa alandavast sõltumusest. 1807. a. anti välja minister Stein'i poolt koostatud määrus, millega Preisimaal kuulutati kaotatuks pärisorjus.

Purustanud Preisimaa, jätkas Napoleon pealetungimist itta. 1806. a. lõpul vallutasid tema väed Varssavi. 1807. a. veebruaris põrkasid Prantsuse väed Preussisch-Eylau' juures (Ida-Preisimaal) kokku Vene jõududega.

Venelased osutasid tugevat vastupanu. Peaaegu terve marssal Augereau' korpus hävitati Vene kahurväe poolt, ja ainult kogu Prantsuse ratsaväe õnnestunud rünnak päästis prantslaste seisukorra. Järgmises lahingus Friedlandi juures kaotasid Vene väed.

1807. a. sõlmis Napoleon Vene ja Preisiga rahu (Tilsitis). Napoleon pani Aleksander I-le ette jagada maailm kahte ossa: lääs anda temale, Napoleonile, ja ida — Aleksandrile. Aleksander I tunnustas kõik Napoleoni vallutused ja oli sunnitud Prantsusmaaga sõlmima sõjalise liidu. Preisile määras Napoleon kontributsiooni ja kärpis tugevasti tema piire. Preisi läänepoolseist provintsidest ja kolmest naaberriigist moodustati Vestfaali kuningriik ja anti Napoleoni vennale Jérôme'ile. Enamikust provintsidest, mis said Preisile Poola jagamisel, moodustati „Varssavi suurhertsogkond", mis anti Napoleoni liitlasele — Saksi kuningale. Preisimaale lubati pidada armeed mitte rohkem kui 40 000 sõdurist.

Austria uus purustamine. 1809. a. püüdis Austria, ühenduses sellega et Napoleon kannatas kaotusi Hispaanias, mida ta asjatult püüdis endale alistada, uuesti alustada sõda Prantsuse keisririigiga,

kuid Prantsuse armee purustas austerlased viie päeva jooksul (19.—23. aprillini) viies suures lahingus. Otsustav lahing toimus juulis 1809 Wagrami juures. See lahing oli verisemaid ja lõppes prantslaste võiduga, kuid keiser kaebas: „Need pole enam Austerlitz'i sõdurid!" Prantsuse armee parimad kaadrid olid juba hävitatud. Armees oli hulk noorsõdureid, kusjuures osa neist oli alistatud riikidest ja võitles vastumeelselt. Pärast võitu Wagrami all oleks Napoleon võinud lõplikult purustada Austria, kuid valmistudes edasiseks võitluseks Inglismaa ja Venemaaga otsustas ta muuta Austria oma liitlaseks.

Selle eesmärgiga ta abiellus Austria printsessi Marie Louise'iga. Marie Louise'i kroonimisel kandis tema kleidisaba viis kuningannat.

Napoleon ja tema õukond. Napoleon asutas toreda, kuluka õukonna. Ta lõi uue aadli, mida täiendati kodanluse ringidest. Oma marssaleile kinkis ta määratu suuri mõisu ja sadu tuhandeid franke rahas. Valitsedes tohutu suure osa üle Euroopast töötas Napoleon tavaliselt 14—16 tundi öö-päeva jooksul ja vihastas väga, kui teda lõuna juures kinni peeti kauem kui 15—20 minutit. Keiser segas end isegi valitsemise pisiasjusse, kontrollis ise kassapidajate nöörraamatuid. Ära kuulates arvamisi kõikidelt, kellelt aga võis saada asjalikku nõuannet, otsustas Napoleon alati ise.

Silmapaistva väejuhina, administraatorina ja diplomaadina oli Napoleonil tohutu suur autoriteet armees ja ta oskas seda autoriteeti ikka uuesti saavutada ja säilitada.

Suhtudes põlgusega rahvasse oli Napoleon kaugel armastusest sõdurimasside vastu. Aga ta rõhutas osavasti ja meisterlikult oma hoolitsemist sõdurite eest. Nii näiteks raskemal retkel tagasi Süüriast käskis Bonaparte sõdurite ergutamiseks anda haavatute ja haigete alla kõik sõidukid ja kõik hobused, läks ise jala ja käskis ühes sõduritega jala käia ka oma saatkonnal.

Napoleon armastas korrata, et „tee sõduri südame juurde läheb läbi kõhu", ja hoolitses alati sõdurite varustamise ja toitmise eest, keda siis tuhandetena saatis tapmisele Prantsuse kodanluse eesmärkide saavutamiseks.

Prantsuse territooriumi laiendamine. Prantsusmaast sõltuvate riikide süsteem. Alistatud maid kohtles Napoleon mitmeti. Ühed ta liitis lihtsalt Prantsusmaaga ja jagas need, nagu Prantsuse pärismaadki, departemangudeks. 1811. aastaks koosnes Prantsusmaa mitte enam 83, vaid 130 departemangust. Prantsuse keisririigi koosseisu kuulusid Savoja, Holland ja Reini-äärsed maad. Šveits ja Reini liit olid sõltuvad Prantsusmaast (tema „protektoraadi" all). Napoleon oli Itaalia tegelik peremees. Napoli kuningriik loeti iseseisvaks, kuid

seda valitses Napoleoni vend Joseph Bonaparte. Hiljem anti Napoli kroon Napoleoni marssalile Murat'le, ja Joseph Bonaparte määrati Hispaania kuningaks. Alistatud maades pani Napoleon kehtima kodanliku korra. Näiteks Reinimaal võeti tarvitusele Napoleoni koodeks, millega kaotati seisuslik ebavõrdsus. Mahajäänud pärisorjuslike riikide kohta oli see sammuks edasi, kuid allaheidetud riikide rahvamassid sattusid kahekordse — oma kodanluse ning mõisnike ja samuti ka välismaiste vallutajate — rõhumise alla.

Kontinentaalblokaad. 1806. a. esitas Prantsuse kodanlus Inglismaa täieliku blokeerimise kava. Prantsuse tekstiiltöösturid kaebasid Inglise kaupade võistluse üle ja panid ette mitte enne rahu sõlmida, kui Inglise kaubad pole Euroopast välja aetud, kuni Inglise kaupade jaoks pole suletud kõik Euroopa mandri sadamad.

Vastu tulles kodanluse nõudeile avaldas Napoleon 21. novembril 1806. a. Berliinis dekreedi „kontinentaalblokaadi" kohta. See dekreet kõlas nõnda: „Briti saared kuulutatakse blokaadi seisukorras olevaiks." „Väliskaubandus ja igasugused sidemed Briti saartega on keelatud."

Edasi pandi ette vahistada kõik inglased ja konfiskeerida kõik Prantsusmaal või temaga liidus olevate riikide maa-aladel leiduvad Inglise kaubad (see käis ka Venemaa kohta, kes sel ajal oli liidus Prantsusmaaga).

Kontinentaalblokaad ei täitnud neid lootusi, mis temale pandi Prantsuse kodanluse poolt. Vastuseks blokaadile hakkasid Inglise sõjalaevad esiteks vallutama mereteedel Prantsuse ja temaga liidus olevate maade kaubalaevu. Teiseks, kui Prantsusmaa kuulutas suletuks Inglise kaupadele kogu Euroopa mandri, hakkas paljudes maades arenema oma suurtööstus. Prantsuse kaupu oli aga vähe, need olid kallid ja kvaliteedilt halvemad kui Inglise omad. Algas Inglise kaupade salajane sissevedu, eriti Hispaania ja Venemaa kaudu. Isegi Prantsuse valitsus ei saanud läbi ilma Inglise kaupadeta. Prantsuse armee oli riietatud Inglise kalevisse ja kandis Inglise saapaid. Prantsuse valitsus andis ametlikult luba mõnede kaupade ostmiseks Inglismaalt.

Samal ajal püüdsid Prantsuse agendid kogu Euroopas Inglise salakaupu, lõikasid Inglise kalevitükke ribadeks ja tegid tuleriitu Inglise odavaist ja headest kaupadest.

See ärritas äärmiselt Euroopa maade kaupmehi ja elanikke. Blokaadist hoolimata kasvas Inglise väliskaubandus, Prantsuse oma aga langes.

1810.—1811. a. algas Prantsuse tööstusel raske kriisiajajärk. Oli palju töötuid, puhkes töölisrahutusi. Määratu suured maksud, mille kasvamist tingisid alatised sõjad, rõhusid rängalt kodanlust. Alatised värbamised sõjaväkke kutsusid esile talupoegade ja tööliste keskel tugeva nurina. Suured värbamised toimusid ka Napoleonist sõltuvais riikides. Sõdurid mitmeist rahvusist, kes võitlesid sunnitult ja kes ei mõistnud prantsuse keelt, moodustasid tunduva osa armeest.

Rahvaliikumine vallutatud maades. Suurimaks löögiks Napoleoni keisririigile osutus vastuhakkamine Prantsuse vägedele rahvaste poolt, keda Napoleon tahtis alistada võõrale ikkele. Napoleoni keisririigile sai hukatuslikuks see vastupanu, mida talle osutasid hispaanlased ja venelased.

Hispaanias oli 1759—1788 kuningaks Karl III, kes hoolitses Hispaania kaubanduse ja tööstuse alalhoidmise eest, säilitades nende sõltumust Hispaania feodaalsest riigist. Ta võttis ette niisuguse sammu nagu jesuiitide pagendamine, mis kutsus esile määratu suure rahulolematuse rahvahulkade ja eesrindliku kodanluse keskel. Tema valitsemisaeg langes ühte revolutsiooni eelajaga Prantsusmaal ja oli Hispaaniale mõnede algatatud, aga mitte lõpuleviidud reformide ajajärguks. Need reformid ei muutnud midagi oluliselt selles mahajäänud feodaalriigis.

1788.—1808. a. valitses Hispaanias tagurlik, tahtenõrk ja piiratud kuningas Karl IV. Palju uuendusi tühistati.

1808. a. sundis Napoleon Karl IV-ndat loobuma troonist ja jättis trooniõigusest ilma tema poja Ferdinand VII. Hispaania kuningaks tegi Napoleon oma venna Joseph'i, kes valitses 1808.—1813. a. Kuid oma Hispaanias viibimise aja jooksul polnud Joseph ainsatki aastat täievõimuliseks kuningaks. Kohe Prantsuse vägede ilmumisest saadik Hispaaniasse algas guerilla, rahvasõda. 2. mail 1808. a. puhkes Madridis ülestõus. Baylen'i juures alistus hispaanlaste poolt piiratud prantsuse kindral Dupont oma 20 000-lise armeega. Portugali okupeerisid inglased, ajades sealt välja Prantsuse väed.

Novembris 1808. a. ilmub Napoleon ise 180 000-lise sõjaväe eesotsas Hispaaniasse, läbib selle tule ja mõõgaga ja tungib Madridi.

Rahvasõda Hispaanias — *Goya' ofort.*

Ent kogu maal jätkub partisanisõja tule hõõgumine. Hispaania rahvahulgad organiseerivad partisanisalku ja võitlevad välismaise sissetungi vastu.

Ülestõusnud Saragossa piirati 1809. a. sisse Prantsuse vägede poolt. 8 kuu jooksul ei suutnud nad seda vallutada. Tsiviilelanikud peitsid endid keldreisse, linn oli peaaegu terveni maha põletatud, aga kui kahurimürsud tekitasid auke ehitistesse, pisteti sealt välja võitlejate püssid, mis vastasid tulega. Naised ja lapsed võitlesid koos isade, vendade ja abikaasadega. Hispaanlaste vastupanu välismaisile vallutajaile viis revolutsioonini.

Revolutsioonilisel teel kokkuastunud cortes'ed (parlament) panid Hispaanias 1812. a. kehtima konstitutsiooni. Siin selle konstitutsiooni põhimisi juhtlauseid:

Hispaania rahvas on vaba ja iseseisev ega või minna pärandusena dünastia või mingi isiku kätte." „Suveräänne võim oma olemuselt kuulub rahvale, nimelt sellepärast kuulubki rahvale ainuõigus panna kehtima oma põhimisi seadusi."

Monarhia säilis Hispaanias, kuid piirati cortes'tega.

Kõneldes rahvaliikumisest Hispaanias tuleb arvestada selle iseärasusi. Hispaania oli mahajäänud feodaalriik. Talurahvas oli seal katoliku vaimulikkude tugeva mõju all. Talurahval polnud juhte, kes oleksid teda aidanud kaitsta oma huve. Talurahvast juhtisid papid ja mõisnikud, ta tegutses usundiloosungite, Hispaania monarhia kaitsmise loosungite all.

Ent peaasi oli see, et rahvahulgad tõusid üles Prantsuse sissetungi vastu, Prantsuse kodanluse katsete vastu kehtima panna oma ülemvõimu vallutatud maal, katsete vastu seda maad riisuda, laastada ja muuta Prantsuse keisririigi orjaks.

1812. a. sõjakäik Venemaale. Kuid täielik katastroof tabas Napoleoni, kui ta võttis ette oma sõjakäigu Venemaale.

Venemaal ei oldud rahul kontinentaalblokaadiga, millega lõppes vilja väljavedu Inglismaale ja sealt tööstussaaduste sissevedu. Napoleonist sõltuva „Varssavi suurhertsogiriigi" olemasolu kõrvuti Venemaaga ähvardas ära kiskuda Vene-Poolat.

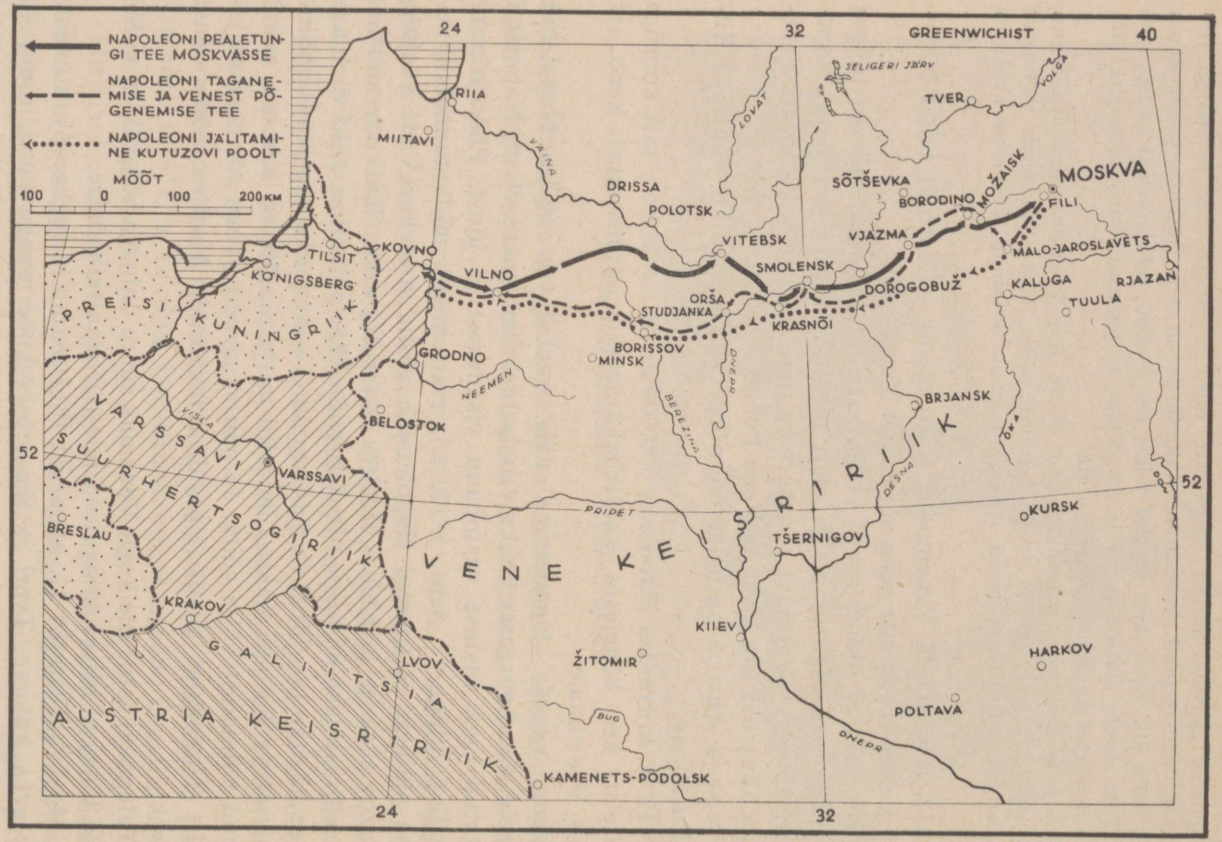
Preisi ja Austria purustamine nõrgendas tsaristliku Venemaa liitlasi Euroopas.

1812. a. korraldas Napoleon 500 000-mehelise armee, mis koosnes sõdureist, kes kõnelesid kahtteistkümmend mitmesugust keelt, ja tungis Venemaale.

Vene vägede taganemine näis ennustavat võitu Napoleoni armeele. Kuid põrgates kokku venelastega Smolenski all, oli Napoleon üllatatud oma vastase vastupanu visadusest ja jõust. Pikk ja visa Borodino lahing (7. sept. 1812. a.), veriseimaid, mida tunneb tolleaegne ajalugu, ei toonud Napoleonile võitu. Andekas Vene väejuht Kutuzov taganes ja käskis Moskva käest ära anda. Kutuzov mõistis, et peaülesandeks on mitte Moskva enda käes pidamine, vaid vaenlase armee hävitamine. Moskva elanikkond ei soovinud sinna jääda võõramaalaste pealetungi ajaks. Linna jäi mitte üle 30 000 inimese, kellel polnud võimalust välja sõita. Järgmisel päeval pärast Moskva vallutamist Napoleoni poolt algasid tulekahjud, Moskva põles igast küljest.

Talupoegi astus üle kogu Venemaa suure õhinaga sõjaväkke, vaenlasele lähemal olijad koondusid aga partisanisalkadesse.

„Moskva Teataja" 21. augustist 1812 teatab niisugusest juhtumist: „Sõtševka külasse, Tveri ja Smolenski kubermangu piiril, toodi 90 Prantsuse sõjavangi. Vangid tungisid saatevahtkonna kallale, haarasid

Napoleoni sissetung Venesse ja ta väljaajamine 1812. a.

neilt püssid ja hakkasid vahtkonda tapma. Siis andsid Sõtševka talupojad hädakella, kogunesid ise kiiresti ja võtsid vangidelt relvad ära. Selle vahejuhtumi ajal," teatab ajaleht, „levis kuuldus, et on tulnud prantslased, mis puhuks veel samaks õhtuks kogunes Sõtševkasse kuni 9 000 meest võitlemiseks prantslaste vastu ... Mõned talupojad tahtnud vihast prantslaste vastu süüdata omaenda vilja põldudel, üteldes: „ei pea ometi nendele saama"." Vene rahva isamaaline puhang oli üldine.

1812. a. sõda võõramaa pealetungi vastu läks ajalukku kui isamaaline sõda. Kuid on tarvilik lahutada rahva püüdmist isamaa vabastamiseks võõramaa ikkest neist ülesandeist, mida seadsid endile tsaar ja mõisnikud, kes tahtsid vaenlase väljaajamisega ainult kindlustada oma võimu rahva üle.

Napoleon tegi katset Kutuzoviga rahuläbirääkimistesse astuda, kuid Kutuzov keeldus pidamast ükskõik milliseid läbirääkimisi. Kutuzov läks üle prantslaste ründamisele, kes asusid Moskva ümbruskonnas, ja purustas Murat' korpuse.

Napoleoni armees algas lagunemine; sõdurid rüüstasid mahajäetud maju, purustasid veinikeldreid. Napoleon oli sunnitud Moskvast tagasi tõmbuma. Ta katsus Kaluga teed mööda minna toiduainete poolest rikkaisse lõunapiirkondadesse, kuid Dohturovi kasakad lõid ta Malo-Jaroslavetsi all tagasi, ja Napoleonil tuli minna põhjani rüüstatud teed mööda Smolenski sihis. Partisanid Davõdov, Seslavin, Figner ja teised kogusid talupoegi ja lõid taganevaid prantslasi. Kasutades võõrkeelte tundmist tungis Figner Prantsuse vägede asukohtadesse ja kogus vajalikke teateid. Kuulsaks said oma kangelastegudega talupoegadest partisanid Tšetvertakov, Kurin ja Vassilissa Kožina.

Algav tugev pakane kiirendas veelgi enam Napoleoni armee lõplikku purunemist. Peatuspaikadest lahkudes jättis vaenlane iga päev maha mitusada laipa.

Nähes, et sõda on kaotatud, jättis Napoleon armee maha ja sõitis vankris kahe adjutandi ja käskjalaga 12 päevaga läbi Saksamaa Pariisi.

Sõites läbi Varssavi ütles Napoleon: „Võib-olla tegin vea, et läksin Moskvani, võib-olla tegin halvasti, et jäin sinna liiga kauaks, kuid suurusest (suursugususest) naeruväärsuseni on üksainus samm. Selle üle otsustagu järelpõlv."

Napoleoni põgenemine Venest.

Pärast kaotust Venemaal hakkas Prantsuse keisririigi võimsus kiiresti langema. Püüdes päästa oma võimu koostas Napoleon vaevaga uue 300 000-mehelise armee õpetamata noorsõdureist. Sel ajal sammus Vene vägi Berliini, kus selle elanikud teda vaimustusega vastu võtsid. Ühenduses Napoleoni kaotusega Venemaal algas Saksamaal võimas rahvusliku liikumise tõus vallutajate-prantslaste vastu. Prantsuse armee ülejäägid kohtusid vastasega Leipzigi all „rahvastelahingus" (1813), kus võitles 4 päeva 500 000 sõdurit. Vene, Preisi, Austria ja Rootsi väed purustasid suure kiiruga koostatud Napoleoni armee. Prantslaste taganemine muutus varsti põgenemiseks. Baškiiride polgud, mis kuulusid Vene armee koosseisu, ajasid vaenlast vibulaskudega taga. Leipzigi all sai surma 125 000 meest, nendest mitte vähem kui 65 000 prantslast.

1813. a. alates võttis sõda Napoleoniga Venemaa poolt vallutamissõja ilme. Ületanud Reini, tungis ööl vastu 1. jaanuari 1814. a. Preisi armee kindral Blücheri juhtimisel Prantsusmaale. Austria armee, ees-

otsas Schwarzenbergiga, tungis Prantsusmaale Šveitsi kaudu. Vene armee käis prantslaste kannul.

31. märtsil 1814. a. kell 10 hommikul sammus Napoleoni vastu võidelnud liitlaste armee eesotsas Aleksander I-ga Pariisi.

Pärast mitmeid ebaõnnestunud lahinguid, kui liitlaste armeed olid vallutanud Pariisi, loobus Napoleon troonist.

Napoleon saadeti väikesele, 223 ruutkilomeetri suurusele Elba saarele, mis asetseb Korsika saare ja Apenniini poolsaare vahel. Napoleon määrati Elba valitsejaks ja talle jäeti isegi 1000 sõdurit.

Bourbon'ide restauratsioon Prantsusmaal. Liitlaste tääkide abiga tulid Prantsusmaale tagasi Bourbonid. Kuningaks sai Louis XVIII, endine Provence'i krahv, hukatud kuninga Louis XVI [1] vend. Liitlaste nõudmisel taastati Prantsusmaal tema 1792. a. piirid; mõisnikud ja papid panid kehtima valge terrori. Ühes Bourbon'idega Prantsusmaale tagasipöördunud aadlikud ja papid hakkasid kõnelema neilt revolutsiooni ajal võõrandatud maade tagastamisest. See kutsus esile uute omanikkude — talupoegade ja kodanluse rahulolematuse.

Viha Bourbon'ide vastu oli nii suur, et Napoleonil õnnestus ajutiselt (sajaks päevaks) uuesti haarata võimu. Ta maandus Lõuna-Prantsusmaal ja lähenes kiiresti Pariisile. Napoleoni vastu saadetud väed hakkasid üle minema tema poole.

Pariisi lehtedes kirjutati neil päevil alguses nii: „Korsika elukas randus Juan'i lahes", „Inimsööja läheneb Grasse'ile". Sel määral kui Napoleon edukalt liikus Pariisi poole, muutus ajalehtede toon: „Bonaparte vallutas Lyon'i", teatasid ajalehed. „Napoleon läheneb Fontainebleau'le" (linnake Pariisi all). Viimaks teatasid ajalehed: „Tema keiserlikku kõrgust oodatakse homme temale ustavasse Pariisi."

19. märtsil põgenes Louis XVIII perekonnaga Belgia piiri suunas. Järgmisel päeval, 20. märtsil 1815. a., sammus Napoleon Pariisi.

Asunud teist korda võimu juurde, suutis Napoleon seda enda käes hoida ainult 100 päeva. Liitlased saatsid uuesti tema vastu oma armeed. Viimases suures lahingus Waterloo juures Brüsseli lähedal (18. juunil 1815. a.) purustati Napoleon lõplikult liitlaste vägede poolt Preisi kindrali Blücheri ja Inglise kindrali Wellington'i juhatusel.

[1] Louis XVII-ks lugesid Bourbon'id Louis XVI lapseeas surnud poega.

Napoleonil oli veel võimalus võita. Lähikondsed soovitasid tal pöörduda rahvahulkade poole, üles kutsuda talupojad revolutsiooniliste loosungite all, jakobiinide 1793. a. loosungite all, kuid Napoleon keeldus. Rahvasõjale ta eelistas kaotust ja vangipõlve. Inglased saatsid tema vangina kaugele lõunasse, St. Helena saarele, kus Napoleon surigi 1821. a.

Bourbon'id tulid Prantsusmaale uuesti tagasi.

Euroopas algas reaktsiooni ajajärk.

5. PEATÜKK.

INGLISMAA 1789.—1815. A. „PÜHA ROOMA KEISRIRIIGI" LAGUNEMINE. KODANLIKUD REFORMID PREISIMAAL.

INGLISMAA 1789.—1815. A.

Inglismaal oli 1783. a. alates üle 20 aasta (kuni oma surmani 1806. a.) peaaegu vahetpidamata võimul tory'de minister Pitt (noorem). Pitt soodustas kaubandust ja tööstust ja mainis uhkusega „kapitalide pidevat kogunemist maale". Inglismaal edenes kiiresti masinatööstus. Sõjast hoolimata ta kaubandus kasvas. Ta sõjalaevastik jäi merede ja ookeanide peremeheks. Kui Prantsusmaal algas revolutsioon, hakkas Pitt riikide sõjaliste koalitsioonide (liitude) organiseerijaks ja õhutajaks Prantsusmaa vastu.

Kuid Inglise demokraatlikud ringkonnad tundsid kaasa Prantsuse revolutsioonile.

Inglise kodanluse eesrindlikud ringkonnad nõudsid iganenud valimisõiguse uuendamist, kus saadikute koja täielikuks peremeheks olid suurmaapidajad. Inglismaal tekkinud „Demokraatlik ühing" pöördus pärast 10. augusti 1792. a. riigipööret konvendi poole tervitusega, milles öeldi: „Kogu inimkonna rõhutud osa jagab teiega teie kannatusi ja elab ainult nendest, unustades enda omad." Samal 1792. a. tekkis Londonis „Korrespondentsühing" eesotsas endise kingsepa Thomas Hardy'ga. Varsti oli sellel ühingul, kuhu kuulus palju töölisi, mitukümmend tuhat liiget. Tal oli osakondi Manchester'is, Birmingham'is ja teistes suurtes tööstuskeskustes.

„Korrespondentsühing“ võttis omaks 1789. aasta „Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni“ loosungid ja nõudis üldise valimisõiguse kehtimapanekut Inglismaal. Ta arendas laialdast kihutustööd väikekodanluse, tööliste, sõdurite, miilitsa ja mereväelaste keskel. Hardy astus üles protestidega sõja vastu revolutsioonilise Prantsusmaaga. „Korrespondentsühingu“ kongress tervitas 1793. a. jakobiinide konventi. Siis tungis Pitt noorema valitsus ühingule kallale rea surveabinõudega. Hardy vahistati ja anti kohtu alla. Ühingu tegevus jäi peaaegu seisma ja lõppes 90-ndate aastate lõpuks täiesti.

Pitt noorem — *Gainsborough'i maal Bartolozzi gravüüri järgi.*

Ühenduses sõjaga Prantsusmaa vastu ja toiduainete sisseveo raskustega algas 1795. a. Inglismaal nälg. Mitmel pool puhkes näljarahutusi. Pitt jagas Inglismaa mitmeks sõjaväeringkonnaks ja andis kindralkuberneride kätte sõjaväeliste ja kodanlike võimude käsutamise, käskides armutult maha suruda rahvaliikumisi.

1797. a. tõusis üles kaks eskaadrit — Portsmouth'is ja Põhjalaevastikus. Portsmouth'is esitasid madrused majanduslikke nõudmisi ja protestisid nende ebainimliku kohtlemise vastu. Kõigil laevadel heisati punased lipud ja ohvitseride hirmutamiseks riputati raadele üles nöörist silmused. Madruste nõudmisi arutati kuninga juuresolekul. Kuningas lubas neid rahuldada ja madrused lõpetasid ülestõusu. Siis vahistati sellest osavõtjad.

Põhjalaevastikus Yarmouth'is ja läänes — Plymouth'is algas ülestõus pärast delegaatide saabumist revolutsiooniliselt laevastikult Portsmouth'is. Eskaadrid sõitsid välja merele ja ühinesid Thames'i suudmes. Ülestõusu juhtis „punane admiral“ — madrus Richard Parker.

Valitsus okupeeris Thames'i mõlemad kaldad sõjavägedega ja kustutas majakad. Tory'de valitsuse agentide keelitamiste mõjul algas ülestõusnute keskel, kel puudus poliitiline juhtkond, lagunemine. Osa laevu alistus valitsusele. Ülejäänutel võeti relvad maha; Richard Parker ja teised ülestõusu juhid hukati, üle kolmesaja madruse suleti vanglasse.

Järgneval, 1798. a. algas Iirimaal üldine ülestõus, mis suruti maha äärmise julmusega. Iiri talupoegi poodi puude otsa, nende elumajad põletati. Pärast seda kaotati Iiri parlament, iirlased pidid nüüd oma esindajad saatma Londoni Inglise parlamenti.

Lisaks nendele massirahutustele peab märkima tööliste ülestõuse, kes lõhkusid masinaid. Esimeste vabrikute ilmumise ajajärgul käsitöölised ja töölised, kes laostusid ja sattusid vabrikuis raske ekspluateerimise ohvriks, arvasid, et nende viletsuste süüdlasteks pole mitte peremehed-kapitalistid, vaid masinad ise. Töölised murdsid ja purustasid seadmeid. Masinate purustajate liikumine algas XVIII saj. 60-ndail aastail. Eriti tugevad olid ülestõusuhood hiljem, 1811. ja 1812. a. Nottingham'is, kus töölised endid nimetasid ludiitideks oma juhi nime järgi, keda kutsuti kindral Ludd'iks (seni pole kindlaks tehtud, kas Ludd tõeliselt ongi elanud).

Valitsus karistas ludiite surmaga. 1799. a. keelati Inglismaal ära töölisühingud.

XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul oli Inglismaal massilisi rõhutute klasside liikumisi; seal polnud puudust süüteainest. Kuid revolutsioon Inglismaal ei toimunud. Millega seda seletada? Esiteks oli Inglismaal juba XVIII saj. toimunud kodanlik revolutsioon, mis hävitas põhimiselt need takistused, mis pidurdasid kapitalismi arengut, kindlustas parlamendi võimu ja tagas kaubanduse ja tööstuse kaitset.

Teiseks, Inglismaal hoidsid valitsevad klassid võimu kindlalt enda käes. Seal tekkis kodanluse ja maaomanike tugev liit. Enamik maapidajaid kasutas Inglismaal palgalist töojõudu ja koosnes samuti kapitalistidest.

Kolmandaks, Inglise iseseisev talupoegkond oli „tarastamise" tagajärjel peaaegu tervikuna hävinud ega võinud olla revolutsiooni võitlusjõuks. Töölisklass aga hakkas alles kujunema, oli veel nõrk ja poliitiliselt ebaküps ning ei leidnud õigeid võitlusteid. Seepärast olid rõhutud klassid alles võimetud kukutama maaomanikke ja kodanlust.

„PÜHA ROOMA KEISRIRIIGI" LAGUNEMINE. KODANLIKUD REFORMID PREISIMAAL.

Saksamaa eesrindlik intelligents tervitas palavalt teadet Prantsusmaal alanud revolutsioonist. „Tänapäeva sündmused Prantsusmaal pakuvad head õppetundi kõigi maade ja igast seisusest inimkonna rõhujaile," kirjutas saksa ajaloolane Schlözer. Algasid talupoegade liikumised. Pfalz'is keeldusid talupojad teoorjusest, Saksis nad ajasid kaigastega minema makse koguvad valitsuse ametnikud.

1792. a., kui revolutsioonilise Prantsusmaa armeed ajasid põgenema Preisi väed ja vallutasid Reini pahempoolse kalda, sai demokraatliku liikumise keskuseks Reini piirkonnas Mainz. Seal kutsuti jakobiinide pooldaja Georg Forsteri juhtimisel kokku Reini-Saksa rahvuskogu. Kümneid ilmalikke ja vaimulikke vürste Mainz'is ja mujal Reini ääres aeti maalt minema. Mõisnikud ja ühes nendega papid põgenesid. Suvel 1793. a., kui prantslased taganesid, vallutati Mainz Preisi vägede poolt, kes taastasid mõisnikkude võimu.

1803. aastast Napoleon, kindlustunud Reini ääres, hävitas 112 väikest Saksa riiki, ühendades need suurematega.

Pärast Reini Liidu moodustamist (1806) Napoleoni protektoraadi all lagunes „Püha Rooma keisririik" ja temast eraldus siis Austria keisririik. Reini Liidu tekkimine oli suureks löögiks Preisimaale ja oli üheks peapõhjuseks tema astumisele sõtta, millest ta ei võtnud osa alates 1795. aastast (alates Baseli rahust) kuni 1806. aastani.

Preisimaa lüüasaamine soodustas temas rahvuslik-kodanliku liikumise tõusu ja pani aluse kodanlikele uuendustele, mis viidi mõisnike poolt läbi arglikult ja ebakindlalt.

1807. a. kuulutati minister Stein'i poolt talupoegade isiklik pärisorjus kaotatuks, aga oma endisi koormatisi olid talupojad kohustatud kandma seni, kui lahendatakse väljaostu küsimus.

Stein koostas konstitutsiooni eelnõu. Selle konstitutsiooni järgi pidi kuninga juurde loodama nõuandev kogu. Stein juhtis tähelepanu reformide tarvilikkusele, et alustada edukat võitlust Napoleoni vastu. Üks kirjadest, milles Stein vaimustus hispaanlaste võitlusest Napoleoni vastu, sattus Napoleoni salaluurajate kätte. Napoleoni nõudmisel lasti Stein erru.

1811. a. avaldati Preisis „Reguleerimise edikt" (käskkiri), mis pani

kehtima maade väljaostmise tingimused talupoegade jaoks. Selle edikti järgi võis talupoeg maa välja osta ainult mõisniku nõusolekul, andes temale ühe kolmandiku kuni poole omast maast.

Agraarreformi kõrval oli suur tähtsus sõjaväereformil. Silmas pidades seda, et pärast lüüasaamist Jena all võeti Preisilt õigus pidada suuremat kui 40 000-mehelist armeed, pani sõjaminister Scharnhorst ette kutsuda teenistusse noorsugu lühikesiks ajavahemikeks, kiiresti sõjandus selgeks õpetada ja jälle koju lasta. Nii loodi kõrvuti kaadriarmeega Landwehr — maakaitsevägi, keda sõja puhul oli võimalik kutsuda tegevväkke.

See reform kergendas Preisimaale 1813. aastal võitlust Napoleoni vastu, mis algas Saksamaa rahvusliku tõusu ajajärgul.

Kuid Preisi mõisnikud andsid 1816. a., pärast võitu Napoleoni üle, seaduse, mis talupoegadele veel enam raskendas nende maade ja koormatiste väljaostmist. Talupoegade reform venis Preisimaal ja teistes Saksa riikides kümneiks aastaiks, viidi läbi mõisnike kasuks ja kaasnes rõhutud ja õigusetute talupojahulkade piinava ja kestva laostumisega.

Viini kongressist kuni 1848. aasta revolutsioonini (kaasa arvatud).

6. PEATÜKK.

VIINI KONGRESS. PÜHA LIIT.

Viini kongress. Pärast Napoleoni kukutamist sõitsid Euroopa valitsejad ja ministrid 1814. a. Viini kokku.

Kongressile olid kutsutud kõikide Euroopa riikide esindajad. Viini sõitnud valitsejate ja saadikute jaoks korraldati iga päev balle, etendusi, küttimisi, jalutuskäike. Aga kongress ei tulnud mitte korrakski kokku. Kõik asjad otsustas „nelja komitee" võitjate maade — Inglise, Venemaa, Austria ja Preisi — esindajaist.

„Nelja komitee" istungid katkestati ajutiselt Napoleoni tagasipöördumise pärast, kuid veidi aega enne lahingut Waterloo all (juunis 1815) avaldati „Lõppakt". Viini kongressi tulemusena suruti Prantsusmaa 1792. a. piiridesse tagasi, s. t. piiridesse, nagu need olid enne revolutsiooni- ja vallutamissõdu. Temale määrati 700 milj. franki kontributsiooni.

Prantsuse 53 maa- ja merekindlust okupeeriti kolme aasta jooksul liitlaste 150 000-mehelise sõjaväe poolt. Seejuures sunniti Prantsusmaad liitlastele välja andma oma sõjalaevastik. Prantsuse kuningaks tunnustati Louis XVIII.

Võitjad maad said juurde järgmisi maa-alasid: Venemaa sai suurema osa Varssavi suurhertsogiriigist (nn. „Poola kuningriigi"); Venemaa päralt tunnustati õigus Soomele ja Bessaraabiale.

Inglismaa sai tähtsa strateegilise punkti Vahemeres — Malta saare ja endised Hollandi asumaad, Tseiloni saare India juures ja Kapimaa Lõuna-Aafrikas.

Inglismaa peaeduks oli aga tema vana vaenlase — Prantsusmaa nõrgendamine.

Preisimaa sai kaks viiendikku Saksimaast, Vestfaali ja Reini provintsi. Sel viisil suurenes Preisi maa-ala tunduvalt.

Austria tugevnes samuti, saades Lombardia ja Veneetsia.

Olgugi et kaks suurimat Saksa riiki — Austria ja Preisimaa — tugevnesid, jäi kogu Saksamaa tükeldatuks, nõrgaks ja mahajäänud maaks. Endise Napoleoni poolt hävitatud „Püha Rooma keisririigi" asemele organiseeriti Saksa Liit 34 monarhiast ja 4-st (iseseisvast) vabalinnast (Frankfurt Maini ääres, Lüübek, Hamburg ja Breemen). Ühiste küsimuste otsustamiseks loodi „Liidupäev", mis tuli kokku Frankfurdis Maini ääres Austria esindaja juhtimisel. Võimetu Liidupäev, millel polnud raha ega sõjaväge, sai varsti kogu Euroopa silmis naeruväärseks.

Itaalia, mis Napoleoni ajal oli tegelikult ühendatud Prantsuse võimu alla, osutus nüüd jälle tükeldatuks. Põhja-Itaalias, välja arvatud Piemonte, olid peremeesteks austerlased; Rooma paavst ja Napoli kuningas püsisid võimul Šveitsi palgavägede abil.

Tööstuslik Belgia liideti vägivaldselt Hollandiga. Loodi Madalmaade kuningriik. See kuningriik pidi saama kilbiks Euroopa mandri põhjapoolsele osale uue revolutsiooni puhul Prantsusmaal.

Viini kongress — *J. B. Isabey' maal.*

Prantsuse vägedest vabastatud, tükeldatud Šveits sai jälle iseseisvaks.

Muudatused puudutasid ka Skandinaavia maid. Taanit, kes võitles Napoleoni poolel, nuheldi sellega, et võeti temalt ära Norra. Norra liideti Rootsiga tasuks selle eest, et Rootsi 1812. a. liitus Prantsuse vaenlastega.

Metternich.

Ajajärku pärast Viini kongressi hakati nimetama restauratsiooni ajaks. Tõepoolest püüdis Viini kongress igal pool, kus võimalik, taastada revolutsioonieelseid dünastiaid ja valitsusi. Nii taastas (restaureeris) kongress Bourbon'ide dünastia mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka Hispaanias ja Napoli kuningriigis. Rooma piirkonnas taastati paavsti võim.

Püha liit. Revolutsiooni vastu võitlemise eesmärgiga lõid monarhid 1815. a. Aleksander I ettepanekul Püha liidu, mis oli kuningate liiduks rahvaste vastu.

Monarhid kohustusid üksteist aitama ja „usu nimel" ühisel jõul maha suruma revolutsiooni, ükskõik kus see algaks. Püha liidu loomise akti kirjutasid alla Vene, Austria ja Preisi esindajad. Hiljem ühinesid liiduga kõigi Euroopa riikide monarhid, välja arvatud Inglismaa, mille parlament oli liidust osavõtmise vastu, Türgi sultan mittekristlasena ja Rooma paavst, kes teatas, et tal polevat põhjust vormiliselt ühineda liiduga, sest ta on alati järginud selle põhimõtteid.

Otsustavat osa etendas Pühas liidus tsaarivalitsus. Püha liit oli ainult „tsaari hegemoonia maskiks kõikide Euroopa valitsuste üle[1]".

Püha liidu poliitika tegelikuks juhiks oli Austria välisminister vürst Metternich. Intriigide, kelmuste ja vale poolest võis Metternich leida enesele võistleja vahest ainult Talleyrand'is. Metternichi aval-

[1] Marx ja Engels, Teosed, XV k., lk. 548.

datud kirjad annavad tunnistust tema uskumatust iseteadvusest: „Maailm oma raskusega lasub minu õlgadel," kirjutas ta.

Metternich oli mitte ainult reaktsiooni ja rahvuste rõhumise hingeks, kes elasid Austria keisririigis, selle hulgas ka tema Itaalia provintsides, vaid tal oli salaluurevõrk kõigis Euroopa riikides ja ta oli rea Püha liidu sammude algatajaks revolutsiooniliste liikumiste vastu.

Püha liidu suurimaiks sammudeks oli revolutsiooni mahasurumine Hispaanias ja Itaalias.

Revolutsioon Hispaanias 1820.—1823. a. Juba 1814. a. pöördus Ferdinand VII (Bourbon'ide dünastiast) Napoleon I loal tagasi Hispaaniasse. Ferdinand VII taastas mõisnike ja vaimulike eesõigused, avas revolutsiooni ajal suletud kloostrid ja kirikukohtu — inkvisitsiooni.

Revolutsiooniline liikumine Hispaanias endas oli lämmatatud, kuid jätkus juba 1810. a. alanud Kesk- ja Lõuna-Ameerika Hispaania asumaade võitlus iseseisvuse eest.

Hispaania valitsus saatis korduvalt vägesid Argentiinasse, Kolumbiasse ja teistesse lahkulöönud asumaadesse, kuid need ei suutnud asumaid sundida alistuma.

1820. a. oli Cadiz'i lähedusse kogutud mitu Hispaania rügementi Ameerikasse saatmiseks. Need tõusid üles. Ühte neist juhtis kolonel Riego.

Ülestõusnud nõudsid hispaania rahvast rõhuva inkvisitsiooni kaotamist, aadlike ja vaimulike maksustamist, kloostrite sulgemist, aadli tohutu suurte maavalduste konfiskeerimist ja 1812. a. konstitutsiooni taastamist. Neist nõudeist teatas Riego Cadiz'i läheduses olevas kirikus.

Alguses näis, et Riego poolt algatatud ülestõus nurjub. Ta ei leidnud toetust lähemas ümbruses. Aga korraga ta leidis vastukaja Hispaania vastasnurgas, loodepoolses sadamas Coruna's, kus tõusid üles sõjaväeosad. Seejärel levis liikumine paljudesse provintsidesse ja Madridi endasse. Siis kutsus Ferdinand VII cortes'ed kokku, vandus 1812. a. konstitutsioonile truudust ja kaotas inkvisitsiooni.

Hispaania linnades kanti pidulikult ringi konstitutsiooni teksti ja suudeldi seda. Valitsusse kutsuti liberaalid, kes jagunesid kahte erakonda: mõõdukaiks — moderados ja äärmuslasteks ehk vaimustatuiks — exaltados.

Aleksander I ettepanekul saadeti kodanliku revolutsiooni mahasurumiseks Hispaanias 1823. a. sajatuhandeline Prantsuse armee. See armee karistas Hispaania vaimulike poolt organiseeritud revolutsioonivastase „usuarmee" kaasabil revolutsionääre ja taastas Ferdinand VII isevalitsuse.

Kuid Hispaania asumaadel õnnestus sõjas Hispaaniaga ikkagi säilitada oma iseseisvus. Selleks aitas kaasa endiste Hispaania asumaade toetamine Inglismaa poolt, kes vaatas neile kui tähtsale turule Inglise kaubanduse jaoks. Inglismaa tunnustas lahkulöönud asumaad iseseisvaiks riikideks. 1822. a. ähvardas Inglise minister Canning Prantsusmaad isegi sõjaga, juhul kui Prantsusmaa annaks Hispaaniale sõjalist abi võitluses ülestõusnud asumaade vastu. Neist endistest asumaadest moodustusid Lõuna- ja Kesk-Ameerikas uued riigid: La Plata ühendatud provintsid (hiljem Argentiina, Buenos Aires ja teised), Peruu, Tšiili, Columbia jt. Hispaania asumaade eeskuju järgis Portugali Brasiilia, mis muutus iseseisvaks konstitutsiooniliseks monarhiaks ja 1889. aastast — vabariigiks.

Revolutsioon Napolis ja Piemontes 1820.—1821. a. Teine Püha liidu poolt mahasurutud revolutsioon toimus 1820.—1821. a. Itaalias. Pärast Viini kongressi valitsesid mõlemas Sitsiilia kuningriigis, nagu Hispaaniaski, Bourbon'id. Nürimeelse ja tagurliku kuninga Ferdinand I ajal võidutses Napolis (nagu teisteski Itaalia riikides) metsik reaktsioon. Rooma paavstiriigis kaotati rõugetepanemine ja tänavate valgustamine laternatega (enne seda kandis igaüks iseendaga kaasas laternat) ainult seepärast, et see oli sisse seatud prantslaste poolt. Katkestati prantslaste poolt alustatud Pompeji väljakaevamised.

Reaktsioon märatses ka teistes Itaalia riikides. Torinos näiteks hävitati botaanikaaed seepärast, et see oli istutatud prantslaste ajal.

Peaaegu kõigis Itaalia riikides taastati aadli eesõigused. Põhja-Itaaliat rõhusid austerlased. Ainult Piemonte üksi säilitas põhjas oma iseseisvuse.

1820. a. sündmused Hispaanias andsid tõuke revolutsiooniks Itaalias. See algas, nagu Hispaaniaski, sõjaväelise ülestõusuga, mis oli organiseeritud „karbonaaride[1]" salaühingu osavõtul.

[1] Sõna „karbonaar" tähendab söepõletajat. Nii nimetasid endid Itaalia kodanlikud revolutsionäärid, kes seadsid endile ülesandeks Itaalia vabastamise välismaisest rõhumisest ja liberaalsete reformide läbiviimise. Nad varjasid endid jälitamisest Kalaabria mägedes söepõletajate juures. Siit nende nimetus „karbonaar".

Ülestõusnud sõjavägede nõudmisel lubati Napolis ja Piemontes konstitutsioonid. Kuid Püha liidu poolt saadetud 60 000-line Austria armee surus revolutsioonilise liikumise maha ka Itaalias.

Hispaania ja Itaalia revolutsioonid kannatasid kaotusi mitte ainult Püha liidu armeede vahelesegamise, vaid ka oma sisemise nõrkuse pärast. Nende revolutsioonide eesotsas seisid kodanlikud revolutsionäärid, nagu Riego, kes olid eraldatud rahvamassidest, kes panid kogu lootuse sõjaväelisele ülestõusule ja toetusid vandeseltslaste salaorganisatsioonidele — massoonidele Hispaanias, karbonaaridele Napolis ja Piemontes. Rahvamassid — talupojad ja linnade „alamkihid" — polnud tõmmatud neisse revolutsioonidesse.

Kreeka rahva võitlus iseseisvuse eest. Vanaaja tähtis maa — Kreekamaa oli XIX sajandil teisejärguline Türgi provints. Kreeka orgudes elasid talupojad — raja, kes olid säilitanud ristiusu ja olid koormatud raske maksuga vallutajate-türklaste kasuks. Mägedes elasid sõjakad kleftid, mägitalupojad, kes tülitasid türklasi oma röövkäikudega. Saartel oli tugevasti arenenud kaubandus; peaaegu kogu Venemaa viljakaubandus Lääne-Euroopaga toimus kreeka kaupmeeste vahendusel.

1821. a. algas Kreeka võitlus iseseisvuse eest. See kreeka rahva võitlus kestis 8 aastat — kuni 1829. aastani; kasutades Türgi ja Euroopa suurriikide vahelisi lahkhelisid (1827. a. alustas ühendatud Inglise-Prantsuse-Vene eskaader Navarino lahes sõjategevust Türgi vastu ja purustas Türgi-Egiptuse laevastiku), saavutasid kreeklased oma maa tunnustamise iseseisvaks riigiks. Selleks aitas kaasa ka Vene-Türgi sõda 1827.—1829. a. Kreeka rahva võitlusest iseseisvuse eest võttis osa suur inglise luuletaja Byron, kes ohverdas oma elu Kreeka vabastamisele (ta suri rindel palavikku).

Rahvusvaheline kongress. Revolutsiooniline liikumine Euroopas ja Vene avalik arvamine. Ajajärgul 1815.—1823. aastani oli Püha liit suur jõud. Mitu korda kutsuti kokku selle liidu algatusel rahvusvahelisi kongresse. 1821. a. tuli kongress kokku Laibach'is, kus otsustati saata Austria väed Itaaliasse. 1822. a. otsustati Verona kongressil saata Prantsuse armee Hispaaniasse. Tsaristlik Venemaa oli Püha liidu päevadel „rahvusvaheliseks sandarmiks". See määratu suur riik oli veel võrdlemisi nõrgalt puudutatud kapitalismi arengust. Talupoegkond oli kinni pärisorjuses, töölised oma enamikus olid

samuti pärisorjad ja veel organiseerimata. See lubas tsaarivalitsusel omavoliliselt käsutada maad ja selle jõude.

XIX sajandi esimesel poolel ei olnud Venemaal veel suuri kodanlikke revolutsioonilisi liikumisi. Venemaal oli tohutu suur armee; tema osavad diplomaadid saavutasid paljudel juhtudel seda, et Venemaa sai Euroopa saatuse otsustajaks. Suurt osa etendas tsaristlik Venemaa revolutsioonide mahasurumises Euroopa riikides. Kuid kõrvuti tsaristliku valitsusega tegutsesid tema abilistena Austria, Prantsuse ja teised reaktsioonilised valitsused.

Venemaa tohutu tugevnemine, tema sagedane vahelesegamine Euroopa asjadesse tekitasid ärevust Inglise valitsevais ringkonnis. Seoses revolutsiooni summutamisega Püha liidu poolt Hispaanias, kes oli suures sõltumuses Inglismaast, teravnesid vahekorrad vägagi Venemaa ja Inglismaa vahel.

Kui tsaar ja mõisnikud püüdsid revolutsioone maha suruda Euroopas, siis Vene ühiskonna eesrindlikumad osad tegid katset järgida Euroopa revolutsionääride eeskuju. 1825. a. algas Peterburis ja Lõuna-Venemaal „dekabristide" ülestõus, mis sarnanes revolutsioonidega Hispaanias ja Itaalias, kelledelt dekabristid võtsid eeskuju.

Venemaal püüdsid aadlikud revolutsionäärid sõjaväelise pöörde teel, rahva osavõtuta, saavutada konstitutsiooni, kuid osa ka vabariiki.

Dekabristide ülestõus suruti Nikolai I poolt karmilt maha.

Reaktsioonilised poliitilised teooriad ja reaktsiooniline vool romantismis. Reaktsioon, mis algas Euroopas pärast Viini kongressi 1815. a., avaldus poliitilistes teooriates ja kirjanduses.

Savoja krahv Joseph de Maistre jättis 1792. a., pärast Savoja ühendamist revolutsioonilise Prantsusmaaga, kodumaa maha ja asus esialgu teenistusse Sardiinia kuninga juurde, pärastpoole elas Peterburis tsaari õukonnas. De Maistre pani ette võitluseks revolutsiooniga Euroopas taastada Rooma paavsti piiramatut poliitilist võimu. Ta oli vaimustunud keskaegsest seisuslikust korrast ja kutsus üles selle taastamisele. Viibides Venemaal koostas de Maistre „Esitise rahvahariduse kohta Venemaal", milles soovitas „ei mingil viisil osutada toetust teadmiste levitamisele rahva alamais kihtides". See pimedusjünger kinnitas, et „loodusteadused on otse kahjulikud". Kirjandust ta pidas ohtlikuks, ajaloo õpetamist ta soovitas üldse ära keelata. „Iga uus leiutis," arvas de Maistre, „on lihtsalt lausa õnnetus."

Reaktsioonilised meeleolud kajastusid ka kirjanduses, mõnede kirjanike teoseis. Nii kirjutas prantsuse kirjanik Chateaubriand poeeme, mis ülistasid kristluse esimesi aegu ja keskaegset mungaelu. Chateaubriand viis lugeja päevaküsimuste juurest kaugesse minevikku, mida ta kujutas ilustatult.

Goethe „Faust". Kui reaktsioonilisel romantismil oli püüdeks pidada kirjanduses võitlust Prantsuse revolutsiooniliste ideede vastu, siis teiselt poolt leidsid ka revolutsioonilised ideed kirjanduses oma kajastuse. Nii kajastusid Prantsuse revolutsiooni vabastavad ideed ühe maailma suurima poeedi geniaalses teoses — Goethe „Faust'is", mis ilmus XIX saj. algul. Selles teoses on kujutatud õnnejanu, mõttejulgust, mis taotleb salapäraste loodusseaduste teada saamist, usku sellesse, et mõistus avastab looduse saladused, ja inimese töö suurust, milles Goethe näeb inimkonna edu alust. Samal ajal leidsid „Faustis" kajastust varanduslike klasside kõhklused ja kartused, mis olid välja kutsutud masside osavõtuga suurest pöördest.

Ludwig van Beethoven. Kaasa helisemas revolutsioonilisele ajajärgule oli ka ühe kõigi aegade suurima komposiitori ja improvisaatori, suure muusikalise geeniuse Ludwig van Beethoven'i (1770—1827) looming. Belgia emigrandi võsuna elas Beethoven alguses Bonn'is (linnas, mis kuulus Kölni kuurvürstile) ja 1792. aastast alates — Viinis. Kui Prantsusmaal algas revolutsioon, tervitas Beethoven seda ja vastas sellele kompositsiooniga koorile „Kes on vaba inimene".

Muusikas oli Beethoven Bachi ja Mozarti järeltulija. Ta lõi sügavuselt, jõult ja läbitungivuselt hämmastavaid teoseid — sonaate ja kontserte klaverile, hulga keelpillide kvartette, seadles kümneid rahvalaule ja romansse. Oma elu viimased 15 aastat oli Beethoven täiesti kurt ja lõi surematuid muusikalisi teoseid, omamata isegi võimalust kuulda, kuidas nad kõlavad ettekandes.

7. PEATÜKK.

RESTAURATSIOON PRANTSUSMAAL JA 1830. AASTA JUULIREVOLUTSIOON.

Teine restauratsioon. Pöördudes liitlaste tääkide kaasabil Prantsusmaale tagasi, põlesid Louis XVIII aadlikud ja papid soovist tagasi saada maad, mis neilt olid ära võetud revolutsiooni ajal, ja sundida talupoegi uuesti kandma feodaalkoormatisi. Nende Prantsusmaale naasnud emigrantide kohta ütles Talleyrand: „Nad pole midagi unustanud ja midagi õppinud." Ühes külas vahistati 23 talupoega ja seitse neist hukati ainult selle eest, et nad revolutsiooni ajal ühelt Vendée' liikumisest osavõtjalt relvad ära võtsid.

Hoolimata valgest terrorist ja arvete õiendamisest vabariiklaste ja bonapartlastega, polnud Louis XVIII võimeline tagasi tooma

revolutsioonieelset korda. Konfiskeeritud maad olid langenud kolme miljoni uue omaniku — kodanlase ja talupoja kätte. Maade äravõtmine neilt oleks neid meelestanud Bourbon'ide vastu, kuid Louis XVIII meeles oli veel värske mälestus Bonaparte'i tagasitulekust ja sellest, kuidas temal kuningal alles päris hiljuti tuli põgeneda perekonnaga Belgiasse.

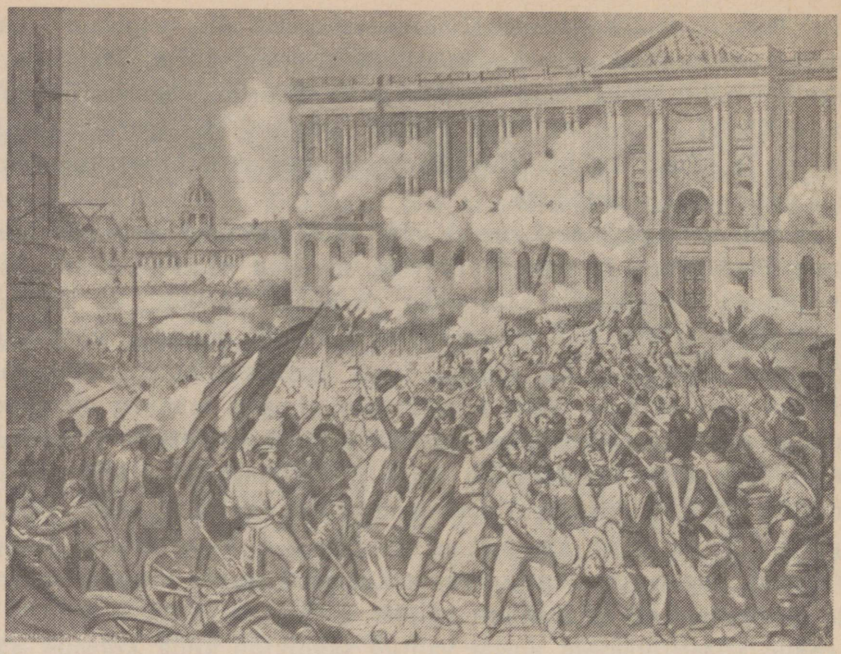
Seepärast, olgugi et Louis XVIII lähikondlased, eesotsas tema venna Charles'iga, D'Artois' krahviga, nõudsid aadli feodaalõiguste ja kuninga isevalitsuse taastamist (nendest kõneldi, et nad on „kuningapoolsemad kui kuningas ise"), Louis pooldas võrdlemisi mõõdukat poliitikat. Ta säilitas isegi konstitutsiooni, mille pani kehtima juba 1814. a. Selle konstitutsiooni järgi määrati ülemkoda kuninga poolt temale lähedal seisvast aadlist. Alamkoja valimistest võisid osa võtta Prantsusmaa kogu 33-miljonilisest elanikkonnast ainult 94 000 kõige rikkamat maaomanikku ja kapitalisti, sest valimisõigus oli ainult sellel, kes maksis 300 franki otseseid makse. Valida võis neid, kes maksid mitte vähem kui 1000 franki otseseid makse, aga niisuguseid oli maal ainult 14 000.

Selle konstitutsiooni alusel valitud saadikute koda koosnes äärmistest tagurlastest-monarhistidest. Louis XVIII nimetas teda isegi „võrratuks kojaks". See „võrratu koda" hakkas visalt nõudma konfiskeeritud maade tagastamist aadlikele. Kojas kostsid kõnelused sellest, et on tarvis uuesti tarvitusele võtta piinamisi. Selle koja saadikute toetusel algas Lõuna-Prantsusmaal vabariiklaste tapmisi. Kõik see lõi uue revolutsiooni ohu. Louis XVIII oli sunnitud suure kahetsusega laiali saatma „võrratu koja" (5. sept. 1816). Uus koda oli mõõdukam.

Kui Louis XVIII suri, sai kuningaks tema vend, äge reaktsionäär, „emigrantide kuningas" Charles X. Ta viis läbi miljardilise tasumaksmise seaduse mõisnikele, kelle maad olid konfiskeeritud revolutsiooni ajal.

Tugevneva reaktsiooni ajajärgul, pärast revolutsioonide mahasurumist Hispaanias ja Itaalias, toetas Charles X jesuiite. Tema ajal astusid ministeeriumi äärmised rojalistid (absolutistliku kuningavõimu taastamise pooldajad).

Mõned rahvuskaardi pataljonid korraldasid demonstratsiooni ja karjusid: „Maha ministeerium, maha jesuiidid!" Kuningas käskis

Juulipäevad 1830. a. — Louvre'i ründamine — *Maurin'i maal.*

rahvuskaardi laiali saata. Sel viisil osutus 20 000 kaardiväelast keskmisest ja rikkamast kodanlusest rahulolematute hulgas.

Juulirevolutsioon. 1830. a. saatis Charles X koja laiali ja piiras veel enam kodanluse valimisõigusi. Seejuures ta pani kehtima karmi seaduse trükisõna vastu. Kuna kodanlus kõhkles, segasid end asjasse rahvamassid. Pariisis algasid tänavademonstratsioonid. 27. juulil 1830. a. kattus pealinn barrikaadidega. Eeslinnade töölised koos üliõpilaste ja väikekodanlusega astusid võitlusse kuningavägede vastu.

Kolm päeva kestis Pariisi proletaarlaste, väikekodanlaste ja üliõpilaste võitlus. Eriti tugevad olid võitlused Saint-Antoine'i eeslinnas, mis oli muutunud sõjalaagriks. Igast majast tulistati Bourbonide vägesid tööliste ja rahvuskaartlaste poolt. Naised lõhkusid sillutist ja pildusid katuseilt vägesid kividega. Akendest pilluti sõdurite peale mööblit, katusekive ja pudelikilde. 29. juuliks osutus võit rahva poolel. Mõne päeva pärast loobus Charles X troonist ja põgenes Inglismaale.

Kuid ülestõusu ajal end arglikult ärapeitnud suurkodanlus kasutas rahva võidu ära selleks, et panna Prantsuse troonile oma käsilast Louis Philippe'i Bourbon'ide Orléans'i harust.

Louis Philippe oli väga rikas, väga ihne, väga ahne ja kaval. Et endale luua populaarsust, kõndis ta juba restauratsiooni ajastul lihtsalt Pariisi tänavail kulunud ülikonnas, vihmavarjuga (et kaitsta ülikonda vihma korral), nagu tavaline kokkuhoidlik kodanlane. Olles haruldaselt rikas, sai Louis Philippe kodanluse tipu, „rahapungade" kuningaks. Pankur Lafitte ütles päeval, kui Louis Philippe kuulutati kuningaks: „Nüüdsest peale valitsevad Prantsusmaad pankurid."

Prantsusmaa järel algas 25. augustil 1830. a. revolutsiooniline liikumine Belgias, kes tõusis üles ja saavutas sõltumatuse Hollandist. Revolutsioonid algasid ka Itaalias ja Saksa riikides. Sellest teada saanud, otsustas Vene tsaar Nikolai I, et revolutsiooni oht ähvardab kogu Euroopat. Tsaar hakkas kiiresti korraldama armeed võitluseks revolutsiooniga. Kuid Vene-Poolas tekkis suur ülestõus, ja Nikolai I ei saanud saata vägesid Lääne-Euroopasse.

Sel ajal kui tsaar asus maha suruma revolutsiooni, tervitasid vene seltskonna edumeelsed ringkonnad Bourbon'ide kukutamist Prantsusmaal. Herzen ja Puškin võtsid algava revolutsiooni vastu vaimustusega. Lermontov, kes tol ajal oli kõigest 16-aastane, pühendas juulirevolutsioonile luuletuse, mis algab sõnadega:

Jälle te, uhked, tõusite üles
maa iseseisvuse eest.
Ja jälle langesid teie ees
isevalitsuse pojad.

1830. a. juulirevolutsiooni üheks tähtsaks tulemuseks oli Püha liidu märgatav nõrgenemine, mille koosseisust langes välja Prantsusmaa ja milles ei olnud üksmeelt 30-ndate aastate Euroopa revolutsioonide mahasurumise küsimuses.

8. PEATÜKK.

UTOOPILINE SOTSIALISM (SAINT-SIMON, FOURIER, OWEN).

XIX sajandi alguses hakkas Inglismaal ja selle järel ka Prantsusmaal ja teistes riikides kiiresti arenema masina-suurtööstus. Kapitalistlik suurtööstus laostas käsitöölisi. Töölised aga, kes sattusid

vabrikuisse, muutusid julmima kurnamise objektideks. Tööpalk oli tühine. Meeste ja naiste tööpäev kestis 16—18 tundi. Pisut vähem töötasid lapsed. Nelja- ja viieaastased poisikesed töötasid ja elasid vabrikus, ilma sealt välja tulemata, sõid ja magasid tööpinkidel.

Poliitiliselt olid töölised kõigis maades õigusteta.

Kapitalistliku ekspluateerimise viletsused sundisid eesrindlikumaid inimesi järele mõtlema selle üle, kuidas ehitada ühiskonda uut moodi, ilma omaniketa, ilma ekspluateerimiseta. Prantsusmaal väljendasid neid ideid oma teoseis Saint-Simon ja Fourier.

Saint-Simon. Krahv Henri de Saint-Simon (1760—1825) sündis aadliperekonnas ja sai hiilgava hariduse. Tema õpetajate hulgas oli d'Alembert, kuulus „Entsüklopeedia" looja. Juba varajasest east unistas Saint-Simon suurtest tegudest ja käskis teenijal end äratada sõnadega: „Tõuske, krahv, teid ootavad suured teod."

Kui Henri sai 15-aastaseks, ütles ta isale, et on pettunud usundis ega soovi täita usundilisi kombeid. Ägestunud isa pani poja vanglasse. Siis haavas Saint-Simon noalöögiga vangivalvurit ja põgenes vanglast ja ka isa juurest. Päris noorena ta satub Prantsuse korpuse ohvitserina Ameerikasse, missugune korpus saadeti abiks Ameerika kolonistidele, kes võitlesid oma iseseisvuse eest. Ameerikas ta võitles vahvalt. Sõja lõppemisel pöördus kahekümnekolme-aastane Saint-Simon tagasi Prantsusmaale kuningavägede koloneli aukraadiga, dekoreeritud Prantsuse ja Ameerika ordenitega. Prantsusmaal noor Saint-Simon, kelle ees avanes hiilgav karjäär, määratakse tähtsa idapoolse kindluse Metz'i komandandiks. Kuid Saint-Simon jätab sõjateenistuse maha, reisib palju mööda Euroopat, ja viimaks, kui Prantsusmaal algas revolutsioon, pöördub tagasi kodumõisa. Saint-Simon loobus ise krahvi tiitlist, kuid ei võtnud osa revolutsioonist. Selle aja paiku ta seab endale eesmärgiks ühendada harmoonilisse süsteemi kõik inimkonna teadmised, uuendada teadust. Tundes oma teadmiste nappust selleks suureks tööks, astub Saint-Simon 40-aastasena kuulajaks kõrgemasse polütehnilisse kooli.

Uppunud teaduslikusse töösse, kulutab ta oma viimased rahad. Naine jättis ta maha. Saint-Simon astub pandimaja teenistusse kirjutajana tühise palga eest. Sel ajal kohtas Saint-Simon'i tema endine teenija Diard ja pani talle ette asuda tema juurde elama. Saint-Simon jättis koha pandimajas ja hakkas elama oma endise

teenija almusest. Päeval ja öösel ta töötas inimkonna ümberkorraldamise plaani kallal. Seal tabab teda uus löök. Diard sureb. Saint-Simon kirjutab käsitsi ümber oma teosed (trükkida neid keegi ei tahtnud) ja saadab neid mitmesuguseile isikuile, kaastades selliste kirjadega: „Armuline härra! Olge minu päästjaks. Töötades ainuüksi üldsuse huvides, ma ei hoolinud omaenda asjadest ja sattusin seeläbi niisugusesse seisukorda: mul pole midagi süüa, töötan tuleta. Müüsin isegi oma riided ära selleks, et mul oleks võimalus ümber kirjutada oma teost. Püüd teaduse poole, üldise hüve poole, soov leida abinõu rahulikuks kriisi lahendamiseks, milles asub Euroopa ühiskond, viisid mind niisugusesse õnnetusse seisukorda . . .“

Saint-Simon — *Perrot' gravüür.*

Aga rikkad inimesed isegi ei lugenud Saint-Simoni käsikirju. Meeleheites tegi Saint-Simon katset ennast maha lasta, aga laskis endal ainult silma välja ja elas veel kaks aastat. Varsti ta suri oma õpilaste käte vahel, keda tal oli tekkinud viimasel ajal. Tema viimsed sõnad olid: „Pidage meeles, et teha suuri tegusid, peab olema innustatud . . . Kogu minu elu võib kokku võtta ühte mõttesse: võimaldada inimestele nende võimete kõige vabamat arendamist.“ Siis, pärast lühikest vaikimist, lisas surija: „Kaks ööd-päeva pärast meie teist väljaannet moodustatakse tööliste partei. Tulevik kuulub meile.“

Oma teoseis piitsutab Saint-Simon „parasiitlikke klasse“ — aristokraate ja aadlikke. Ta peab „tootvaiks klassideks“ neid, kes töötavad tööstuses — töölisi ja vabrikante; nii ühtesid kui teisi ta nimetab „industriaalideks“, kusjuures ta ei paljasta veel vastuolu tööliste ja peremeeste vahel. Põllumajanduse alal töötajaid loeb Saint-Simon samuti tootvaks elanikkonnaks. Saint-Simon tõstis esile ühiskonna ja

ühiskondliku töö ümberkorraldamise idee ühtlase plaani järgi, mida pidid välja töötama õpetlased.

Paljastades kapitalismi ja joonistades ühiskonna pilti, ei mõistnud Saint-Simon, et uut ühiskonnakorda, milles pole ekspluateerijaid, võib luua ainult proletariaat, kui ta on kehtima pannud oma diktatuuri. Saint-Simon ei mõistnud, et teeks uuele korrale on klassivõitlus. Ta mõtles üles ehitada uut korda ainult veenmise, vaid oma ideede propageerimise teel. Tema sotsialism oli utoopiline, teostamatu.

Fourier. Teise sotsialisti-utopisti Charles Fourier' (1772—1837) elu oli sündmustevaesem. Ta sündis nagu Saint-Simon'gi enne revolutsiooni, kuid tema isaks polnud aadlik-aristokraat, vaid kaupmees.

Juba noortest aastatest pandi Fourier ärileti taha ja sunniti valesti kaaluma ja mõõtma ostjaile. Fourier hakkas vihkama kaubandust. Kui ta pärast isa surma sai päranduse ja hakkas iseseisvalt asja ajama, laostus ta kiiresti ja muutus jälle äriteenijaks.

Oma teoseis paljastab Fourier erilise vihavaenuga kaupmehi, nende ebaausaid võtteid, spekulatsiooni. Ta naelutab häbiposti võistlust ja tootmise anarhiat kapitalismi juures. Ta konstateerib, et kapitalistliku korra juures kõik töölised kannatavad tööpuuduse ja nälja all, hoolimata sellest et nende kätega on toodetud hulk saadusi (ületootmise ja külluse kriis). Fourier märgib ära, et kapitalismi juures on ühiskonnaliikmete huvid vaenulised üksteisele.

Kapitalismi juures, märgib Fourier, „soovib arst, et oleks võimalikult rohkem haigusi, ja prokurör, et oleks kohtuprotsesse igas perekonnas. Arhitekt unistab tulekahjudest, mis hävitaksid veerand linnast, ja klaasitegija rahest, mis lõhuks kõik klaasid . . ."

„Kõigi sotsiaalsete pahede peapõhjuseks," järeldab Fourier, „on tootmise killustamine, või kokkukõlastamatu töö."

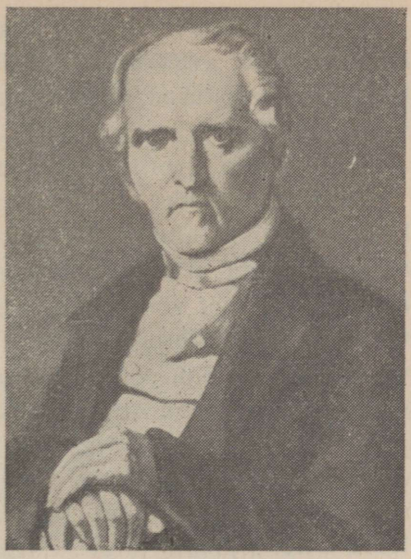
Fourier paneb ette luua faalankseid (ühinguid), mis võtaksid endi kätte tühjalt seisvaid kloostreid ja losse, või, mis veel parem, ehitaksid endile Fourier' poolt väljatöötatud plaani järgi uued hooned. Rühmades töötavate faalanksite elamud, põllud, istandikud ja hobusetallid peavad märgatavalt erinema neist küladest ja külakestest, kus inimesed elavad hajali.

Fourier paneb ette elada ühises majas. Töö peab toimuma plaanikohaselt. Tööst võtavad osa kõik. Selleks et töö oleks meelitav ega väsitaks töölist, asub ta 7—8 korda päevas ühe töö juurest teise

juurde, võisteldes teiste töölistega, et saavutada paremaid tulemusi.

Ent faalanksis võib kohata kapitalistlike vahekordade sugemeid. Ettevõtte puhaskasud jagatakse seal faalanksi osanikkude ja kapitalistide vahel. Töö ja talent saaksid kaks kolmandikku sissetulekust, üks kolmandik antaks kapitalistidele, kes panid oma rahad falansteeriumi ülesehitamisse.

Fourier nagu Saint-Simon'gi eitas klassivõitlust. Ta arvestas, et Euroopas leidub 4000 rikast inimest, kes võiksid anda raha faalanksite ehitamiseks.

Fourier — *Jean Guigou' portree.*

Ta kirjutas Napoleonile ja pankur Rothschild'ile, määras neile vastuvõtutunde. Fourier istus iga päev kindlail kellaaegadel kodus, oodates asjata, et keegi vastab tema kutsele. Kuid katsed teostada Fourier' õpetust tegelikult leidsid aset peamiselt pärast tema surma, XIX sajandi 40-ndail aastail.

Owen. Kolmas suur utopistlik sotsialist Robert Owen elas Inglismaal, kus ta võis lähedalt näha Inglise tööliste viletsusi.

Ta sündis 1771. a. ja suri 1858. a. kaheksakümneseitsme-aastasena ja esines veidi aega enne surma ühel sotsiaalteadmuste küsimust käsitleval kongressil.

Kui Saint-Simon oli aristokraadi poeg, Fourier — kaupmehe poeg, siis Owen oli käsitöölise poeg. Ta hakkas ise tööle seitsmeaastasena, aidates koolis pidada valvet nelja- ja viieaastaste laste üle. Kümneaastasena saadeti ta Londoni kauplusse teenima. 20-aastasena sai ta suure vabriku juhatajaks Manchester'is, tekstiil- ja metallitööstuse suures keskuses. Abiellunud rikka vabrikandi tütrega New-Lanark'is Šotimaal, sai Owen juhatajaks ja pärast kaasomanikuks vabrikus, kus oli 2000 töölist. Owen vähendas oma vabrikus tööpäeva $10^1/_2$ tunnini, hoolitses tööliste elamute parandamise eest, avas magasini, kust töölised said odavaid ja häid saadusi.

Püüdes hästikorraldatud kasvatuse teel luua inimesi täiuslikemate iseloomudega, avab ta asunduses eeskujuliku kooli, milles jäeti ära kehalised karistused. Väikestele lastele korraldati sõimi ja mänguväljakuid.

Kuid Owen ei piirdunud heategevusega.

1817. a. esines ta ühiskonna ümberkorraldamise projektiga kommunistlikel aluseil. Ta arvas, et pahe peapõhjustajaiks on eraomand, usund ja rahalistel kaalutlustel loodud kodanlik perekond. Kuid ta arvas, et võib jõuda sotsialismile, võitlemata kapitalismi vastu. Owen oli klassivõitluse vastu. Ta kuulutas, et kelleltki ei võeta tema varandust. Ta pani ette saavutada kommunismi kommunistlik-põllumajanduslike asunduste organiseerimisega.

Owen tegi katset organiseerida kommunistlikku kogukonda. Ta ostis Ameerikas Indiana osariigis hästikorrastatud mõisa ja asus sinna oma poolehoidjate rühmaga. Missugused olid aga tulemused? Kõik Owen'i plaani järgi rajatud kommuunid kapitalismi tingimustes kas lagunesid varsti või muutusid võõrast tööd ekspluateerivaiks kulaklikeks ettevõtteiks. Kommunismi saavutamise vahendiks pidas Owen samuti tööliste kooperatiivi ja vahetusturgude korraldamist. 1832. a. korraldas Owen Londonis vahetusturu, kus võeti vastu kaupu üksikuilt isikuilt ja kooperatiividelt õigusega neid vahetada teiste kaupade vastu. Kuid see ettevõte ebaõnnestus samuti.

Sel teel, nagu seda soovitasid utopistid Saint-Simon, Owen ja Fourier, s. t. ilma proletariaadi diktatuurita, sotsialismi „järk-järgulise" istutamisega kapitalismisse, ilma klassivõitluseta, pole võimalik jõuda sotsialismi ja kommunismini.

Utopistid tundsid kaasa proletariaadile, kuid ei näinud temas seda jõudu, mis võib ümber kujundada ühiskonna.

Utoopiline sotsialism tekkis sel ajajärgul, kus kapitalistlik tootmine ja vastuolu kodanluse ja proletariaadi vahel ei olnud veel jõudnud areneda.

Utopistliku sotsialismi ebaküpsed teooriad vastasid ebaküpsele kapitalistlikule tootmisele ja samasugusele klassivahekordade olukorrale.

Utopistlike sotsialistide tähtsus töörahva liikumisele seisnes selles, et nad teravalt arvustasid ja järsult paljastasid kapitalistlikku korda, näidates selle vastuoksusi.

Aga mida enam kasvas ja tugevnes proletariaat, seda enam omandasid utoopilised ideed, mis töölisi juhtisid klassivõitlusest kõrvale, reaktsioonilise iseloomu ja said ikka enam takistuseks töölisklassi võitluses oma vabanemise eest. Ainult Marx ja Engels, teadusliku sotsialismi rajajad, näitasid proletariaadile tee vabanemisele.

Owen — *litograafia.*

Utopistlike sotsialistide mõju Venemaal. 40-ndail aastail tekkis Venemaal utopistlike sotsialistide, eriti Fourier' järglasi. Peterburis kujunes ring kirjanik Petraševski juhtimisel. Selle ringiga liitus Dostojevski. Selle ringi liikmeid oli ka teistes linnades. Petraševski ise oli utopistide eeskujul klassivõitluse vastu, tunnustades ainult sotsialismi propagandat. Kuid oli tema ringi liikmeid, kes kutsusid üles vägivaldseile tegudele, revolutsioonile. Petraševskilased jälgisid tulise poolehoiuga revolutsioonilisi sündmusi Euroopas. 1849. a. lõhuti ring tsaarivalitsuse poolt ja suurem osa tema liikmeist saadeti Siberisse sunnitööle.

Petraševskilastele seisis lähedal suur ukraina rahva revolutsiooniline kirjanik ja kunstnik Taras Ševtšenko, kes ise ei olnud sotsialist. Tsaarivalitsus jälitas Ševtšenkot; ta anti sõduriks ja talle keelati kirjutamine ja joonistamine.

9. PEATÜKK.

JUULIMONARHIA PRANTSUSMAAL.

Esimesel nädalal pärast Juulirevolutsiooni töötati välja Louis XVIII endise „Asutava charte'i" asemel uus konstitutsioon. Selle konstitutsiooni peaerinevus seisnes selles, et Louis XVIII **„kinkis"** oma konstitutsiooni prantsuse rahvale, aga Louis Philippe võttis selle vastu saadikutekojalt.

Valimistsensust vähendati makstava maksu 300 frangilt 200 frangile. Tänu sellele tõusis valijate arv 94 000-lt 240 000-le. Kõrge tsensus säilitati, et kindlustada selle kodanluse tipu ülekaalu, kes haaras võimu Juulirevolutsiooni ajal. Konstitutsiooni kaitsmine usaldati rahvuskaardile.

„Mitte krossigi kuulsuse jaoks." Oma välispoliitikas ajas Louis Philippe alatise vastutuleku poliitikat Inglismaale ja Venemaale. Muuseas leppis Louis Philippe madalate tariifidega, mis kergendasid Inglise kaupadele sissepääsu Prantsusmaale. Ta kartis sõda — „mitte krossigi kuulsuse jaoks" oli tema loosung. Ainus koht, kus ta nõustus sõdima, oli Aafrika, sest, tema sõnade järgi „kahuripaugud, mis kõlavad seal, pole kuuldavad Euroopas". Louis Philippe'i ajal (1847) teostati Alžeeria vallutamine, mida alustati 1830. aasta Juulirevolutsiooni eel Charles X poolt.

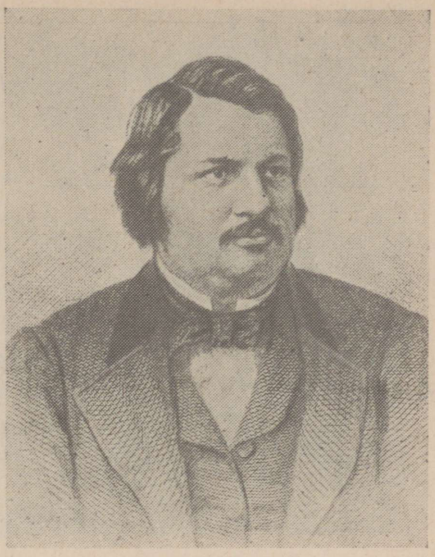
Legitimistide vandenõud. Prantsuse mõisnikud, kes 1830. a. Juulirevolutsiooni ajal kaotasid võimu, ei mõtelnud lõplikult alistuda võitluseta. Nad organiseerisid legitimistide erakonna eesmärgiga uuesti troonile aidata „seaduslikku" Bourbon'ide dünastiat (prantsuse sõna légitime [ležitim] tähendab „seaduslik"). Nad korraldasid monarhistlikke vandenõusid Vendée's ja teistes paikades, kuid tagajärjetult.

Prantsuse majanduslik areng. Kodanliku monarhia ajal 1830.—1848. a. oli Prantsusmaa juba kaugele edenenud oma majanduslikus arengus. Kui 1820. aastal oli mahajäänud Prantsusmaal ainult 65 aurumasinat, siis 1847. a. oli neid juba umbes 5000. Kui 1830. aastal kogu kaubanduslikesse ja tööstuslikesse ettevõtteisse paigutatud kapital koosnes 30 miljardist frangist, siis 1848. a. tõusis see 45 miljardi frangini. Prantsuse panga läbikäigud kasvasid 20 aasta jooksul 6 miljardilt frangilt 44 miljardile frangile. Ainuüksi raudteeühingul, mille juhatajaks oli pankur Lafitte, oli 36 miljonit franki[1] oma kapitali ja 14 miljonit franki riigilaenu.

Juulimonarhia ajajärgul asus võimu juures kodanluse tipp: pankurid, raudtee „kuningad", söe- ja rauamaagikaevanduste omanikud, osa nendega liitunud rikkaid maaomanikke, peamiselt endiste rahvuslike varanduste omanikkude hulgast.

[1] Tol ajal 1 frank = 37 kuldkopikat.

Vastavalt oma majanduslikule tugevnemisele esines tööstuslik kodanlus ikka suuremate nõudmistega. Ta nõudis kõrge valimistsensuse alandamist, valijate ringi laiendamist. Nendele nõudmistele vastas Louis Philippe'i minister Guizot küüniliselt: „Reforme ei tule. Rikastuge ja te saate valijaiks!"

Honoré Balzac.

Realism kirjanduses. Balzac. Kodanluse kasvamine ja tugevnemine leidsid vastukaja ka kirjanduses. Romantismi asemele, mis viis lugeja elust ebaharilike sündmuste ja ebatavaliste inimeste maailma, sagedasti kaugesse minevikku, tuleb realism, mis kirjeldab tolleaegse kodanliku ühiskonna elavate inimeste tõelist elu.

Realistliku suuna silmapaistvaim esindaja kirjanduses oli Balzac.

Suur prantsuse kirjanik Honoré Balzac sündis 1799. a. Balzac evis tühjaksammutamatut energiat ja hämmastavat töövõimet. Ta töötas 14—16 tundi ööpäeva jooksul, tegi oma kirjutusi mitu korda ümber ja saavutas haruldase ilmekuse kodanliku maailma inimeste ja nende kirgede tõepärases kujutamises. Balzac nägi oma ülesannet selles, et kujutada tõelust, näidata seda, mis „sünnib igal pool".

Balzac'i peateos on seeria romaane ühise nime all „Inimlik komöödia", milles on kirkalt kujutatud prantsuse ühiskonda.

„Karjääri teha — see on ülesanne, mida püüab lahendada 50 000 noort inimest," ütleb Balzac'i üks kangelasi noorele üliõpilasele Rastignac'ile. „Teie imete tulevikus üksteist nagu ämblikud. Põhimõtteid pole olemas, on ainult olukorrad, ja tark inimene kohandub nendega, et hiljem nendega kaubelda uuel viisil."

Tööliste ja talupoegade raske olukord. Koos kapitalismi arenemisega halvenes tööliste ja laialdaste talupojahulkade olukord. Talumaad, mille omanikuks talupojad said XVIII saj. revolutsiooni ajal, tükeldusid ja vähenesid, sest tööstus ei suutnud ära neelata ülejäävaid külaelanikke. Tuhandeid talupoegade majapidamisi müüdi igal aastal võlgade katteks.

Tööliste seisukord oli hirmuäratavalt raske. Kui uuriti töölislinnaosa Lille'is, ütles üks eideke: „Ma pole rikas, aga mul on, jumalale tänu, oma kubu õlgi." See kubu oli talle voodiks.

Lyon'i ülestõus 1831. a. — võitlus Bernardiinide väljakul — *litograafia.*

Lyon'i ülestõusud. Prantsusmaa suurimates tööstuskeskustes — Pariisis ja Lyon'is — oli alles ülekaalus käsitehnika. Oma siidi ja sameti poolest kuulsas Lyon'is töötas kohutavas vaesuses 30 000 kangrut. Lyon'i siiditööstuses töötati suvel kella pool neljast hommikul kuni kella 12 öösi, talvel — kella 5 hommikul kuni kella 11 õhtul.

1831. a. nõudsid äärmuseni viidud näljased töölised töötasude tõstmist. Peremehed keeldusid. Siis puhkes ülestõus.

Lyon'i töölised võitlesid, käes lipud, millele oli kirjutatud: „Elada töötades või surra võideldes!" Pärast kolmepäevast võitlust vallutasid töölised linna ja ajasid sellest välja valitsuse väed. Kuid töölised, kellel veel polnud oma parteid, ei osanud kasutada võitu. Väikeperemehekesed ajasid nurja töölisvalitsuse organisatsiooni. Pariisist saadetud suured sõjajõud vallutasid Lyon'i. Siiski 10 päeva oli Lyon tööliste käes. Lyon'i ülestõus avaldas tohutu suurt mõju Prantsusmaal ja teistes riikides. Ta näitas, et näitelavale astub uus poliitiline jõud — töölisklass. Just selles seisnebki Lyon'i ülestõusu ajalooline tähtsus.

Samas Lyon'is algas 1834. a. uus tööliste ülestõus. Ülestõusnud avaldasid proklamatsiooni, milles kirjutati: „Asi, mille eest võitleme,

on kogu inimkonna asi, meie kodumaa õnne, tuleviku kindlustamise asi!" See ülestõus toimus selgemate poliitiliste loosungite all. Töölised nõudsid vabariiki. Kuid nüüd oli valitsus võitlusvalmis. 4 päeva kestnud verises lahingus purustati Lyon'i töölised regulaararmee poolt.

Sotsialistlikud ühingud. Blanqui. Tööliste ülestõusud andsid tõuget sotsialistliku liikumise tugevnemisele. Babeuf'i järglased asutasid Prantsusmaal Buonarroti juhtimisel salaühingu. Teise salaühingu asutas Auguste Blanqui.

Blanqui.

Blanqui (1805—1881) oli julge ja kindel revolutsionäär, keda Prantsuse kodanlus pidas poole eluaja vanglais. Kui 56-aastasele Blanqui'le ühel tema protsessil esitati küsimus, kas ta on säilitanud, 25-aastasest vangistusest hoolimata, oma endised ideed, vastas Blanqui kindlalt: „Täielikult." „Mitte ainult need ideed, vaid ka soovi saavutada võitu?" küsiti temalt. „Jah, kuni surmani," vastas Blanqui. Kuid mehine revolutsionäär Blanqui oli nõrk teoorias. Ta seisis ebaõigel teel. Blanqui arvas, et kommunismini võib jõuda väikese revolutsionääride salga poolt organiseeritud vandenõu teel.

Blanqui ei hoolinud poliitilisest tööst masside keskel, tal polnud sidemeid töölistega. Ta arvas, et piisab ainult haarata võimu ja teha haridus kättesaadavaks kõigile, siis tuleb kommunism iseendast.

1839. a. korraldas Blanqui Pariisis vandenõu ja püüdis haarata võimu, aga et tal ei olnud masside toetust, siis see ebaõnnestus ja ta vahistati.

Louis Blanc. Kõrvuti utopistlike revolutsiooniliste sotsialistidega, nagu Blanqui, pöördusid Prantsusmaal tööliste poole ka väikekodanlikud oportunistid. Ajakirjanik Louis Blanc kutsus töölisi üles taotlema tootmisühinguile toetust kodanliku riigi poolt, nõudis, et riik ostaks ettevõtted omanikelt välja ja annaks üle töölistele. Louis Blanc uskus, et on küllaldane saavutada üldist valimisõigust, ja siis, isegi

kodanliku korra juures, asutab riik ühiskondlikud töökojad, ja sotsialism muutub unistusest tõeluseks.

Proudhon. Oportunistlik oli ka teise kodanliku sotsialisti Proudhon'i õpetus (1809.—1865. a.). Töölise ja talunaise poeg Proudhon oli algul trükikoja-tööline, siis ta sai väikese trükikoja omanikuks. 1839. a. kirjutas ta raamatu „Mis on omand". „Omand on vargus," kuulutas ta. Ent „varguseks" pidas Proudhon ainult suuromandit (kaupmehe, maaomaniku, vabrikandi omandit). Ta kaitses tuliselt väikeomandit, arvates, et kui omanikud-talupojad ja käsitöölised vahetaksid oma saadusi vahetalitajateta, ise, oma vahetuspanga kaudu, siis kaoks ekspluateerimine. Väljudes sellest teooriast arvas Proudhon, et õnnestub luua ühiskonda, kes koosneb ühest klassist, väikeomanike klassist, ja eitas klassivõitluse, eriti poliitilise võitluse vajadust. Piiratud ja harimatu Proudhon nõudis riigi hävitamist, oli anarhist. Proudhon'i tagurlik ja segane teooria püsis kaua Prantsusmaal, kus kõrvuti suurtööstusega elutses aastakümneid käsitöö, väiketööstus, kus töölisi ümbritsesid arvukad väiketaluomanikud.

10. PEATÜKK.

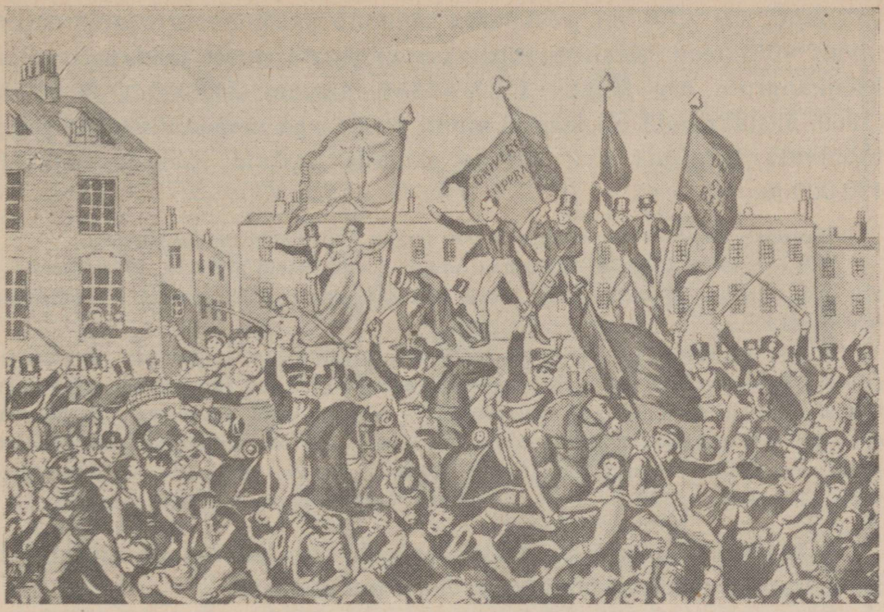
INGLISMAA 1815.—1848. A.

MAJANDUSLIK KRIIS 1816.—1819. A. „PETERLOO".

Sõdade ajajärgu lõppemisega algas pärast 1815. a. Inglise tööstuses kriis. Sõjaväe varustamised vähenesid järsku, masside ostuvõime oli aga nõrgestatud raskeist sõjamaksudest. Masside seisukord halvenes veelgi viljaseaduste tagajärjel. 1815. a. panid Inglise lordid parlamendi kaudu kehtima seaduse, mis keelas vilja sisseveo Inglismaale Euroopa mandri riikidest. Vilja sissevedu lubati ainult viljaikalduse korral Inglismaal, kui nisuhind tõuseks üle 80 šillingi kvarteri [1] eest. Seda tehti selleks, et säilitada kõrgeid sõjaaegseid viljahindu.

Terava kriisi ajajärgul, 1816. aastal, algasid Inglismaal streigid. Igal pool peeti miitinguid, millel esitati üldise valimisõiguse nõuet.

[1] Kvarter — Inglise õõnesmõõdu ühik = 291 liitrit. 1 šilling sel ajal = umbes 47 kuldkopikat.

„Peterloo“ — *litograafia.*

Valitsus keelas koosolekud, seiskas isiku puutumatuse seaduse, sulges rea ajalehti. Aga varsti puhkes liikumine ühenduses kriisi uue teravnemisega veel suurema jõuga.

1819. a. kogunes Peetri väljakule Manchester'i juures 60 000-pealine miiting, peamiselt töölistest. Töölised kandsid lippe pealkirjadega: „Surra vabade inimestena ja mitte leppida orjapalgaga!“ „Vaba, ühetaoline esindus, või surm!“ Rahva hulka kihutasid paljastatud mõõkadega husarid, Waterloo võitjad (sellest nimetati Peetri väljaku taplust pilkeks „Peterloo'ks“).

Husarid lõid surnuks mitu inimest, haavatuid oli palju. Inglise valitsus avaldas husareile tänu.

Et maha suruda liikumist, pani tory'de valitsus Castlereagh'i juhtimisel alamkoja kaudu kehtima seadused, mida nimetati „suu sulgemise aktideks“. Nende aktidega kaotati sõna-, trüki- ja koosolekutevabadus täiesti.

Inglismaa majanduslik areng XIX sajandi esimesel poolel. Kui XVIII sajandi lõpul Inglismaal ilmusid esimesed masinad ja esimesed

vabrikud, siis XIX saj. keskpaiku sammub masina-suurtööstus otsustavalt võiduteed. Käsitöö surutakse masinate poolt jäädavalt välja. Käsikangrute arv langes 1820.—1844. aastani 240 000-lt 60 000-le (1860. aastaks neid oli jäänud ainult 8000), aga mehaanilistel telgedel töötavate kangrute arv kasvas samade aastate jooksul 10 000-lt 150 000-le.

Tootmise mehhaniseerimisega tõusis järsku tööstuslik produktsioon. 1771.—1775. a. töödeldi Inglismaal ainult 5 milj. naela puuvilla, 1841. aastal — 528 milj. naela. Malmitoodang tõusis 193 000 tonnilt 1800. aastal 1,4 miljonile tonnile 1840. a.

Engels kirjeldas 1844. aastal Inglismaa tööstuslikke edusamme järgmiselt: „Aastat kuuskümmend või kaheksakümmend tagasi oli see samasugune maa nagu teisedki, väikeste linnadega, tähtsusetu ja vähearenenud tööstusega ja hõreda, enamikus põldu hariva elanikkonnaga. Nüüd see on maa, millele ei leidu võrdset, pealinnaga, mille elanike arv ulatub kahe ja poole miljonini, tohutu suurte vabrikulinnadega, tööstusega, mis varustab oma saadustega kogu maailma . . .“ [1]

XIX sajandi 30-ndaist aastaist algab kiire raudteede ehitamine. Sadu Inglise aurikuid läbib kogu maailma meresid.

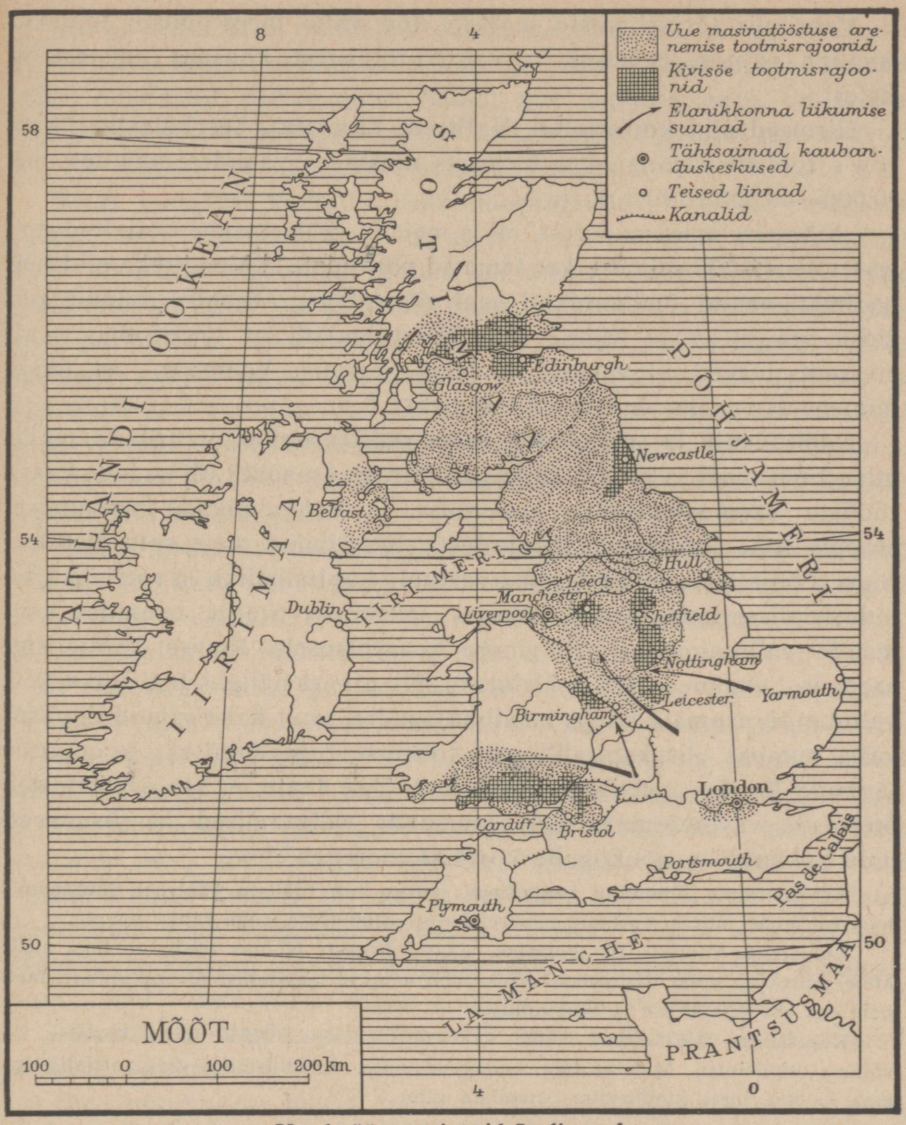
Tööstuse arenemisega Inglismaal muutus rahvastiku jaotus. Suuri hulki voolas põhja ja läände, uutesse tööstuspiirkondadesse. Kiiresti kasvab Manchester'i, Birmingham'i ja teiste tööstuskeskuste elanike arv. Inglismaa põhimisteks ühiskonnaklassideks said proletariaat ja kodanlus. Seoses tööstuse laienemisega suurendab Inglismaa oma kaupade väljavedu asumaadesse ja teistesse riikidesse. Indias jätkasid inglased edasitungi selle suure poolsaare sisemaale. 1839.—41. a. nad sõdisid Hiinaga ja saavutasid tema sadamate avamist väliskaubanduseks. Inglise kodanlus jätkas iirlaste riisumist ja laostamist.

Käsi- ja vabrikutööliste olukord. Seoses suurtööstuse arenemisega oli Inglise oma laostuvate käsitööliste seisukord kohutav. „Maailma ajalugu“, kirjutas selle kohta Marx, „ei paku kohutavamat pilti kui aeglane, aastakümneteni veniv ja viimaks 1838. a. toimuv Inglise puuvillakangrute hävimine [2].“

Raske oli ka neil, kes sattusid vabrikuisse. 16—18 tundi tööd ja kerjuslik tasu töö eest oli nende saatus. „Peaaegu kõik nad on nõrgad, kirjutas Engels töölistest, „nurgelise, kuid mitte tugeva kondi-

[1] Engels, Töölisklassi seisukord Inglismaal, Marx ja Engels, Teosed, III k., lk. 314.

[2] Marx ja Engels, Teosed, XVII k., lk. 473.

Uued tööstusrajoonid Inglismaal.

kavaga, kõhnad, kahvatud[1]..." Tüüfus, „vabrikupalavik" ja tuberkuloos nõudsid hulga ohvreid.

[1] Engels, Tööliklassi seisukord Inglismaal, Marx ja Engels, Teosed, III k., lk. 397.

Vabrikuis tõrjus naiste ja laste töö välja meestööliste töö. Oli tavaline nähtus, et kuni 3/4 vabrikutöölistest koosnes naistest ja lastest.

Hirmsad olid korteriolud. Valitsuse komissar, kes külastas Glasgow's tööliste rajooni, kus hirmsais mustades vanades majades elas 30.000—40.000 töölist, kirjutas:

„Mõnedes neist majadest, mida meie ... külastasime öösi, leidsime igas toas 15—20 inimest, kes lamasid põrandal ... Vooditeks olid neil poolmädanenud õlehunnikud segi räbalatega. Mööblit polnud siin üldse või oli väga vähe ...". „Need majad on tavaliselt ... nii mustad, niisked ja vanad," kirjutas seesama komissar, „et ükski inimene ei paneks sinna oma hobustki[1]."

Kapitalistlik ja sotsialistlik industrialiseerimine. Vabrikute tekkimine Inglismaal ja hiljem ka teistes Euroopa maades tõi endaga kaasa tööliste ekspluateerimise kasvamise ja rahvahulkade vaesumise. Hoopis teise iseloomuga on industrialiseerimine meie sotsialistlikus riigis. Põhjalikku, põhimõttelist vastuolu kapitalistliku ja sotsialistliku industrialiseerimise vahel rõhutas seltsimees Stalin, osutades asumaade vallutamise ja röövimise osatähtsusele Inglise kapitalismi arengus. Seltsimees Stalin kirjutas: „Nii arenes näiteks Inglismaa, kes, vallutanud asumaid kõigis maailmajagudes, sealt kahe sajandi jooksul välja pumpas „lisakapitali" oma tööstuse tugevdamiseks ja muutus lõppude lõpuks „maailma vabrikuks". Teie teate, et see arenemistee on meile vastuvõtmatu, sest asumaade vallutamised ja riisumised pole kokkukõlas nõukogude korra iseloomuga[2]."

Kui masinate ilmumine kapitalismi juures viib tööliste viletsuse suurenemisele, siis meie juures masinate sisseseadmine aitab tõsta kogu rahva heaolu.

Kui arenes kapitalistlik tootmine, algasid kriisid. Hoopis teisiti on lugu meil. Meie juures on võim töölisklassi käes, meil aetakse majandust plaanikindlalt, meil pole ega saa olla kriise ja tööpuudust.

Kapitalismi edusammud viisid vallutamissõdadele. NSV Liidu loomine lõi võimsa rahukantsi. Meie ei taha kedagi rünnata. Kindlustades oma sotsialistliku maa kaitset, meie kindlustame maailma rahu.

Parlamendi reform aastal 1832. Tööstuse kiire edu Inglismaal lõi rikka, mõjuvõimsa kodanluse. Kuid vananenud valimisõigus hoidis teda eemal poliitilise võimu juurest. Selle süsteemi juures ei saanud

[1] Marx ja Engels, Teosed, III k., lk. 334.
[2] Stalin, Leninismi küsimused, 9. tr., lk. 169.

kodanlus saata oma esindajaid saadikutekotta, mis oli maaomanike käes. Uutel suurtel tööstuskeskustel, mis tekkisid viimasel ajal, polnud oma esindajaid parlamendis. Samal ajal jätkasid päris tähtsuseta kohakesed, millest mõned viimaste aastakümnete jooksul rahvastikult hoopis tühjaks jäänud, oma esindajate saatmist.

Neid kohakesi kutsuti „pehkinud kohtadeks". Ühes niisuguses kohakeses — Old Sarum'is — oli ainult viis maja ja 12 elanikku, kuid selle kohakese omanikud saatsid parlamenti kaks saadikut. Teine „pehkinud kohake" oli veest üle ujutatud, kuid ta saatis siiski saadikuid parlamenti: valimispäeval tuli lord, kellele kuulus rannik, kolme valijaga paadis sinna, kus kunagi elutses üleujutatud kohake, ja korraldas seal valimisi. Valimiste ajal söötsid ja jootsid kandidaadid oma valijaid ja ostsid nad rahadega ära. Valijate joomine, kaklused ja möirgamine kõrtside juures — niisugune oli tavaline pilt Inglise parlamendi valimisest.

Inglise kodanluse liikumist valimissüsteemi reformimiseks toetasid Inglise töölised, kelle sekkumine etendas otsustavat osa. Tugeva tõuke sellele liikumisele andis juulirevolutsioon Prantsusmaal. 1832. a. teostas parlament tööliste survel reformi. Enamik „pehkinud kohtadest" kaotati, suured tööstuskeskused said õiguse saata saadikuid. Alandati valimistsensust, kuid valijate arv kasvas ainult 220 000 võrra.

Kodanlus võitis sellest reformist, kuid töölised ei saanud sellest midagi. Pealegi „tasus" kodanlus töölistele kaastegevuse eest sellega, et viis läbi seaduse töömajade asutamisest töösoovijate jaoks. Neis majades peeti töölisi nagu vanglais: vangiriietuses, mehi ja naisi eraldi. Töölisi sunniti tegema rasket tööd — lõhkuma kive, lahti keerutama vanu vaiguseid laevaköisi, millest küünte alla tuli veri. Neid maju kutsuti „tööliste Bastille'deks". Abirahad, mida puudustkannatajad varem võisid saada elukoha järgi, kaotati nüüd.

Tšartism. Kodanlus rahuldus 1832. aasta reformiga, kuid töölised jätkasid võitlust.

Oma nõudmistes läksid nad kodanlusest kaugemale, nad astusid nüüd välja tema vastu. 1835. a. algas Inglismaal jälle massiline töölisliikumine valimisreformi loosungite all.

1836. a. puhkes kaubandus-tööstuslik kriis, mis paiskas tänavale tuhandeid töölisi. Siis organiseerus Londonis „Tööliste assotsiatsioon" võitluseks üldise valimisõiguse eest. See „Assotsiatsioon"

töötas järgmisel aastal välja ulatusliku petitsiooni ehk rahva charta parlamenti andmiseks. Inglise keeles nimetatakse chartat „charter'iks", ja seepärast kutsuti tervet liikumist tšartistlikuks liikumiseks.

Selles chartas oli kuus punkti, kus nõuti: 1) ühetaolist esindust Inglismaa jagamisega 200 ringkonnaks võrdse elanikkude arvuga; 2) parlamendi iga-aastast ümbervalimist; 3) üldist valimisõigust (meestele, kes on saanud 21-aastaseks ja elanud kindlas kohas vähemalt 6 kuud); 4) varandusliku tsensuse kaotamist; 5) salajast hääletamist; 6) saadikuile tasu maksmist ja korrapäraseid parlamendi istungjärke.

Põhimiselt need nõudmised taotlesid üldist valimisõigust. Inglise töölised arvasid, et kui parlament võtab charta vastu ja paneb kehtima üldise valimisõiguse, siis kõik teised küsimused lahendatakse parlamendi poolt, mille enamik, nagu nad arvasid, koosneks töölistest.

Moraalse ja füüsilise jõu voolud. Juba charta koostamisel ilmnes tšartistide keskel lahkhelisid. Ühed neist, eesotsas Londoni „Tööliste assotsiatsiooni" juhi, tisler Lovett'iga, arvasid, et chartat peab taotlema liidus kodanlusega ja ainult rahulike abinõudega: agitatsiooni, propaganda ja petitsioonidega parlamendile. „Kõigepealt oleme kõige selle vastu, mis võib meenutada revolutsioonilist võitlust või üleskutset füüsilise jõu, vägivalla tarvitamisele," ütles Lovett. „Tuleb veenda kõiki rahvaklasse ja chartat kätte võita rahulikul teel..." Seda rühma nimetati „moraalse jõu erakonnaks", ehk „roosa vee erakonnaks". Moraalse jõu pooldajate hulgas oli hulk Owen'i järglasi.

Füüsilise jõu pooldajate juhiks oli iiri õpetaja O'Connor. Viimseks võitlusabinõuks, kui kõik teised on ära proovitud, tunnustas ta relvastatud ülestõusu. O'Connor oli masside keskel väga populaarne. Määratu suure kasvuga, võimsate õlgadega, esmaklassiline poksija, kes ühe kakluse ajal turul pani vastu suure rahvahulga pealetungile, tugeva häälega O'Connor oli väsimatu organiseerija. Aga ta polnud sotsialist. „Ma seisan põhimõtte eest „minu" ja „sinu", ütles ta. Ühes ajalehes, mida toimetasid tema pooldajad, võis lugeda säärast luuletust:

Tahan majakest ja tulu
mitte üle saja naela aastas.
Lammast, lehma ja vasikaid,
väikest rohelist aasakest,
kuhu neid ajaks karjane.

Hiljem, 1845. a. O'Connor asutas maaühingu, mis püstitas teostamatu ja reaktsioonilise eesmärgi: kokku osta maatükke, et aegamööda kõiki töölisi tagasi viia maa juurde, neid muuta väikeomanikeks. Siin-seal liitus liikumisega ka kodanlikke tegelasi, nagu Birmingham'is, kus tšartistidega ühines mõneks ajaks Poliitiline liit, mida juhtis pankur Attwood.

O'Connor — *litograafia.*

Aga võitluse käigus hakkas tšartistidel kujunema revolutsiooniline sotsialistlik tiib. Selle silmapaistvaimaks esindajaks oli Harney, kes oli alguses jakobiinide revolutsioonilise taktika pooldaja ja Marat' austaja, aga hiljem, alates 1843. aastast, oli Engels'i ja siis Marx'i suure mõju all. Harney ei pooldanud maa jagamist väikesteks tükkideks, vaid pidas tarvilikuks kogu maa konfiskeerimist ja selle muutmist riigi omandiks. Harney nõudis 8-tunnilist tööpäeva, alaealiste töökeeldu ja muude abinõude tarvitusele võtmist tööliste huvides. 1838. a. organiseeris Harney rühmast, mis eraldus Lovett'i reformistlikust „Tööliste assotsiatsioonist", „Demokraatliku assotsiatsiooni".

Esimene petitsioon 1838—1839. Esimese petitsiooni töötasid tšartistid välja 1838. aastal. Tšartistide kokkukutsutud kongressi (konvendi) poolt väljatöötatud petitsioonis öeldi: „Meie nõrkeme maksukoorma all... Töölised surevad nälga... Töömajad on täis kiilutud, vabrikud on inimestest tühjaks jäänud." Kongress tuli alguses kokku Londonis, aga politsei tahtis selle laiali ajada. Siis koliti üle Birmingham'i. Võitlusabinõude arutamisel tekkis kongressil lõhe. Enamik „moraalse jõu" pooldajaid oli streigi vastu juhul, kui petitsioon parlamendi poolt tagasi lükatakse. Politsei, kellel ei õnnestunud laiali ajada tšartistide kongressi Londonis, provotseeris veriseid kokkupõrkeid tööliste-tšartistidega Birmingham'is. Parlament, julgustatud

lõhest tšartistide keskel ja verisest arveteõiendamisest Birmingham'i töölistega, lükkas petitsiooni charta vastuvõtmise kohta tagasi. Kuni 450 silmapaistvamat tšartistliku liikumise tegelast areteeriti. 1839. a. alates eemaldus tegelikult „moraalse jõu" pooldaja Lovett ja tema „Tööliste assotsiatsioon" liikumisest.

Tšartistliku parteiorganisatsiooni tekkimine ja liikumise suurim tõusuaeg. Suvel 1840. a. toimus Manchester'is tšartistide konverents, millel otsustati ühendada kohalikke killunenud ringe üheks parteiorganisatsiooniks. Sellesse töölisorganisatsiooni astumiseks nõuti ainult kirjalikku avaldust nõustumise kohta tšartismi põhimõtetega. Igaüks tšartistlikku organisatsiooni astuja sai liikmekaardi, maksis liikmemaksu ja kuulus allorganisatsiooni oma elukoha järgi.

1842. a. elas tšartism läbi oma suurima tõusu ajajärgu. Koostati teine petitsioon, milles juba esile nihutati majanduslikke küsimusi, esitati, nagu ütlesid tšartistid, „noa ja kahvli küsimusi". Petitsioonis kõneldi „teravast puudusest, mille kätte sureb tuhandeid inimesi". Kuninganna päevast tulu, 197 naelsterlingit (naelsterling võrdus kümne kuldrublaga), võrreldi töölise $3^1/_4$-pence'ilise päevatasuga (1 pence — umbes 4 kuldkopikat). Petitsioonis tõsteti üles maatööliste — sulaste madala töötasu küsimus. Petitsioon nõudis kerjuste-seaduse kaotamist.

2. mail 1842. a., kriisi ja tööpuuduse teravnemise ajajärgul, esitati uus petitsioon parlamendile. Selle all seisis üle kolme miljoni allkirja. Seda kandsid määratu suures kirstus 20 inimest, mitu tuhat demonstranti saatis petitsiooni.

Uues petitsioonis olid esile nihutatud puht-tööliste nõudmised: tööpäeva piiramine, kerjuste-seaduse ja töömajade kaotamine. Eriti tähtis on see, et petitsioon nõudis monopoliõiguse kaotamist maale ja tööstuslikele tootmisvahendeile.

Kuid parlament lükkas petitsiooni tagasi. Selle toetamiseks kuulutasid Manchester'i töölised ja nende järgi ka tšartistliku partei täidesaatev komitee üldise streigi („püha kuu"), aga tegelikult see ei muutunud üldiseks. Algasid uued vahistamised ja kohtuprotsessid ebaõnnestunud streigi organiseerijate vastu.

1842. a. lõid kodanlikud kaasajooksjad tšartistidest lõplikult lahku, ja tšartism muutub puhttöölisliikumiseks.

Aastad 1837—1842 olid tšartistliku liikumise suurimaks tõusuajaks.

Tšartistid kannavad petitsiooni parlamenti — *litograafia.*

Tšartistlik liikumine 1848. aastal. Tšartistide viimne suurem liikumine oli 1848. aastal. 1847. aasta terav majanduskriis ja Prantsusmaal algav revolutsioon andsid uue tõuke tšartismi tõusuks. Londonis tuli kokku tšartistide kongress. Sel ajajärgul koostas O'Connor plaani Inglismaal kodanlik-demokraatliku talurahva vabariigi väljakuulutamise kohta, mille presidendiks ta lootis saada. 10. aprilliks 1848. a. määrati suurepärane meeleavaldus petitsiooni toetamiseks. Kuid kodanlus kutsus pealinna määratu suure hulga sõjaväge. Väed seisid võitlusvalmis kasarmuis ja kahurite juures. Peale selle jagas valitsus välja relvi 150 000 vabatahtlikule kodanlikest klassidest. O'Connor, meeleavalduse peaorganiseerija, ei söandanud anda signaali ülestõusuks ja keelitas ise töölisi majadesse laiali minna. Meeleavaldus nurjus. Petitsioon viidi toredasti kaunistatud neljahobu-tõllas parlamenti, kes selle kolmandat korda tagasi lükkas.

Sel viimasel liikumise ajajärgul asutasid Marxi ja Engelsi tugeva mõju all olevad tšartistid-sotsialistid 1844. a., eesotsas Harney'ga Vennalikkude demokraatide ühingu, millega olid seotud Marx ja Engels.

1847. a. korraldasid Londoni Vennalikud demokraadid miitingu revolutsioonilise liikumise toetamiseks Poolas. Kui sel miitingul Brüs-

seli tööliste esindajana esines Marx, võeti ta vastu tuliste tervitustega. Oma kõnes pani Marx ette 1848. a. Brüsselis kokku kutsuda kongress kõigi rahvuste tööliste esindajaist ja kutsus tšartiste üles otsustavaks võitluseks charta eest.

Nõrkadest külgedest hoolimata oli tšartismil tohutu suur tähtsus. Lenin kirjutas tšartismi kohta järgmist: „... Inglismaa andis maailmale esimese laialdase, tõeliselt massilise, poliitiliselt väljakujunenud, proletaarlik-revolutsioonilise liikumise, tšartismi[1]...“

Seltsimees Stalin mainis, et „tšartism etendas oma mitte väikest ajaloolist osa ja sundis osa valitsevaid klasse mõnesuguseile mööndustele, reformidele, suurte vapustuste vältimiseks[2]“.

Ja tõepoolest, tšartistid saavutasid 1847. aastal kümnetunnilise tööpäeva naistele ja alaealistele. Tegelikult laienes 10-tunniline tööpäev ka mõnedele meestööliste liikidele. See liikumine etendas suurt osa ka võitluses uue valimisreformi eest, mis läbi viidi natuke hiljem, 1867. aastal.

Tšartistliku liikumise kaotuse põhjused. Tšartistide kaotuse peapõhjuseks oli lõhe nende keskel ja revolutsioonilisest tegevusest keeldumise ning kodanlusega kokkuleppe pooldajate (oportunistide) mõju. Lenin osutab alusele, millel see oportunism arenes: Inglismaa piiritud asumaad ja tema monopoolne seisukord turul tööstusliku üleoleku tõttu teistest riikidest. Saades määratu suuri kasusid, võis Inglise kodanlus hellitada töölisklassi tippu ja selle kaudu mõju avaldada töölisliikumisele. Pealegi toimus Inglismaal 1852. aastast peale, väikeste vaheaegadega, märgatav majanduslik tõus.

Sellega seletub oportunismi ajutine võit Inglise töölisliikumises.

11. PEATÜKK.

SAKSA LIIT 1815.—1848. AASTAL.

Saksa liidu riikide poliitiline korraldus. Aktisse Saksa liidu kohta, mis kirjutati alla Viini kongressil, kanti sisse punkt seisusliku esinduse sisseseadmisest Saksa riikides. Ühes oma kõnedest, peetud 1815. a., lubas Preisi kuningas Friedrich Wilhelm III, kellel oli veel värskelt

[1] Lenin, Teosed, XXIV k., lk. 249.
[2] Stalin, Vestlus H. G. Welss'iga, „Leninismi küsimused“. 10. tr., 1936, lk. 611.

meeles mälestus Prantsuse revolutsioonist ja mahajäänud Preisimaa purustamisest Napoleoni poolt, kinkida Preisi rahvale konstitutsiooni.

Reaktsiooni perioodil, mis algas pärast Viini kongressi, ei tuletanud Friedrich Wilhelm oma lubadust enam meelde ja talle ei meeldinud, kui seda talle meenutati; nii ei pandudki Preisimaal konstitutsiooni kehtima.

Pärast Viini kongressi oli Saksa riikide struktuuris tähelepandav suur erinevus. Mõnedes Lõuna-Saksa riikides, mis kuulusid varem Reini liidu koosseisu, — Baieris, Baadenis jt. — olid kehtima pandud konstitutsioonid Prantsuse konstitutsiooni eeskujul, mis oli „annetatud" Louis XVIII poolt.

Kahekümnes Saksa liidu riigis ei olnud maksma pandud mingit esindust; nende hulgas olid säärased suured riigid, nagu Preisimaa, Austria ja Saksi. Teistes riikides ennistati keskaegne seisuslik esindus.

Tegelikult olid Saksa liidus tooniandvad kaks kõige suuremat riiki — Preisimaa ja Austria keisririik, kes võitlesid esikoha pärast.

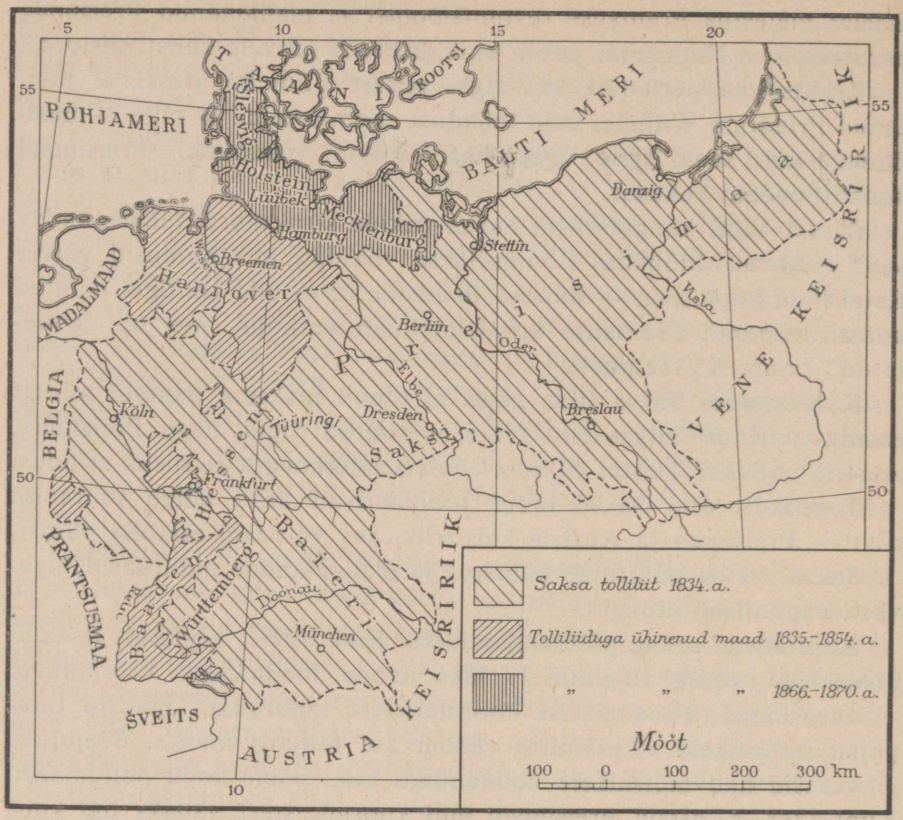
Saksa riikide poliitiline killustus ja mahajäämine pidurdasid tugevasti kapitalismi arengut.

Kapitalismi areng põllumajanduses. Erakordselt aeglaselt ja talupoegadele raskeis tingimustes läks nende feodaalsete koormatiste likvideerimine. Feodaalseist koormatistest lunarahaks maksid talupojad mõisnikele välja mitte vähem kui miljard marka. Seejuures loovutasid nad mõisnikele kolmandiku kuni poole kogu põllumaast. Kuni 1848. a. ostsid Preisimaal end koormatistest vabaks ligi kuus seitsmendikku jõukaid talupoegi. Mis puutub kehvistusse ja kesktalupoegadesse, siis võis ainult viies osa neist end koormatistest vabaks osta ja kas või ainult osa maad.

Maa vabaksostu raskete tingimuste olukorras suurenes tunduvalt talurahva kihistumine. Tema seast eraldus grossbauerite (kulakute) kiht. Kuid suurem osa talupoegi, ilma jäädes suurest osast maast, oli sunnitud ühendama majapidamist oma maalapil päevatööga mõisniku või kulaku juures.

Külas säilitasid mõisnikud oma kohtupidamise õigused ja neil oli mõisades oma politsei.

Tööstus. Mõisnike omavoli ja talurahva põhimasside vaesumine pidurdasid tööstuse arengut. Linnades elas ainult neljandik rahvastikust, pealegi tegelesid väga paljud linlased samuti põllundusega.

Tolliliit Saksamaal.

Tööstuses domineeris käsitöö. Veel XIX saj. 40-ndail aastail oli Preisimaal 154 000 kingsepa kohta 95 000 meister-peremeest. Kahest pagarist oli ainult ühel palgaline tööline või sell. Selsamal ajal arenes ka suurtööstus. Kui 1824. a. kogu Saksamaal oli olemas ainult kaks aurumasinat, siis arvestati neid 1847. a. ainuüksi Preisimaal üle tuhande.

Hambachi pidustus. XIX saj. 30-ndate aastate algul riivas Juuli-revolutsiooni mõjul revolutsiooniliste liikumiste laine ka Saksa liidu riike. Ainult tugev politseiline surve Preisimaal ja Austrias ei lasknud rahulolematust neis maades kujuneda massiliikumisteks. Siiski saavutas suuremas osas põhjariikides rahvastik keskaegsete seisuslike kogude asendamist konstitutsiooniliste asutustega. Tõsi küll, peaaegu

igal pool oli pandud maksma kõrge tsensus, sisse seatud kaks koda ja ei olnud vastutavat ministeeriumi. Üksnes Hesseni kuurvürstkonnas seati sisse üks koda ja selle ees vastutav ministeerium.

Suureks poliitiliseks sündmuseks kogu Saksamaa elus oli 1832. a. pidu korraldamine Hambachi lossis (Reinimaal, Prantsusmaa naabruses) kohaliku konstitutsiooni aastapäeva puhul.

Pidustusele sõitis kokku enam kui 20 000 inimest. Liberaalid ja radikaalid pidasid kõnesid Saksamaa vabastamisest ja selle ühendamisest, nõudes vabariiki. Vastuseks neile kõnedele kõlasid hüüded: „Relvad kätte, relvad kätte!" Metternich nõudis karme karistusi Hambachi pidustuste korraldajaile. Kogu Saksamaal algasid repressioonid. Ühiskondlik liikumine, mille pealoosungiks oli Saksamaa taas-ühendamine, lämbus ajutiselt jälle.

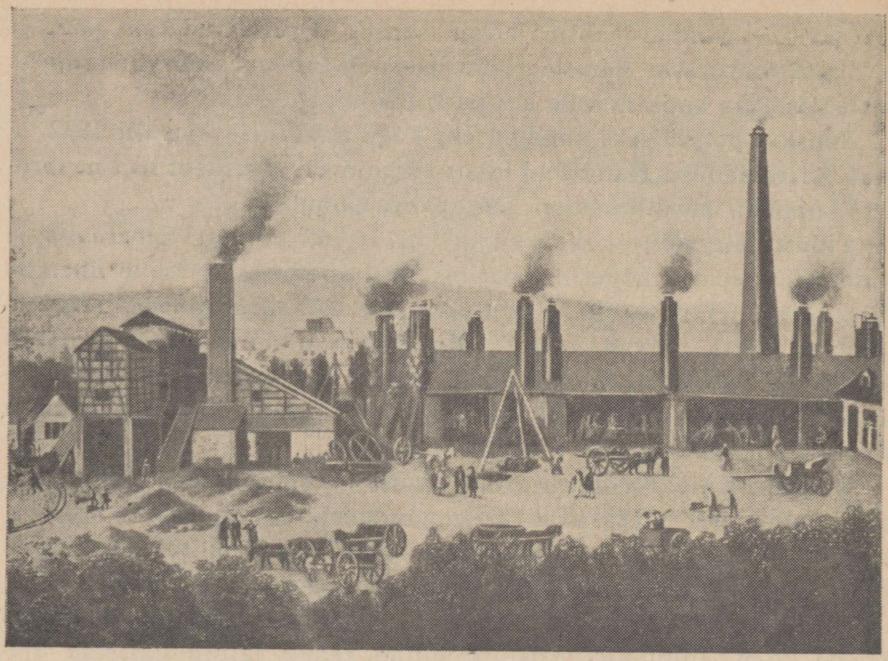
Tolliliit. Kuid 30-ndate aastate alguse liikumised andsid siiski ühe suure tulemuse. Saksa avalikkuse nõudmiste survel sõlmis 1834. a. enamik Saksa riike Tolliliidu (ilma Austriata). Tollitõkked kaotati riikide vahel, kes astusid liitu. Pandi kehtima ühine üldtariif.

Nüüd võeti tollimaksu ainult üks kord — kaupade üleviimise korral kogu Tolliliidu piirist. Kogutud rahad läksid ühisesse üldkassasse ja jagati siis riikide vahel.

Tolliliidu sisseseadmise ajast peale algab raudteede ehitamine Saksamaal. 1835. a. ehitati esimene raudtee Preisimaal, ning 1845. a. ületas raudteeliinide pikkus 2000 kilomeetrit. Tolliliidu loomine soodustas ka suurtööstuse kasvu kõvenemist. 1846. a. oli Tolliliidu territooriumil üle 300 kudumise suurettevõtte, milles töötas 45 000 töölist. Kuid neis vabrikuis ja manufaktuures tuli 800 mehaanilise telje kohta 34 000 käsitelge. 40-ndate aastate lõpuks oli Saksamaal veel käsitsi tootlemine ülekaalus.

Tööliste olukord. Sileesia kangrute ülestõus (1844). Saksamaal kutsus käsitööliste laostumise välja mitte ainult oma suurtööstuse areng, vaid ka vabrikutoodete sissevedu Inglismaalt, kus oli eesrindlik ja võimas masinatehnika.

Eriti raske oli tööliste olukord Sileesias. Sileesia kangrud, kes töötasid ülesostjaile kodus, külades, mis asetsesid Riesengebirge mäestiku nõlvul, kannatasid veel mõisnike rõhumise all, kellele nad maksid erilist „kudumismaksu". Nälja tõttu suri mõnedes Sileesia rajoonides välja kuni pool elanikkonnast.

Metallurgiline tehas Reinimaal — *litograafia Schutz'i maali järgi (1838. a.).*

Kahes suures külas — Peterswaldaus ja Langenbielaus — tegeles peaaegu kogu elanikkond puuvillriide tootmisega. Seal töötati vabrikantidele-ülesostjaile. Ühe kohta neist, Zwanzigeri kohta, tehti neis külades säärane laul:

Siin Zwanzigerid on timukad;
neil teenrid abiks veel.
Pea suu, kui pinnivad, kui nöörivad, siis vaiki!
Või sure — sama see.
Kas on teil südant olemas?
Te — inimsööjad, elajad.
Te ainult ikka röövimas,
teil rõõmuks meie vaevad.

Kui politsei areteeris ja peksis läbi ühe töölistest, kes olid seda laulu laulmas vabrikandi akna all, algas stiihiliselt kangrute üldine ülestõus, kes ei suutnud taluda puudust ja õiglusetust.

Ülestõusust 1844. a. võttis osa mitu tuhat töölist. Purustati mitu vabrikut. Rahvahulk hävitas kaubaraamatud. Ühes vabrikus peksti puruks uued mehaanilised teljed.

Sõjavägede vastu, kes olid välja saadetud ülestõusu mahasurumiseks, läksid töölised kirveste ja kividega. Sõjaväed ajasid töölised laiali, surmates 11 ja haavates 24.

Sõnum ülestõusust levis kogu Saksamaal. See ülestõus, nagu Lyoni ülestõusud Prantsusmaal, näitas, et Saksamaal astusid töölised juba iseseisva jõuna üles.

Heinrich Heine. Saksamaa 30—40-ndate aastate eesrindlikud kirjanikud tundsid palavalt kaasa Pariisi tööliste võitlusele, ülistasid Prantsuse revolutsiooni, kutsusid võitlusele feodaalse-väikekodanliku Saksamaaga. Nende seas paistis silma Heinrich Heine. Ta sündis 1797. a. vaesunud juudi kaupmehe perekonnas Düsseldorfis Reinimaal.

Rikka sugulaskonna abil, kellest Heine oli raskes materiaalses sõltuvuses, sai ta kõrgema hariduse.

Ajalehti teatega Juulirevolutsioonist Prantsusmaal võttis poeet vastu kui „päikesekiiri, mis mähitud paberisse". Olles Pariisis elas ta raskesti läbi revolutsiooni lüüasaamise; monarhia restaureerimine Prantsusmaal kutsus temas esile kibeda pettumuse. Heine tundis sügavasti kaasa ka Inglise tööliste võitlusele poliitiliste õiguste eest.

1843. aastasse kuulub Heine tutvumine Marxiga, kelle otsese mõju all algab Heine loomingu kõige viljakam periood. Nii kirjutab ta sel perioodil:

Nüüd puhu võitluspasunat kui mässav maru!
Puhu sarve, ära heitu,
kui olemas veel ükski türann.

Ta kirjutab kuulsa poeemi „Kangrud", mis on pühendatud Sileesia kangrute ülestõusule 1844. a., terve rea satiirilisi luuletusi, sihitud Preisimaa ja Baieri valitsuse vastu, ja lõpuks oma kuulsa poeemi „Saksamaa" („Talvemuinasjutt").

Innustuv ja mitte alati järjekindel, ei olnud Heine poliitiline võitleja proletaarse revolutsiooni eest. Ta oli revolutsiooniline demokraat, kes siira kaasatundmisega jälgis Saksamaa noore töölisklassi kasvu.

See revolutsiooniline poeet kirjutas niiviisi iseenese kohta ühes oma viimaseist luuletusist:

Mu post on vaba! — Rinnus lahti haavad —
üks langeb, teised kohe rünnakul, —
kuid langen võitmata, ja terveks jäävad
mu relvad — ainult süda murdus mul.

Oma elu viimased kümme aastat veetis ta hirmsas olukorras, sunnitud raske haiguse tõttu olema kogu aja voodis, — „madratsi hauas", nagu ta ise ütles.

Haige ja surev Heine ei tunnustanud ennast võidetuks ja oli veendunud, et tema asemele tuleb uus vahetus võitlejaid progressi eest.

Sileesia kangrud — *Käthe Kollwitz'i ofort.*

W. Weitling. Töölisklass oli Saksamaal vähem küps kui Inglis- või Prantsusmaal. Saksa riikides ühendasid töölisorganisatsioonid mitte tööstustöölisi, vaid käsitöölisi. Sellid, enne seda kui nad said meistreiks, käisid tavade kohaselt, mis olid pärit tsunfti aegadest, rändamas. Paljud saksa sellidest olid käinud Šveitsis ja Prantsusmaal.

Nende mõju all tekkis 1836. a. Pariisis Õiglaste liit. Selle liidu liikmete seas oli saksa töölisi — kingsepp Bauer, kellasepp Moll, Karl Schapper ja teised. Pariisis, ja hiljemini Šveitsis tegi saksa sellide seas tööd Wilhelm Weitling (1808—1871), rätsepasell.

Weitling oli revolutsionäär. Välja naerdes Fourier' lootusi rikaste abile, ütles Weitling: „Kõige parema plaani peame meie kirjutama verega". Kuid Weitling ei mõistnud proletariaadi kui sotsialismi eest võitleja ajaloolist osa. Ta jutlustas kristlikku kommunismi, asetades lootuse elatisvahendeist ilmajäänud paljasjalgseile, kerjuseile, isegi vargaile ja röövleile, neile, kes olid vaesuse ja meeleheite äärmisel astmel. Weitling mõtles ühekorraga vandenõu ja üldise revolutsiooni teel üle hüpata pärisorjusest kristlikule kommunismile, mida ta kujutles üldise nivelleerimisena.

Marx, märkides Weitlingi nõrku külgi, rõhutas tema revolutsioonilisust, vastupidi Saksa kodanluse arglikkusele. Marx võrdles Weitlingi teooriaid proletariaadi hiiglalapsekingadega, millede järgi võis ette näha Saksamaa noore töölisklassi tulevast võimsust.

12. PEATÜKK.

K. MARX JA FR. ENGELS.

Proletariaadi ülesastumised enne XIX saj. keskpaika kandsid suuremalt osalt stiihilist, organiseerimatut laadi. Lyoni 30-ndate aastate ülestõusud, Sileesia kangrute ülestõus, juunikuupäevad 1848. a. Pariisis tunnistavad seda kujukalt. Utopistlikud sotsialistid kallutasid proletariaati klassivõitluselt ära ega suutnud teda juhtida õiget teed mööda. Isegi võrdlemisi küpsemas tšartistide liikumises oli veel väga tugev väikekodanlike utopistlike teooriate mõju.

Hiiglasuureks sündmuseks oli töölisliikumises ja kogu maailma ajaloos teadusliku sotsialismi ilmumine.

Suurteks proletariaadi õpetajaiks ja juhtideks olid **Karl Marx** (1818—1883) ja **Friedrich Engels** (1820—1895). Nemad tõstsid kõrgele nende poolt loodud revolutsioonilise õpetuse lipu — teadusliku kommunismi lipu, mille põhialuseks on õpetus proletariaadi diktatuurist. Marx näitas, et ainult töölisklass — kogu töötava rahva juht ja õpetaja — võib teostada sotsialismi. Ta näitas, et ainsaks teeks sellele suurele eesmärgile on töölisklassi diktatuur. See on kõige olulisem ja põhimine marksismis, nagu Lenin on mitu korda rõhutanud.

Teadusliku kommunismi teooria loojad — Marx ja tema ustav sõber ja abiline töödes Engels — olid ühes sellega suurteks revolutsioonilisiks võitlejaiks, proletaarse partei organiseerijaiks, mis oli varustatud teadusliku revolutsioonilise teooriaga.

K. Marx. Karl Marx sündis 1818. a. Prantsuse piiri äärses eesrindliku tööstusega Reinimaal Trieri linnas. Ainult kolm aastat enne Marxi sündimist oli Reinimaa uuesti muutunud Prantsusmaa osast feodaalse Preisimaa provintsiks.

Marxi isa oli advokaat, mitmekülgselt haritud inimene; ta innustus Prantsuse XVIII saj. materialistide teoseist.

Koolis paistis noor Marx välja oma hiilgavate annetega. Pärast kooli lõpetamist õppis ta ülikoolis, esiteks Bonnis, hiljem Berliinis.

Juba Bonni ülikoolis võttis Marx aktiivselt osa avalikust elust ja valiti Trieri üliõpilaste maakondliku kogu juhatuse liikmeks. Berliinis pühendas Marx palju aega Hegeli (1770—1831) filosoofia õppimisele.

Fr. Hegel.

„Ehkki Hegel ise oli isevalitsusliku Preisi riigi austaja, kelle teenistuses ta seisis Berliini ülikooli professorina, oli Hegeli õpetus revolutsiooniline [1].“ See kujunes Prantsuse revolutsiooni värske mulje all. Hegeli filosoofia põhialuseks oli selle tunnustamine, et kõik maailmas alaliselt muutub, areneb. Hegeli filosoofia seletas ekslikult kõike vaimu, idee arenemisega, see oli idealistlik filosoofia. Kuid iseenesest mõte sellest, et iga nähe sünnitab oma sisemise vastuolu, mis areneb ja viib selle nähte hävimisele, oli revolutsiooniline. Materialistlikul ajalookäsitlusel aitas see põhjendada klassi vastuolude arenemise vältimatust kapitalistlikus ühiskonnas ja selle hävimist [2].

1837. a. peale lähenes Marx vasempoolseile hegeliaanlastele — Bruno Bauerile ja teistele, kes püüdsid teha Hegeli õpetusest revolutsioonilisi järeldusi mõnedes küsimustes (näiteks religiooni suhtes).

1841. a. lõpetas Marx ülikooli, kirjutades dissertatsiooni kreeka filosoofia alal, ja sai filosoofia doktori kraadi. Juba üliõpilaspõlves liitus Marx vasempoolsete hegeliaanlastega; see asjaolu selle reaktsioonilise korra juures, mis valitses Preisimaal, võttis temalt ära võimalused teha õppetööd ülikoolis.

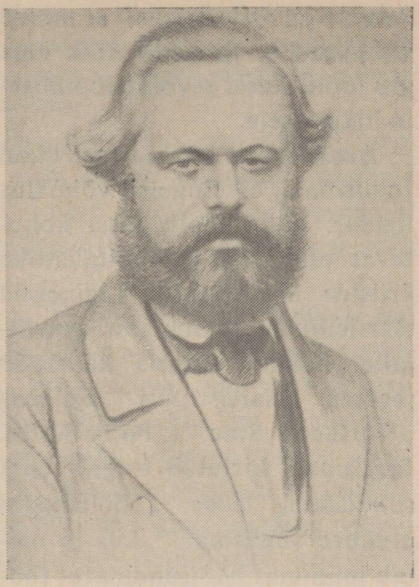
1842. a. asutasid Reini radikaalsed kodanlased, kellest osa liitus vasempoolsete hegeliaanlastega, Kölnis demokraatliku „Rheinische Zeitungi“ („Reini Ajalehe“). 24-a. Marx sai selle toimetajaks. Marxi juhtimisel sai ajaleht ikka enam revolutsioonilis-demokraatliku ilme, valgustades artikleis Moseli talupoegade rasket olukorda, võideldes tsensuuri rõhumise vastu. Ajalehe mõju suurenes kiiresti. Siis teatas Preisi valitsus ajalehe sulgemisest 1. aprillist 1843. a. Marxi lahku-

[1] L e n i n, Friedrich Engels, Teosed, I köide, lk. 410.

[2] Kommunistlikus ühiskonnas ei ole klasse ega klassi vastuolusid ja selle arenemine ei vii poliitilisele revolutsioonile. (A u t o r.)

mine ajalehe juurest ei päästnud seda sulgemisest.

Pärast ajalehe sulgemist siirdus Marx Pariisi oma noore naise Jenny (sündinud Westfalen), oma truu sõbra ja eluaegse abilise saatel. Viibimine Pariisis avaldas Marxile suurt mõju. Uurides Prantsusmaa revolutsioonilist minevikku tutvus Marx siin samal ajal Prantsuse revolutsiooniliste ringidega. Marx pühendas palju aega utopistliku sotsialismi ja poliitilise ökonoomia uurimisele ja kriitilisele läbitöötamisele.

Karl Marx.

Sellel oma elu Pariisi perioodil, kui Prantsusmaal küpses uus revolutsiooniline laine, saab Marx lõplikult sotsialistiks. 1843. a. asus ta ühes demokraat Arnold Ruge'ga ajakirja „Deutsch-Französische Jahrbücher" väljaandmisele. Artikleis, mis olid paigutatud sellesse ajakirja, tõstis Marx esile mõtte, et proletariaat, varustatud revolutsioonilise teooriaga, on see klass, kes vabastab kogu inimkonna ekspluateerijaist. Neis artikleis tõstab Marx esile relvastatud võitluse idee kapitalistide vastu.

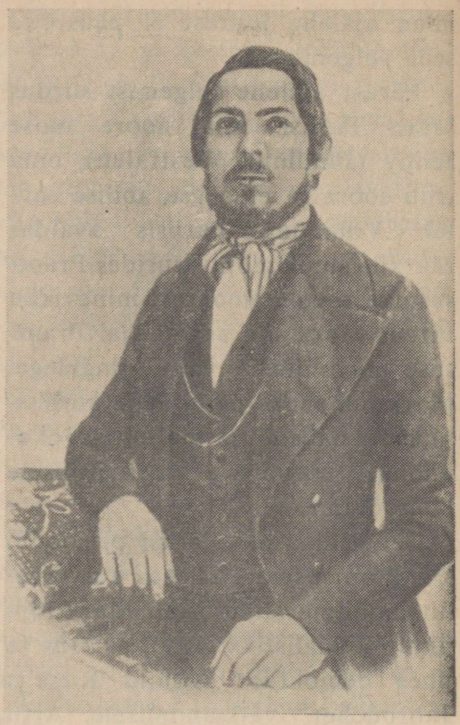
Samas ajakirjas „Deutsch-Französische Jahrbücher" tegi kaastööd ka Friedrich Engels, kes neil aastail elas Inglismaal ja jõudis iseseisvalt välja teaduslikule sotsialismile.

1844. a. sõitis Engels mõneks päevaks Pariisi. Siin tutvus ta lähemalt Marxiga (esimene lühike kohtumine Marxil ja Engelsil toimus 1842. a. Kölnis „Rheinische Zeitungi" toimetuse ruumides). See tutvus pani alguse nende tähelepanuväärsele sõprusele paljudeks aastateks, kogu eluajaks, sõprusele, mis oli rajatud proletariaadiasjale andumusele.

Fr. Engels. Fr. Engels sündis 1820. a. Reini provintsis tööstuslinnas Barmenis. Tema isa oli vabrikant ja sundis noort Engelsit õppima kaupmehe kontoris. Kuid Engelsil tulid kogu aja ette lahkhelid pere-

konnas ja, selle asemel et minna isa jälgedes, ta andis kõik oma jõu töölisklassi revolutsioonilisele liikumisele.

Asudes 40-ndate aastate algul Inglismaal, oli Engelsil võimalus ligidalt näha töölisklassi kohutavat olukorda ja kapitalistlike kriiside hävitustööd. Liginenud tšartistlikust liikumisest osavõtjaile, hakkas Engels kaastööd tegema tšartistlikus ajalehes „Northern Star" („Põhjatäht"). Inglismaal kirjutab Engels oma süüdistava teose „Töölisklassi olukord Inglismaal", kus ta näitab julmimat häbitundmatut tööliste ekspluateerimist kodanluse poolt. Erinevalt teistest selle aja kirjanikest, kes kujutasid ainult tööliste kannatuste koledusi, näitab Engels töölisklassi kui jõudu, kes on võimeline pidama võitlust oma vabastamise eest. Palju aega pühendas Engels poliitilise ökonoomia uurimisele.

Friedrich Engels.

Teadusliku kommunismi teooria väljatöötamine Marxi ja Engelsi poolt. 1844. aastast peale nii Marx kui Engels, kes viibis mitut puhku P a r i i s i s, „...võtsid kõige tulisemalt osa Pariisi selleaegsete revolutsiooniliste gruppide aktiivsest elust[1]..."

Alates 1843. a. ja kuni 1846. a. võttis Marx Hegeli ja ta õpilaste idealistliku filosoofia otsustava kriitika alla. Ta andis Hegeli õpetusele arenemisest teise sisu. Selle töö tegi Marx läbi 1843.—1846. aastal, minnes filosoof Feuerbachi jälgedes materialismi pinnale.

Kui Feuerbach — üks vasempoolseid hegeliaanlasi — pöördus materialismile, kinnitades, et „mõtlemine on olemasolust, aga mitte olemasolu mõtlemisest", ter-

[1] L e n i n, K. Marx, Teosed, XVIII köide, lk. 6.

vitasid Marx ja Engels vaimustusega seda pööret. „Tarvis oli läbi elada nende raamatute vabastavat mõju," kirjutas Engels hiljem Feuerbachi teoseist. Kuid Marx läks Feuerbachist kaugemale. Feuerbach tegi esimese sammu selleks, et materialistlikult seletada religiooni, ja jäi sellele peatuma.

Marx seletas mitte ainult konsekventselt materialistlikult kogu ühiskonna arenemist, vaid tõstis ka esile revolutsioonilise maailma ümbertegemise loosungi. „Filosoofid ainult *seletasid* mitmesugusel viisil maailma," kirjutas Marx teesides Feuerbachist, „kuid asi seisneb selles, et seda *muuta*[1]."

1845.—1846. a. kirjutavad Marx ja Engels sügava, hiilgava töö „Saksa ideoloogia", milles annavad otsustava lahingu vasempoolseile hegeliaanlastele nende idealismi eest, kritiseerides neid revolutsioonilistelt materialistlikelt seisukohtadelt. Selles töös on sõnastatud juba marksistliku maailmavaate, marksistliku õpetuse alused ühiskonna arenemisest. Selgitanud vahekorrad vasempoolsete hegeliaanlastega, pööravad Marx ja Engels oma hoobid väikekodanlike sotsialistide vastu, kes kallutasid töölisi revolutsioonilisest võitlusest kõrvale, pidurdasid tööliklassi revolutsioonilist liikumist.

Suurt võitlust tuli Marxil ja Engelsil pidada Saksa „tõeliste sotsialistide" — Grüni, Hessi ja teiste vastu. „Tõelised sotsialistid" kallutasid töölisi poliitilisest võitlusest eemale. Nad kutsusid üles „igavesele õiglusele", vendlusele ja armastusele ja segasid tööliklassi ära tundmast klassihuvide lepitamatust. „Tõelised sotsialistid" olid reaktsioonilise Saksa väikekodanluse huvide väljendajad.

Marx ja Engels kritiseerisid ka Weitlingi utopistlikku kommunismi, mis enesele fantastiliselt ette kujutas proletariaadi vabastamist vandenõude organiseerimise teel.

Eriti karmilt saab Marxilt pihta reaktsiooniline soperdaja, inimene suurte pretensioonidega, kuid harimatu ja tühipaljas ebateaduse tüübiline esindaja — Proudhon.

Kogu oma määratu suure poleemilise talendi jõu ja ägedusega Proudhonile kallale tungides, formuleerib Marx oma tähelepandavas teoses „Filosoofia armetus" (1847) revolutsioonilise võimuhaaramise idee proletariaadi poolt. Sellessamas töös esitas Marx oma geniaalse ökonoomilise teooria alused.

Ka juba enne Marxi tehti katseid uurida, avastada kapitalistliku ekspluateerimise mehhanismi — sel ajal kõige eesrindlikuma maa — Inglismaa ökonomistide poolt. Kodanluse arenemise koidikul selle

[1] Marx, Valitud Teosed, I köide, 1940. lk. 382.

teoreetikud — Adam Smith (1723—1790), David Ricardo (1772—1823), poliitilise ökonoomia niinimetatud klassikalise kooli esindajad, püüdsid näidata seda allikat, kust saab oma kasud kodanlus, näidata, et need kasud saadakse töölistele tasumata jäänud töö arvel. Kuid nad pidasid kapitalismi igaveseks ega avastanud selle arengu seadusi. Sedamööda, kuivõrd arenes kapitalism, ei läinud kodanlikud õpetlased-ökonomistid mitte edasi, vaid tagasi. Nad keeldusid kodanliku tootmise ekspluateeriva iseloomu paljastamisest. Selle paljastamine, kuidas kodanlus omastab tööliste väljamaksmata töö, ja kapitalistliku ühiskonna arengu ning hävingu õigete seaduste kindlaksmääramine on tehtud Marxi poolt. Täies ulatuses arendas Marx ökonoomilise teooria hiljemini, surematus teoses „Kapital" (mille esimene köide ilmus 1867. a.).

Uurides ökonoomikat näitas Marx, et ühiskondlik areng määratakse lõppude-lõpuks ökonoomilise arenguga.

Olles teinud tähtsaimad avastused filosoofia ja poliitilise ökonoomia alal, omandas Marx utopistlikelt sotsialistidelt nende kriitilise suhtumise kapitalismisse, ära heites aga nende õpetuse nõrgad, väärad küljed. Utopistlikud sotsialistid keeldusid klassivõitlusest. Marx näitas selle vältimatust, tõestas, et see võitlus viib proletariaadi diktatuurile, et töölisklass ongi see klass, kes, asudes kõigi rõhutud masside etteotsa, vabastab inimkonna ekspluateerimisest, hävitab klassid ja paneb maksma esiteks sotsialistliku ja siis kommunistliku korra.

„Mis puutub minusse," kirjutas Marx 1852. a., „siis ei kuulu minule ei see teene, et mina avastasin klasside olemasolu nüüdisaja ühiskonnas, ega see, et ma avastasin nende võitluse omavahel... See, mis ma tegin uut, seisnes järgmise tõestamises: 1) et *klasside olemasolu* on seotud ainult *toodangu arengu teatud ajalooliste faasidega;* 2) et klassivõitlus viib paratamatult *proletariaadi diktatuurile;* 3) et see diktatuur kujutab ainult üleminekut *igasuguste klasside hävitamisele ja klassideta ühiskonnale* [1]."

„Marxi õpetus on kõikvõimas," kirjutas Lenin, „sest ta on õige. See on täiuslik ja harmooniline, andes inimestele tervikliku maailmavaate, lepitamatu igasuguse ebausuga, igasuguse reaktsiooniga, kodanliku rõhumise igasuguse kaitsega. See on selle kõige parema seaduslik

[1] Marx ja Engels, Teosed, XXV köide, lk. 145—146.

pärija, mis inimkond on loonud XIX sajandil saksa filosoofia, inglise poliitilise ökonoomia, prantsuse sotsialismi näol[1]."

Seltsimees Stalin iseloomustas marksismi nii: „Marksism on tööliskassi põhihuvide teaduslik väljendus[2]."

Marxi ja Engelsi teoreetiline töö oli katkestamatult seotud revolutsioonilise tööga, nende võitlusega proletaarse partei eest.

Suur revolutsionäär, geniaalne õpetaja Marx sidus oma saatuse proletariaadi saatusega, sai tema esimeseks juhiks, tema eesrindliku väe — Kommunistliku partei organiseerijaks.

Detsembris 1844. a. saadeti Marx Preisi valitsuse nõudel Prantsusmaalt välja Louis Philippe'i ministri Guizot' poolt. Siirdunud Belgiasse, tegi Marx suurt tööd Belgia tööliste seas. Juulis-augustis 1845. a. külastas ta ühes Engelsiga Londonit ja Manchesterit, et isiklikult tutvuda maailma kõige eesrindlikuma tööstusmaa eluga.

Kommunistide liit. Esimeseks parteiliseks organisatsiooniks, mis loodi Marxi poolt Engelsi kaasabil, oli Kommunistide liit, mis tekkis endisest Õiglaste liidust. Marx ja Engels pidasid juba ammugi ühendust salajase revolutsioonilise töölisühingu Õiglaste liiduga, mis oli organiseeritud Pariisis 1836. a. 1840. aastast viidi Õiglaste liidu juhtiv keskus üle Inglismaale. Londonis võttis see liit internatsionaalse iseloomu ja hakkas tegema propagandatööd. Marx ja Engels võtsid 1846.—1847. aastal kõige elavamalt osa liidu tööst. Selsamal perioodil organiseeris Marx, olles Brüsselis, üheskoos Engelsiga, Kommunistliku sidekomitee, kes lõi ja pidas ühendust Saksa sotsialistide ja kommunistidega ja seadis ülesandeks ühenduse loomise Inglise ja Prantsuse sotsialistidega. Brüsselis tegi Marx suurt tööd tööliste seas, asutas Saksa töölisühingu, pidas loenguid, referaate, oli Brüsseli tööliste Demokraatliku assotsiatsiooni abipresidendiks.

Õiglaste liidu kongressil, mis toimus Engelsi osavõtul suvel 1847. a., viidi läbi liidu reorganiseerimine, sisuliselt loodi sel kongressil uus organisatsioon. Põhikirja väljatöötatud projektis määrateldi uue liidu eesmärki järgmiselt: „... kodanluse kukutamine, proletariaadi võimuletulek, vana kodanliku ühiskonna hävitamine, mis on rajatud klasside antagonismidele, ja uue klassideta ja eraomandita ühiskonna

[1] Lenin, Teosed, XVI köide, lk. 349.
[2] Stalin, Leninismi küsimused, 10. trükk, lk. 597.

loomine [1]." Õiglaste liidu asemele, mis jagas utopistlike sotsialistide vaateid, asus organisatsioon, kes lähtus teadusliku kommunismi põhialuseist. Õiglaste liit sai reorganiseerimise järel nimetuse Kommunistide liit. Nii on see kongress esimeseks Kommunistide liidu kongressiks. Liit oli illegaalne organisatsioon, mis propageeris teadusliku kommunismi ideid. Ta keeldus igasugusest vandenõu taktikast. Liidu alamaiks organeiks olid ühingud, mis koosnesid mitte vähem kui kolmest inimesest ja mitte enam kui kahekümnest. Ühinguid juhtisid ringkonna organisatsioonid, kes allusid keskkomiteele.

Kommunistide liidu II kongressil, mis toimus Londonis sügisel 1847. a., kinnitati lõplikult Kommunistide liidu põhikiri ja asuti programmi väljatöötamisele. Juhtivat osa liidu programmi väljatöötamisel etendas Marx. Pärast 10-päevalist programmi projekti arutamist otsustati Marxile ja Engelsile teha ülesandeks Kommunistide liidu programmi koostamine ja selle avaldamine liidu manifestina.

Üks noor Saksa tööline (rätsep) Lessner, Kommunistide liidu liige, kirjeldas järgmiselt muljet, mis talle Marx avaldas 1847. a.: „Marx oli siis veel noor inimene, umb. 28 aastat vana; sellest hoolimata avaldas ta meile kõigile tugevat muljet. Marx oli keskmist kasvu, laiaõlaline, täis energiat. Tal oli kõrge, väga ilus laup, tihedad pigimustad juuksed, läbitungiv vaade; tema suujoontes paistis sarkastiline naeratus, mis sisendas hirmu ta oponentidesse. Ta kõne oli lühike ja kokkusurutud; ta ei teinud üleliigseid sõnu; iga ta lause oli mõtterikas ja iga ta mõte — vajalikuks lüliks tema argumentatsioonis. Tema kõne loogika oli eriliselt veenev."

Kommunistlik manifest. Marxi ja Engelsi poolt koostatud „Manifesti" käsikiri saadeti 1848. a. jaanuari lõpul Brüsselist Londoni, kus „Manifest" ka ilmus trükist veebruaris 1848. a.

1890. aastal kirjutas Engels täie õigusega, et „Manifest" sai „... kõige levinumaks, kõige internatsionaalsemaks kogu sotsialistliku kirjanduse tooteks, kõigi maade paljude miljonite tööliste ühiseks programmiks Siberist kuni Kaliforniani [2]".

„Kommunistliku partei manifestist" kirjutas Lenin 1895. a.: „See väike raamatuke on väärt terveid köiteid: selle vaimust elab ja liigub

[1] Marx ja Engels, Kommunistliku partei manifest. OGIZ, 1939. a., lk. 98.
[2] Marx ja Engels, Teosed, XVI köide, II osa, lk. 51.

seniajani tsiviliseeritud maailma kogu organiseeritud ja võitlev proletariaat[1]."

Igaüks, kes püüab omandada bolševismi, peab lugema ja korduvalt lugema „Manifesti" leegitsevaid ridu.

„Kommunistlik manifest" koosneb neljast peatükist. Esimeses peatükis, nimetatud „Kodanlased ja proletaarlased", näidatakse, et „kõigi siiani olemasolevate ühiskondade ajalugu on olnud klasside võitluse ajalugu[2]". Siin on näidatud, kuidas mitmesuguste klasside võitluse tulemusena tuleb võimu juurde kodanlus. „Vaba ja ori, patriits ja plebei, mõisnik ja pärisori, meister ja sell, lühidalt — rõhuja ja rõhutav olid igaveses antagonismis üksteise vastu, pidasid katkestamatut, pea varjatud, pea avalikku võitlust, mis alati lõppes kogu ühiskondliku ehituse revolutsioonilise ümberkorraldusega või võitlevate klasside ühise hävimisega[3]."

Marx ja Engels näitavad, et kodanlus, purustades feodaalsed vahekorrad, etendas omal ajal ajaloos revolutsioonilist osa. Kuid tulles võimule ja maksma pannes kapitalistliku ekspluateerimise, lõi kodanlus säärased grandioossed tootmisjõud, milledega ta ei saa enam hakkama. Järgnevad kriisid, kapitalistlik kord saab ahelaiks tööstuse, põllumajanduse edaspidisele arenemisele. Ühes kodanlusega ilmub ka see klass, kes hiljemini kukutab kodanluse revolutsioonilisel teel.

„Selsamal määral kui areneb kodanlus, s. o. kapital, areneb ka proletariaat, nüüdisaja töölisklass[4] . . ."

Proletariaat alustab võitlust teda ekspluateeriva kodanluse vastu, koondub tihedasti selles võitluses ja etendab kodanluse ja kapitalistliku korra hauakaevaja osa.

Esimeses peatükis iseloomustavad Marx ja Engels kodanlikku riiklikku masinat selliselt: „Praegune riiklik võim — see on ainult komitee, mis valitseb kogu kodanliku klassi üldasju[5]."

Teises peatükis — „Proletaarlased ja kommunistid" — kõnelevad Marx ja Engels kommunistidest, et nemad on eesrindlik ja „ . . . kõige otsustavam, alati ettepoole liikumist õhutaja kõigi maade töölis-

---

[1] Lenin, Teosed, I köide, lk. 413.
[2] Marx ja Engels, Kommunistliku partei manifest, OGIZ, 1939. a., lk. 27.
[3] Sealsamas, lk. 27—28.
[4] Sealsamas, lk. 35—36.
[5] Sealsamas, lk. 30.

parteide osa, ja teoreetilises suhtes on neil proletariaadi muu massi ees paremus proletaarse liikumise tingimuste, käigu ja üldiste tulemuste mõistmises[1]".

„Kommunistide lähim eesmärk..." on „...kodanluse valitsemise kukutamine, poliitilise võimu kättevõitmine proletariaadi poolt." Nii sisaldub „Kommunistlikus manifestis" proletariaadi diktatuuri idee. Sealjuures põhjendavad Marx ja Engels eraomandi ärakaotamise vajadust tootmisvahendeile.

Seltsimees Stalin märkis, et „Kommunistliku partei manifestis" „Marx ja Engels andsid põhijooned parteist kui proletariaadi eesrindlikust väest, ilma milleta (ilma parteita) ei või proletariaat saavutada oma vabastamist ei võimu võtmise mõttes ega kapitalistliku ühiskonna ümberehitamise mõttes[2]," ja et Lenin „arendas edasi need põhijooned vastavalt proletariaadi võitluse uutele tingimustele imperialismi perioodil[3]..."

„Kommunistlikus manifestis" öeldakse, et proletaarlastel ei ole isamaad. Mõistagi, kapitalistlikud maad ei ole proletaarlaste isamaa. Kuid nüüd on kogu maailma proletaarlastel isamaa — NSVL. NSV Liidu töölisklass, ehitades üles kommunistlikku ühiskonda ja kindlustades kõigiti oma sotsialistliku kodumaa kaitset, võitleb kogu maailma proletaarlaste ja rõhutud töötavate masside asja eest.

„Kommunistliku manifesti" kolmandas peatükis on antud hävitav kriitika reaktsioonilistele ja oportunistlikele teooriaile, mis pidurdavad töölisliikumise arenemist. Viimases, neljandas peatükis kõneldakse kommunistide taktikast eri maades eelseisvas revolutsioonis, arvestades iga maa iseärasust.

Proletariaadi ülesandeist öeldakse „Kommunistliku partei manifesti" lõpposas järgmist: „Kommunistid peavad põlastusväärseks asjaks varjata oma vaateid ja kavatsusi. Nad kuulutavad avalikult, et nende eesmärgid võidakse saavutada üksnes kogu olemasoleva ühiskondliku korra vägivaldse kukutamise teel. Las valitsevad klassid värisevad kommunistliku revolutsiooni ees. Proletaarlastel pole selles midagi kaotada peale oma ahelate. Nad võidavad aga kogu maailma." „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!"

---

[1] Marx ja Engels, Kommunistliku partei manifest, OGIZ, 1939, lk. 44—45.
[2] Stalin, Lenimismi küsimused, 10. trükk, 1936. a., lk. 172.
[3] Sealsamas, lk. 172—173.

„Kommunistliku manifesti" ideed leidsid teostamist meie sotsialistlikul maal. Nende ideede võit on fikseeritud võiduka sotsialismi Stalinlikus Konstitutsioonis, mis on teostanud NSV Liidus need printsiibid, mis Marx ja Engels tõstsid esile „Kommunistlikus manifestis".

Maksma pannes oma diktatuuri, muutes ennast valitsevaks klassiks, lõpetas meie maa töölisklass kodanliku eraomandi ja teeb määratu suure eduga kommunistliku ühiskonna ülesehituse tööd. Nõukogude Liidu maailmaajaloolised võidud on marksismi-leninismi triumfiks.

Seltsimees Stalin ütles oma aruandes partei XVII kongressil: „Enam kui 80 aastat on möödunud sellest, kui marksism astus areenile. Selle aja jooksul on kümned ja sajad kodanlikud valitsused püüdnud marksismi hävitada. Ja mis on sündinud? Kodanlikud valitsused tulid ja läksid, kuid marksism jäi... Veel enam, marksism saavutas seda, et ta sai täieliku võidu maailma ühes kuuendikus osas... Ei saa pidada juhuslikuks, et maa, kus marksism sai täieliku võidu, on nüüd ainuke maa maailmas, mis ei tunne kriise ega tööpuudust... Ei, seltsimehed, see ei ole juhuslik... meie oleme oma edusammude eest tänu võlgu sellele, et me töötasime ja võitlesime Marxi-Engelsi-Lenini lipu all[1]."

Marx töö juures. Kõiki, kes tundsid Marxi, üllatas tema imetlusväärne töövõime. Ta oli eriti laialdaselt haritud inimene, evis määratu suuri teadmisi kõigil aladel. Marx valmistas oma teoreetilisi töid ette kõige suurema hoolikuse ja kohusetundega. Nii, hakates oma ökonoomilist teooriat välja töötama, uuris Marx läbi määratu suure hulga ökonomistide töid. Säilinud on Marxi väljakirjutused XVII, XVIII ja XIX sajandi seitsmekümne ökonomisti töödest. Ainuüksi need väljakirjutused, kui need ära trükkida, annavad viis paksu trükiköidet.

Töötades küsimuse kallal agraarseist vahekordadest pidas Marx vajalikuks uurida agraarvahekordi Venemaal, milleks ta 1869. a. lõpul (kui ta oli juba 51-aastane) õppis ära vene keele. Kolme kuuga oli Marx vene keele niivõrd ära õppinud, et luges läbi Flerovski raamatu „Töölisklassi seisukord Venemaal". 70-ndate aastate algusest peale luges Marx vabalt vene keeles; tema raamatukogusse oli kogutud palju venekeelseid raamatuid. Ta uuris agraarküsimust Venemaal, peale selle huvitas teda Venemaa kui maa, kus küpses revolutsioon, mille võidul, nagu Marx ette nägi, pidi olema kõige suurem tähtsus sotsialistlikule revolutsioonile kõigis maailmamaades.

Pühendades määratu hulga aega parteilisele revolutsioonilisele tegevusele ja teaduslikele töödele, leidis Marx aega selleks, et olla kursis ilukirjanduse parimate toodetega. Ta tundis kõiki Euroopa keeli, tundis suurepäraselt ja armastas maailma kirjandust.

Kõrgemale kõigist romaanikirjanikest asetas Marx Cervantese ja Balzaci. Ta valmistus kirjutama Balzaci „Inimlikust komöödiast" spetsiaalset tööd.

Vene kirjanikest luges Marx algkeeles ja hindas kõrgelt Puškinit, Gogolit, Tšernõševskit ja Štšedrinit. Draamakirjanikest asetas ta kõige kõrgemale Aischy-

[1] Stalin, Leninismi küsimused, 10. trükk, 1936. a., lk. 597.

lose. Shakespeare'i teosed olid eriliselt armastatud kogu Marxi perekonnas. Poeetidest armastas Marx Homerost, Dantet, Goethet, Heinet.

Marxist võib täiesti põhjendatult ütelda, et luues oma suure õpetuse, „kõik selle, mis oli loodud inimühiskonna poolt, ta töötas kriitiliselt läbi, jätmata ühtegi punkti tähele panemata[1]".

13. PEATÜKK.

1848. AASTA REVOLUTSIOON PRANTSUSMAAL.

Veebruarirevolutsioon. „Pankurite riik" kutsus ikka enam esile Prantsusmaa rahvastiku laialdaste kihtide rahulolematust. Mida kangekaelsemalt Louis Philippe ja ta ministrid panid vastu reformidele, seda enam tugevnesid reformide pooldajad, kes grupeerusid kahe ajalehe ümber. Mõõdukas kodanlus liitus ajalehe „National" suunaga, milles tegi kaastööd Lamartine — „poeet, eriti sümpaatne õrnule südameile", ja samal ajal ajaloolane, kes ülistas žirondiine. Enne revolutsiooni ei andnud Lamartine enesele veel aru, kas ta tahab monarhiat või vabariiki.

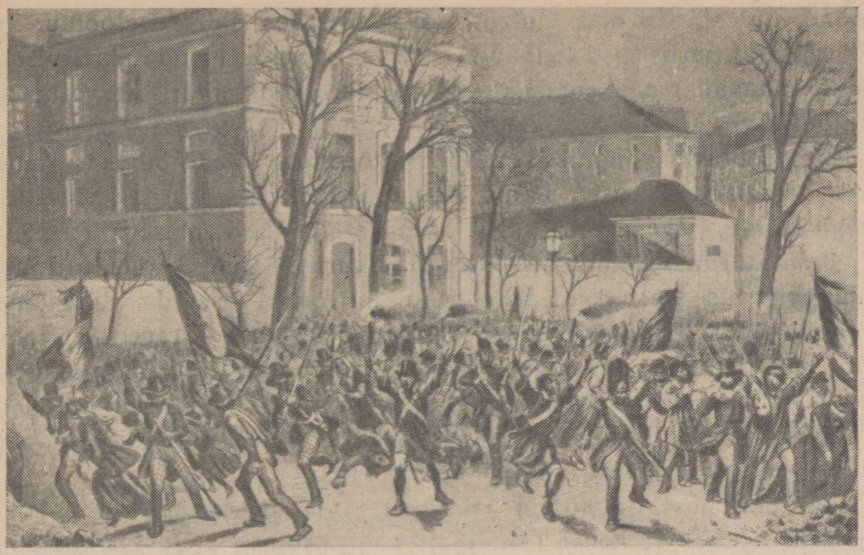
Väikekodanlikud radikaalid-demokraadid liitusid ajalehe „Reforme" juurde, milles etendas väljapaistvat osa veendunud vabariiklane advokaat Ledru-Rollin, kes seda lehte andis välja omal kulul.

Sõnades oli Ledru-Rollin otsustavate sammude pooldaja masside huvides. „Rahvas on meile kõik," ütles ta, „vähe on talle valimisõiguse andmisest, vaja on välja juurida meie ühiskonnast teda ähvardav vaesus ja teda häbistav ebavõrdsus..." Tegelikult taotles ta valimisõiguse reformi kodanluse laiemate ringkondade huvides.

„Reforme'i" pooldajad paljastasid Louis Philippe'i ministrite müüdavust, kes olid segatud skandaalseisse afääridesse. Mitte haruldased olid juhtumid, kui Louis Philippe'i ministreid, kes sõitsid tänavail, saadeti hüüetega: „Maha vargad!"

Poliitiline olukord teravnes Prantsusmaal järsult ühenduses ikaldusega 1845.—1847. aastal ja kartulihaigusega, mis haaras kogu Euroopat, ja peamiselt Iiri- ja Prantsusmaad. 1847. a. muutus üldine olukord veel pinevamaks majandusliku kriisi tagajärjel. Prantsuse Panga operatsioonid vähenesid aasta jooksul ühe miljardi frangi võrra. Tööpalk langes 50—60 %.

[1] Lenin, Teosed, XXV köide, lk. 387.

Pariis (1848. a. 23. veebruari õhtul). „Relvad kätte“ — *J. V. Adani litograafia.*

Kodanlus otsustas kriisi olukorda selleks ära kasutada, et valitsuselt välja kiskuda valimisõiguse reformi, saavutada kõrge valimistsensuse alandamist (200 franki otseseid makse).

Ajalehtede „National“ ja „Reforme“ aktiivsel osavõtul korraldati bankette, milledel esinesid rahvasaadikud ja teised kodanlikud tegelased, kes nõudsid reforme.

Suur bankett oli määratud 22. veebruarile 1848. a. Välja oli kuulutatud ka mineku kava banketi pidamiskohale, kuid viimasel momendil keelas valitsus selle banketi ära. Kodanlus, kes revolutsioonile kõige vähem mõtles, otsustas alistuda. Kodanlikud tegelased jäid koju, kuid hoone juurde, kus bankett oli kavatsetud, ilmusid töölised, käsitöölised ja üliõpilased. Varem purustatud põrandaaluste revolutsiooniliste ühingute riismed esinesid kutsega ülestõusule. Siin-seal hakati ehitama barrikaade. Valitsus kuulutas välja rahvuskaardi kokkutuleku, kuid suurem osa rahvuskaartlasi vennastus töölistega. Kõlasid hüüded: „Maha Guizot!“, „Elagu reform!“. Kuningas otsustas saata Guizot' erru, kuid oli juba hilja. Massid tulid tänavaile välja.

Öösi vastu 24. veebruari, pärast seda kui valitsuse väed olid tulistanud tööliste demonstratsiooni, mis möödus välisministeeriumi

hoone juurest, kus elas Guizot, võttis ülestõus üldise iseloomu. Sel ööl ehitasid pariislased ligikaudu 2000 barrikaadi. Nende ehitamiseks raiuti tänavail maha enam kui 4000 puud, kisti sillutisest välja üle miljoni kivi.

24. veebruari hommikuks olid ülestõusnute käes kõik kasarmud, kõik relvalaod Pariisis. Louis Philippe, lahkudes lossist maa-aluse käigu kaudu, põgenes üüritud voorimehetõllas ühes naisega Pariisist.

Bourboni lossis, kus istus koos saadikutekoda, mis oli valitud juba juulimonarhia ajal, tegid selle saadikud katset asetada vabanenud troonile Louis Philippe'i alaealist pojapoega ja seada regendiks tema ema — Orléans'i hertsoginnat. Kuid sissetunginud relvastatud töölised ja rahvuskaartlased takistasid seda katset. Sel ajal ei olnud enam troonigi olemas. Prantsuse rahvas avaldas oma suhtumuse monarhiasse sellega, et põletas platsil trooni ära.

Bourboni lossi saabunud „National'i" ja „Reforme'i" pooldajad teatasid Ajutise valitsuse (esialgselt kuni Asutava kogu kokkukutsumiseni) kujundamisest nende mõlema kodanliku partei esindajaist.

Masside nõudmisel võeti aga valitsuse koosseisu ka sotsialistid — nööbimanufaktuuri tööline Albert ja väikekodanlik ajakirjanik Louis Blanc. Kuid sotsialistid olid arvatud valitsuse koosseisu mitte selle liikmeina, vaid üksnes sekretäridena. Kodanlus oli organiseeritud paremini kui sotsialistid ja sai seisukorra peremeheks, — ta toetus rahvuskaardi pataljonidele.

Juhtivat osa etendas valitsuses „National'ile" lähedalseisev Lamartine. „Reforme'i" esindaja Ledru-Rollin sai siseasjade ministri vastutava koha.

25. veebruaril, määratu suure töölisdemonstratsiooni nõudel, kuulutati Prantsusmaa ühtseks ja jagamatuks vabariigiks. Vabariigi olid kätte võitnud Prantsuse töölised oma võitlusega, oma verega.

Kuid Ajutine valitsus ei teinud midagi nende heaks, ja plats Ajutise valitsuse hoone ees täitus taas relvastatud rahvaga. Töölinemehaanik Marche, püss käes, nõudis rahva nimel Ajutiselt valitsuselt „õiguse tööle" tunnustamist. Töölised nõudsid „sotsiaalset vabariiki". Ilma et nad oleksid endale selgesti aru andnud, milline peaks olema see „sotsiaalne vabariik", ühendasid nad nende sõnadega töötavate masside seisukorra parandamise küsimuse. Mitte selgesti aru saades, et õiguse tööle võivad töölised võidelda kätte üksnes kodanluse kuku-

tamisega, nõudsid nad, et kodanlus tunnustaks seda õigust iga üksiku töölise suhtes.

Ajutine valitsus nõustus tunnustama „õigust tööle", kuid tegi seda ainult selleks, et kõrvale juhtida tema pea kohal rippuvat ähvardust. Ta otsustas „õiguse tööle" teostamise ettekääande all üle minna pealetungile tööliste vastu.

Näiliselt „õiguse tööle" teostamiseks organiseeriti komisjon Louis Blanc'iga ja Albert'iga eesotsas. See komisjon viidi üle Luxembourgi paleesse, ja sel kombel jäid Louis Blanc ja Albert Ajutisest valitsusest tegelikult eemale. Luxembourgi komisjoni koosseisu kuulusid Pariisi käsitööliste korporatsioonide delegaadid. Louis Blanc'i pealekäimisel võeti komisjoni ka peremeeste esindajad. Komisjonile ei antud raha ega ametkonda.

Luxembourgi komisjon Louis Blanc'iga eesotsas etendas kõige kahjulikumat osa. Louis Blanc pettis töölisi, kuulutades, et nende heaks midagi ikka tehakse, ja kutsus neid üles mitte võitlusele Ajutise valitsusega, vaid selle toetamisele. Louis Blanc hakkas etendama „kodanluse sabaraku" osa, sai tööliste huvide reeturiks.

Sel ajal kui Luxembourgi komisjon tegeles lõpmatute läbirääkimistega „sotsiaalse küsimuse" üle ja üksikute konfliktide lahendamisega ettevõtjate ja tööliste vahel, tegutses valitsus.

Võitluseks tööliste vastu lõi valitsus mobiilse (liikuva) kaardiväe 24-st pataljonist, mis oli värvatud Pariisi elanikkonna põhjakihtidest. Mobiilkaardiväe soldateile maksti poolteist franki päevas. Neid, peamiselt noorsoost koosnevaid soldateid, ässitati igati tööliste kallale.

Et nurja ajada „töö organiseerimise" ideed, tegi valitsus avalikkude tööde ministrile Marie'le ülesandeks organiseerida „rahvuslikud töökojad". Igaühele, kes end neisse sisse kirjutas, anti labidas ja käru. Isegi kõige kvalifitseeritumad töölised ja meistrid pidid kaevama maad.

Töökodade ülalpidamine maksis suuri summasid — seoses kriisi ja töötaoluga kirjutasid end töökodadesse peagi üle 100 000 inimese. Seejärel valitsus, andes soodustusi kodanlusele (ta maksis näiteks protsendid riigilaenudelt enne tähtaega välja), tõstis järsku talupoegade otseseid makse (45% võrra ehk 45 santiimi frangilt).

Talupoegadele sisendas kodanlus valelikult, nagu ei tahaks Pariisi töölised töötada ja et rahvuslike töökodade ülalpidamiseks tuleb

hankida raha talupoegadelt. Eriti arendas kodanlus seda agitatsiooni väljakuulutatud valimiste ajal Asutavasse kogusse.

Asutav kogu. Asutavas kogus, mis avati 4. mail 1848. a., oli umbes veerand saadikuist varjatud monarhistid. Enamik kuulus mõõdukate vabariiklaste — tööstuskodanluse esindajate hulka. Ledru-Rollin ja Louis Blanc valiti küll sisse, kuid õige väikese häältearvuga.

Ajutise valitsuse asemele, kes pani oma volitused maha, valiti viiemeheline Täitevkomitee. Sinna sattus Lamartine, kuid ei pääsnud Louis Blanc ja Albert. Seisukorra peremeesteks olid kodanlikud vabariiklased „National'ist".

Luxembourgi komisjon saadeti otsekohe laiali. Asutava kogu esimees sai õiguse kutsuda vajaduse korral sõjaväge välja. Valimiste tulemus oli säärane, et Blanqui, kes oli revolutsiooni algul vangist vabastatud ja Pariisi ilmunud, ütles: „Nüüd on kodusõda vältimatu."

Suurt rahulolematust kutsus esile ka Asutava kogu välispoliitika. Oma esimestes deklaratsioonides kuulutas kodanlik Ajutine valitsus Prantsuse vabariigi valmisolekust anda abi rahvaile, kes võitlevad oma vabastuse eest. Kuid samas leppis Lamartine kokku tsaari saadikuga Pariisis Kisselev'iga Prantsusmaa mittevahelesegamise kohta poolakate revolutsioonilise liikumise mahasurumisel tsaari-Venemaa poolt. Kui Prantsusmaa järel algas revolutsioon Saksa ja Itaalia riikides, deklareeris Lamartine Prantsusmaa truudust Viini kongressi kohustustele ja asus samuti mittesegandumise seisukohale.

Võitluse keskuseks reaktsioonilise Asutava kogu vastu said demokraatlikud klubid, milliseid tekkis pealinnas 250 ümber.

Mõni päev pärast Asutava kogu avamist tegid Pariisi massid katset seda laiali ajada. 15. mail 1848. a. tungis rahvahulk Asutava kogu ruumidesse ja kuulutas selle laialisaadetuks. Moodustati uus valitsus eesotsas Blanqui'ga ja teiste revolutsionääridega. See valitsus nõudis: toetada poola revolutsionääre, maksustada rikkaid ühemiljardilise maksuga, viia sõjaväed Pariisist välja, „organiseerida tööd" ja „hävitada vaesus".

Kuid Asutava kogu hoone juurde tõttasid joostes rahvuskaardi kodanlikud pataljonid ja „mobiilid". Demonstrandid aeti laiali, Blanqui ja teised rahvaklubide juhid areteeriti, revolutsioonilised klubid suleti.

Juunikuu päevad. Nüüd otsustas valitsus ette võtta määratu suure

aadrilaskmise, korraldada grandioosse tööliste verepulma. 22. juunil 1848. a. andis Asutava kogu Täitevkomitee välja rahvuslike töökodade laialisaatmise dekreedi — 113 000 töölist heideti tänavale. Vastuseks oli üldine ülestõus.

Herzen kirjeldab selle algust järgmiselt: „23. kuupäeval, umb. kell 4, läksin ma Seine'i kallast mööda raekoja poole; kauplusi suleti, rahvuskaartlaste kolonnid, kurjakuulutavate nägudega, liikusid mitmes suunas... tugev välk sähvatas pilvede tagant. Kõuelöögid järgnesid üksteisele, ja kõige selle sekka kostis St. Sulpice'i kellatornist korrapärane pikaldane hädakellahelin, millega jälle kord petetud proletaarlane kutsus oma vendi relvastuma... Teisel pool jõge ehitati kõigil põik- ja peatänavail barrikaade... hädakell kostis ikka edasi." Ebatavalise kiirusega püstitati barrikaadid, arvult üle 400 — esiteks pealinna aguleis, hiljem võtsid need tubli poole pealinnastki enda alla.

Asutav kogu saatis laiali Täitevkomitee ja andis võimu sõjaväelisele diktaatorile, kindral Cavaignac'ile, kes oli saanud kuulsaks oma julmuse poolest, surudes maha araabia suguharude vastupanu prantslaste vallutuspoliitikale Alžeerias.

Barrikaadidele Pariisis läksid mitte ainult rahvuslike töökodade töölised. Külg külje kõrval võitlesid koos nendega ka teised Pariisi proletariaadi rühmad — mehaanika-töökodade töölised, raudteetöölised; St. Antoine'i eeslinnas paistsid võitluses eriti välja puusepad. Naised ja lapsed aitasid valada kuule, sidusid haavatuid, tõid võitlejaile vett ja toitu.

Ülestõusu käigus ilmutasid töölised võrratut mehisust, imetlusväärset üksmeelt ja sõjalist vilumust, mis üllatas isegi vaenlast. Rahvuslike töökodade töölised kasutasid ära selle, et nad olid neis töökodades sõjaväeliselt organiseeritud.

Juunipäevadel ei olnud töölistel ühist juhtimist, kuid üksikuis kvartaalides juhtisid võitlust mehiselt ja osavasti töölised, salaseltsidest osavõtjad, kelledel oli kogemusi barrikaadivõitlustes. Ühel neist tänavaist komandeeris 60-aastane kingsepp Voisembère, relvastatud suure sepahaamriga. Teises rajoonis juhtis mehaanik Raccari, 40-ndate aastate alguse kommunistliku salaseltsi liige, kes hukkus pärastpoole sunnitööl. Reas kvartaalides olid ülestõusjate eesotsas blankistliku klubi liikmed.

23. juunil 1848. a. Pariisis — *Marchais' litograafia.*

Võitluse käigus seadsid töölised enesele peaülesandeks vallutada raekoda. Raekoja suunas tungiti peale neljast küljest korraga. Kuni 24. juuni keskpäevani oli ülekaal tööliste poolel. Mõned rühmad olid juba 60 sammu kaugusel raekojast. Kuid 25. juuniks sai juba silmanähtavaks, et jõud oli Cavaignac'i poolel. Võimas suurtükivägi purustas halastamatult terveid Pariisi kvartaale.

Töölisi ründasid 24 000 Pariisi põhjakihtidest värvatud „mobiili", regulaarväe rügemendid, rahvuskaardi pataljonid. Proletariaat jäi ilma liitlasteta. Talupoegkond ei toetanud teda. Isegi väikekodanluse enamik liitus juunipäevadel tööliste vaenlastega. Ülestõusjail ei olnud ühtlast keskust, ei olnud oma revolutsioonilist parteid. Kokkuleplane Louis Blanc reetis töölised, keelitades neid võitlust katkestama.

„Kodanluse kukutamine", „Proletariaadi diktatuur" — selliselt iseloomustas ülestõusjate loosungeid Marx.

Juunipäevad olid „... esimeseks suureks heitluseks mõlema klassi vahel, milledesse jaguneb nüüdisaegne ühiskond. See oli võitlus *kodanliku* korra säilitamise või hävitamise eest [1]."

[1] Marx, Valitud teosed, II köide, M., 1940, lk. 176.

Selles võitluses võitis kodanlus. Visalt vastu pannes, olid töölised sunnitud taganema eeslinnadesse. 26. juunil andis alla St. Antoine'i agul, ülestõusjate viimane tugikoht. Algasid tööpluusidesse riietatud ja püssirohust suitsunud nägudega inimeste mahalaskmised.

Võitluses sai surma 800 töölist, pärast võitlust lasti maha vähemalt 11 000. Areteerituid oli 25 000, asumisele saadeti 3500.

Kodanluse valge terrori määratsemispäevil kirjutas Herzen: „Kõrvus kostavad veel paugud, kihutava ratsaväe plagin, suurtükilafettide raske tume rattamüra surnud tänavail. Mälus vilksatavad üksikud detailid. Haavatu kanderaamil hoiab ühe käega küljest kinni... Mõned tilgad verd peopesas. Omnibused, täis laipu, kinniseotud kätega vangid. Suurtükid Bastille'i väljakul... ja sünge öine hüüe: „Tunnimees, ettevaatust!"

„Istuda oma toas, käed süles, mitte evida võimalust väravast välja minna ja kuulda samas, ümberringi, lähedal, kaugel — laskusid, komandosõnu, karjeid, trummipõrinat, ja teada, et siin kõrval valatakse verd, pussitatakse, torgatakse, et samas surrakse, — sellest võib surra, hulluks minna. Ma ei surnud, kuid ma vananesin ..", kirjutas Herzen.

Juunivõitlejad vangis — *ajakirjast „Illustration" 1848. a.*

Ülestõusu verine rahustaja kindral Cavaignac teenis ära Nikolai I tervituse, mis anti edasi saadiku kaudu Pariisis: „Keiser tervitab siiralt võidu puhul". „Keiser väljendab tugevasti oma heakskiitu kindral Cavaignac'i suurepärasele käitumisele".

Pärast tööliste lüüasaamist läks reaktsioon üle pealetungile mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka Saksamaal ja Itaalias, kus revolutsioon oli täies hoos, samuti ka Euroopa teistes riikides.

Seadusandev kogu. Elanud üle terava ohu juunis, ruttas Asutav kogu lõpetama konstitutsiooni väljatöötamist, et kindlustada tugevat tsentraliseeritud võimu. Uue konstitutsiooni järgi anti seadusandlik võim 750-liikmelisele Seadusandvale kogule, kes valiti kõigi 21-aastaseks saanud meesprantslaste poolt.

Täidesaatev võim anti aga vabariigi presidendile, kes valiti rahvahääletusega 4 aastaks. President sai määratu suured volitused: ta kuulutas sõda ja sõlmis rahu, pidas läbirääkimisi vabariigi nimel võõraste riikidega, oli sõjajõudude ülemjuhataja, määras ametisse kõrgemaid tsiviilametnikke ja kindraleid.

Presidendi kohale seati üles kaks peakandidaati: vabariiklaste kandidaat, juuni ülestõusu rahustaja verine kindral Cavaignac, ja Napoleon I vennapoeg — Louis Napoleon.

Louis Napoleon Bonaparte katsus juba juulimonarhia ajal kahel korral vandenõu teel võimu haarata ja istus selle eest vanglas. Hiljem elas ta paos Inglismaal. „Suure lelle väike vennapoeg" oli täiuslik tühisus. Võidu valimistel andis talle ta nimi, tema valelikud lubadused. Kodanluse ja pappide poolt uimastatud, kodanluse valelike ajalehtede tõttu tööliste vastu häälestatud, toetasid talupojad-maaomanikud Bonaparte'i dünastia esindajat, mõteldes leida temas kaitset rikaste vastu ja oma omandi kaitsmist. Kontrrevolutsiooniliselt meelestatud kodanlus toetas monarhia ennistamise poole püüdvat Louis Bonaparte'i.

Enam kui aasta pärast valimisi Asutavasse kogusse, 1849. a. mais, toimusid valimised Seadusandvasse kogusse. Nüüd võitsid avalikud monarhistid, orleanistide ja „legitiimse" Bourbonide pooldajad, kes olid ühinenud „korra parteisse".

Kuid Seadusandvasse kogusse kuulus ka tähelepanuväärv grupp väikekodanlikke demokraate, uut „mäge", nagu see end ise nimetas (180 inimest).

Selle grupi peameheks oli Ledru-Rollin. „Mägi" tundis hirmu monarhia ennistamise eest ja püüdis kaasa tõmmata väikekodanluse ja tööliste laiu kihte võitluseks Seadusandva kogu monarhistliku enamikuga.

Juba esimestel päevadel pärast Seadusandva kogu avamist esines „mägi" protestiga president Louis Bonaparte'i poliitika vastu, kes saatis laevastiku ja sõjaväed Rooma vastu, kus oli kukutatud paavsti võim ja kuulutatud välja vabariik. Kuid „mägi" ei söandanud teha ülestõusu.

Ta määras ainult rahuliku protesti-demonstratsiooni (13. juunil 1849. a.). 30-tuhandeline rahulik demonstratsioon aeti Louis Bonaparte'i vägede poolt hõlpsasti laiali.

Sel kombel seati Prantsusmaal sisse monarhistliku „korra partei" ülemvõim, mille kõrval eksisteeris tugev presidendivõim.

1851. a. riigipööre. „Korra partei" hakkas läbi viima reaktsioonilisi abinõusid. Ta kaotas üldise valimisõiguse, seades sisse valija jaoks valimisrajoonis vähemalt poole aasta kestel elamise nõude ja vähendas sel teel valijate arvu 9 miljonilt 6 miljonile; seejuures kõrvaldati paljud töölised valimiskastide juurest. Pappidele anti õigus avada koole.

Peagi teravnesid vahekorrad „korra partei" ja presidendi vahel. 1852. a. hakkas lõppema presidendi volituste tähtaeg, konstitutsiooni alusel aga ei võinud presidenti valida teist korda ühtejärge. Louis Napoleon püüdis aegsasti kogu kaudu läbi viia konstitutsiooni muutmist, mis võimaldaks presidendi tagasivalimist, kuid kogu lükkas selle ettepaneku tagasi. Nüüd, et õõnestada kogu autoriteeti masside silmis, esitas Louis Napoleon kogule seaduseelnõu üldise valimisõiguse uuesti sisseseadmise kohta. Kogu lükkas ka selle seaduse tagasi. Ööl vastu 2. detsembrit 1851. a. areteeris president Louis Napoleon „korra partei" peamehed, nende seas ka Cavaignac'i, saatis siis laiali Seadusandva kogu ja kuulutas samaaegselt välja üldise valimisõiguse uuesti sisseseadmise. Konstitutsiooni muutmise teel pikendas Louis Napoleon oma volitusi 10 aastani, kindlustades enesele kogu võimutäiuse.

Riigipöörde vastu, mis oli teostatud „Napoleon väikese" poolt, algas vabariiklaste ülestõus. Pariisis ehitati mitukümmend barrikaadi. Provintsis astusid Louis Napoleoni vastu reas kohtades talupojad

välja (eriti lõunas). Nad võtsid marseljeesi lauldes enda alla departemangude tsentrumid, põletasid maksuraamatuid.

Louis Napoleoni sõjaväed surusid vastupanu karmilt maha: 26 000 inimest anti kohtu alla, nende seas 5000 talupoega-omanikku ja 2000 põllutöölist.

Keisririigi väljakuulutamine. Terrori tingimustes viis Louis Napoleon läbi plebistsiidi (rahvahääletuse), mis kinnitas konstitutsiooni, millega anti võim 10 aastaks presidendi kätte. Aasta pärast, 2. detsembril 1852. a., toetudes sõjaväelisele klikile, pankureile, spekulantidele, suurkodanlusele, kuulutas Louis Napoleon enese Prantsuse keisriks Napoleon III [1] nime all.

1848. a. kodanlik revolutsioon toimus rahvamasside — tööliste — aktiivsel osavõtul, kes saavutasid vabariigi ja õiguse tööle tunnustamise. Isegi tööliste juuni-lüüasaamisel oli määratu suur tähtsus nende tulevasele võitlusele. Kuid see revolutsioon lõppes lüüasaamisega, mille tulemusena Prantsusmaal tunduvalt suurenes ekspluateeriv kodanlik riigimasin. Tulles võimule sel ajal, kui proletariaat ja kodanlus olid nõrgestatud vastastikuse võitlusega, andis Napoleon III valelikke lubadusi töölistele ja talupoegadele, kuid teostas tõeliselt kodanluse tahet. Seejuures toetus Bonaparte sõjaväelisele klikile, oli ümbritsetud tumedaist börsitegelastest, isegi kriminaalsest elemendist.

„Bonapartism," kirjutas Lenin, „on monarhia laveerimine ... mis on sunnitud tasakaalustuma, et mitte langeda, — mängitlema, et valitseda, ära ostma, et meeldida, — vennastuma seltskonna põhjakihtidega, päris ehtsate varaste ja sulidega, et püsida mitte ainuüksi täägi najal [2]."

14. PEATÜKK.

1848. A. REVOLUTSIOON SAKSAMAAL.

Revolutsioonilise liikumise keskuse ümberasetumine Saksamaale. Enne 1848. a. oli Saksamaa palju eesrindlikum maa kui Prantsusmaa XVIII saj. lõpul. Saksamaal, eriti Reinimaal, hakkas juba tekkima suurmasinatööstus.

[1] Napoleon II-ks lugesid bonapartistid Reichstadti hertsogit, Napoleon I-se ja Marie Louise poega, kes elas Austria õukonnas ja suri noorelt.

[2] Lenin, Teosed, XII köide, lk. 377.

Läheneva kodanliku revolutsiooni peaküsimuseks Saksamaal oli selle ühendamise küsimus. Saksamaa killunemine enam kui kolmekümneks riigiks oli peamiseks takistuseks kapitalismi arengule.

Feodaalsed igandid põllumajanduses etendasid Saksamaal samuti suurt osa, kuid reas Saksa riikides ja maakondades arenes juba (ja oli mõnel pool ülekaaluski) kapitalistlik põllumajandus.

Eesrindlikul Reinimaal oli pärisorjus täielikult kaotatud, osalt juba revolutsiooniliste sõdade perioodil, osalt Esimese keisririigi ajal, kui seal kehtis Prantsuse tsiviilkoodeks.

Preisimaal algas pärisorjuse likvideerimine 1807. aastast, ja reas rajoones ostis tähelepandav osa talupoegi, olgugi et paljust loobumisega, oma maad ja kohustused mõisnikelt vabaks. Selsamal ajal lubati teistes Saksa riikides (näiteks Saksis) talupoegade vabaksost ilma mõisniku nõusolekuta alles 1845. a., ja seal kehtisid veel pärisorjuslikud vahekorrad.

Vastupidiselt XVIII saj. lõpus Prantsuse kodanlusele ei olnud kodanlus eesrindlikumal Saksamaal mitte revolutsiooniline klass. Ta kujunes sel ajal, kui proletariaat näitas juba Saksamaas eneses oma jõudu, üles tõustes 1844. a. Sileesias. Peale selle (ja see etendas veel suuremat osa) nägi Preisi kodanlus Prantsusmaa ja Inglismaa töölisliikumise eeskuju najal, et proletariaat on ähvarduseks tema enese olemasolule. Kodanluse seljataga seisis proletariaat. Saksa kodanlus oli kartlik, arg, kõhkleja, rahva reetmisele kalduv, oli valmis võitlema koos mõisnikega rahvamasside vastu.

Selle tagajärjel kasvas erakorraliselt proletariaadi kui revolutsioonilise klassi tähtsus, kes võis järelikult tagasi vaatamata võidelda feodaal-absolutistliku korra vastu Saksamaal ja selles võitluses sisemiselt koonduda ja tugevneda omaenese ülesannete lahendamiseks. Ühenduses proletariaadi erilise osaga Saksamaal küpsevas kodanlikus revolutsioonis „... revolutsioonilise liikumise keskus asetus ümber Saksamaale[1]".

Samal ajal, sellest hoolimata et paljud tundemärgid kõnelesid lähenevast revolutsioonilisest tormist, pidasid kuningas ja mõisnikudjunkrud, kes olid võimul Preisimaal, kramplikult kinni oma privileegidest ega mõtelnudki teha mingeid mööndusi.

[1] Stalin, Leninismi küsimused, 10. trükk, lk. 6.

Revolutsiooni eelõhtul. Kui 1840. a. suri kõrges vanaduses kuningas Friedrich Wilhelm III, ootas liberaalne kodanlus reforme tema pojalt Friedrich Wilhelm IV-lt. Alguses näis, et selle ootusi ei peteta. Uus kuningas kuulutas amnestia poliitilistele süüdlastele, kergendas ajakirjanduse olukorda, kuid sellega lõppeski asi. Mingite reformide, ammugi veel konstitutsiooni kehtima panekuga, kuningas ei nõustunud. Ta hakkas tegelema õukonna pidude korraldamisega, võttis ette pidulikke reise maal, jagas heldeid kinke laostunud õukondlastele. Kõige sellega tühjendas ta juba niikuinii kehva riigikassat.

1845.—1846. aastail juhtus olema raske ikaldus. Kartulihaiguse ja ikalduse tagajärjel tõusid hinnad produktidelt. Näljased rahvahulgad õiendasid arveid kartulikaupmeestega, kes, kasutades nälga, kruvisid hinnad kõrgele; rahvahulgad tungisid samuti ka pagariäridesse ja võtsid küpsetatud leiba väevõimuga. Nii oli see Berliinis, Chemnitzis (Saksi suur linn) ja teistes linnades.

1847. aastast algas ka tööstuskriis. Vabrikud hakkasid seisku jääma. Et riik oli pankroti lävel, kutsus Friedrich Wilhelm IV kokku ühendatud maapäeva, et saada raha laenude ja maksude kaudu. Ühendatud maapäev oli provintsiaalsete seisuslike asutuste deputaatide kogu, kus aadel oli ülekaalus. Kodanluse ringkondades loodeti, et maapäeva kokkukutsumine on eelsamm konstitutsioonile. Kuid Friedrich Wilhelm IV valmistas liberaalidele sügava pettumuse. Ühendatud maapäeva avamisel ütles ta: „Annan teile oma kuningliku sõna, et ma poleks teid kunagi kokku kutsunud, kui mul oleks olnud vähimgi kahtlus selles, et te mõtlete mängida niinimetatud rahva esindajate osa."

Liberaalse kodanluse saadikud, eesotsas Reini kapitalistide Hansemanni ja Kamphauseniga, võitsid enda poole maapäeva enamiku, kes keeldus kuningale laenu andmast. Seepeale saatis kuningas maapäeva laiali. Rahulolematus ühiskonnas tugevnes veel enam.

Liikumine Lõuna-Saksamaal. Sädemeks, mis kutsus esile revolutsioonilise tulekahju Saksa riikides, oli teade sellest, et Prantsusmaal on alanud revolutsioon. Esimesed kajastused 1848. a. Veebruarirevolutsioonile Prantsusmaal järgnesid selle naaberriikides ja -provintsides.

3. märtsil toimus Reinimaa tööstuskeskuses — Kölnis — suur tööliste demonstratsioon, kes nõudsid „töö kaitset". Kui sõjaväed hakkasid meeleavaldajaid laiali ajama, kuuldusid rahva hulgas ähvardused ühineda Prantsusmaaga.

Lõuna-Saksamaal, Baadenis ja teistes riikides algasid talurahva liikumised. Baadenis tungisid talupojad aadlike losside kallale, põletasid feodaalseid dokumente ja raamatuid, kuhu olid üles tähendatud rendid ja võlad. Württembergis, just neis rajoones, kus 1525. a. toimus talurahva sõda, tungiti 1848. a. jällegi losside kallale. Weileri lossi kallale tungis kolmsada talupoega. Suurepäraselt sisustatud lossist ei varastatud ühtegi väärtuslikku eset, kuid dokumendid, kaasa arvatud tühised lipakadki, põletati kõik ära. „Näe, jälle tõusis lendu kukeke!" — hüüdsid talupojad, kui sädemed lendasid igasse suunda. Kahe päeva pärast jõudis kohale kakssada soldatit, kuid külarahvas oli niivõrd ähvardavas meeleolus, et tuli lasta vabaks isegi juba areteeritud „kihutajaid".

Liikumine haaras ka linnu. Nassau hertsogkonna pealinna — Wiesbadenisse — ilmus kuni 30 000 talupoega. Nad haarasid relvad arsenalist, nõudsid ja saavutasid feodaalkoormatiste ja maksude ärakaotamist.

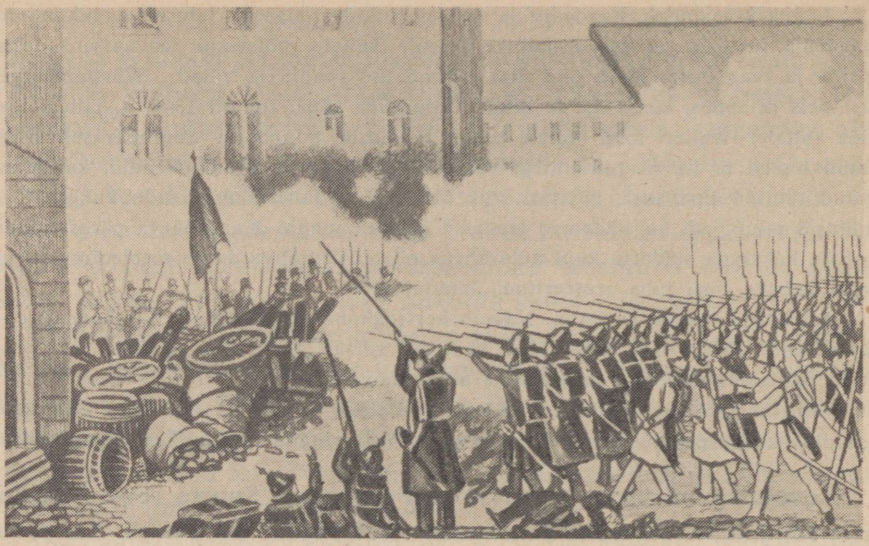
Märtsis 1848. a. loodi neis Lõuna-Saksamaa ja teistes väikestes Saksamaa riikides, kus algas talurahva liikumine, ministeeriumid kodanlikest liberaalidest.

Revolutsiooni algus Austrias ja Preisimaal. Suurte revolutsiooniliste sündmuste alguseks Saksamaal tuleb lugeda seda aega, kui revolutsioon paiskus üle kõige suuremaisse Saksa Liidu riikidesse — Austria keisririiki ja Preisimaale. Kõigepealt algas liikumine Metternichi režiimi kantsis Austrias. 13. märtsil kattusid Viini tänavad barrikaadidega. Organiseerus kodanlik rahvuskaart, keisri loss piirati ülestõusva rahva poolt. Rahva nõudel saadeti erru Metternich, kes oli seisnud reaktsiooni eesotsas üle 30 aasta. Kartes oma elu pärast, põgenes ta, ümberriietatuna naiseriietesse. Keiser kujundas ministeeriumi liberaalseist ametnikest ja tõotas anda konstitutsiooni.

Kui Viini agulite töölised tõttasid linna, et toetada revolutsiooni, sulges sellest ehmunud Viini kodanlus linna väravad. Kodanlik rahvuskaart võttis töölised vastu püssitulega.

Revolutsiooni päris algusest peale astusid paljurahvuselises Austria keisririigis, mis oli ära teeninud „rahvaste vangla" nimetuse, keisririigi rõhutud rahvused aktiivsesse võitlusse. Saades teate ülestõusust Viinis, tõusid üles itaallased Milaanos. Viis päeva käis peaaegu relvadeta Milaano elanikkonna visa võitlus kindral Radetzky' Austria regulaarväe vastu, ja selle tulemusena kihutati Radetzky Milaanost välja. Austerlased aeti välja ka Lombardia-Veneetsia maakonna paljudest teistest kohtadest.

Rahvuslikku iseseisvust taotlesid ka tšehhid Prahas. Algas laialdane rahvuslik liikumine Ungaris.

Revolutsioon Berliinis 18. märtsil 1848. a.

Aprillis kuulutas valitsus välja Austria keisririigi konstitutsiooni, millega seati sisse kaks koda — aristokraatlik senat ja saadikutekoda, mis oli kujundatud üldise valimisõiguse alusel. Erilise klausliga konstitutsioonis olid töölised jäetud valimisõigusest ilma. Mai keskpaiku ja lõpul toimusid Viinis rahvamasside relvastatud väljaastumised, eesotsas tööliste, käsitööliste ja üliõpilastega. Nende rahva väljaastumiste tulemustena said töölised valimisõiguse, kõrgem koda kaotati ja kuulutati, et riigipäev (parlament) paneb ise maksma valitsemise poliitilise kuju (s. o. monarhia või vabariigi). See oli suur rahva võit. Maal tõusid igal pool Austria talupojad üles ja lõpetasid feodaalsete koormatiste kandmise.

Pärast Austria keisririiki asus revolutsiooni teele ka Preisimaa. 18. märtsil, kui Berliinis saadi teateid Viini sündmustest, toimusid seal ähvardavad demonstratsioonid. Preisi kuninga vend, kroonprints Wilhelm andis käsu tulistada rahvakogumist. „Oli kell 2 päeval," jutustas üks pealtvaataja, „inimgrupid jooksid mööda Königsstrasse't. Ilmusid ärritatud, kahvatud, hingeldavad inimesed. Nad kisendasid, et neid on just praegu tulistatud Lossiplatsil. Pahameelehüüded, ähvardused kõlasid kogu linnas. Linnast käis maru läbi, maa oleks otsekui avanenud jalge all. Inimesed kaevasid sillutist üles, tühjendasid relvaladusid, murdsid sisse majadesse, haarasid kirved.

Ühe hetkega kasvas Königsstrasse'l vankreist, sõidukeist, omnibustest, kaubapakkidest, ümbertõugatud veevärgi putkadest 12 püsivat, eeskujulikult ehitatud barrikaadi. Majade katuseile ilmusid inimesed. Seistes peadpööritaval kõrgusel ootasid nad, telliskivid käes, soldateid. Kõik relvastusid sellega, mis aga kätte sattus: hangudega, mõõkadega, odadega, püstolitega, keppidega. Poisikesed tungisid majadesse ja tõstsid katuseile suured korvid kividega. Kogu linn tõusis üles nagu üks mees."

13—14 tundi järjest võitlesid võitlejad barrikaadidel. Kõige ees olid töölised. Nad olid peajõud. Olgugi et barrikaadide vastu oli saadetud 14 000 regulaarväe soldatit ja 36 suurtükki, osutusid need jõuetuiks tööliste vastu, keda toetas elanikkond.

Kuningas pöördus üleskutsega „Armsate berliinlaste" poole, milles palus lõpetada võitlus, ja kinnitas, et verevalamine tekkis sellest, et kahel soldatil „läksid püssid iseenesest lahti". Kuid üleskutse ei mõjunud, ja kuningal tuli sõjaväed pealinnast eemaldada.

Kui kanti barrikaadivõitluste ajal langenuid kuningalossi eest mööda, ilmus rahva nõudel rõdule nende ohvrite süüdlane — kuningas. Ta oli kahvatu, nõutu ja sunnitud paljastama pead tema vägede poolt tapetud tööliste surnukehade ees.

Märtsi lahinguis 1848. a. võitsid Berliini töölised ja käsitöölised. Kuivõrd nad olidki organiseeritud, kasutas Berliinis (nagu ka veebruaris Pariisis) tööliste võidu ära kodanlus. Preisimaal ei kukutanud kodanlus monarhiat, vaid rahuldus sellega, et kuningas nimetas liberaalse ministeeriumi, eesotsas vabrikantide Kamphauseni ja Hansemanniga.

Hirmunud sellest võimsusest, mida märtsipäevadel ilmutas töölisklass, hakkas Saksa kodanlus revolutsiooni algusest peale toetama mõisnikke ja kuningat. Uus kodanlik ministeerium ei kõrvaldanud ühtki endist ametnikku, ei puudutanud endist Preisi politseid, armeed. Kamphausen ise nimetas oma ministeeriumi „dünastia kilbiks".

Kui Berliini töölised nõudsid määratu suurel koosolekul 26. märtsil tööministeeriumi asutamist koos töölisesindajatega ja samuti maapäeva (parlamendi) kokkukutsumist üldiste ja otseste valimiste alusel, vastas kodanlus sellele pöördumisega kuninga poole palvega tuua sõjaväed tagasi Berliini. Suure valmisolekuga toodi sõjaväed tagasi.

Preisi rahvuskogus, mis avati Berliinis 22. mail 1848. a., oli üks tööline ja üks käsitööline. Teised saadikud olid kodanluse ja mõisnike esindajad. Suvel 1848. a. algas Preisimaal paljudes kohtades laialdane talurahva liikumine, kuid Preisimaa kogu lükkas tagasi eelnõu talupoegade feodaalsete koormatiste kaotamise kohta ja tõukas talupojad sellega endast eemale.

14. juunil 1848. a. oleksid Berliini töölised peaaegu vallutanud Zeughausi (arsenali), kuid organiseerimatuse tagajärjel jäi see väljaastumine tulemusetuks.

Frankfurdi parlament. Kodanlus püüdis kasutada revolutsiooni Saksamaa riikide ühendamiseks, kuid tegi seda kõheldes, kartes rikkuda kuninga ja mõisnike huve, mis selle katse juba ette määras ebaõnnestumisele.

18. mail kogunes Frankfurti Maini ääres ühte kirikusse Üld-Saksamaa parlament. See oli valitud üldise, kuid kaheastmelise hääletusega. Parlament hakkas tegelema lõpmatute kõnedega Üld-Saksamaa konstitutsiooni üle. Engels nimetas Frankfurdi parlamenti „vanade naiste koguks". See „vanade naiste kogu" valis ühe Austria printsi — Johanni — riigipeaks („Saksamaa riigihoidjaks") Väikekodanlik tiib, mis oli Frankfurdi jututoas olemas, tegeles samuti lobisemisega, selle asemel et organiseerida masse võitluseks. Sel ajal, kui parlamendis käisid lõpmatud vaidlused, valmistasid mõisnikud ja Saksamaa monarhid jõude võitluseks revolutsiooniga.

Marx ja Engels Saksamaal. Järjekindlalt revolutsioonilise seisukoha Saksamaa ühendamise küsimuses ja teistes revolutsiooni küsimustes võtsid Marx ja Engels, kes sõitsid Saksamaale 1848. a. aprillis ja jäid elama eesrindliku tööstusega Reinimaale.

Marxi ja Engelsi poolt asutatud ja Kölnis väljaantav „Neue Rheinische Zeitung" sai pärisrevolutsiooniliste jõudude kogunemise kohaks Saksamaal.

„Mitte ühelgi Saksa ajalehtedest, — ei varem ega hiljem, — ei olnud säärast jõudu ja mõju, ei osanud sääraselt elektriseerida proletaarseid masse kui „Neue Rheinische Zeitung"," kirjutas sellest Engels [1].

Kui Marx ja Engels tulid Saksamaale, oli töölisklass seal eraldatud, poliitiliselt kogenematu.

[1] Marx ja Engels, Teosed, VI köide, lk. 10—11.

Et evida võimalust mõjutada revolutsiooni käiku, tõugata seda edasi, astusid Marx ja Engels kodanliku demokraatliku partei koosseisu, jäädes selle äärmisele vasakule tiivale, kritiseerides oma parempoolsete liitlaste „poolikust", pidades võitlust revolutsioonilise proletaarse partei loomise eest.

Frankfurdi parlamendi rongkäik St. Pauli kirikusse 18. mail. 1848 a. — *ajakirjast „Illustrierte Zeitung" 1848. a.*

Saksamaa ühendamise küsimuses tõstis Marx põhiülesandena esile Saksa feodaalsete valitsuste kukutamise ja Saksamaa riikidest ühise demokraatliku vabariigi moodustamise. Demokraatlikus vabariigis nägid Marx ja Engels astet võitluses sotsialismi eest. Demokraatliku revolutsiooni võidukuse eeltingimuseks Saksamaal pidas Marx revolutsioonilist sõda tsaari-Venemaa vastu, sest Nikolai I oli juba saatnud sõjaväed Saksa piiridele ja ootas ainult põhjust vahelesegamiseks.

Säärased olid revolutsiooni üldised ülesanded. Töölisliikumises eneses pidasid Marx ja Engels võitlust kahel rindel. Nad võitlesid ühelt poolt Stefan Born'i, Kommunistide liidu liikme oportunistliku taktika vastu, kes organiseeris Berliinis „tööliste vendlust". Nagu Blanc, innustus ka Born tootlusartellide ideest. Born'i poolt Berliini kokkukutsutud kongressil tõstis ta esile kitsad majanduslikud ülesanded, nõudis isegi tsunftimeistri kutse uuesti sisseseadmist, keeldudes samal ajal poliitilisest võitlusest ja jättes selle kodanlusele.

Võideldes Borni vastu, kritiseerisid Marx ja Engels teiselt poolt karmilt Kölni töölisühingu presidendi Gottschalki väiteid, kes tõstis

esile feodaalse Saksamaa ülemineku otse „tööliste vabariigiks", keeldus ühiseist tegevustest mõisnike vastu koos talupoegkonnaga ja kodanluse revolutsiooniliste elementidega. Pärast seda kui Marxil õnnestus Kölni töölistele ära näidata Gottschalki taktika kogu kahjulikkust ja võita Kölni töölisühingu enamikku enda poole, sai Marx selle presidendiks.

Kontrrevolutsiooni jõudude mobiliseerimine ja pealetung Saksamaal. Juuni-ülestõusu mahasurumine 1848. a. Pariisis julgustas kontrrevolutsiooni Saksamaal. Preisi junkrud kuulutasid: „Demokraatide vastu aitavad üksnes soldatid".

Arvestades, et Viinis seisavad varsti ees otsustavad võitlused, viibis Marx seal 1848. a. augustis-septembris umbes 2 nädalat, luues sidemeid revolutsiooniliste demokraatide ja töölisorganisatsioonidega.

Otsustav kokkupõrge toimus tõepoolest Viinis. 1848. a. oktoobris seisis ees sõjavägede saatmine pealinna garnisonist Ungarisse, et maha suruda liikumist, mis oli Ungaris suurenenud pärast seda, kui keiserlik valitsus saatis laiali Ungari seimi. 6. oktoobril 1848. a. võtsid Viini üliõpilased, väikekodanlus ja töölised enda alla need tänavad, mida mööda pidid soldatid linnast välja minema, panid neil tee kinni, hakkasid nendega vennastuma. Arsenal purustati ja sealt võttis ligikaudu 100 000 inimest relvi.

Viini vastu saadeti välja keiserlik armee eesotsas kindral Windischgrätz'iga (tšehh). Sellele liideti slaavlaste-horvaatide väed vürst Jelatšitš'i komando all. 70 000 meest keiserlikust sõjaväest 200 suurtükiga läksid ründama Viini (26.—28. oktoobril 1848. a.).

Viini kaitsmisest võttis suuresti osa poola revolutsionäär Josif Bem. Tema barrikadeeris sissekäigud linna, restaureeris, niipalju kui võimalik, vanad kindlustused. Kuulide rahe all, istudes väljatoolil, juhtis ta külmavereliselt lahingut, sihtides isiklikult patareituld viiest suurtükist.

Pärast teravat vastupanu võeti Viin ära. Viini aguli töölised said lüüa; palju maju põletati. Vangivõetud ülestõusjad lasti tervete salkadena maha. Mahalastute seas oli demokraat Robert Blum, kes oli saadetud Frankfurdi parlamendi „vasaktiiva" poolt ja suri kui „... üks Saksamaa revolutsiooni märtreid[1] ..."

[1] Marx ja Engels, Teosed, XI köide, 2. osa, lk. 614.

Viini ülestõusu mahasurumiseks saatis Austria valitsus slaavi väed, ära kasutades talupoegade-slaavlaste vihkamist nende rõhujate — mõisnike-sakslaste — vastu, et sütitada rahvuslikku vaenu. Teistel juhtudel ässitas Austria valitsus samasugusel viisil talupoegi-slaavlasi ungarlaste vastu.

Marx ja Engels näitasid 1848. a. sellele reaktsioonilisele osale, mida tolles revolutsioonis etendasid mõned slaavi rahvused.

„Küsimus oli selles," kirjutasid Marx ja Engels, „milline rahvus võtab revolutsioonilise initsiatiivi, milline rahvus arendab kõige suurema revolutsioonilise energia ja kindlustab sellega oma tuleviku ... slaavlased heideti kontrrevolutsiooni rüppe [1]."

Kuid marksismi aluste rajajad kirjutasid samas artiklis: „Kui slaavlased mõnel oma rõhumise epohhil oleksid alustanud uut revolutsioonilist ajalugu ..., oleks revolutsioon olnud sellestsamast silmapilgust peale huvitatud nende vabastamisest, ning sakslaste ja madjarite erihuvid oleksid astunud tagasi Euroopa revolutsiooni palju laialdasema huvi ees [2]."

Kui töötavad slaavlased oleksid astunud revolutsioonilisse võitlusse, siis oleksid sakslaste ja ungarlaste rahvuslikud huvid taganenud teisele kohale. Esikohale oleksid kerkinud üldised revolutsioonilised ülesanded.

Viini äravõtmine oli raskeks lüüasaamiseks kogu Saksa revolutsioonile. Kontrrevolutsioon tõstis pea veel kõrgemale, kuid revolutsiooniline võitlus jätkus.

Preisi kogu laialiajamine. Otsekohe pärast Viini langemist heideti Preisi ministeeriumist välja ministrid-liberaalid. Uue ministeeriumi etteotsa määras kuningas oma onu, ägeda reaktsionääri Brandenburgi. Kogu protesteeris valitsuse muutmise vastu. Siis ajas kuningas rahvaesindajad laiali. Masse revolutsiooniks üles kutsuda kogu ei söandanud. Nii kuulsusetult lõpetas oma olemise kodanlik-mõisniklik Preisi maapäev.

1848. a. detsembris pandi Preisimaal kehtima uus konstitutsioon. Järgmisel aastal avaldati uus valimisseadus, millega kindlustati maapäeval mõisnikele ja kodanlusele täielik ülekaal.

1848. a. Saksamaa revolutsiooni lõpetavad kaks suurt sündmust:

---

[1] Marx ja Engels, Teosed, VII köide, lk. 215.
[2] Sealsamas, lk. 213.

võitlus keisririigi konstitutsiooni eest Lõuna-Saksamaal ja uus revolutsiooni tõus Ungaris ning selle kõige julmem mahasurumine tsaari sõjavägede osavõtul.

Võitlus keisririigi konstitutsiooni eest. 1848. a. kevadeks töötati Frankfurdi jututoas välja ühtse Saksamaa konstitutsioon. Saksa kodanlus ei leidnud midagi paremat kui pakkuda Saksa keisririigi krooni Preisi kuningale. See oli argliku Saksa kodanluse allavandumine võitja armule. Kuid Friedrich Wilhelm IV vastas põlastava keeldumisega. Ta ütles, et ta ei taha „tõsta krooni porist üles". Ühes sellega keeldus ta tunnustamast Frankfurdis väljatöötatud konstitutsiooni. Austria ja teiste suurte riikide valitsused järgnesid Preisi kuninga eeskujule. Siis kutsus Frankfurdi parlamendi vasaktiib ülestõusule, eesmärgiga viia keisririigi konstitutsioon läbi revolutsiooniliselt. Rahva ülestõus algas Saksi pealinnas Dresdenis. Pärast seda ülestõusu, mis maha suruti ainult Preisi vägede asjasse vahelesegamise tõttu, kandusid revolutsioonilised võitlused Reinimaale.

10. mail 1849. a. läks Engels Kölnist Reinimaa suurde tööliskeskusesse — Elberfeldi. Teel, Solingenis, võttis ta enesega kaasa kaks kasti padrunitega, mis töölised olid ära võtnud Zeughausi ründamisel. Elberfeldis pani Julgeoleku komitee sõjaline komisjon, kes oli seal seisukorra peremees, Engelsi peale ülesande juhtida kindlustuste ehitamist ja valvata kõigi linna barrikaadide üle. Päev hiljem, 12. mail, anti Engelsi käsutusse ka suurtükivägi. Julgeoleku komitee käskkirjas öeldi: „Kodanik F. Engels on volitatud seadma suurtükke oma äranägemise järgi üles ja samuti nõudma selleks vajalikke käsitöölisi." Kuid 14. mail ilmus Engelsi juurde, kellel oli juhtiv seisukoht Elberfeldi sõjaliste jõudude organisatsioonis, üks Julgeoleku komitee liige ja teatas, et „kuigi Engelsi käitumise kohta ei saa üldiselt midagi ütelda, on ometi Elberfeldi kodanlus ülimal määral ära hirmutatud tema kohalviibimisest; see kardab kogu aja, et kas ta ei kuuluta välja punast vabariiki, ja soovib, et ta eemalduks [1]".

Relvastatud töölised ja vabatahtlike korpus olid sellest nõudmisest äärmiselt pahandatud. Nad käisid peale, et Engels jääks kohale, lubades „kaitsta teda oma elu hinnaga". Engels sõitis ära, kuid tõotas Elberfeldi töölistele tulla tagasi viibimatult, kui algab uus, tuhat

[1] Marx ja Engels, Teosed, VII köide, lk. 385.

korda tähtsam liikumine, „... kui asi käib nende eneste, tööliste huvides[1]".

Liikumine Reinimaal suruti maha Preisi vägede poolt. Pärast ülestõusu mahasurumist Reinimaal oli „Neue Rheinische Zeitung" sunnitud Preisi valitsuse jälitamiste tagajärjel lõpetama ilmumise (18. mail 1849. a.). „Rheinische Zeitungi" viimses numbris, mis oli trükitud punase värviga, kirjutas Marx, pöördudes Kölni tööliste poole: „Neue Rheinische Zeitungi" toimetajad, jättes teiega nägemiseni, tänavad teid neile avaldatud osavõtu eest. Nende viimaseks sõnaks on ja jääb alati ja kõikjal: töölisklassi vabastamine[2]!".

Viimane võitlusetapp keisririigi konstitutsiooni eest toimus Baadenis ja Pfalzis. Sinna siirdusid Marx ja Engels. Nad andsid baadenlastele nõu kihutada ülestõusule naberriigid ja kutsuda üles üldsaksamaalisele relvastatud ülestõusule. Marx ja Engels käisid peale samuti ka talupoegade kõigi feodaalsete koormatiste viivitamata kaotamise suhtes. Väikekodanliku ülestõusu juhtkond kõhkles, venitas. Püüdes luua väikesi iseseisvaid vabariike, keeldus väikekodanlus üldsaksamaalise ülestõusu loosungist. Juuli keskpaigaks, pärast visu võitlusi, millest võttis aktiivselt osa Engels (Marx oli sel ajal sõitnud Pariisi, kus, olemasolevail teateil, valmistati uut revolutsioonilist väljaastumist), suruti ülestõus maha Preisimaa ja teiste Saksa riikide 110 000-lise armeega. Frankfurdi kogu (selle saba) vasempoolsed saadikud, kes istusid Stuttgartis koos, aeti laiali.

Ungari revolutsioon. Nüüd pöördusid kontrrevolutsiooni kõik jõud revolutsioonilise Ungari vastu. 1849. a. kevadel kihutas ülestõusnud ungari rahvas Austria sõjaväed välja; talupojad hakkasid mõisnike maid ära võtma. Ungari parlament kuulutas Ungari iseseisvaks riigiks. Ungaris moodustatud valitsuse etteotsa sai advokaat Kossuth. Ungari revolutsiooni võidu kindlustamisel oleks olnud määratu suur tähtsus kogu Euroopale. Ungarlased oleksid võinud alustada pealetungi Austria pealinnale Viinile. Ungarlaste võit austerlaste üle oleks vabastanud itaallased Austria rõhumise alt. Euroopa kõigi maade revolutsioonilised jõud oleksid saanud võimsat tuge.

Austria keiser ei suutnud revolutsiooniga ise toime saada ja pöördus abipalvega Nikolai I poole. See „Euroopa sandarm"

[1] Marx ja Engels, Teosed, VII köide, lk. 385.
[2] Sealsamas, lk. 391.

saatis Ungarisse meeleldi sajatuhandelise armee, eesotsas kindral Paskevitš'iga.

„Ei segaks end vahele," kirjutas Nikolai I Paskevitšile, „kui oma särk ei oleks kehale kõige lähemal, s. o. kui ma ei näeks Viinis ja teistes mässajais Ungaris mitte ainult Austria vaenlasi, vaid ülemaailmalise korra ja rahu vaenlasi ... kurjategijaid ja hukutajaid, keda on vaja hävitada meie enestegi rahu huvides."

Määratu suur tsaari armee koos keiserlike Austria vägedega lämmatas Ungari revolutsiooni. Ungari sõjaväe juhtkond, kes võeti vangi, poodi üles. Julmalt õiendati arveid talupoegadega. Ungari külas tegutsesid karistusekspeditsioonid, sõja-väljakohtud. Neil päevil kirjutas revolutsiooniline vene demokraat Tšernõševski oma päevikus: „Ungarlaste sõbrana soovin seal venelaste lüüasaamist ja oleks valmis selleks iseennastki ohverdama." Ungari revolutsiooni mahasurumise tähtsusest kirjutas Engels järgmist:

„Revolutsiooniaastail oli Ungari allasurumine Vene vägede poolt niisamasugune otsustav sündmus Ida- ja Kesk-Euroopale, nagu seda oli juuni-võitlus Pariisis Läänele[1] ..."

Saksa revolutsiooni lüüasaamise põhjused. Revolutsiooni lüüasaamise peapõhjuseks Saksamaal oli rahva reetmine Saksa liberaalse kodanluse poolt. Proletariaat oli veel liiga nõrk, et asuda etteotsa kõigi klasside võitlusele Saksa mõisnike ja feodaalsete dünastiate vastu. Kodanlus, nii suur- kui väikekodanlus, osutas argust, otsustamatust, reetis revolutsiooni.

Mitte kodanlus, vaid rahvamassid etendasid peaosa 1848. a. lõpuleviimata revolutsioonis Saksamaal.

Mõisnikud ja Saksa feodaaldünastiad, kes võitlesid ägedasti oma võimu säilitamise ja Saksamaa killustumise eest, said võidu kodanluse reetlikkuse ja proletariaadi ebaküpsuse tagajärjel.

Marx ja Engels „permanentsest revolutsioonist". Juba „Kommunistlikus manifestis" kirjutasid Marx ja Engels: „Saksamaal, niipalju kui kodanlus esineb revolutsiooniliselt, võitleb kommunistlik partei koos temaga absoluutse monarhia, feodaalse maaomandi ja reaktsioonilise väikekodanluse vastu." Seejuures rõhutasid Marx ja Engels: „Mitte hetkekski ei jäta ta tööliste juures välja töötamast võimalikult selgemat vaenulist vastuolu teadlikkust kodanluse ja proletariaadi vahel ... selleks, et kohe pärast reaktsiooniliste klasside kukutamist Saksamaal algaks võitlus kodanluse enese vastu[2]."

[1] Marx ja Engels, Teosed, XV köide, lk. 221.
[2] Marx, Valitud teosed, I köide, 1940, lk. 167.

Marx ja Engels ei pidanud revolutsiooni Saksamaal lõpetatuks. Saksamaa jäi killustatud olekusse. Ka agraarküsimus ei leidnud lahendust. Feodaaldünastiad jäid võimu juurde. Marx ja Engels omistasid suurt tähtsust demokraatlike masside ja ennekõike kogu talurahva revolutsioonilise energia ärakasutamisele võitluseks mõisnike ja feodaaldünastiate vastu ning revolutsiooni edasiseks väljaarendamiseks.

„KK pöördumises Kommunistide Liidu poole", mis oli kirjutatud 1850. a. märtsis, kirjutasid Marx ja Engels, hinnates revolutsiooni õppetunde ja ära märkides perspektiive: „Meie huvid ja meie ülesanded seisnevad selles, et muuta revolutsiooni permanentseks, seni kui kõik enam või vähem varakad klassid on eemaldatud valitsemisest, kuni proletariaat pole võitnud kätte riigis võimu[1]..."

Nagu siit nähtub, „... Marx ei teinud sugugi ettepanekut alustada revolutsioonitööd 50-ndate aastate Saksamaal otsekohe proletaarsest võimust peale..." „Marx pani üksnes ette kroonida revolutsioonitööd proletaarse riigivõimuga[2]..."

Lenin ja Stalin arendasid geniaalselt permanentse revolutsiooni teooriat ja revolutsioonilise talurahva liikumise ning proletaarse revolutsiooni ühendamise vajaduse õpetust. Nad lõid kodanlik-demokraatliku revolutsiooni sotsialistlikuks ülekasvatamise teooria. Selle geniaalse teooria teostas meie maal bolševikkude partei eesotsas Lenini ja Staliniga. Selle teostamine viis võidule sotsialismi.

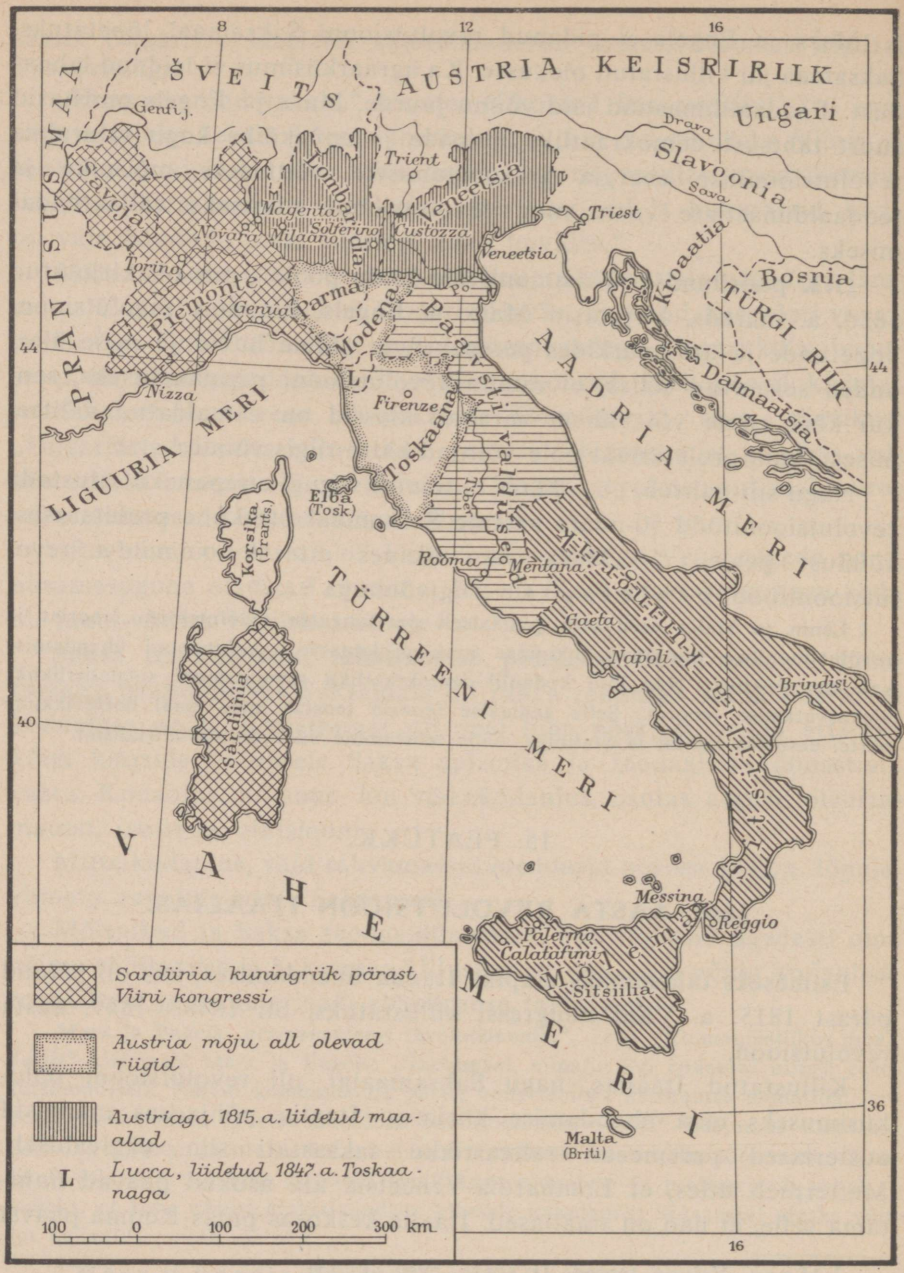
15. PEATÜKK.

1848. AASTA REVOLUTSIOON ITAALIAS.

Esimeseks tähtsamaks etapiks Itaalia ühendamises, mis oli jäänud pärast 1815. a. Viini kongressi killustatuks, oli 1848.—1849. aasta revolutsioon.

Killustatud Itaalias, nagu Saksamaalgi, oli revolutsiooni põhiküsimuseks maa ühendamise küsimus. Itaalia põhjaosas mängisid austerlased peremeest: rahvastikku saksastati siin vägivaldselt. Metternich ütles, et Lombardia-Veneetsia ala asukad peavad unustama selle, et nad on itaallased. Itaalia keskosas pidas Rooma paavst

[1] Marx, Valitud teosed, II köide, 1940, lk. 131.
[2] Stalin, Leninismi küsimused, II trükk, lk. 24.

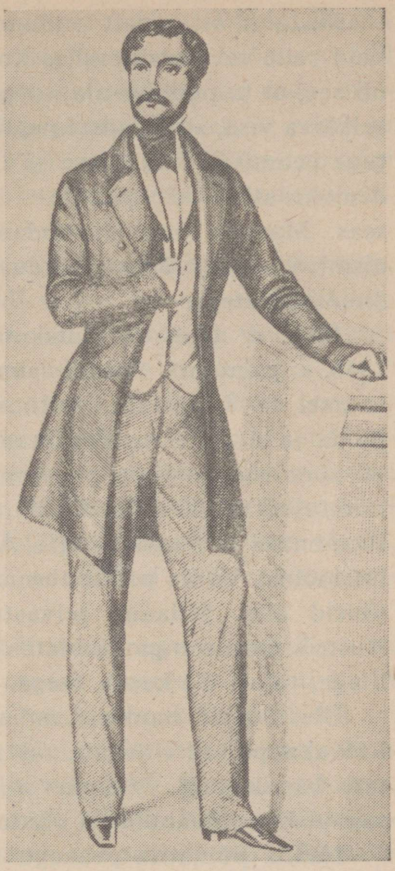
Itaalia Viini kongressist 1848.-1849. aasta revolutsioonini.

võimu käes šveitsi palgasõdurite abil. Paavsti riigis valitsesid rahvast piiskopid ja papid, seal toimis veel inkvisitsioon. Lõunas, Napolis ja Sitsiilias, valitsesid despootlikult Bourbonid, kes olid Austriast sõltuvad.

Üksnes Piemonte (Sardiinia kuningriik) kasutas suuremat iseseisvust kui teised Itaalia riigid. Prantsusmaa ja Austria aladega piirnev Piemonte kasutas ära vastuolud Prantsusmaa ja Austria vahel. Kuigi Piemonte oli majanduslikult mahajäänud riik, lootsid paljud, et oma iseseisvama seisundi ja tugeva armee tõttu asub ta Itaalia ühendamise eest võitlemise etteotsa.

Ikaldused ja näljad maal 1848. a. eel ja 1847. a. tööstuskriis suurendasid üldist rahulolematust Itaalias.

Rahvastiku põhimassi moodustasid talupojad, kuid harva oli talupoeg maaomanik. Peaaegu kõikjal kuulus maa mõisnikele, kes seda talupoegadele orjastavail tingimusil rendile andsid. Piemonte's olid säilinud isegi teoorjus ja kruntrent. Mõlemas Sitsiilia kuningriigis olid talupojad viidud maarentimise orjastavate tingimustega vaesuse äärmisele astmele. Peale selle sai talurahvas kannatada võõramaise rõhumise, riigi killustamise tõttu ja administratsiooni omavoli ning ahne katoliku vaimulikkonna käes.

Mazzini.

Itaalia revolutsioonilise ühendamise loosung tõsteti esile salajase poliitilise ühingu Noor-Itaalia poolt, mis oli Mazzini asutatud. Reaktsionäär Metternich, Mazzini leppimatu vaenlane, ütles temast kunagi: „Mitte keegi ega kunagi ei ole mulle maailmas rohkem sekeldusi teinud kui see itaalia röövel — kõhn, kahvatu, üleni räbalais, kuid tormilise kõneandega, komödiandi häbematusega, armunu väsimatusega."

Mazzini oli siiralt andunud demokraatliku revolutsiooni ideele, kuid selle revolutsioonilise kodanluse esindaja peamiseks puuduseks oli see, et ta pooldas alati ülestõusu — arvestamata olukorda ja ilma eelkäiva visa, sitke, süstemaatilise tööta masside seas. Ta otsis klassituge peamiselt kodanluse ja liberaalse aadli keskel, samuti ka linna demokraatlike elementide — käsitööliste, väikekodanluse, tööliste seas. Mazzini pooldas kodanlikku eraomandit, oli Marxi kommunismi vastane. Tema korduvad vandenõude katsed lõppesid ebaõnnestumistega.

1848. a. algas revolutsioon Itaalia riikides ülestõusuga Sitsiilias 1848. a. jaanuaris. See oli esimene suur liikumine Euroopas, mälestusväärsel 1848. aastal. Ülestõusnud rahvas kihutas Sitsiiliast minema julma ja nürimeelse Ferdinand II sõjaväed ja ametnikud. Kuningas oli sunnitud kehtima panema konstitutsiooni. Pärast seda kandusid rahutused teistesse Itaalia linnadesse. Konstitutsioonid pandi kehtima Piemonte's ja Paavsti riigis. Äkki saadi Itaalia põhjaosas teada revolutsioonist Viinis ja Metternichi põgenemisest. Milaano ja Veneetsia tõusid üles. Milaano relvastumatu rahvas astus vapralt võitlusse Austria garnisoniga. Soldateid pilluti katusekividega, kividega, pudelitega, valati üle keeva veega.

Ülestõusjad hankisid mõned suurtükid ja panid need mürisema. Relvakauplused rüüstati, relvad kanti laiali. Mõnedes kohtades ehitati barrikaadid. Viiepäevase lakkamatu sangarliku võitluse järel saavutasid milaanolased võidu Austria vägede üle.

Itaalia põhjaosa peaaegu relvastamatu rahvas, võideldes sangarlikult, võitis igal pool Austria regulaarvägesid. Siis kuulutas Piemonte kuningas Karl Albert sõja Austriale. Kuid see kõhklev „kuningas-tuulelipp", „kuningas-reetur" ei kartnud niivõrd austerlasi kui just oma rahvast ja pidas sõda ettevaatlikult, kartes enam võitu kui lüüasaamist.

Võitlusest austerlaste vastu võtsid osa Rooma paavst ja Napoli kuningas.

Vabatahtlike üksusi hakkas formeerima rahvamasside seas populaarne Garibaldi.

Garibaldi (1807—1882) sündis Nizzas meremehe perekonnas. Kümneaastasena astus ta laevapoisina kaubalaevale ja viibis sestsaadik palju aastaid meredel. Ühel merereisul, olles Venemaal Tagan-

rogis, kohtas Garibaldi üht Mazzini asutatud salaseltsi Noor-Itaalia liiget ja astus sellesse seltsi. Garibaldi võttis osa ühest ebaõnnestunud ülestõusust, mis oli Mazzini poolt organiseeritud. Pärast seda ülestõusu oli Garibaldi sunnitud Itaaliast põgenema. Mitu aastat veetis ta Lõuna-Ameerikas, kus ta sai kuulsaks vägitegudega väikese vabariigi Rio-Grande iseseisvussõja ajal Brasiilia monarhia vastu, ja teise väikese vabariigi — Uruguai iseseisvusvõitluse ajal.

Ameerikas abiellus Garibaldi tõmmu uruguailasega — Anitaga. Anitast sai parimaid võitlejaid Garibaldi salgas, tema ustav käskjalg. Kõige ohtlikumail hetkil ta võitles mitte ainult vahvasti, vaid kihutas ka välja pelgureid, kes pugesid peitu varjulistesse kohtadesse.

Kui Garibaldi pakkus oma abi Karl Albertile, siis lükkas „reetur-kuningas" tema abi tagasi ja teatas oma sõjaministri kaudu, et Garibaldi vabatahtlikud on riietatud punaseisse särkidesse ja laiadesse kaabudesse, ent see on hea märklaud. Sel ettekäändel keeldus Karl Albert kaua vabatahtlike abist ja nõustudeski Garibaldit vastu võtma, veeretas talle ette igasuguseid takistusi, ei andnud relvi ega kindlustanud ta vabatahtlike varustamist.

Sõtta astunud Napoli kuningas ja Rooma paavst reetsid varsti rahvusliku asja ja kutsusid sõjaväed tagasi. Austerlased purustasid Karl Alberti väed. Näis, nagu pääseks võidule reaktsioon. Kuid sel ajal puhkes Roomas ülestõus. Paavstilt võeti võim ära. Roomas astus kokku Asutav kogu, kes kuulutas välja vabariigi. Rooma vabariik, mille eesotsas seisis Mazzini, kordas rea XVIII saj. Prantsuse kodanliku revolutsiooni samme. Kirikuvarandus konfiskeeriti. Rikkaile pandi peale progressiivne tulumaks kuni $^2/_3$ nende sissetulekust. Inkvisitsiooni ruumid anti vaeseile elukortereiks. Kirikumaad anti vaeseile talurahva perekondadele. 1849. a. märtsis andis Rooma vabariigi Asutav kogu täisvõimu triumviraadile (kolmikule), eesotsas Mazziniga. Rooma sidus end ka nende vabariikidega, mis olid loodud Toskaanas ja Veneetsias, kusjuures Mazzini kutsus üles looma üleitaalialist Asutavat kogu. Siis alustas „reetur-kuningas" Karl Albert rahva nõudmiste survel uuesti sõda austerlaste vastu, kuid ka siin kartis ta rohkem rahva võitu kui austerlaste käest lüüasaamist.

4 päeva pärast sõja uuesti alustamist sai Karl Albert Novara juures (24. märtsil 1849. a.) lüüa. Kartes vastutust rahva ees põgenes ta otse lahinguväljalt, ümberriietatuna, üüritõllas, et varjata end

Portugalis. Austerlased vallutasid uuesti Itaalia põhjaosa, välja arvatud Veneetsia, kus kaitses sangarlikult oma iseseisvust seal moodustatud vabariik.

Veneetsia vabariigi viimaseil päevil ütles selle juht Manin avalikul esinemisel: „Ei jätku inimesi, et ära vedada ja matta laipu (linnas puhkes koolera. — *Autor.)*. Tulekahjud pommidest ja granaatidest sagenevad iga päeva, iga tunniga. Vaevalt jätkub tuletõrjujaid, et kustutada vahetpidamata puhkevat tuld. Ei jätku tooraineid püssirohu valmistamiseks. Mingit lootust pole abile väljastpoolt."

Lõunasse, paavst Pius IV kutsel, ilmus äkki katoliku maade — Prantsusmaa, Austria ja Hispaania — interventsioon. Prantsuse president Louis Napoleon Bonaparte saatis Itaaliasse kindral Udino 10 000-mehelise armeega.

Lüües augu Rooma müüridesse, alustas Udino tormijooksu linnale, mida Garibaldi sangarlikult kaitses. Kui intervendid vallutasid Rooma, pakkus Ühendriikide konsul Garibaldile varjupaika omal maal ja andis talle kasutamiseks laeva Ameerikasse sõiduks, kuid Garibaldi keeldus. Nelja tuhande soldatiga-vabatahtlikuga püüdis ta murda läbi põhja poole, et abistada Veneetsiat. Garibaldi naine, tema ustav abiline lahingute ajal, oli sel ajal raskesti haige, teda kanti kätel, ja ta suri teel. Garibaldi ise areteeriti Piemonte võimude poolt ja vabastati üksnes rahva nõudmise peale Piemonte valitsuse poolt. Uuesti läks Garibaldi pakku võõrsile.

Nüüd mängisid Itaalias peremeest austerlased, kes vallutasid ka Veneetsia, prantslased, Rooma paavst, Napoli kuningas.

Mis tõi kaasa revolutsiooni lüüasaamise Itaalias? Ei Piemonte kodanlus ega Mazzini ei tõmmanud võitlusse austerlaste vastu rahvamasse, ei teinud sõda revolutsiooniliseks, rahvasõjaks, sihitud mitte ainult austerlaste, vaid ka Itaalia mõisnike vastu. Rahvaliikumised jäid stiihilisteks, ilma juhtkonnata, välja arvatud mõned linnakeskused (Rooma, Veneetsia).

Suurt osa etendas Sardiinia kodanluse reetlikkus, tema kartus rahvamasside suhtes, tema kõhklemine sõjas austerlastega.

Revolutsiooni lüüasaamine viidi lõpule katoliku riikide interventsiooniga, kes saatsid oma väed kohale Rooma paavsti kutsel.

1848. a. revolutsioon ja Vene avalik arvamine. Euroopa revolutsioon 1848. a avaldas määratu suurt mõju Venemaa eesrindlikele inimestele. Tuntud kirjanik-

demokraat Saltõkov-Štšedrin jutustas muljest, mida avaldas temale ja juuresolijaile 1848. a. revolutsiooni algus Prantsusmaal. „Meie olime mitte ainult vaimustatud," ütles ta, „vaid ei varjanudki eriliselt osavasti oma vaimustust valvsa ülemuse silmade eest."

Sel ajal Prantsusmaal viibiv Herzen paljastas hukkamõistvalt Prantsuse kodanluse verehimulist arveteõiendamist töölistega pärast juunikuu päevi ja õigustas samal ajal jakobiinide revolutsioonilist terrorit.

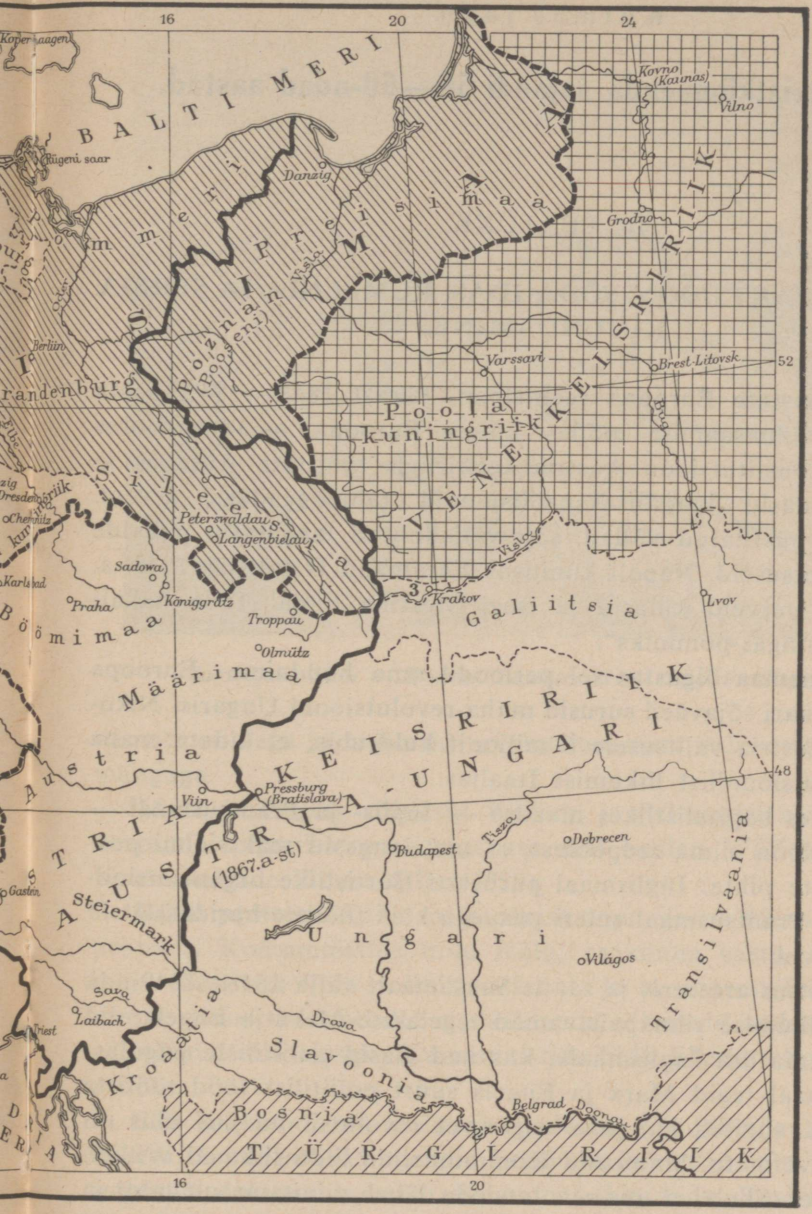
Kustutamatut muljet avaldas 1848. a. revolutsioon Tšernõševskile. Selle mõjul tuli Tšernõševski mõttele talupoegade revolutsiooni vajadusest.

Petraševski ringist osavõtja Grigorjev kirjutas lendlehe „Soldati jutustus", milles kõneldi 1848. a. veebruari revolutsioonist. Selles lendlehes kiideti prantslasi, „kellel ei ole krahve ja isandaid ja kõik on võrdsed". „Näe siis, mullu," — kirjutas Grigorjev, „kui tõusis rahvas, ja soldatid tegid munakividest tõkked, kui läks siis lahti lõbu, kole lahing. Noh, kuhu nüüd: kuningas sai isandatega hädavaevalt põgenema. Nüüd nad kuningaid enam ei taha ja valitsevad, nagu meie külas — rahuga, koos valitud saadikutega." Ning Grigorjev kutsus soldateid ülestõusule.

Kuid 1848. a. revolutsiooni-iil, mis tormas läbi peaaegu kõik Euroopa maad, ei puudutanud Venemaad, kus revolutsioon ei olnud veel küpsenud.

Kesk-Euroopa Viini kongres

kongressist kuni 1871. a.

Üheksateistkümnenda sajandi 50—60-ndad aastad.

16. PEATÜKK.

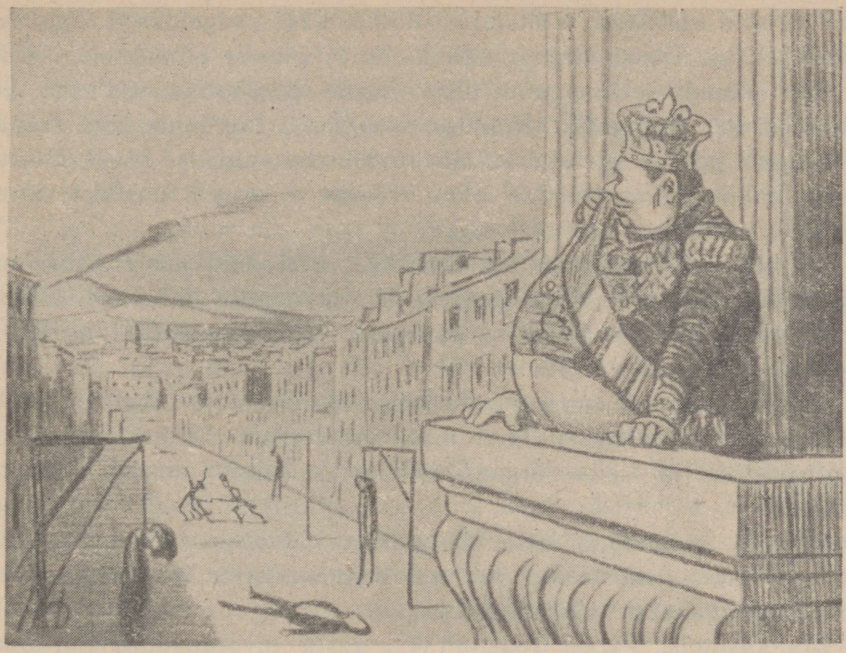
EUROOPA REAKTSIOON. SÕDA IDAS. RUMEENIA JA SERBIA KUJUNDAMINE.

50-ndate aastate Euroopa reaktsioon. Pärast 1848.—1849. aasta revolutsiooni lüüasaamist möllas kõigis Euroopa maades toores reaktsioon. Konstitutsioon Austria keisririigis tühistati. Austrias ja Itaalias õiendasid karistusekspeditsioonid talupoegadega arveid. Külades olid püstitatud võllad, sõja-väljakohtud langetasid pakkide kaupa surmaotsuseid. Napoli kuningas Ferdinand II tulistas 1848. a. suurtükkidest terveid külasid ja isegi Messina linna. Teda hakati kutsuma „kuningas-pommiks".

Tsaari-Venemaa õigustas sel perioodil oma hüüdnime „Euroopa sandarm". Tsaari sõjaväed surusid maha revolutsiooni Ungaris. Nikolai I andis Austria valitsusele 6 miljonit kuldrubla, et aidata maha suruda revolutsioonilist liikumist Itaalias.

Eesrindlikes kapitalistlikes maades — Inglis- ja Prantsusmaal — paistis reaktsioon silma seepoolest, et seal langesid reaktsiooni peahoobid tööliste pihta. Inglismaal purustati tšartistlike organisatsioonide riismed, Prantsusmaal suleti peaaegu kõik tööliste haridusseltsid ja kooperatiivid.

Preisi valitsus areteeris ja saatis Saksamaalt välja 1848—1849-nda aasta töölisliikumise silmapaistvamad tegelased. Marx ja Engels olid sunnitud sõitma ära Inglismaale, kus nad elasid poliitiliste pagulastena. Inglismaal tegid Marx ja Engels suurt poliitilist tööd tööliste seas. 1850. a. sügisel, kui juba selgus, et revolutsiooni uus tõus on ligemal ajal võimatu, kinnitasid Kommunistide liidu liikmed Willich ja Schapper ekslikult, et uus revolutsioon läheb viivitamatult lahti ja osutub proletaarseks. Nad sõlmisid samal ajal lähemaid sidemeid paosolevate Louis Blanc'i, Ledru-Rollin'i, Kossuth'i ja teiste kohalike

Kuningas-pomm — *Honoré Daumier' karikatuur Ferdinand II-st.*

demokraatidega ja tegelesid revolutsiooniliste valitsuste kujundamise mänguga.

Marx ja Engels võitlesid Willichi ja Schapperi kahjuliku suuna vastu. Desorganisatoorse tegevuse eest heideti Willich ja Schapper Kommunistide liidust välja (1850).

Kölni protsess. Kahe aasta pärast organiseeris Preisi politsei-klikk protsessi Kommunistide liidu Kölni osakonna vastu. Juba 1851. a. mais võeti üks liidu volinikest kinni, ja ta juurest leiti rida dokumente. Need dokumendid ei sisaldanud sääraseid andmeid, mis oleksid võinud olla aluseks Kommunistide liidu liikmete kohtu alla andmiseks.

Siis hakkas Preisi politsei tegelema valedokumentide valmistamisega. Preisi politsei agendid Londonis hakkasid valmistama mitmesuguseid dokumente, eriti Kommunistide liidu Keskkomitee valeprotokolle. Võltsiti dokumente, mis olevat nagu koostatud „doktor Marxi" poolt. Marxil õnnestus hõlpsasti tõestada, et need doku-

mendid olid võltsitud. Võltsingud olid kokku traageldatud liiga valgete niitidega. Neist järgnes näiteks, et istungeist võtsid osa isikud, kellede nimed ei langenud ühte nende perekonnanimedega, või inimesed, kes istungi hetkel üldse ei viibinud Londonis, jms. Nende võltsingute põhjal, mis olid valmistatud Preisi valitsuse käsul, mõistis Preisi kohus Kommunistide liidu 7 liiget 3 kuni 6 aastaks türmi. Ainult 4 kaebealust mõisteti õigeks.

See protsess, mis näitas Preisi politsei meetodeid, mis ei kohkunud tagasi lauasahtlite lahtimurdmisest ja võltsingute fabritseerimisest, häbimärgistati Marxi hiilgavas pamfletis „Kommunistide liidu Kölni protsessi paljastus".

Selleks ajaks oli enamik liidu kõige aktiivsemaid liikmeid, Marxi ja Engelsi pooldajaid, mitmel maal areteeritud. Liidus tugevnesid oportunistid, ja seda organisatsiooni säilitada muutus ebaotstarbekaks.

1852. a. novembris, otsekohe pärast kohtuotsust kommunistide Kölni protsessi osaliste üle, kuulutas Kommunistide liit end Marxi ja Engelsi ettepanekul laialisaadetuks.

Ida küsimus. Pärast 1848.—1849. aasta revolutsiooni Euroopas vaatasid Euroopa valitsused (eriti Inglise ja Prantsuse omad), ära hirmutatud masside revolutsioonilistest väljaastumistest, lootusega „Euroopa sandarmi" Nikolai I peale.

Kuid vahekorrad Venemaa ja kahe suurima lääneriigi — Inglise ja Prantsusmaa — vahel teravnesid 1853. a. niinimetatud „Ida küsimuse" tõttu, s. t. ülemvõimu pärast Türgis, kes valitses tähtsaimate teede üle Idasse. Sel küsimusel oli määratu suur tähtsus, sest ülemvõim Idas tähendas ka suurt tugevnemist Euroopas.

Kui kodanluse ja mõisnike riigid püüdsid lahendada „Ida küsimust" Türgi allutamise või jagamise kaudu, siis arvasid Marx ja Engels, et „Ida küsimuse" õige lahenduse võib anda ainult revolutsioon.

Kokkupõrge võimude vahel „Ida küsimuse" pärast arenes järgmisel viisil. Võitlus Türgi jagamise eest algas juba XVIII saj. lõpul ja jätkus XIX saj. esimese poole kestel. Napoleon III võttis varsti pärast võimuletulekut agressiivse seisukoha „Ida küsimuses". Ta nõudis erilisi privileege Prantsuse vaimulikkonnale Palestiinas. Selsamal ajal püüdis Nikolai I, kasutades ära Venemaa tugevnemise reaktsiooni

perioodil, lahendada „Ida küsimust" Venemaa kasuks. Ühel õueballil 1853. a. jaanuaris ja reas jutuajamistes, mis järgnesid sellele ballile, tegi ta ettepaneku Inglise saadikule Peterburis Hamilton Seymour'ile jagada Türgimaa Vene- ja Inglismaa vahel. „Kui meie ainult jõuame kokkuleppele," ütles tsaar, „siis on sisuliselt ükskõik, mis teised mõtlevad ja teevad. Näete ju, meie käes on haige mees, väga haige mees. Ütlen teile avameelselt, oleks suur õnnetus, kui ta sureks, eriti veel enne seda, kui tehakse kõik vajalikud ettevalmistused."

Nikolai I tegi ettepaneku Türgi ära jagada. Ta teatas ühtlasi, et Venemaa võtab „ajutiselt" Konstantinoopoli enda alla. Kaks päeva enne seda jutuajamist oli üks Vene maaväekorpus juba saadetud Türgi piirile ja teisele oli käsk antud valmistuda minekuks.

8. märtsil 1853. a. ilmus sultani lossi Konstantinoopoli tsaari erakorraline saadik admiral vürst Menšikov (Peeter I-le lähedase Aleksander Menšikovi järeltulija). Astudes lossi reisiriietes ja tolmustes saabastes, ei tervitanud ta välisministrit Fuad-pašat, kes seisis mundris ja kõigi ordenitega valvehoiakus Vene erakorralise saadiku ees. Minnes otse sultani juurde nõudis Menšikov haavaval viisil Vene tsaari protektoraadi (kaitseõiguse) tunnustamist kristlikku õigeusku rahvastiku üle Türgis. Peale selle nõudis Menšikov tungivalt, et sultan võtaks tagasi kõik privileegid, mis ta oli Napoleon III pealekäimisel andnud katoliku vaimulikkonnale Palestiinas, ja et sultan annaks õigeusu preestreile ja munkadele üle õiguse kasutada vaimulikkonnale kõige tulutoovamaid „pühi kohti" Palestiinas.

Lootuses Inglis- ja Prantsusmaa abile, lükkas Türgi valitsus Menšikovi nõudluse tagasi.

Juuni algul heitis suur Inglise-Prantsuse eskaader ankrusse Dardanellide suudmes. Siis läks 80 000-line Vene vägi üle Pruti jõe ja tungis Doonau vürstiriikidesse — Moldaaviasse ja Valahhiasse, mis olid sultanist sõltuvad.

Sellest teada saades kuulutati Türgis välja üldine mobilisatsioon. Türgi vasalliriigid — Egiptus ja Tuneesia — saatsid talle abi. Sultan teatas, et juhtumil, kui Venemaa ei vii vägesid Doonau vürstiriikidest välja, alustab „Ottomani värav" (Türgi) sõda.

Tsaarivalitsus ei mõtelnudki vürstiriikidest välja minna ja lootis, et Türgimaa annab viimasel hetkel järele. Määratu suur tähtsus selle konflikti käigule oli läänеriikide hoiakul.

Sõjaküsimus Inglismaal. Inglismaal ei protestitud just liiga otsustavalt Vene tegevuse vastu, nähes tsaari-Venemaas kantsi võitluseks revolutsiooniliste liikumiste vastu. Kuid Inglise tööstuskodanluse peagrupid pooldasid sõda. „Inglismaa ei või nõustuda, et Venemaa vallutaks Dardanellid ja Bosporuse. See sündmus annaks nii kaubanduslikult kui ka poliitiliselt suure, kui mitte surmava hoobi Briti võimsusele," kirjutas Marx [1] Inglismaa suhtumisest „Ida küsimusse".

Marx, kes viibis Krimmi sõja ajal Inglismaal, rõhutas oma esinemistes Inglise töölisklassile revolutsioonilise sõja ülesannet tsarismi vastu, mis oli Euroopa reaktsiooni kantsiks, ja ühtlasi võitluse ülesannet Inglise kodanluse vastu. Artiklis Aberdeeni ja Palmerstoni valitsuse üle (20. septembril 1853. a.) kirjutas Marx: „... börsitegelased ja rahuga kauplev kodanlus, kes on esindatud oligarhiana valitsuses, annavad Euroopa Venemaale välja, ja, järelikult, selleks, et anda vastulööki tsaari nõudlustele, on tarvis kõigepealt kukutada nende madalate, orjameelsete ja alatute veau d'or'i (kuldvasikat) kummardajate häbistav valitsemine [2]."

Inglismaal võitis sõjapooldajate vool.

Prantsusmaa seisukoht. Prantsuse kodanlus oli eriti tundlikult puudutatud Venemaa kavatsusest jagada Türgit, sealjuures ilma Prantsusmaa osavõtuta. XIX saj. sõltus Türgi Prantsuse laenudest, Prantsuse tööstusest ja Prantsuse sõjalisest abist.

Teada saanud Vene vägede liikumisest Doonau vürstiriikidesse, teatas Napoleon III, et nende vürstiriikide vallutamine on Prantsusmaale sõja ajendiks.

Saksa Liidu riikide seisukoht. 1849. a. Ungari revolutsiooni mahasurumise ajal oli Habsburgide monarhia oma pääsmise eest tänu võlgu Venemaale. Seepärast oldi Venemaal kindel Austria täielikus toetuses. Kuid Austria, kes oli huvitatud mõjust Balkani maadele, ei tahtnud lubada Doonau vürstiriikide ja Konstantinoopoli vallutamist Venemaa poolt.

Pärast Vene vägede sissemarssimist Moldaaviasse ja Valahhiasse, saatis Austria Doonau juurde suure „vaatluskorpuse", kes võttis ähvardava positsiooni Vene vägede tagalas.

Preisimaa, nagu Austriagi, deklareeris oma erapooletust.

---

[1] Marx ja Engels, Teosed, IX köide, lk. 382.
[2] Sealsamas, lk. 474.

Nii jäi Venemaa, tsaarivalitsuse diplomaatliku valekalkulatsiooni tõttu, ilma liitlasteta sõja eel võimsa Inglise-Prantsuse-Türgi koalitsiooni vastu.

Ida ehk Krimmi sõda. Esimene suur sõjaväeline kokkupõrge Venemaa ja Türgi vahel toimus Sinope juures Musta mere lõunarannikul. 30. novembril 1853. a. hävitas admiral Nahhimovi eskaader sadamas ootamatult tabatud Türgi eskaadri. Tsaari laevastik põletas ja uputas 7 Türgi fregatti 5000 madrusega.

Detsembris 1853. a. saatsid Inglis- ja Prantsusmaa oma eskaadrid Mustale merele abiks Türgi laevastikule, ja märtsis 1854. a. kuulutasid need riigid Venemaale sõja.

Septembris saatsid liitlased Krimmi lõunarannikul maale 55 000-mehelise dessandi. Pärast 11-kuulist piiramist vallutasid nad end sangarlikult kaitsva Sevastoopoli. Juba enne seda olid Vene väed, kandes suuri kaotusi lahinguis ja haiguste tõttu ning järele andes Austria ja Preisimaa nõudmistele, sunnitud tühjaks tegema Doonau vürstiriigid. Mõningaid edusamme saavutasid Vene väed ainult Kaukaasia piiril, kus vallutati tugev kindlus Kars. Türklaste lüüasaamist soodustas ka see, et liitlased ei lasknud neil saata toetust Kaukaasia piirile. Türgi soldateid pandi kandma vett ja raiuma puid liitlaste vägede jaoks Krimmis.

Jaanuaris 1855. a. ühines liitlastega Sardiinia kuningriik. Selle peaminister Cavour arvestas, et tasuks osavõtu eest sõjas nõustuvad Prantsus- ja Inglismaa Itaalia ühendamisega Sardiinia kuninga ülemvalitsuse all.

Krimmi sõda kodanliku ja pärisorjusliku süsteemi kokkupõrkena. Krimmi sõja algul osutusid mõlemad pooled — nii liitlased kui ka Venemaa — ettevalmistamatuiks. Inglise laagris Sevastoopoli all magasid soldatid niiske maa peal, ilma et neil isegi laudu oleks all olnud, ja telkidega hädapärast varjatult; laagris möllasid düsenteeria ja tüüfus. Ainuüksi 1854. aastal langes 60 000-st Krimmi saadetud Inglise soldatist haiguste tõttu 35 000 rivist välja, surma sai 7000 meest. Olgugi et proviant oli kohal, tuli soldateil nälgida, sest Inglise armee rutiinsete määruste kohaselt ei antud toidumoona välja ilma korralduseta Londonist.

Kuid 1855. a. algusest peale toimub liitlaste vägedes murrang: paranevad armee organiseerimine ja selle varustamine, dessandi sõja-

tegevus läks edukamalt. Samal ajal aga korralagedus, mis oli Vene sõjaväes sõja algul, jäi kuni selle lõpuni püsima.

Aadlikud, polkude ja „družiinade" komandörid, vaatasid sõjale kui juhusele rikastuda kroonu ja soldatite rahade arvel. Pärast lahingut Balaklava all (1854) ei valmistatud haavatuile pesu ega veokeid; 6000 haavatut „visati nagu koerad maa peale maha". „Terve nädal ei seotud nende haavu ja peaaegu ei toidetudki," kirjutas äärmises pahameeles tuntud arst, kirurg Pirogov oma perekonnale Sevastoopolist.

Ilmnes ka Vene sõjatehnika mahajäämine. Samal ajal kui enamik liitlaste soldateid oli varustatud vintpüssidega, olid pärisorjusliku Venemaa armee paljud osad relvastatud veel tuliluku-püssidega. Liitlaste soldatid läksid rünnakule ahelikena, kohaldudes maastikuga; Vene polgud läksid koondrivis, „liinis", sest ülemus kartis pärisorjuslikke soldateid silmist lasta ja lootis peamiselt täägilöögile, aga mitte püssitulele.

Vene voorid vajusid Krimmi kruusateede porri, liikusid keskmiselt veidi üle 4 km öös-päevas; liitlased aga ehitasid Krimmis kiiresti raudtee.

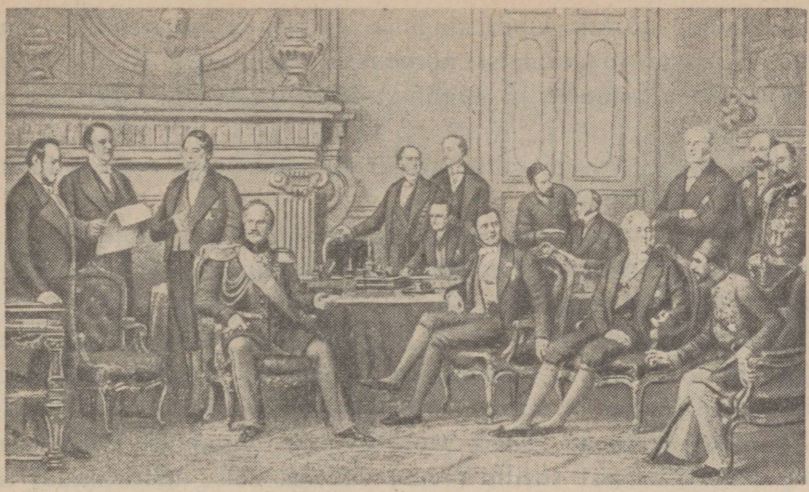
Liitlaste laevastik koosnes enamuses vindiga aurikuist; Vene purjekad ja ratasaurikud tuli uputada Sevastoopoli sadama suudmes, sest merel ei riskinud nad kohata vastase kiiremat ja paremini manööverdavat laevastikku.

Lõpuks, inglased, prantslased ja itaallased, otsekohe Krimmi kohale jõudes, valmistasid täpsed topograafilised kaardid ja plaanid. Venelastel aga ei olnud Krimmi sõjategevuse piirkonna kaarti. Kui saadeti kuller Peterburi kaardi järele, vastas sõjaminister, et kaart on olemas ainult ühes eksemplaris ja seda eksemplari kui ainukest välja ei anta. Sel ajal kui käis kirjavahetus kaardi kohta, kaotas Vene armee tähtsa lahingu Inkermani all: väed viidi lahingusse mingi kiirel käel valmistatud joonise järgi, millel osutusid kõik orukesed ja kingud segiaetuks.

Mõttetu rutiin, mis valitses pärisorjusliku Venemaa kogu riiklikus mehhanismis, ta tehniline mahajäämine — viisid tema lüüasaamisele.

Venemaa lüüasaamine oli tõukeks 60-ndate aastate reformidele, mis olid tõusnud päevakorrale tema sisemise arenguga.

50—60-nda aasta Vene revolutsioonilised demokraadid ja nende võitlus tsarismi vastu. Astudes Venemaal välja pärisorjusliku korra

Pariisi kongress 1856. a.

ja tsarismi vastu, kutsusid järjekindlad revolutsioonilised demokraadid Tšernõševski ja Dobroljubov võtma eeskuju Prantsuse jakobiinidest ja võitlema niisama otsustavalt kui nemad. Tšernõševski ja Dobroljubov tundsid hästi utopistlikke sotsialiste. Utopistlikelt sotsialistidelt laenasid nad kapitalistliku ekspluateerimise kriitika, kuid olles võitlevad demokraadid, ja mitte marksistid, ei jõudnud nad veel proletariaadi ajaloolise osa mõistmiseni. Nad panid kõik lootused talurahva revolutsioonile.

50-ndail aastail läkitas Herzen, kes viibis välismaal ja oli ühenduses Lääne-Euroopa revolutsiooniliste ringidega, salaja Venemaale oma revolutsioonilist ajakirja „Kolokol", mil oli määratu suur mõju Vene ühiskonna eesrindlikele ringidele.

Pariisi rahu (1856). Pärast Nikolai I surma (18. veebruaril 1855. a.) kutsus tema poeg Aleksander II ministrid kokku. „Kui meie ei oska sõdida, tuleb sõlmida rahu," ütles üks tsaari kõrgeid ametnikke.

Rahu järgi, mis kirjutati 1856. a. Pariisis alla, oli Venemaa sunnitud mitte ainult loobuma pretensioonidest Konstantinoopolile ja Doonau vürstiriikidele, vaid kaotas ka osa Bessaraabiat ja samuti õiguse pidada Mustal merel sõjalaevastikku ning tunnustas vabaks laevasõidu Doonaul. Selle sõja ajal ilmnes Venemaa mahajäämine,

tema sõjaline nõrkus uutes tingimustes ja uue sõjatehnika juures. Pärast Krimmi lüüasaamist nõrgenesid tunduvalt tsaari-Venemaa mõju Euroopa asjadele ja järelikult ka tsarismi kui „Euroopa sandarmi" osa.

Türgi langes Pariisi rahu tagajärjel veel suuremasse sõltumusse Prantsus- ja Inglismaast.

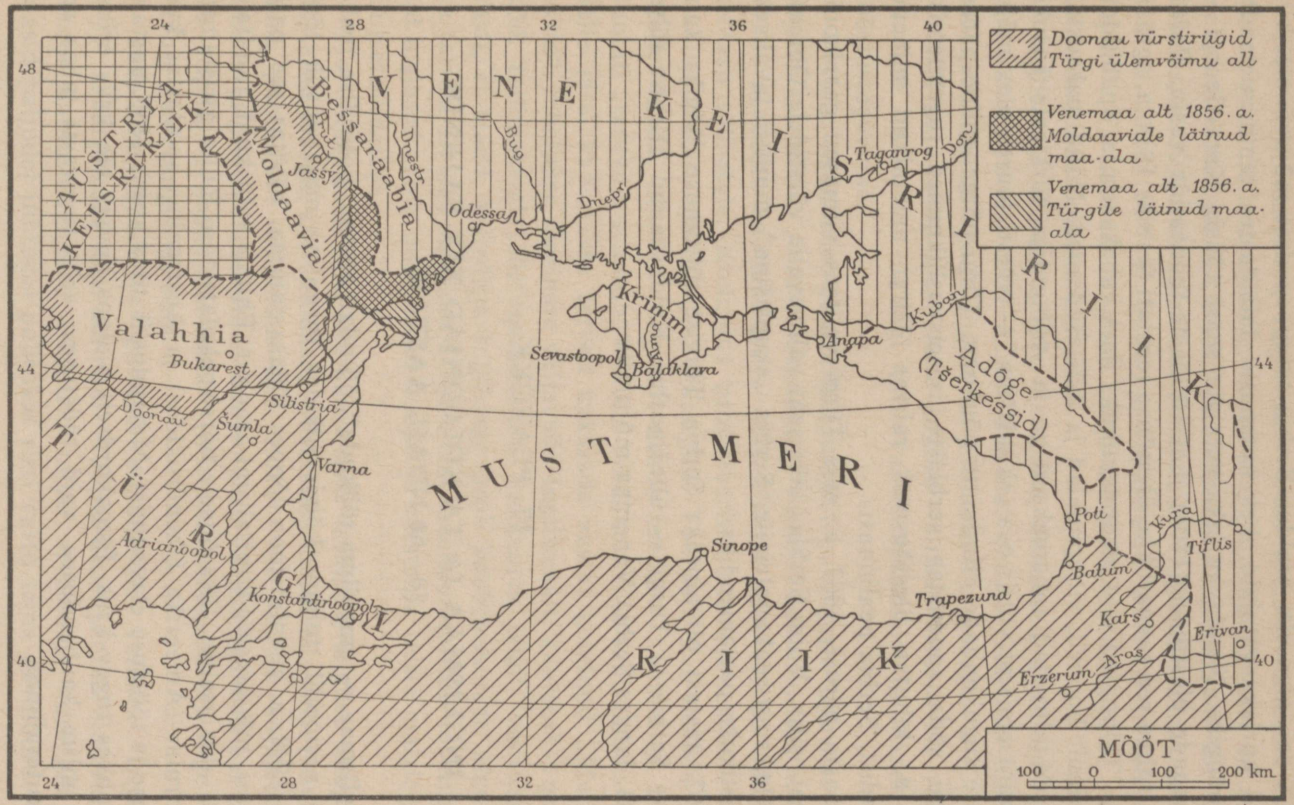
Tugevasti tõusis Prantsusmaa ja Napoleon III mõju Euroopas. Suurt kasu sai Inglismaa: pärast Venemaa purustamist oli ta saanud kauaks ajaks lahti ohtlikust võistlejast Idas.

Rumeenia kujunemine. Pärast Krimmi sõda, seoses Türgi nõrgenemisega ja Vene mõju langemisega Lähis-Idas, kujunes uus riik — Rumeenia. Doonau vürstiriigid Moldaavia ja Valahhia olid Türgi sultani protektoraadi all. Kuid Moldaavia ja Valahhia Vene vägede poolt okupeerimisest saadik (1829) valitses neis vürstiriikides tegelikult Vene valitsus.

Pärast Venemaa purustamist Krimmi sõjas ühinesid Doonau vürstiriigid. Tuginedes Prantsusmaale, ühinesid nad ühise hospodari (vürsti) — valahhi aadliku polkovnik Cuza' — valimise kaudu. 1861. a. kuulutasid need kaks vürstiriiki (ja osa Bessaraabiat) end Türgist sõltumatuks ja lõid aristokraatliku rahvaesindusega Rumeenia riigi. Uue riigi pealinnaks sai Bukarest. 1864. a. kaotati Rumeenias pärisorjus. Osa magnaatide maid anti lunaraha eest talupoegadele, mida kasutasid maal eeskätt rikkad, sest maa suurus, mida võis vabaks osta, olenes talupojale kuuluva karja suurusest. Seejärel järgnesid reformid: kohtu-, kooli-, sõjaväekohustuse reform ja teised. Kloostrite maad konfiskeeriti.

1866. a. kukutas magnaatide partei Cuza'. Konstitutsioonilist korda rikuti süstemaatiliselt. Rumeenia moodustumine soodustas Vene mõju vähenemist ja Prantsusmaa mõju suurenemist Euroopa idaosas.

Iseseisva Serbia kujunemine. 60-ndail aastail vabanes Serbia Türgi sõltumusest. Juba XIV saj., kui Ottomani türklaste väed tungisid Euroopale idast peale, võitsid ja allutasid türklased Serbia. Serbia rahvas pani türklastele vastu ja keeldus islami vastu võtmast. Serbia vallutamisel türklaste poolt serbia mõisnikud osalt tapeti, osalt kihutati maalt välja, ja nende kohtadele asusid türgi feodaalmõisnikud (spahhid) ning ametnikud — maksude kogujad.

Venemaa ja Türgi pärast Pariisi rahu 1856. a.

XIX saj. alguseks eraldus Serbia talupoegadest mõjuvõimas kiht rikkaid karjakasvatajaid, kes nuumasid laialdastes tammemetsades sigu müügiks. Nende karjakasvatajate seast tõusis Kara-Georgi — talupoegade ülestõusu (1804) juht türklaste-feodaalide vastu. Pärast serbia rahva rea sangarlikke ülestõuse teostati Serbias 1833. a. agraarreform. Talupojad said maaomanikuks ilma vabaksostuta. Spahhidele jäeti ainult hooned, viljapuuaiad ja mõisasüdamed. Nüüd maksustati serblased-talupojad rahamaksudega ja -tribuudiga türklaste kasuks. Maa valitsemisest võttis osa „skupštšina" — vürsti juures olev mõjukaimate sugukondade esindajate nõukogu. Türgi nõrgenemine pärast Krimmi sõda soodustas serblaste iseseisvusliikumise tugevnemist. 1862. a. kihutas ülestõusnud rahvas Türgi ametnikud minema Belgradist, Serbia pealinnast.

5 aasta pärast, 1867. a., viis Türgi valitsus viimased garnisonid Serbiast välja. Võim Serbias läks seal valitsevaile vürstidele Obrenovitšidele, suur-seakauplejaile. Serbia „skupštšina" muutus tavaliseks tsensuslikuks parlamendiks.

1867. aastast oli ainsaks Serbia Türgist sõltumuse jäägiks kahe lipu — Serbia ja Türgi — üheõiguslus. Kuid saanud Türgist sõltumatuks, langes Serbia Venemaa mõju alla.

17. PEATÜKK.

INGLISMAA JA TA KOLOONIAD XIX SAJANDI 50—60-NDAIL AASTAIL.

Inglismaa — „maailma töökoda". 50-ndail aastail, poliitilise reaktsiooni perioodil, toimus kõigis riikides tormiline majanduslik tõus. Kuigi 1848. a. revolutsioon lõppes lüüasaamisega, hävitas see palju takistusi, mis segasid kapitalismi arengut. Ehitati vabrikuid, raudteid, asutati aktsiaseltse, läks õitsele börsispekulatsioon. Kulla avastamine Kalifornias (Ameerika Ühendriikides) ja Austraalias soodustas kaubanduse ja tööstuse elavnemist. Majanduslik tõus kestis 1857. aastani, mil puhkes tugev kriis. Esmakordselt ajaloos ilmnes see kriis erilise jõuga mitte kaubanduses, vaid tööstuses; eriti tugevasti tabas see vabrikuterajoone.

XIX saj. keskel oli Inglismaal edasi esikoht maailma tööstusriikide seas. Selleks ajaks arvestati seal puuvillatööstuses 30 miljonit mehaanilist värtnat — kuus korda enam kui Prantsusmaal või Ühendriikides, ja 20 korda enam kui Preisimaal. Inglismaa linnaelanike arv 1870. a. tõusis 66%-le. Selle aja Inglismaad nimetati „maailma töökojaks". Ta kaubad tungisid kõige kaugemaisse maadesse, maailma kõige mahajäetumaisse kolkaisse.

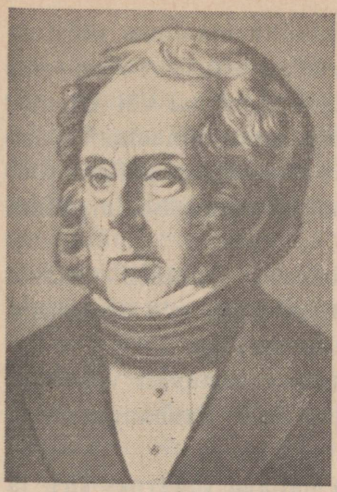
Inglismaal ehitati kiiresti raudteid. Esimesed raudteed vedasid sütt kaevandustest mere äärde. Seejärel ehitati teid, mis ühendasid suuri keskusi merega ja Inglismaa põhjaosa lõunaosaga.

XIX saj. keskpaigaks asub Inglise valitsus otsustavalt vabakaubanduse teele, s. o. riigi mittevahelesegamisele kaubandusse ja tööstustegevusse.

1846. a. ühenduses „kartulihaigusega" ja näljaga tugevnes Iiri- ja Inglismaal võitlus „teravilja-seaduste" vastu. Tööturid olid huvitatud nende seaduste kaotamisest — siis oleksid nad võinud vähendada töötasu töölistele. Kodanlus protesteeris „teravilja-seaduste" vastu ajakirjanduses, ajalehtedes, miitinguil. Töölised, kes maksid leivast kõrget hinda, nõudsid tungivalt nende seaduste kaotamist. 1846. a. kaotati „teravilja-seadused". Nüüd võidi teravilja tollita sisse vedada. Selle järel kaotatakse tervelt kakssada aastat kehtinud „Meresõidu aktid", lubatakse masinate väljavedu Inglismaalt, kaotatakse peaaegu kõik tollimaksud tööstussaadustelt. Sealjuures jälgib valitsus teravasti, et maad, kelledega Inglismaa peab kaubavahetust, alandaksid ka tariife. Evides maailma kõige enam mehhaniseeritud tööstust, võisid inglased toota odavamaid kaupu ja võistelda teiste maadega ilma kaitsetollidetagi.

Kui mõningad riigid keeldusid sisse laskmast Inglise kaupu soodustatud aluseil, siis avaldasid vabakaubanduslased, mittevahelesegamise pooldajad, majanduslikku survet või saatsid sõjalaevastiku kohale ja püüdsid saavutada kaubanduse vabakstegemist. Sel kombel oli Inglise „vabakaubandusel" (mittevahelesegamisel) õige agressiivne, pealetungiv iseloom.

Poliitiline kord ja parteid. Ametlikult valitses Inglismaal 1837. aastast kuni oma surmani 1901. a. kuninganna Victoria. Sealjuures kaldusid Inglise ministrid mitte arvestama kuningannat ja ajasid paljudel juhtudel poliitikat risti vastu tema juhtnööre.

Palmerston.

XVII saj. lõpust kuulus Inglismaal poliitiline võim tegelikult mitte kuningale, vaid parlamendile. XIX saj. siirdus võim parlamendilt kabinetile, s. o. valitsusele, mis koostati domineerivast parteist parlamendis. Tõsi küll, peaministri nimetas kuninganna, kuid selle kandidatuuri seadis üles parlamendis enamuspartei. Kuninganna säilitas õiguse teha nimetusi kõrgemaile ametikohtadele riigis, kuid nimetada sai ainult neid isikuid, keda minister ette pani. Ilma vastava ministri allkirjata ei olnud kuninganna korraldused üldse kehtivad.

Kuid kuninganna Victoria, kasutades oma sidemeid aristokraatiaga, eriti tory'de partei (suurmaapidajate partei) ülemkihiga, sai avaldada teatud mõju riigi asjade käigule.

„Teravilja-seaduste" kaotamine oli hoobiks lordidele ja gentry'le, kes kujundasid tory'ide partei[1] peamise tuumiku. See nõrgestas tory'ide parteid, ja ligi 20 aasta jooksul (1848.—1865. a-ni) olid pidevalt, lühikeste vaheaegadega, võimul viigid (edaspidi — liberaalne partei), rikaste maaomanike ja finantskodanluse bloki ja samuti tööstuskodanluse ülemkihi partei.

Viigide kabineti keskseks kujuks oli Iiri suurmaaomanik lord Palmerston (1784—1865).

Oma sisepoliitikas oli Palmerston igasuguste reformide vastu. Kui Palmerstonile esitati küsimus, mis ta arvab kavatsetavaist reformidest, vastas ta, enesega rahulolevalt käsi hõõrudes: „Tõepoolest, siin ei ole olulisélt midagi teha. Meie ei või ju lõpmatuseni uusi artikleid seadustekogusse kirjutada."

Pärast tšartistide liikumise lüüasaamist tuli sotsiaalse seadusandluse alal kestev vaikus.

Selsamal ajal esines aga Palmerston aktiivselt välispoliitikas. Ta aitas kaasa Inglismaa koloniaalse võimsuse suurenemisele ja surus

[1] See erakond sai edaspidi konservatiivse partei nimetuse.

karmilt maha ülestõusud Indias (näiteks sipoide ülestõusu Indias 1857.—1859. aastal), Uus-Meremaal ja teistes kolooniates.

Palmerston toetas mitu korda Euroopa reaktsiooni tuge — tsarismi. 1849. a. Ungari ülestõusu mahasurumisel sai tsaari-Venemaa Inglismaalt laenu.

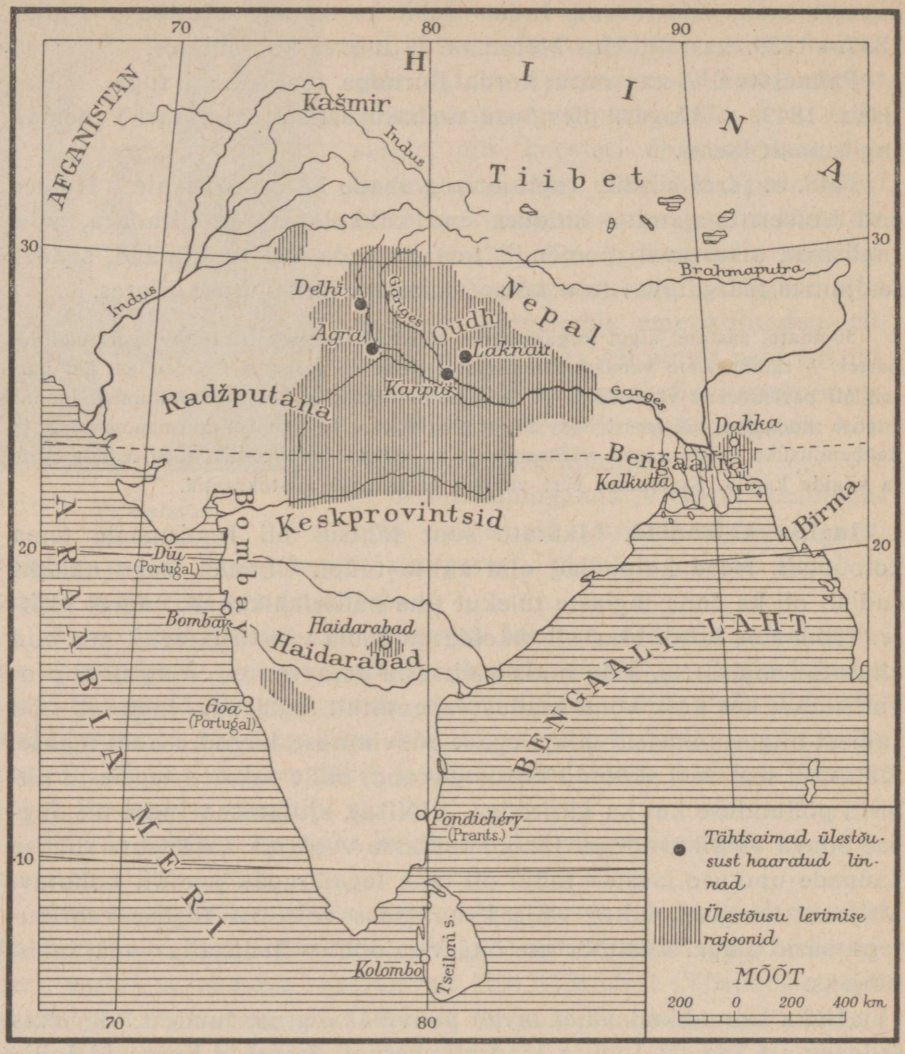
1848. a. järel siirdub Inglismaa „vabade käte poliitikale". Hoides end isoleerituna, mitte sidudes end kokkulepete ja liitudega, võis Inglismaa otsustaval momendil toetada seda või teist maad, saades sealjuures märgatavat tulu kõige väiksema jõukulutuse juures.

50-ndate aastate algul organiseerus tööstuskodanluse iseseisev parlamentlik partei — radikaalsete vabakaubanduslaste partei — eesotsas Cobden'iga. Sel parteil oli parlamendis vähe kohti ja ta lagunes varsti; kartes töölisliikumist, loobus Inglise kodanlus võitlusest tory'de ja viigidega. Ta leppis suurmaaomanike ja kaubandusliku aristokraatia valitsemisega ja eelistas endist viisi tegutseda tory'de ja viigide kaudu. Kodanluse eest valitses Inglismaal aristokraatia.

Inglise kolooniad. Määratu suur tähtsus oli Inglismaale tema kolooniail. Need kolooniad olid kahte tüüpi. Ühtedel, nagu näiteks Indial, oli ka enne inglaste tulekut tihe põliselanikkond. Indias valitses feodaalne kord. Maa oli tükeldatud India vürstiriikideks, mis olid allutatud inglastele, kuid mida valitsesid oma vürstid, ning Briti provintsideks, kus kõik võim kuulus vahenditult inglastele. Inglased said Indiast hiiglasummasid talupoegade röövimisest, kogudes neilt makse. Külas oli seal veel säilinud külakogukond, mille liikmed tegelesid niihästi põllunduse kui ka käsitööga. XIX saj. ujutatakse India üle Inglise odava vabrikuriidega. Järsku Indiasse voolama hakkavate Inglise kaupade uputuse laastav mõju oli oma tagajärgede poolest kohutav. Miljonid kangrud, mitte välja kannatades võistlust Inglise vabrikutega, surid nälga. Käsitööstuse õitsev rajoon — Bengaalia — jäi inimtühjaks.

„India lagendikud valendavad puuvillakangrute luudest," kirjutas selleaegsest Indiast Inglise kindralkuberner. Inglased kurnasid India talupoegi maksudega, kuid ei hoolitsenud niisutusseadmete säilitamise eest, ilma milleta suuremas osas Indias on põllundus võimatu. Niisutamise langusega Indias sagenesid näljaajad. Miljonid talupojad surid nälja, koolera, katku kätte.

Teistes kolooniates, nagu näiteks Austraalias ja Kanadas, mis olid võrdlemisi hõredasti asustatud, hävitasid inglased-kolonisaatorid kii-

Sipoide ülestõus Indias.

resti põliselanikkonna. Kohaliku elanikkonna allesjäänud riismed suruti siserajoonesse. Liites koloniaid Briti impeeriumiga, kuulutasid inglased otsekohe kogu maa Inglise valitsusele kuuluvaks. Tasmaanias (suur saar Austraalia juures) asustati 1850. a. viimased sajad ellujäänud päriselanikest viljatuile naabersaarekestele. Möödus ainult

10 aastat, ja neil saartel suri viimne mees päriselanike seast. Ning aasta pärast suri viimne naine.

Uus-Meremaal katsus kohalik elanikkond (maoorid) maade äravõtmisele vastu panna. Siis saatsid inglased 20 000-lise armee, kes hävitas kolm aastat järjest maoore. Lühikese ajaga vähenes maooride arv 80 000 pealt 30 000 inimesele.

Neisse kolooniaisse, kus kohalik elanikkond kiiresti hävis, voolas suurel hulgal ümberasujaid Inglismaalt. Neis väljasureva põlisrahvastikuga kolooniais kasvas kiiresti valge elanikkond. Säärased kolooniad neelasid palju enam Inglise kaupu kui näiteks India.

Valge rahvastikuga kolooniaile — Kanadale, ja hiljem ka Austraalia kolooniaile — võimaldasid inglased suurt iseseisvust, lubasid sisse seada omavalitsuse. Neis kujunes kiiresti kapitalistlik põllumajandus. Nii haarasid Austraalias maa enda kätte suurlambakasvatajad, kes pidasid kümneid tuhandeid lambaid. Kanadas, kus oli palju metsi, palkasid ettevõtjad töölisi ja raiusid metsa müügiks. Seal tekkisid ka suured teravilja-majandid; kapitalistliku põllumajanduse kõrval hakkas arenema ka kapitalistlik suurtööstus.

Feodaalse korra ja tiheda „värvilise" rahvastikuga kolooniad olid täielikus sõltumuses Londonist. Nende paljaksröövitud ja rõhutud kolooniate arenemine pidurdati.

Sipoide ülestõus Indias. Indiaga kauplemise ainuõigus oli vana Ida-India kompanii käes, mis oli asutatud juba 1600. a. See kompanii valitses Indiat ja pidas siin oma sõjaväed. Ühenduses sellega, et Ida-India kompanii monopol ei olnud kasulik Inglise tugevnevale tööstuskodanlusele, kaotati 1813. a. Ida-India kompanii ainuõigus kauplemiseks Indiaga. Sellest ajast peale ujutavad Inglise kaubad India üle, ja Indiast suureneb toorainete väljavedu. 1857. a. ehitasid inglased Indias esimese raudtee ja tõmbasid selleks ajaks 4000 miili telegraafiliini.

1846. aastast liidavad inglased oma valdusega Indias määratu suured kesk- ja põhjamaakonnad, mis varem allusid feodaalvürstidele. Maad neis maakondades kuulutati uute mõisnikkude, zemindaride, inglaste käsilaste omanduseks. Saades omanikeks, olid zemindarid kohustatud suurema osa maade tuludest ära andma Ida-India kompaniile. Talupoegade rõhumine suurenes veel enam. 1857. a. algas mitte kaugel vanast India pealinnast — Delhist — sipoide ülestõus (sõna „sepoy" = sipoi tähendab sõjameest). Sipoideks nimetati Ida-India pärismaalastest sõjavägesid, mis olid Inglise ohvitseride komando all. Neil olid suurtükid, uued püssid. Ülestõusust võttis osa 50 000 sipoid. Neid toetasid talupojad ja käsitöölised. Ülestõus haaras peaaegu kogu Põhja-India ja osa Kesk-Indiast. Inglaste seisukord muutus ohtlikuks: pärismaalaste vägesid Inglise ohvitseridega oli pea-

Sipoide mahalaskmine suurtükkidest inglaste poolt.

aegu kümme korda enam kui Inglise omi. Mõned India vürstikesed, kelledelt inglased olid hiljuti ära võtnud nende maad ja troonid, liitusid ülestõusuga.

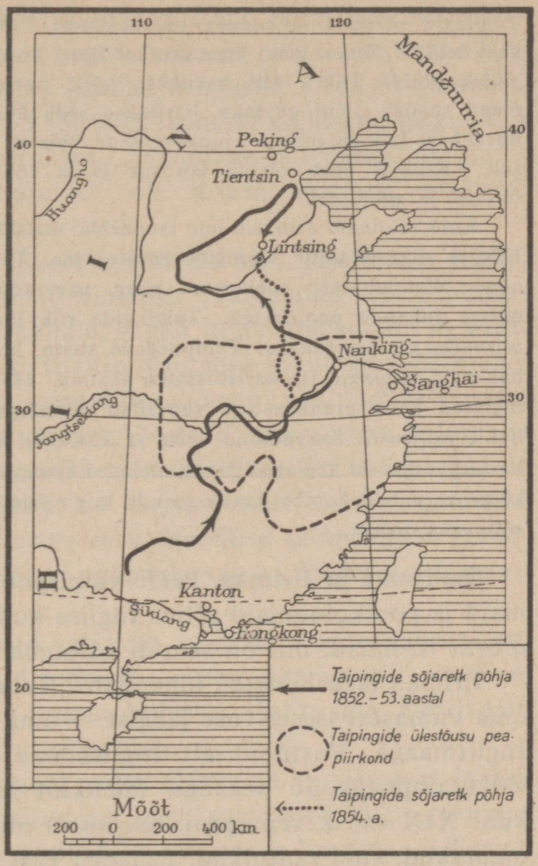
Pärast kaheaastast võitlust surusid inglased ülestõusu maha. Ülestõusu peakeskuse — Delhi — piiramise ajal kaitsesid linna kehvistu ja käsitöölised visalt igat barrikaadi, igat tänavat, igat maja. Kuid arvukas suurtükiväg, mille inglased elevantidel Delhi alla paiskasid, otsustas võitluse tulemuse. Kõige enam aga soodustas inglasi üksmeele puudumine ülestõusjate seas. Feodaalid ja vürstid ei võinud ega tahtnud juhtida rahva võitlust võõramaiste orjastajate vastu ja reetsid lõppude-lõpuks rahva — paljud vürstid abistasid juba ülestõusu algusest peale inglasi. Inglased õhutasid usulist ja rahvuslikku vaenu ülestõusjate seas, nende poolel oli tehniline ülekaal ja juhtkonna ühtsus.

Ülestõusu mahasurumise ajal sidusid inglased areteerituid suurtükkide suu ette ja rebisid neid laskudega tükkideks. Ülestõusu maha surunud, lõpetasid inglased Ida-India kompanii ja allutasid India valitsuse administratsioonile. Varsti pärast seda, kartes uut ülestõusu, kuulutasid inglased, et nad edaspidi enam ei võta ära valdusi feodaalidelt ja vürstidelt. Siitpeale said vürstid inglaste toeks. Mis aga puutub talupoegadesse, siis ekspluateerisid neid endist viisi vürstid, mõisnikud ja võõramaised orjastajad — inglased.

India talupoegade raskest olukorrast inglaste ja radžade valitsuse all tunnistavad hirmsad näljaajad, mis alatasa korduvad ja millede ajal sureb miljoneid inimesi.

Hiina orjastamine kapitalistlike riikide poolt. Juba XVIII sajandist peale oli sõjakate mandžulaste poolt vallutatud Hiina väliskaubandusele suletud. Sellest

ajast toimetati väliskaubandust eurooplastega meritsi ainult ühe lõunasadama — Kantoni — kaudu. Igalt laadungilt, mis Hiinasse sisse veeti, maksti tolli mandžu dünastiast keisrile. 1839. a. saatsid inglased Hiinasse laevastiku ja sõjaväed ning nõudsid maa avamist väliskaubandusele. Hiinlased otsustasid end kaitsta. Kolm aastat peeti sõda, mille jooksul Inglise soldatid hävitasid terved mereäärsed linnad, tapsid naisi, tõstsid väikesi lapsi tääkide otsa. 1842. a. sundisid inglased, vallutades Šanghai ja Nankingi, mandžu dünastiat sõlmima ebavõrdse lepingu. Selle lepingu järgi kohustusid hiinlased mitte maksustama sisseveetavaid kaupu kõrgema tolliga kui 5% ja avama kaubanduseks Kantoni ja veel neli sadamat. Nii algas Hiina orjastamine kapitalistide poolt. Kuid, erinevalt Indiast, Hiinat orjastas mitte ainuüksi Inglismaa, vaid mitu kapitalistlikku maad korraga. 1844. a. nõudsid Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriigid, et Hiina kirjutaks nendega alla samasugused lepingud. Selle järel nõudsid samasuguseid ebavõrdseid lepinguid ka teised kapitalistlikud maad.

Taipingide ülestõus.

Nii asus Hiina XIX saj. keskelt, pidades end ikka veel iseseisvaks riigiks, sõltuvaks maaks muutumise teele. Hiljemini, XIX saj. lõpuks, sai Hiinast suurimate Euroopa röövriikide ja Ameerika Ühendriikide ühine poolkoloonia.

1850. a. sulasid hiina talurahva, kelle rõhumine eurooplaste ilmumisest saadik ikka enam suurenes, üksikud ülestõusud võimsaks talurahva liikumiseks. Selle keskuseks sai Hiina peajõe — Jangtsekiangi rajoon. Talupoegadega hakkasid ühinema linnakehvistu, käsitöölised, laadijad, kulid, paadimehed, poolpärisorjuslikud mäetöölised. Ülestõusnud talupojad — taipingid[1] — vallutasid Nankingi.

[1] Hiinakeelsed silbid „tai-ping-tjang-gho“ tähendavad: „igavese õndsuse taevariik“.

Taipingid püüdsid lahendada maaküsimust. 1853. a. andsid nad välja seaduse, kus öeldi: „Kogu maa jagatakse sööjate arvu järgi, olenematult sugupoolest". „Kõik põllud Taeva all[1] haritakse kõigi poolt taevaaluses" (s. t. igaühe õigus maad saada). „Kui on maa, haritakse seda ühiselt; kui on toitu — see süüakse üheskoos; kui on juua — juuakse seda ühiselt; on raha — kulutatakse seda ühiselt. Kõikjal peab olema võrdsus ja ei tohi olla inimest, kel oleks puudus toidust ja soojusest."

Kuid taipingid asutasid uue monarhia: valisid keisri (Hung Tsiu tsuen'i 1851. a.). 1856. a. algasid tülid taipingide eneste seas. Taipingide revolutsioonilise osa juht, nende ülemjuhataja, söekaevuri poeg, päevatööline Jan-Sjutsin tapeti ühes oma mitme tuhande pooldajaga. Taipingide riik lagunes reaks üksteisega vaenujalal seisvaiks maakondadeks. Talupoegade vastu, kes olid ära võtnud mõisnike maid, hakkasid taipingid ise karistussalku saatma. 1856.—1858. aastal ja 1860. a. pidasid inglased koos prantslastega röövsõdu eesmärgiga allutada endale Hiina keiserlikku valitsust. Saavutanud seda ja kiskunud Hiina keisrilt rea privileege enda kasuks, ühinesid inglased ja prantslased temaga ja hiina feodaalidega selleks, et kõige karmimal kombel maha suruda taipingide ülestõusu. Hiina hakkas muutuma sõltuvaks maaks.

Inglismaa ja Iirimaa. Peale väljaspool Euroopat asetsevaid koloniaid ja poolkoloniaid rõhus Inglise kodanlus Inglismaaga naabruses olevat Iirimaad, mis oli samuti koloonia seisundis.

Iirimaa (see nimetus tähendab „Rohelist saart") jäi 1801. a. ilma oma viimasest iseseisvuse jäägist — oma parlamendist — ja ühendati Inglismaaga. Vastupidiselt Inglismaale, kus XIX saj. alguseks oli väiketalupoegkond peaaegu täielikult hävitatud, säilis see Iirimaal kuni XIX saj. keskpaigani. Seejuures oli suurem osa talupoegi mitte omanikud, vaid rentnikud. Peaaegu kõik maad Iirimaal olid ära võetud ja jagatud Inglise aristokraatide — lordide — vahel. Juba iirlaste ülestõusu mahasurumisel XVII saj. võeti Iirimaa põhjaosa — Ulster — tervikuna ja asustati inglaste-protestantidega, mujale Iirimaale jäi aga põline katoliiklik rahvastik.

Talupoegade-iirlaste seisukord oli meeleheitlik. Talupoegade hirmus vaesumine suurenes talundite tükeldamisega.

Maatükid vähenesid, sest juba farmeri eluajal jagati need ta poegade vahel.

Landlordid tükeldasid meelega krunte väiksemaiks, sest neile oli kasulik saada sel moel rohkem rendimaksu. Kuid väikesed maatükid toitsid ainult hädapärast rentnikku ega jätnud rendimaksuks midagi

[1] Nii nimetas end Hiina.

üle. Landlordid kihutasid korratuid maksjaid halastamatult maatükkidelt minema. Määratu suur hulk iirlasi suri nälga või rändas Iirimaalt välja. 1841. a. moodustas Iirimaa rahvastik 8 200 000 inimest, ent 20 aasta pärast — kõigest 5 500 000. Iirimaal kujunesid isegi välja nimetused kahe nälgimisviisi suhtes: „pikaldane nälgimine" ja „kiire nälgimine". „Pikaldane nälgimine" oli iirlase tavaline olukord. „Kiire" — jõudis ikalduste puhul kätte.

Külakehvikud ja sulased tõusid korduvalt üles landlordide vastu. Talupoegade salgad, kes kandsid nimetust „valgejalad" (s. t. paljasjalgsed) jt., tungisid mõisade kallale; sageli tapeti mõisnikke ja valitsejaid. Need liikumised suruti Inglise valitsuse poolt karmilt maha.

1846. a-st peale, pärast „teravilja-seaduste" kaotamist, seoses odava teravilja sisseveoga Euroopast, tööstuse kiire arengu ja linnade kasvuga, muutus lordidele kasulikumaks keelduda iiri talupoegadele maad rendile andmast ja juhtida ise majapidamist, saates linnadesse loomi ja piimasaadusi. See kutsus esile massilise talupoegade kohtadelt väljatõstmise. Et talupojad ei pöörduks tagasi, lõhuti nende viletsad hurtsikud maha.

Näljased inimesed hulkusid salkades suurtel maanteedel sihitult, lootusetult ringi. Nad korjasid seda, mis sattus olema teel, — mitmesuguste taimede juuri, lõpnud koerte, hobuste, eeslite liha. Sageli leiti teelt kooljaid, kellede magu oli täis rohtu.

60-ndail aastail algas Iirimaal tugev liikumine Inglismaast lahkulöömise ja vabariigi moodustamise kasuks. Moodustati „feenide" partei (Finn on iirlaste muinasjuttude legendaarne kangelane). Feenid olid kodanlikud iiri rahvuslased. Feenide salaüksused võtsid tarvitusele rohelise lipu, iseseisva Iirimaa lipu. Kuid selle liikumise juhtimine sattus katoliku pappide ja Iiri kodanluse seast päritolevate advokaatide kätte. Liikumine kandis vandeseltsi iseloomu ja läks terroristlike aktide kahjulikku rada. Marx suhtus palava kaastundega iiri rahva võitlusse, kuid mõistis teravasti hukka feenide juhtkonna terroristlikku poliitikat, mis tekitas määratu suurt kahju iiri rahvale. Feenide liikumine läks valeteed ja sai lüüa. Ta juhid hukati.

Iiri talupoegkonna väljasuremine jätkus.

Marx ja Engels maapaos. 1848. a. revolutsiooni järel alanud reaktsiooni perioodil aeti Marx ja Engels Euroopa mandri maadelt välja ja elasid: Marx — Londonis, Engels — Manchesteris. Marx ja Engels

K. Marxi saksakeelse „Kapitali" esimese trüki kaas.

olid tihedasti seotud Inglise tööliste massiliikumisega, seades Inglise tööliste ette poliitilise võitluse ülesanded. Samal ajal tegid nad määratu suurt teoreetilist tööd, relvastades töölisi revolutsioonilise teooriaga.

Vähe leidus pagulasi, kel tuli kannatada suuremat puudust kui Marxil ja ta perekonnal. Oli päevi, kus Marx ei võinud minna tööle Briti muuseumisse (üks suurimaid raamatute ja käsikirjade hoiukohti maailmas), sest ta ainus väljamineku-ülikond oli antud pandimajja. Marxi „Kapital" kirjutati söögilaua taga, sest Marxil puudus kirjutuslaud. Ta puudus kasvas 1861. a. nii suureks, et ta katsus pääseda teenistusse ühe raudtee valitsusse, kuid teda ei võetud sinna „halva käekirja tõttu".

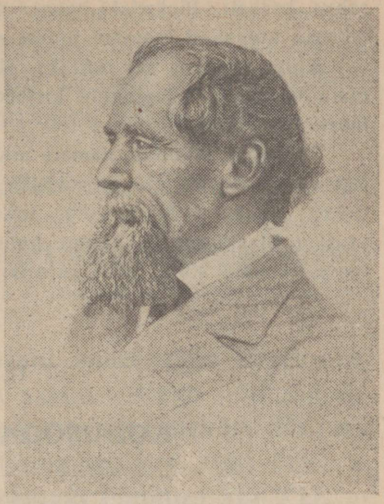
Suure vaevaga läks Marxil korda saada kirjanduslikku tööd, ja sedagi võis ta peamiselt Ühendriikides trükkida lasta. Engels, kes oli sel ajal ise kitsas majanduslikus olukorras, abistas Marxi. Suurt abi osutas temale Engels niihästi teoreetilises kui ka kirjanduslikus tegevuses. Äärmisest puudusest hoolimata talus Marx seda mehiselt ja leidis jõudu ja aega, et võtta aktiivselt osa töölisliikumisest ja seda juhtida, kusjuures ta peaülesandeks oli anda sellele liikumisele poliitiline iseloom.

Inglise töölisliikumine. 1867. a. reform. Pärast tšartismi lüüasaamist, tööstusliku tõusu perioodil, omandas Inglise töölisliikumine kitsapiiriliselt majandusliku iseloomu; selles pääsis ajutiselt võidule oportunism. Paljud endised tšartistlikust liikumisest osavõtjad loobu-

sid nüüd poliitikast. Mõned neist said hästitasuvaid kohti riigi- või eraettevõtteis. Teised astusid ametiühingute teenistusse.

Töölisliikumise peavormiks kujunesid ametiühingud, ühendades üksnes kvalifitseeritud ülemiku. Iga kutseala töölised (näiteks masinistid, õlitajad, kütjad) ühendati oma eriametiühinguisse (tradeunions).

50-ndail aastail oli Inglismaal 1600 ametiühingut. Mõnikord oli ühes linnas mitu ametiühingut, mis ühendasid sama kutseala töölisi.

Charles Dickens.

Ametiühingute liitumist soodustas 1857.—1859. aasta kriis. 1860. a. moodustati Londonis nõukogu, mis ühendas kõiki Inglismaa pealinna ametiühinguid.

Londoni nõukogu juhtidega oli ühenduses Marx ning tema mõju all muutus Londoni nõukogu tähtsaks üleinglismaalise töölisliikumise poliitiliseks keskuseks ja alustas võitlust valimisõiguse reformi eest. Sellest võitlusest võttis suuresti osa Marxi ja Engelsi poolt juhitav I Internatsionaal.

1867. a. viidi läbi parlamendi reform. Valimistsensust alandati. Valijate arv suurenes peaaegu kahekordselt. Kuid tööliste põhimass (kõik töölised, kel polnud omaette üürikorterit) ja väikerentnikud maal ei saanud valimisõigust.

Realism inglise kirjanduses. Suured muutused, mis toimusid viimase sajandi kestel Inglismaal, peegeldusid ka kirjanduses, suure realisti Charles Dickensi (1812—1870) teoseis. Dickensi lapseeas laostus ta isa ja sattus võlavangi. Poiss oli sunnitud minema vabrikusse ja pakkima seal viksikarpe. Dickens õppis oma kogemuste najal hästi tundma puudust ja ekspluateerimist vabrikuis. Kui ta kasvas suureks, õnnestus tal hakata reporteriks. Töötades ajalehe juures kirjutas ta samal ajal jutustuse „Posthumous Papers of the Pickwick Club", mis tõi talle ühekorraga kuulsuse. Selles jutustuses kujutas Dickens peene huumori varjundeis minevikku vajuvat küla-Inglismaad, ta väikeste linnakeste elu-olu. Selle jutustuse üks peakangelasi, keda Dickens kujutas sooja sümpaatiaga, on inimene

rahva keskelt, Pickwicki teener Samuel Weller. Welleri leidlikkus, ta loomulik mõistus kutsuvad lugejate juures esile elavaima sümpaatia.

Kuigi Dickens sai tuntuks, oli ta teenistuse tõttu ikkagi sunnitud alla kirjutama orjastavaid lepinguid kirjastustega ja kirjutama neile nagu käsitööline ühe teose teise järel.

Euroopas 50-ndail aastail alanud reaktsiooni perioodil kujutab Dickens järjest enam Inglise elu varjukülgi, Inglise kooli karme kombeid („David Copperfield", „Nicholas Nickleby"). Ikka sagedamini kujutab Dickens kõlbelisi koletisi, sante („Bleakhouse"). Pehme huumor, millega Dickens paljastas pahesid ses lootuses, et neid võita, jääb autorist ikka enam maha.

18. PEATÜKK.

KODUSÕDA PÕHJA-AMEERIKAS.

XIX saj. esimesel poolel kasvas kiiresti põhjapoolseis osariikides vabrikutööstus ja ennekõike puuvillatööstus. Kui 1805. a. oli puuvillavabrikuis veel 4500 värtnat, siis oli neid 1815. a. — 130 000, ent 1860. a. — 5 200 000.

Suuri edusamme teevad Ühendriigid masinaehituse alal. Standardniidumasinad ja teised Mac-Cormicku põllutöömasinad (30—40-ndail aastail), õmblusmasin jm. said tuntuks kogu maailmas.

1860. aastaks oli Põhja-Ameerika tööstuses 1 300 000 palgatöölist. 1850. a. saavutasid Ühendriigid esikoha maailmas raudteevõrgu pikkuse poolest: see ulatus 15 000 kilomeetrini. Ränga ekspluateerimise tagajärjel Ameerika tööstuses rändas palju töölisi lääne. Palju töölisi ja talupoegi rändas Euroopast välja Ameerikasse.

Tööstusliku arengu suhtes sammusid esireas vanad kirde-osariigid, kus polnud orjapidamist. Neis osariikides tuli ühe tööstuses ametisoleva töölise peale 8 põllutöölist; kiiresti asustatavais loode-osariikides tuli ühe tööstustöölise peale 48 ja mahajäänud orjanduslikus Lõunas — 82 põllutöölist.

Tööliste seisund. Ameerika töölised alistati karmile ekspluateerimisele. Tööpäeva pikkus oli 13—14 tundi. XIX saj. algul elasid naistöölised kirdepoolseis tekstiilrajoones eri kasarmuis tugeva järelevalve all. Mõningais vabrikuis võeti 20—30-ndail aastail tööle üksnes neid töölisi, kel oli mitte alla 6 lapse, kusjuures siis, kui tööline võttis oma lapse vabrikust ära ja andis ta kooli, vallandati isa.

Eriti raske oli paljude Euroopa väljarändajate olukord, kel polnud peavarju ega tööd ja sageli ei mõistnud keelt; niisama raske oli ka väheste neegritööliste olukord. Ikkagi oli tööliste seisund Põhja-Ameerikas teatud määrani parem kui Euroopas, mis meelitaski sealt väljarändajaid kohale.

Väljarändamine Ameerikasse. Võimalus asunduda „vabadele" maadele meelitas samuti Ameerikasse suure hulga väljarändajaid Euroopast. Kokku, alates 1787. aastast kuni kodusõja perioodini, rändas Euroopast Ameerikasse välja umbes 5 miljonit inimest (1787.—1914. aastal — umbes 35 miljonit).

Lääne koloniseerimine, mis lõi määratu suure turu tööstusele, kiirendas kapitalismi arengut. 40-ndaist aastaist algab põllumajanduses niidu-, heinaniidu- ja teiste masinate tarvituselevõtt. Kiiresti kasvas palgalise tööjõu rakendamine põllumajanduses. Juba 1860. a. tuli Ühendriikides 1 400 000 farmeri-maaomaniku kohta 800 000 põllutöölist.

Plantaažmajapidamise kasv XIX saj. esimesel poolel. XIX saj. esimesel poolel areneva masinate tarvitusele võtmisega, ühenduses mehaanilise tekstiiltööstuse arenguga esines Euroopas ja Ameerika põhjapoolseis osariikides suur ja järjest kasvav nõudmine puuvillale. Puuvillahinnad seisid kõrgel, selle viljelemine oli tulutoov.

Lõunapoolseis osariiges, kus oli palju viljakandvat maad, oli tulusam paigutada kapitali puuvilla-istandikesse, mida hariti neegerorjade tööjõu abil. Vabrikutööstus ei arenenud siin peaaegu üldse. Puuvilla-istandikud, kus end raske tööga kurnasid neegerorjad, laienesid, võttes enda alla uusi maid läänes.

Kui istandnikud vajasid uusi neegreid, võisid nad neid osta nagu loomi või ükskõik millist asja. Ajalehed olid täis neegrite müügi kuulutusi. Toome sellise kuulutuse näite: „Müüa suurepäraseid neegreid: noor naine, kes oskab süüa teha, pesta, triikida, ja ta neli last — 12-aastane poiss, 9-aastane poiss, 5-aastane tüdruk, kes oskab õmmelda, ja 4-aastane tüdruk".

Kuigi uute orjade sissetoomine Aafrikast oli keelatud, tõid salakaubavedajad-kaupmehed palju uusi orje sisse salajastes vahedes kahekordsete laevaseinte ja kahekordsete laevalagede vahel. Sageli lämbusid orjad seal ja surid. Heine kirjeldas õnnetute orjade vedu Aafrikast luuletuses „Orjalaev":

Kuussada mustanahkset õnnestus
mul osta krosside eest Senegalist.
Inimesed terved, hambad kui kivid,
ja terasestki tugevamad musklid.

Andsin nende eest viina ja nuge, —
sest rahadest pole seal kujutlust.
Kaheksasada protsenti ma teenin,
kui kas või pooled neist surevad...

Orjapidajad kohtlesid orje väga toorelt. Orje peeti ahelais, karistati piitsadega. Tavaliselt juba 8—10-aastase töötamise järel istandikus suri ori...

Orjad tõusid sageli üles. Eriti laiaulatuslik oli Nat Tarneri ülestõus Virginias 1831. a. Kuid mitte evides organisatsiooni ja tegevusprogrammi, said neegrid alati lüüa. Nat Tarner koos 20 teise orjaga hukati.

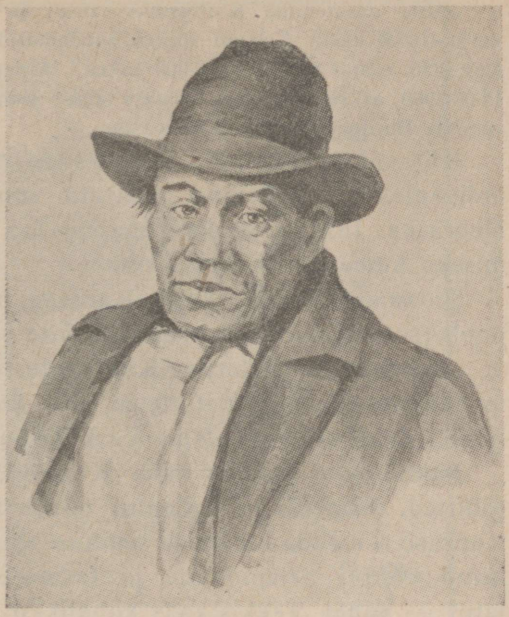
XIX saj. 40-ndaist aastaist alustasid abolitsionistid, s. t. orjuse kaotamise pooldajad (farmerid, töölised, eesrindlik kodanlus), kõvemat propagandat orjapidamise vastu ja aitasid neegreil põgeneda istandnike juurest. Abolitsionistid organiseerisid niinimetatud „maaaluse raudtee", s. t. salaagentide aheliku (peamiselt farmereist), kes andsid varjupaika ärakaranud orjadele ja saatsid neid ühest „jaamast" teiseni, Kanada piirini, kus, nagu kõigis teistes Inglise valdustes, orjapidamine loeti kaotatuks 1834. aastast.

1852. a. ilmus „Onu Tomi onnikese" nimeline raamat, mis oli kirjutatud Harriet Beecher-Stowe' poolt Ohio osariigist, mis asetses orjandusliku Lõuna vahetus naabruses. Kasutades ära pealtnägijate

Neegerorjade oksjon.

jutustusi ja ajalehekirjutuste materjale, kujutas Stowe vapustava realismiga hirmsaid kannatusi, milledele alistati ta teose sangarit, neegrit „onu Tomi“, julmade peremeeste-orjapidajate poolt. Ent samas raamatus kujutas Stowe mesimagusalt „häid“ usklikke istandnikke, kellede juures neegreil oleks nagu olnud hea elada. Stowe' raamat levis juba esimesel aastal 300 000 eksemplaris ja etendas tähtsat osa propagandas orjapidamise vastu.

Nat Tarner.

Lääne asustamine. XIX saj. toimus Põhja-Ameerika mandri intensiivne asustamine. Sajandi keskel omandasid Ühendriigid osalt sõdade, osalt ostude kaudu kõik maa-alad, mis ulatusid 13-st idapoolsest algkolooniast Vaikse ookeani rannikuni.

Istandnikud asundusid läände kaetud furgoonidel, millede ette olid rakendatud härjad. „Metsade puhastamine ei ole sel maal nii kerge,“ kirjutab rändur, kes liikus koos istandnike-orjapidajatega lääne poole, „tihkjad võsastikud, ohakate ja viirpuude puhmastikud moodustavad peaaegu läbipääsmatu elava tara. Siia tuleb veel lisandada madusid, soo-moskiitosid, alligaatoreid. Viimased ... tekitavad palju pahandust.“

Läände liikus kaks kolonistide voolu — rikkad istandnikud oma orjadega ja kehvikud, kes unistasid maatüki anastamisest ja oma majapidamise sisseseadmisest. Toome kehvistu sellise läände ümberasumise kirjelduse: „Mees viskas rihma üle õla ja tiris vankrit aisade vahel, poeg aitas isa. Naine istus vankril, ent vanaeit kõndis, kandes püssi ja tirides enda järel lehma.“

Kehvistu, kel puudus raha maa ostmiseks, haaras omavoliliselt maatükke. Läänes tekkisid terved skvotterite — maade anastajate — asundused. Skvotterid ühinesid gruppidesse ja kaitsesid relvadega nende poolt riigilt haaratud maid.

Lõunas haarasid maid relvastatud istandnike jõugud, kes ei lubanud farmereil omandada maatükke.

Kulla avastamine Kalifornias (1848) ja teravilja hindade kasv ühenduses 1853.—1856. aasta Krimmi sõjaga soodustasid lääne koloniseerimise kõvenemist. Kui 1850. aastal müüdi 1 400 000 aakrit[1] läänepoolseid maid, siis müüdi 1855. a. — 15 000 000 aakrit. 50-ndate aastate algul suundus igal aastal üle 400 000 väljarändaja Euroopast Põhja-Ameerikasse.

XIX saj. keskpaigaks jäid üksnes otse maa keskel järele ainuüksi indiaanlastest asustatud määratu suured maa-alad — Kansas ja Nebraska. 1854. a. andis kongress loa Nebraska ja Kansase asustamiseks Ameerika kodanike poolt.

Sedamaid haarati kogu Kansase maa-ala tuhandete skvotterite poolt (s. t. omavoliliste maahaarajate poolt).

„Kolonistide pealetung Kaliforniasse ei ole midagi, võrreldes selle ümberasundajate pealetungiga, mis hakkas järsku voolama Kansasesse," öeldi ajalehes „New York Tribune" avaldatud kirjas.

Istandnikud tahtsid teha Kansasest orjanduslikku osariiki, ent töölised, farmerid ja kodanlus nõudsid seal orjapidamise keelamist. Kansase asustada lubamise seaduse elluviimise järel algas seal relvastatud võitlus orjapidajate ja farmerite — „vaba osariigi pooldajate" — vahel. Tekkis kaks kohalikku valitsust, kaks seadusandlikku kogu, kes esindasid kumbagi suunda. Orjapidajate relvastatud bandid liikusid Kansasesse naabruses olevast orjanduslikust osariigist Missourist, samuti ka „vana lõuna" orjanduslikest osariikidest. Samal ajal käis mobilisatsioon orjusevastaste — abolitsionistide — vahel põhjas.

Nii esitas Pennsylvania osariigi kuberner abolitsionist Chase ettepaneku organiseerida viis polku osariigi kulul ja saata need pooleks aastaks Kansasesse võitlema orjapidajate vastu. Siis astus Kansase orjapidajate kaitseks välja keskvalitsus, mis oli istandnike-orjapidajate käes. President Pierce, ise suur-orjapidaja, keelas relvade ja väeüksuste saatmise Kansasesse ja läkitas sinna regulaarvägesid ühes suurtükkidega. „Kansases lähenes kaks tundmatut inimest", kirjeldati ühes kaastöös ajalehele, „teineteisele, üksnes püstolid käes: esimeseks tervitussõnaks oli nende alatine küsimus: „Kas vaba osariigi või orjapidamise poolt?" Sageli järgnes vastusele lask."

Pärast pikka ja vihast partisanisõda olid Kansase farmerid sunnitud alistuma orjapidajaile, keda toetati keskvalitsusliku võimu kogu jõuga.

[1] Aaker = 0,39 ha.

USA territoriaalne kasv XIX saj. algusest kuni 1861.—1865. a. kodusõjani.

John Brown.

John Browni ülestõus. 1859. a. kandus relvastatud võitlus üle Virginiasse. Siin püüdis farmer John Brown tekitada orjade ülestõusu. Brown pani ette kindlustuda Alleghany mägedes ja laiendada sealt neegrite ülestõusu. Vihmasel, pimedal õhtul õnnestus Brownil vallutada valitsuse arsenal väikeses linnakeses Harpers-Ferry's, Virginia ja Marylandi osariigi piiril. Browni kogu salk koosnes 23 mehest, kaasa arvatud tema ise, ta kolm poega (ta kaotas kaks poega partisanisõja ajal Kansases) ja kaks väimeest. Salgas oli 5 neegrit. Otsekohe saatis Brown mehi omast salgast, et vabastada orje naaberistandikest ja võtta orjapidajaid pantvangi.

Brownil ei õnnestunud tekitada üldist ülestõusu. Järgmise päeva õhtuks saabusid pealinnast (Washingtonist) sõjaväed ja Browni salk purustati peaaegu täielikult. Raskesti haavatud Brown areteeriti, toimetati kanderaamil kohtu ette ja mõisteti Ameerika „demokraatliku" kohtu poolt poomissurma.

„Mina, John Brown, olen nüüd täiesti veendunud, et üksnes veri uhab ära selle patuse maa suure kuriteo", kirjutas mehine Brown hukkamise eelõhtul orjapidamise kohta.

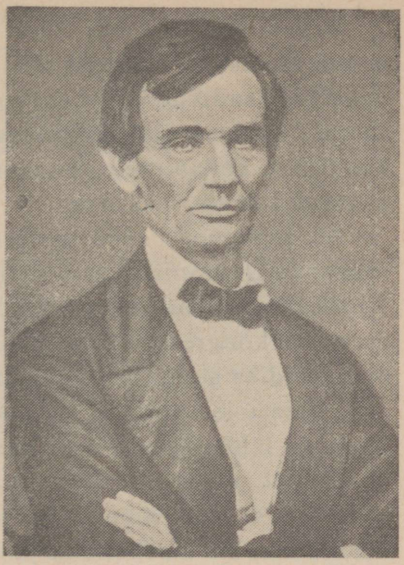
Browni eeskuju kutsus esile rea orjade ülestõuse teistes kohtades. Nende ülestõusude puhul kirjutas Marx: „Minu arvates on kõige suuremaiks sündmusteks nüüdisaegses maailmas — ühest küljest Ameerika orjade liikumine, mis algas (John) Browni surmaga, ja teisest küljest — orjade liikumine Venemaal[1]."

Vabariikliku partei kujunemine. Marx näitas, et „kaklus" Kansases oli kodusõja alguseks Ühendriikides. Kansase võitluse perioodil, 1854. aastal, kujunes uus vabariiklik partei, tööstuskodanluse ja farmerluse bloki (liidu) partei. Selle parteiga ühinesid ka töölised.

Juhtiva seisukoha selles parteis võttis kodanlus. Kodanluse eesrindlikud ringid olid orjapidamise vastu, sest et orjanduslik lõuna ei tarvitanud peaaegu üldse tööstuskaupu, ja orjapidamise edasine säili-

[1] Marx ja Engels, Teosed, XXII köide, lk. 474.

tamine ähvardas kogu maad mahajäämisega, võrreldes teiste kapitalistlike maadega. Kuid kodanluse seas oli ka selliseid kihte, kes, nagu näiteks Põhja tekstiilvabrikandid, kartsid sidemete katkemist Lõunaga. See oleks toonud kaasa nende vabrikute seismajäämise lõunapoolse puuvilla juurdeveo lakkamise tõttu. Peale selle võlgnesid istandnikud-orjapidajad suuri summasid Põhja firmadele ning Põhja kodanlus kartis sõja korral neid rahasid kaotada.

Abraham Lincoln.

Vabariiklik partei nõudis kõigi läänepoolsete maade avamist farmerite tasuta ümberasundumiseks neile ja orjapidamise piiramist ning seejärel orjapidamise täielikku kaotamist. 1855. a. saavutasid vabariiklased enamuse saadikutekojas. Selle partei silmapaistev tegelane oli Abraham Lincoln.

Abraham Lincoln. Abraham Lincoln (1809—1865) sündis vaese asunikust farmeri perekonnas Kentucky's. Ta isa ei osanud isegi lugeda.

Rikas naaber, istandnik-orjapidaja, muutus sallimatuks Lincolnite perekonna vastu seetõttu, et ta sõbrustas neegritega, ning hakkas teda taga kiusama. Lincolni isal tuli müüa farm ja asuda teele läände, uutesse kohtadesse. Noor Abraham oli isa asendamatu abiline, suurepärane tööline ja tunnustatud jõumees: kogu ümbruses polnud teist meest, kes oleks suutnud lüüa kirvest nii sügavale puusse kui Abraham.

Nooruses vahetas Lincoln paljusid elukutseid, töötades sellina poes, prahiparvetajana Mississippi parvedel.

Pälvinud ümbruse lugupidamise, valiti Lincoln postmeistriks. Oma uut ametit kasutas ta selleks, et valmistuda ja õiendada advokaadieksamit. 1848. a. valiti Lincoln kongressi liikmeks. 1856. aastal jälgis kogu maa pingutatud tähelepanuga Lincolni hiilgavaid kõnesid Douglase, orjapidamise pooldaja vastu.

Orjandusliku Lõuna mäss. 1860. a. esines vabariiklik partei presidendivalimistel. Vabariikliku partei 'president Lincoln valiti presidendiks. Saadikutekojas saavutasid vabariiklased enamuse juba 1855. aastal, võitluse ajal Kansases. Nüüd kaotasid orjapidajad ülekaalu kongressis kodanlusele. Lincolni presidendiks valimisele vastasid orjapidajad Lõunas mässuga.

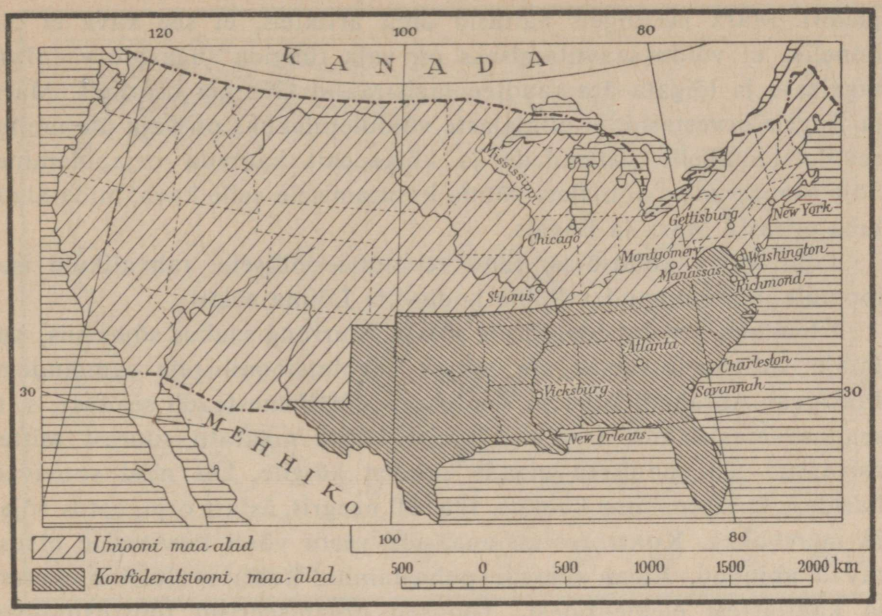
20. detsembril 1860. a. teatas Lõuna-Carolina osariik oma lahkulöömisest Unioonist, ent 4. veebruariks 1861. a. lahkusid Unioonist veel 5 lõunapoolset orjanduslikku osariiki. Sel päeval kujundasid Montgomery'sse kongressile kogunenud orjapidajad oma valitsuse ja valisid presidendiks suuristandniku Mississippi osariigist, polkovnik Davis'e.

„Meie uue valitsuse nurgakiviks on," teatas Konföderatsiooni (nii nimetati lahkulöönud osariikide ühendust) viitse-president mässajate kongressil, mis avati 1861. a. veebruaris, „sügav veendumus sellest, et neeger ei ole võrdne valge inimesega, et orjapõli, kõrgemale rassile alistumine, on ühiskondlik ja normaalne seisund neegreile."

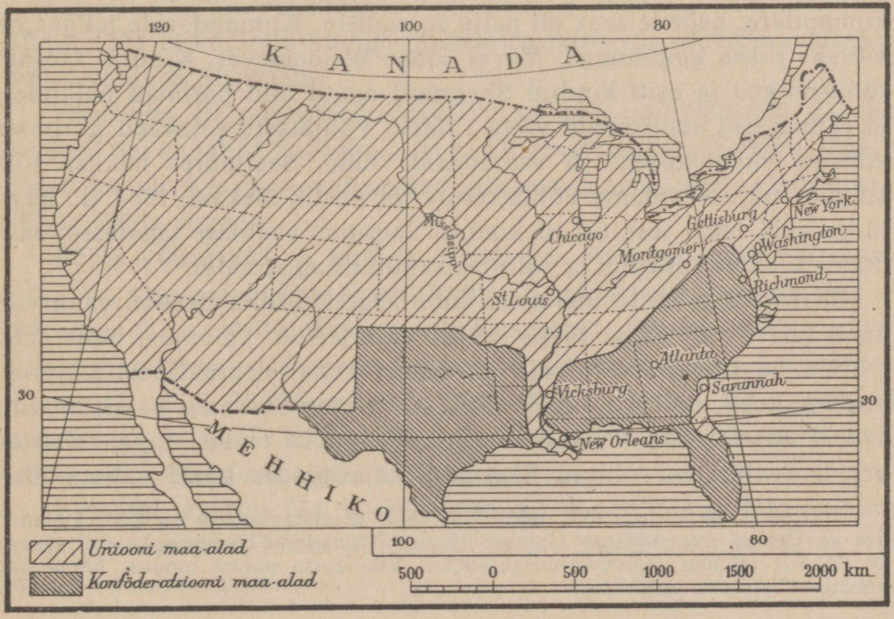
Nüüd oli Põhja-Ameerikas kaks presidenti, kaks „Valget maja", kaks kongressi ja kaks sõjaväge, sest lõunalaste kongressi üheks esimeseks sammuks oli otsuse tegemine formeerida 100 000-meheline sõjavägi. Algas sõda.

Põhjapoolseis osariikides oli arenenud tööstus, oli tihe raudteevõrk; siin elas 22 miljonit rahvastikust. Lõunas oli 9 miljonit rahvastikust ja neist 3,5 miljonit orja. Tööstus oli seal väga nõrgal järjel. Lõunalased-orjapidajad said aru, et nad ei suuda võita põhjalasi pikaldases võitluses. Kogu nende arvestus põhjenes sellel, et kiire löögiga vallutada Põhja pealinn — Washington — ja saavutada välismaiste interventide — Inglis- ja Prantsusmaa — toetust. Inglis- ja Prantsusmaa oleksid tundnud rõõmu oma võistleja — Põhja tööstusosariikide — purustamisest ja Ameerika oma kolooniaks muutmisest. Inglise valitsus oli valmis alustama interventsiooni (olidki juba saadetud väed Ühendriikide naabruses olevasse Kanadasse). Kuid Inglise töölised organiseerisid (Marxi algatusel) rea mõjukaid protestmiitinguid ja ajasid interventsiooni nurja. Üksi jäänud, ei otsustanud Prantsusmaa välja astuda.

Lõunalased oleksid kahel korral peaaegu vallutanud pealinna, kuid põhjalastel õnnestus end kaitsta ja nad asusid teostama lõunalaste rõngana ümberhaaramise kava („boamao ümberhaaramise"

Uniooni ja Konföderatsiooni maa-alad sõja algul.

Uniooni ja Konföderatsiooni maa-alad 1863. a.

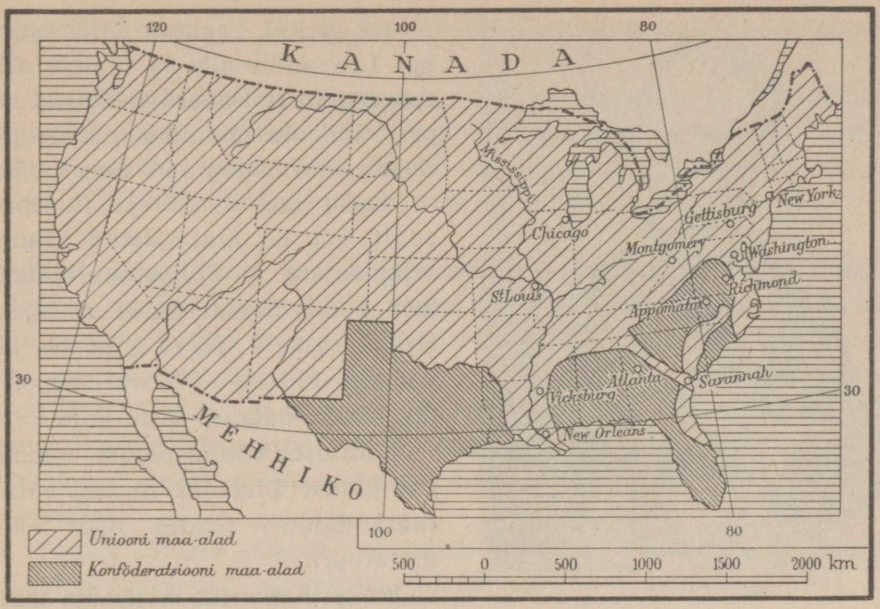
plaan). Marx ja Engels näitasid oma artikleis, et see kava ei ole õnnelik, et võidu saavutamiseks on vaja tungida sügavale vaenlase tagalasse ja lõigata ära raudteemagistraalid Georgia osariigis. Marx ja Engels arvestasid, et põhjalaste võiduletulekuks on vaja üle minna revolutsioonilisile vahendeile ja kõigepealt kaotada orjapidamine. Sõja areng sundis põhjalasi võtma kasutamisele selle kava, mida algul juba esitasid Marx ja Engels.

Põhi võitis kodusõjas, tänu revolutsioonilisele, rahvalikule iseloomule, mille omandas Põhja kodusõda Lõuna vastu.

Üleminek revolutsioonilisele sõjale. Murrang saabus sõjas siis, kui Põhja valitsus otsustas üle minna revolutsioonilistele sammudele. President Abraham Lincoln kuulutas välja homestead'i seaduse, s. t. seaduse maatükkide tasuta jagamise kohta määratu suurest mitteasustatud läänepoolsete maade fondist kõigile, kes neid soovivad harida [1]. Orjapidamine kaotati. 186 000 neegrit, äsjast orja, astus sõja- ja mereväkke. Kontrrevolutsionääride vastu võeti tarvitusele otsustavad abinõud. Algas sõjaväe puhastamine kontrrevolutsioonilistest ja kahtlastest elementidest. Töölised organiseerisid tööstustööliste (trükitööliste, ehitustööliste) eripolke ja -roodusid. Eripolke moodustasid (rahvuste järgi) töölised-väljarändajad. Töölispolgud valisid ise komandöre, kellede seas oli palju sotsialiste. Komandöride hulgas oli näiteks saksa kommunist, Marxi sõber Weidemeyer. Kindral Grant'i töölispolgud ja eriti kindral Shermani omad olid parimad polkudest ja saavutasid otsustavaid võite rindeil. Põhjalaste sõjaväed alustasid võitlust vaimustusega ja saavutasid võidu. Sealjuures hakkas sõja käigule mõju avaldama Põhja rõhuv tööstuslik ülekaal. 1864. a., hävitades kõik omal teel, tungis kindral Sherman vaenlase tagalasse, okupeeris Georgia osariigi ja vallutas raudteemagistraalid.

Shermani soldatid marssisid laulu saatel: „John Browni vaim viib meid edasi". Sõjavägi liikus neljas paralleelses kolonnis, nelja teed mööda, hävitades kõik omal teel. Raiuti maha telegraafipostid, purustati raudteed, põletati sillad. Kõikjal õiendas Sherman halastamatult arveid istandnike ja elanikkonnaga, kes neid toetas, ning vabastas orjad. Sealjuures säilitati Shermani sõjavägedes kõige valjem dist-

[1] Homestead — maatükk, mida võis 1862. a. alates saada iga USA kodanik, kes ei võtnud osa mässust Uniooni vastu. Homestead'i saamiseks tuli tasuda 10 dollarit tehingu registreerimiskuludeks. Viie aasta pärast muutus homestead valdaja täielikuks omanduseks.

Uniooni ja Konföderatsiooni maa-alad 1865. a.

sipliin. Ma ei kuulnud kunagi ühestki tapmise või röövimise juhust," võis avaldada Sherman.

Alustades 16. novembril sõjakäiku, telegrafeeris Sherman 21. detsembril Savannah'st Lincolnile, et ta jõudnud ookeanini välja; 1865. a. märtsiks oli Sherman vallutanud peaaegu kogu Lõuna-Carolina ja liikus Põhja suunas.

Põhja võit (1865. a. kevad). Sellal kui Sherman tungis sügavale vaenlase tagalasse, piiras Grant ümber Konföderatsiooni pealinna — Richmondi. 3. aprillil 1865. a. oli Richmond võetud, ja kuus päeva hiljem kapituleerus lõunalaste ülemjuhataja kindral Lee Appomatoxi juures Grant'ile 28 000-lise sõjaväega. Grant kohtles Lee'd äärmiselt suuremeelselt, jättes talle relva, lubas Lee' soldateil võtta hobused ja andis neile viiepäevase moona teele kaasa.

Lincolni tapmine (14. aprillil 1865. a.). Kogu Põhjas algasid kärarikkad pidustused võidu puhul. Unustati igasugune ettevaatus võidetud vaenlase suhtes.

Kindral Sherman.

14. aprillil, 5. päeva pärast seda kui Lee andis alla ja täpselt neli aastat pärast kodusõja algust, tapeti Lincoln piduliku teatrietenduse ajal Washingtonis oma loožis.

Tema tapeti näitleja Boothe'i poolt, kes oli ära ostetud Lõuna orjapidajate ja Põhja suurkodanluse poolt. Samal õhtul tekitasid tapjad raskeid haavu Lincolni lähemale abilisele — Seward'ile, kes oli jäänud haiguse tõttu koju.

Võitluses võimu pärast, mis algas pärast Lincolni surma, võitis suurkodanlus, seades sisse oma diktatuuri.

Põhja-Ameerika kodusõja tähtsus. Esimeseks põhjalaste võidu tagajärjeks kodusõjas oli Uniooni ennistamine, kuid juba ilma istandnike-orjapidajate ülekaaluta, vaid Põhja ja Lääne suurkodanluse ülemvõimu all.

Lõuna-osariikide neegreile ei toonud kodusõda tõelist vabastamist. Orjusest vabastatud, kuid maad saamata, olid neegrid sunnitud töötama oma endiste peremeeste põldudel sulastena või rentnik-pooleterameestena. Endine orjus asendati uue, kapitalistlikuga, ühendatuna endise orjuse jäänustega. Kuid endine istandikkude orjasüsteem kaotati.

Põhja võidul oli tähtsus ka töölisliikumises. Kodusõja kestes algas kiire ametiühingute loomine; kui sõda oli lõppenud, võitlesid töölised üksikuis osariikides kätte esimesed kaheksatunnise tööpäeva seadused. 1866. a. organiseeriti Rahvuslik töölisliit V. Silvis'ega eesotsas, kes oli astunud kirjavahetusse Marxiga.

Farmereile andis kodusõda homestead'i seaduse ja kaotas lääne maatükkide orjapidajate poolt haaramise ohu. Ühes sellega suureneb kodusõja järel farmerluse kihistumine; eraldub kulaklus ja, teisest küljest, laostub farmerite peamass, kes endaga täidab sulaste ridu.

Farmerite peamass kogeb kapitalistliku ekspluateerimise õelaimat viletsust.

Kodusõja lõppedes, pärast orjapidamise kaotamist ja maa tasuta jagamise algust Läänes, läheb kapitalismi areng Ühendriiges kiiremini kui üheski teises riigis. 30—40 aastat pärast kodusõja lõppemist jõudsid Ühendriigid Inglismaast ette ja muutusid esimeseks tööstusmaaks maailmas.

Kodusõda USA-s ja revolutsioonilised demokraadid Venemaal. 60-ndate aastate eesrindlikud demokraadid Venemaal jälgisid põnevusega seda, kuidas arenes kodusõda Ühendriikides, kuidas läks neegrite vabastamine orjusest. Ajakirja „Sovremennik", millele tegi kaastööd Tšernõševski, ja teistesse ajakirjadesse paigutati palju artikleid Ameerika üle. Neis artikleis avaldati Ameerika kodusõja küsimuste arutamise juures mõistukõnelisel kujul üleskutseid revolutsioonile Venemaal.

Toome näitena ameerika poeedi Longfellow' ühe luuletuse tsüklist „Laulud neegreist", mis trükiti (tõlkes) ära „Sovremennikus" 1861. a.

Kindral Lee' allaandmine Grant'ile Appomatox'i all.

Orjastatud, pimestatud Simson[1]
viibib me maal. Tal jõudu pole,
ning kannab ahelaid. Kuid häda, kui ta
tõstab raevunud kurbuses oma käed
ja, needes ränka vangipõlve,
paneb vankuma me sambad ja alusmüürid,
võlvid siis kujutu massina varisevad
uhkeldava vabadustempli kohal.

19. PEATÜKK.

REVOLUTSIOON JA MEIDŽI UUENDUSED JAAPANIS.

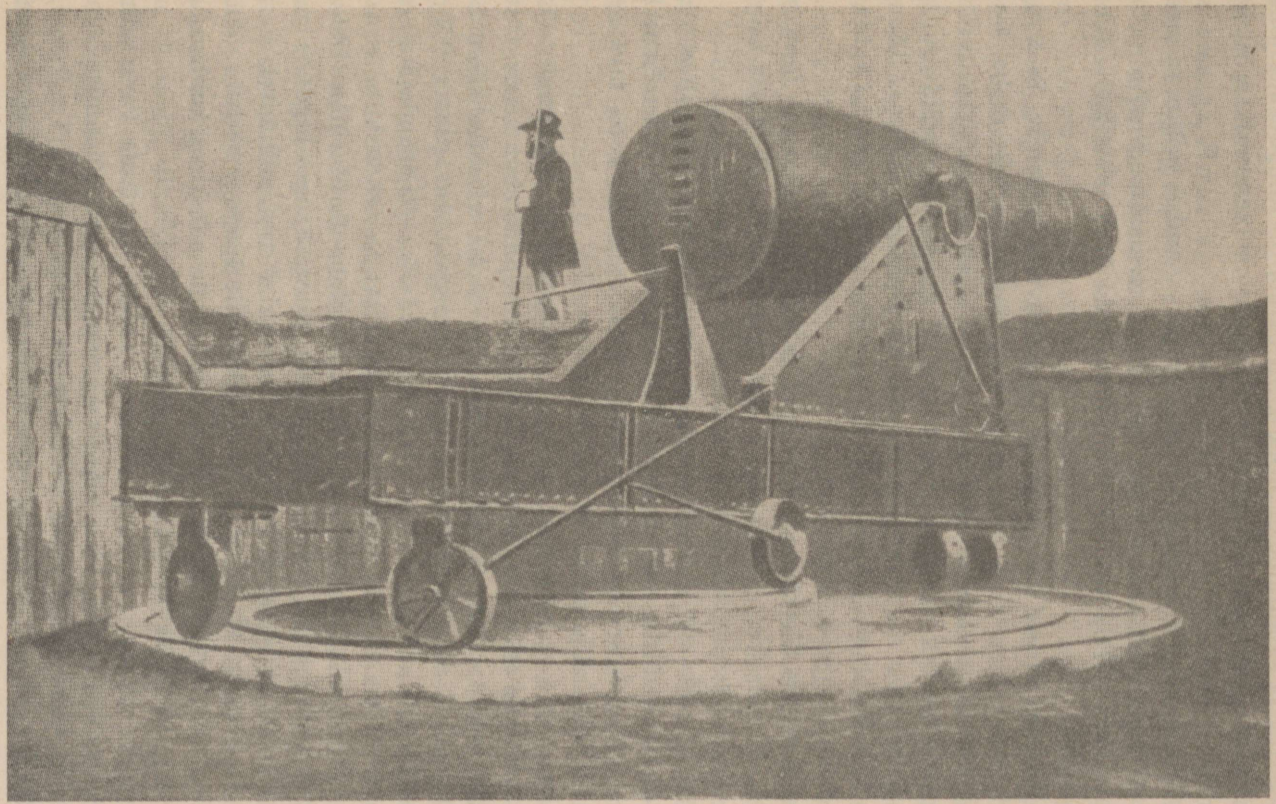
Jaapan Tokugava režiimi ajal. „Tõusva päikese maad" (Idas asetsevat maad) Jaapanit hakati suurte maadeteaduslike avastuste perioodil külastama eurooplaste poolt.

XVI saj. tegid portugallased ja hispaanlased katset vallutada Jaapanit. Kuid Jaapan kihutas välismaalased välja (1637. a.) ja jäi iseseisvaks riigiks. Teda valitsesid Tokugava soost šogunid — pärilikud ülemjuhatajad, suurfeodaalid, kelledel läks korda ära võtta võim keisrilt (mikaadolt).

Mikaado elas šoguni vangina Kiotos. Feodaalidele-mõisnikele keelati keisri õue ilmumine. Enam kui kaks sajandit pärast eurooplaste väljakihutamist, XIX saj. keskpaigani, oli Jaapan välismaalastest peaaegu täiesti ära lõigatud. Kaubavahetust Euroopaga peeti üksnes ühe Hollandi kaubanduskompanii kaudu, kellele oli lubatud jääda väikesele saarele, mitte kaugel Nagasakist. Üksnes kord aastas võisid Hollandi kaupmehed lahkuda saarelt, et ilmuda šoguni juurde tervituste ja kinkidega.

Jaapanis oli säilinud tervenisti feodaalkord. Talupojad kandsid paljusid koormatisi ja olid õigusetud. Peale maapõhimaksu võeti talupoegadelt lisandeid šoguni ametnike ülalpidamiseks ja riisi transporteerimiseks riiklikesse ladudesse. Talupojad aga, makstes maksukogujaile kruntrenti, pidid peale selle veel ehitama teesid, parandama sildu, hoidma korras jõesadamad ja tammid, samuti ka mitu korda aastas maksma kruntrenti, tegema kohuslikke kingitusi oma valitse-

[1] Simson — muistsete juutide legendaarne sangar.

Põhjalaste raskesuurtükk.

vale vürstile ja samuraidele. Mõnevõrra parem oli talupoegade jõuka ülemkihi seisund. Maal oli palju kehvikuid — väikerentnikke, maata talupoegi.

Kõige õigusetum oli üsna arvukas grupp — umbes miljon inimest; need olid inimesed, kes ei kuulunud ühtegi seisusesse. Neid nimetati „hüljatuiks". „Hüljatud" andsid kerjuseid, loomanülgijaid, timukaid jms.

Korduvalt tõusid talupojad ja linnakehvistu mõisnike ja kaupmeeste vastu üles, kuid need ülestõusud suruti karmilt maha. Feodaalsed ülikud ja väikemõisnikest aadel — samuraid — jätkasid talupoegade rõhumist. Jaapani linnad kandsid feodaalide losside juures asuvate käsitöö- ja kaubandusasunduste iseloomu. Üksnes lõunarajoones hakkavad tekkima esimesed manufaktuurid, tekivad suhkrutootmine ja ketrustööstus.

Talupoegade ülestõusud. Tokugava režiimi ajal toimusid Jaapanis sagedased talurahva ülestõusud, vahel loosungi all: „Ei ühtki samuraid enam meie piirkonnas".

XIX saj. 50.—60. aastail veereb üle kogu Jaapani talurahva ülestõusude laine. Talupojad rüüstavad feodaalmõisu, tapavad mõisnikke ja ametnikke, nõuavad õigust valida külavanemaid, keda tavaliselt nimetati feodaalide poolt rikaste hulgast maal.

Eurooplaste teiskordne sissetung Jaapanisse. Inglismaa sõda 1839.—1842. a. Hiinaga, mis avas Hiina Euroopa kaubandusele, tõstis päevakorrale ka Jaapani väliskaubanduse jaoks avamise küsimuse.

XIX saj. keskel hakkasid Jaapani iseseisvust ähvardama Põhja-Ameerika Ühendriigid. Selleks ajaks oli Ameerika väljarändajate vool jõudnud Vaikse ookeani osariikideni välja. Algas nende kiire asustamine, mis eriti tugevnes pärast kulla avastamist Kalifornias 1848. a.

1853. a. juulis sõitis Uraga sadamasse (mitte kaugel šogunite pealinnast Jeddost) Ameerika eskaader admiral Perry' juhtimisel. Perry tõi endaga kaasa kirja Ameerika presidendilt Jaapani keisrile. Selles kirjas pakkus Ühendriikide valitsus Jaapanile „sõprust, kaubandussuhteid ja vastastikust sadamate avamist".

Peaaegu üheaegselt Perry'ga ilmus Jaapani rannikule Vene admirali Putjatini eskaader, kes nõudis kaubandusleppe sõlmimist Venemaaga ja Vene kaupmeeste sisselaskmist Jaapanisse.

1854. a. märtsis oli šogun sunnitud uuesti saabunud suure Amee-

rika eskaadri survel alla kirjutama lepingule, mis avas maa Ameerika kaupmeestele. 1858. a. sõlmiti Jaapani poolt lepingud Inglismaaga, Venemaaga, Hollandiga ja pärast seda ka teiste riikidega.

Need lepingud olid ebavõrdsed: välismaalastele seati sisse eksterritoriaalsuse õigus, s. t. neid ei allutatud Jaapani seadustele ja Jaapani kohtuile. Välismaalaste üle võis mõista kohut üksnes nende oma maa seaduste rikkumise eest, kusjuures kohtunikeks olid vastava maa konsulid Jaapanis. Jaapanilt võeti õigus määrata kõrgeid tolli-tariife välismaa kaupadele.

Välismaalased hakkasid sisse vedama vabrikusaadusi, mis õõnestasid ja laostasid Jaapani manufaktuuri ja käsitööd. Jaapanis maksis hõbe 5 korda vähem kui kuld, sel ajal kui Euroopas ja Ameerikas oli kuld 15 korda kallim hõbedast. Välismaalased hakkasid vahetama Euroopast toodud hõbedat odava Jaapani kulla vastu ning vedama välja palju kaupu Jaapanist. Kaupade hinnad tõusid järsult. Kallidus tabas elanikkonda raskesti.

Välismaalaste-vastane liikumine. Vastuseks välismaalaste sissetungile avaldasid nimekad feodaalid lõunapoolseist tjosjou, satsuma jt. suguharudest protesti lepingute allakirjutamise vastu välismaalastega ja külastasid vang-keisrit Kiotos. Mikaado avaldas, et ta ei ole nõus allakirjutatud lepingutega. Rahvamassid nõudsid välismaalaste väljakihutamist.

Üksikud nimekad feodaalid, julgustatud mikaado toetusest, astusid paljudes kohtades iseseisvalt eurooplaste vastu välja. 1861. a. tungisid need feodaalid Inglise saatkonna kallale ja haavasid kaht saatkonna ametnikku. 1863. a. põletati maha Inglise ja Ameerika saatkonna hooned. Samal aastal püstitasid Tjosjou samuraid, kellede valduses olid maakonnad Šimonoseki väina põhjarannikul, sinna mitu patareid ja pärast keisri manifesti „Eurooplaste mittesisselaskmisest Jaapanisse“ hakkasid tulistama kaupmeeste laevu, mis tulid Šimonoseki sadamasse. Ameerika, Prantsuse ja Hollandi laevadel sai mitu inimest surma. Sellest välismaalaste-vastasest liikumisest võtsid osa ka Jaapani elanikkonna laiad kihid — linnakehvistu ja talurahvas.

Vastuseks sellele väljaastumisele oli 18 sõjalaevast koosneva Ameerika, Prantsuse, Hollandi ja Inglise ühendatud eskaadri karistusekspeditsioon. Eskaader purustas suurtükitulega Tjosjou vürstkonna

Jaapan 1868. a.

patareid ja Šimonoseki linna. Seepeale nõudsid sõjategevust alustanud riikide saadikud šogunilt 3 miljonit dollarit kontributsiooni, ähvardades vastasel korral okupeerida Jaapani lõunaosad. Šogun oli sunnitud neid nõudmisi täitma.

Siis pöördus rahvamasside rahulolematus välismaalaste vastu, kes tõid endaga kaasa kalliduse ja rahva seisukorra halvenemise, ka šoguni vastu, kes kapituleerus välismaalaste ees.

Šogunaadi kaotamine. Masside liikumine. 1862. a. oktoobrist peale hakkasid feodaalid lahkuma šoguni pealinnast Jeddost. 1863. a. kevadel ilmusid juba 62 nimekat feodaali oma sõjavägedega Kiotosse, kus elas keiser. Kioto ujutati üle sõjavägedest — šoguni polkudest, Satsuma, Tjosjou ja teiste vürstiriikide sõjavägedest, kes olid relvastatud odade ja hellebardidega, vibude ja nooltega, vana ja uut tüüpi püssidega. Kuid vürstide sõjavägede kõrvale ilmusid omavoliliselt organiseerunud salgad, kes koosnesid laostunud samuraidest, talupoegadest ja käsitöölistest.

Need salgad tapsid rikkaid mehi ja politseiagente. Tapetute pead pandi välja bambuspiikide otsas. Tapetu rinnale kinnitati sedelid nende süü mainimisega. Talupojad ja käsitöölised õiendasid arveid hindu üleskruvinud kaupmeestega. Nad kuulutasid välja hinnakirja ja nõudsid selle täitmist; tuli ette toiduainete-kaupluste rüüstamisi.

Öösiti oli Kiotos ärev olukord. Igal ööl põlesid tulelõkked, millede ääres pidasid valvet feodaalide sõjaväed, kartes pealetungi.

Võitluses šoguni ja välismaalaste vastu etendasid suurt osa lõunapoolsete sugukondade valitsevad vürstid ja linnakodanlus — kaupmehed ja töösturid, siidi-, suhkru- ja teiste manufaktuuride omanikud. Et talurahvast ligi tõmmata, levitasid vürstid loosungit: „Nelja seisuse võrdsus“ (s. t. sõjameeste-feodaalide, talupoegade, käsitööliste ja kaupmeeste), „Avaliku arvamisega arvestamine riigiasjades“, „Kõigi nelja mere (s. t. kogu maailma) rahvaste vendlus“. Linnakehvistu astus paljudes kohtades samuti šoguni vastu välja. „Jaapani ida ja lääs on tõusnud üles üksteise vastu, siserahutused võtavad lakkamatult hoogu“, nii öeldi kirjas, mis oli saadetud grupi nimekate feodaalide poolt šogunile, kellele pandi ette ütelda end võimust lahti. Jaapanis levis masside revolutsiooniline liikumine.

Samal 1867. a. kuulutas mikaado, toetudes masside liikumisele šoguni vastu, ta kukutatuks.

Mutsuhito' sissesõit Tokiosse (Jeddose) 1868. a. — *jaapani litograafia.*

Pärast ebaõnnestunud relvastatud vastupanu katset saadeti šogun asumisele, ja kogu võimutäius läks keiser Mutsuhito'le üle, kelle valitsemine sai meidži-aja (valgustusaja) nimetuse.

Rahvamassid ei võitnud just palju sellest muutusest. Pärast šogunaadi kukutamist ei lakanud rahvaliikumine. Algasid talupoegade massilised väljaastumised, kus nõuti feodaalide privileegide kaotamist ja maksude vähendamist. 1868. a. järel toimus ühe kümmeaastaku jooksul üle saja talurahva ülestõusu uue meidži valitsuse vastu, kusjuures mõningaist neist võttis üheaegselt osa kuni 300 000 talupoega.

Ametlike ettekannete põhjal „karistati" üksnes ühe prefektuuri (kubermangu) neljas kreisis 28 000 talupoega, teises prefektuuris — 30 000 jne. Kodanlus reetis rahvaliikumise ja aitas samuraidel suruda maha talurahva ja linnakehvistu ülestõusu.

„Meidži reformid". Masside liikumise mahasurumise tagajärjel tugevnes Jaapanis absoluutne monarhia, kes esindas feodaalide ja kodanluse huve ja formeeris uue bürokraatia. Selle absoluutse monar-

hia juures, mis oli sunnitud võtma arvesse kaubandus-tööstusliku kodanluse huve, viidi „ülaltpoolt" läbi rida kodanlikke reforme, mis hävitasid mõningaid feodaalvahekordi, mis olid takistuseks kapitalismi arengule Jaapanis.

1869. a. reorganiseeriti valitsus Euroopa eeskujul; pealinn viidi üle Jeddosse, mis nimetati ümber Tokioks. 1869. a. dekreediga kuulutati kõik jaapanlased mikaado alamaiks. 1871. a. seadlusega võeti vürstidelt feodaalõigused ja neile määrati pension nende endiste sissetulekute (rendid ja teoorjus) 10% ulatuses. Arvesse võttes seda, et paljud talupojad ja feodaalid olid võlgades, läksid nende maad laenutajaile.

Jaapan pääsis sõltuva riigi saatusest, hakkas üle võtma Euroopa tehnikat ja läks riigikorra ja elukorra euroopastamise teed (sageli üksnes väliselt).

„Meidži reformide" iseloom. „Meidži reformid", mida kiirustasid välismaalaste sissetung ja nendega peetav võitlus, teostati maal, kus kapitalistlikud elemendid olid võrdlemisi nõrgalt arenenud. Võimu juurde jäid samuraid, ametnikud ja sõjaväeline klikk (kelledega liitus ka suurkodanlus), sest et masside liikumine sai lüüa: selle tulemused kasutati ära mikaado ja feodaalide, samuti ka suurkodanluse poolt nende endi huvides. „Meidži reformidel" oli poolik, lõpuleviimata iseloom. Jaapanis toimus mitte feodaalse ekspluateerimise hävitamine, vaid selle kohandamine arenevate kapitalistlike vahekordadega. Jaapani talupojad ja töölised kannatasid kahekordse rõhumise all — feodaalsete igandite ja kapitalistliku ekspluateerimise all.

Kapitalistlikud riigid ja „meidži reformid". Ajalooline olukord soodustas Jaapani vabanemist ameeriklaste ja eurooplaste eestkoste alt. 60-ndate aastate algul, kui Jaapanis algas masside liikumine välismaalaste vastu, olid Ameerika Ühendriigid haaratud kodusõja tulest, ning seetõttu oli võetud võimalus vahele segada aktiivselt Jaapani asjusse.

Ei olnud suuteline tol ajal vahele segama Jaapani asjusse ka Venemaa. Sündmused Jaapanis algasid varsti pärast seda, kui Venemaa sai lüüa Krimmi sõjas, Poola ülestõusu ja talurahva reformi ajajärgul.

Euroopas toimus sel aastakümnel neli rahvuslik-ühendavat sõda, milledesse olid kistud Prantsusmaa ja Itaalia ning Saksa liidu riigid. Inglismaa pidi olema valmis neisse sõdadesse vahelesegamise tarvi-

duse juhuks. Samal ajal juhtis Inglismaa ja Prantsusmaa jõude Jaapanist kõrvale taipingide ülestõus Hiinas (1850—1864) ja osavõtt selle mahasurumisest.

Kõik see aitas kaasa, et Jaapan ei muutunud Euroopa ja Ameerika kodanluse kolooniaks või poolkolooniaks. Möödus mitu aastakümmet ja Jaapan muutus ise imperialistlikuks röövloomaks, kes rõhus korealasi, hiinlasi ja teisi Kaug-Ida rahvaid.

20. PEATÜKK.

ITAALIA TAASÜHENDAMINE.

50-ndate aastate ühendusliikumine. 50-ndate aastate lõpul, kui demokraatlikud massid hakkasid toibuma 1848.—1849. aastate revolutsiooni lüüasaamisest, majandusliku tõusu perioodil, tugevneb Itaalias taas ühendusliikumine. Radikaalne Teo liit, eesotsas Mazziniga, lootis saavutada ühinemist demokraatliku vabariigi kujundamise teel. Kuid Mazzini ja Marxi plaanide vahel oli oluline vahe.

Marx ja Engels seisid Itaalia ühendamise eest rahvusliku revolutsiooni kaudu ja esitasid selliseid loosungeid, mis oleksid tõmmanud võitlusse rahvamassid, nagu näiteks loosung maade jagamisest talupoegadele mõisnike arvel. Mazzini püüdis aga taasühendada Itaaliat vandenõu ja ülestõusu teel, toetudes kodanlusele ja eesrindlikele mõisnikele, linnademokraatiale.

Cavour. Teist taasühendamise teed kavatses käia Sardiinia kuningriigi poliitiline juht krahv Cavour (1810—1861).

Cavour põlvnes rikkast mõisniku-perekonnast ja teenis noores eas Sardiinia õukonnas. Cavour rakendas oma mõisas uusi põllumajanduslikke meetodeid, tegeles teravilja kauplemisega, asutas kunstväetisvabriku ja oli silmapaistvaks Torino panga osanikuks. Elava, liikuva, hiilgava kõnemehena nihkus Cavour kiiresti esile Sardiinia parlamendis, kus ta kaitses vabakaubandust, tööstuse arendamist ja aitas kaasa Genua sadama laiendamisele, samuti ka raudteede ehitamisele. 1852. aastast alates kuni surmani (1861) oli Cavour peaaegu vahetpidamata Sardiinia kuningriigi peaministriks.

Cavour oli mõõdukas liberaal. Ta arvestas, et parem on anda konstitutsiooni Inglise eeskujul, „kuni pole hilja", s. t. kuni äärmuseni viidud rahvas ei kukuta monarhiat. Cavour oli vabariigi vastane. Tema peamiseks poliitiliseks ideeks oli Itaalia ühendamine Sardiinia monarhia juhtimisel, ühe Euroopa suurriigi kaastegevusel.

Cavour heitis pilku eriti Prantsusmaale. Kui algas Krimmi sõda, astus ka Piemonte[1] sinna, mille eest ta sai Napoleon III-lt lubaduse toetada Itaalia taasühendamist Savoja dünastia juhtimisel.

Cavour — *foto.*

Napoleon nõustus abistama Piemonte't sugugi mitte omakasupüüdmatult. Tasuna oma abi eest nõudis ta Prantsusmaale Savoja loovutamist, mille elanikkond enamikus koosnes prantslastest, ja samuti Nizzat — maa-ala puhtitaalia rahvastikuga.

1858. a. otsustati Cavouri ja Napoleon III salajasel kokkusaamisel Prantsuse kuurordis Plombières'is sõjaküsimus Austriaga.

Prantslaste ja itaallaste sõda austerlaste vastu. 1859. a. aprillis algas see sõda. Varsti saavutasid Prantsusmaa ja Sardiinia ühendatud armeed otsustavaid võite Magenta (4. juunil) ja Solferino (24. juunil) all. 1859. a. kampaaniast Itaalia põhjaosas võttis oma vabatahtlikega samuti osa Garibaldi, keda oli Cavour palunud selleks, et anda sõjale suuremat populaarsust.

Võidud austerlaste üle Magenta ja Solferino all olid signaaliks ülestõusule Parma ja Modena hertsogiriigis, mis seisid Austria rõhumise all. Toskaana järel ühinesid need ülestõusnud hertsogiriigid Pie-

[1] Piemonte oli Sardiinia kuningriigi koosseisus peaosa. Selle maakonna nime järgi kutsuti sageli kogu kuningriiki Piemonte'ks. Sardiinia kuningriigis ehk Piemonte's valitses Savoja dünastia.

monte'ga. Nende valitsejad, kes püsisid võimul Austria tääkide abil, põgenesid.

See asjaolu, et sõda hakkas võtma revolutsioonilist iseloomu, kohutas ära Napoleon III-nda. Ta andis nõusoleku salajaseks kokkusaamiseks Austria keisri Franz Josephiga Villafrancas (11. juulil 1859. a.) ja reetis oma Itaalia liitlased, leppides kokku separaat- (eraldi-) rahu suhtes Austriaga. 1859. a. rahu järgi läks osa Lombardiat ühes Milaanoga Sardiinia kuningriigile, Veneetsia jäi aga Austriale. Prantsusmaa väljus sõjast, ilma et oleks täitnud lõpuni oma kohustust vabastada kõik Itaalia maakonnad Austria surve alt. Kuid see ei takistanud Prantsusmaad saamast „tasu" oma osavõtu eest — Savoijat ja Nizzat.

1859. a. sõja ajal kirjutasid Marx ja Engels Euroopa ja Ühendriikide ajalehtedes rea artikleid, milles algusest peale paljastasid Napoleon III-nda reetlikku osa.

Hinnates olukorda, mis kujunes Itaalias pärast 1859. a. Prantsuse-Itaalia sõda, pidasid Marx ja Engels vältimatuks ühendusliikumise uut tõusu. „. . . Asjasse võib vahele segada Itaalia revolutsioon [1] . . .," kirjutas Marx. Lähem tulevik näitas, et see väide oli täiesti õige.

1860. a. ülestõus Itaalia lõunaosas. 1860. a. aprillis puhkes talurahva ülestõus Sitsiilias. Seal olid talupojad isiklikult vabad, kuid ei olnud maaomanikud ja rentisid maatükke suurmaapidajate (parunite) käest. Talupojad tootsid kuulsat Sitsiilia nisu ja kasvatasid toredaid apelsine ja muid frukte, kuid toitsid end aasta läbi eranditult ubadega, sest nad olid sunnitud loovutama kogu sissetuleku paruneile, maa omanikele, ja kuninglikele maksukogujaile. Saades teada liikumisest Sitsiilias, hakkas Garibaldi formeerima sõjasalka abistamiseks.

Garibaldi „tuhat". Kogunud väikese armee, kokku veidi üle 1000 vabatahtliku (need vabatahtlikud olid riietatud punaseisse särkidesse — siit nimetus „tuhat punasärklast"), asus Garibaldi suure saladuskatte all oma ekspeditsiooniga kahel aurikul Genuast teele. Maabudes 11. mail 1860 Sitsiilia kõige läänepoolsemas punktis, Marsala sadamas, võeti Garibaldi rahvahulkade poolt vastu kui Bourbonide türanniast vabastaja. Kõikjalt voolasid vabatahtlikud tema lipu alla. Kahe päeva jooksul oli Garibaldi salgaga ühinenud juba 4000

[1] Marx ja Engels, Teosed, XI köide, 2. osa, lk. 230.

kohalikku talupoega. Ta liikus oma salgaga üle mägede põhja poole, Calatafimi linna suunas. Siin kohtas Garibaldi Napoli kuninga Franz II vägesid, kes oli astunud troonile 1859. a. pärast oma isa, „kuningas-pommi" Ferdinand II surma.

Hävitava tule all ronisid Garibaldi vabatahtlikud üles järsule mäeseljandikule Calatafimi juurdepääsuteel.

Garibaldi — *foto 1864. a.*

Toimunud kuulsusrikka lahingu kohta kirjutas Garibaldi ise oma mälestustes: „Calatafimi! Kui mina, olles üle elanud sada lahingut, laman surivoodil, siis meenutan sind uhke naeratusega, sest ma ei tunne lahingut, mis oleks kuulsam kui sina. „Tuhat", tõeline rahva kaitsja, viskus sangarliku surmapõlgusega ühelt positsioonilt teisele, türannia palgasõdurite vastu, kes hiilgasid kirju mundri ja akselbantidega, ja ajas need põgenema. Kuidas võiksin ma unustada käputäit noorukeid, kes, kartes, et mina saan haavata, piirasid mu sisse, tungeldes üksteise ligi, ja moodustasid läbipääsmatu müüri."

Kõige lähemaks tulemuseks Garibaldi võidule Calatafimi all oli rahvastiku ülestõus taganeva vaenlase vastu. Kõikjal kogunesid relvastatud salgad, kes ühinesid „tuhandega". Augustis seisis Garibaldi juba 25 000 ülestõusja eesotsas ja purustas nende vägedega 150 000-mehelise Napoli Bourbonide armee. Garibaldi nimel oli selline populaarsus Itaalia lõunaosa rahvamasside keskel, et terved kuninglike vägede polgud hüüdsid „tuhandega" kohtumisel: „Viva Garibaldi!" („Elagu Garibaldi!") ja läksid rahvarevolutsiooni poole üle.

Garibaldi võit Itaalia lõunaosas. Garibaldi purustas Franz II väed ja sõitis Napolisse, tervitatuna masside poolt. Seistes võiduletulnud rahvarevolutsiooni eesotsas, ilmutas Garibaldi end mehise, andeka

Itaalia 1859.—1866. aastani.

Itaalia 1866.—1870. aastani.

väejuhina. Engels seletas ta edusamme julge revolutsioonilise taktikaga ja koostööga ülestõusnud massidega. Garibaldi näitas, et ta suudab juhtida keerulisi ja raskeid sõjalisi operatsioone.

Tegelikult olid Itaalia peamised maakonnad nüüd ühendatud rahvarevolutsiooni kaudu, „altpoolt". Kuid Itaalia revolutsioonilise ühendamise ülesanne ei olnud viidud lõpule, kuigi selleks oli võimalus.

Pärast Napoli vallutamist sai Garibaldi Lõuna diktaatoriks. Ta võis, maksma pannes ja kindlustades siin revolutsioonilis-demokraatlikku diktatuuri, paisata vägesid Itaalia teistele aladele, et viia lõpule kogu maa ühendamist revolutsioonilisel teel. Ent väikekodanlik revolutsionäär Garibaldi ei osanud kaasa kiskuda talurahva laiu masse ja asuda juhtima tema võitlust mõisnike vastu. Sellal nõudis Cavour, et Napoli tunnustaks Sardiinia kuninga Viktor Emanueli võimu. Sel otsustaval hetkel ilmutas Garibaldi lühinägelikkust, otsustamatust: ta nõustus, et Napoli okupeeritaks Sardiinia vägede poolt. Pärast rahvahääletust, mis viidi läbi Piemonte valitsuse tugeva surve all (21. oktoobril 1860. a.), liideti Lõuna-Itaalia Piemonte külge.

Garibaldi pani ise diktaatori volitused maha ja andis võimu üle Viktor Emanuelile, keda ta ka saatis pidulikul sissesõidul Napolisse (6. novembril 1860. a.). Garibaldi ratsutas Viktor Emanueliga kõrvuti ja hüüdis: „Elagu kuningas!"

Pärast Napoli ja Sitsiilia liitmist Piemonte'ga algasid Itaalia lõunaosas massilised talurahva ülestõusud mõisnike vastu. Piemonte väed surusid neid ülestõuse karmilt maha, põletades ära terved külad. Mõned komandörid lasksid kõik talupojad maha, keda tabati relvaga. Kindral Pinelli avaldas isegi ühes käskkirjas: „Sellise vaenlasega on halastus kuriteoks. Tule ja mõõgaga laastame need maakonnad."

Niiviisi tasus Itaalia kodanlus neile talupoegadele, kes abistasid teda maa taasühendamise ülesandel.

Itaalia kuningriigi kujundamine (1861. a.). 1861. a. kuulutati Torinos Piemonte ühes temaga liidetud aladega Itaalia kuningriigiks. Endise Piemonte asemel, mille elanikkond oli 5 000 000, valitses kuningas Viktor Emanuel II nüüd 22 000 000 elanikuga kuningriigi üle. Kolm kuud pärast Torino parlamenti suri Cavour juhuslikku külmetusse, mitte üle elades maa taasühendamise lõpuleviimist. Ent veel ei olnud kogu Itaalia ühendatud.

Veneetsia jäi edasi Austria ikke alla ning Roomas ja selle juurde

kuuluvas paavsti valduses säilitati paavsti võim, kes, tõsi küll, kaotas kaks kolmandikku oma endistest valdustest. Paavst säilitas oma valduste ülejäänud osa ja, mis peaasi, Rooma, toetudes Napoleon III poolt saadetud Prantsuse vägedele.

Garibaldi Roomas. 1862. a. tegi Garibaldi katset vallutada Rooma. Jäädes ilma Viktor Emanueli toetusest, kogus ta omal riisikol 2000 vabatahtlikku ja, maandudes oma salgaga Kalaabrias, viis neid loosungi all „Rooma või surm" Itaalia muistse pealinna vastu. Teel peatati ta Viktor Emanueli vägede poolt Aspromonte mäe juures. Selles kokkupõrkes kuninglike vägedega sai Garibaldi haavata. Haavatud Garibaldi saadeti asumisele väikesele Caprera saarele.

1866. a., kui Preisimaa tungis Austriale kallale, liitus Itaalia valitsus selles sõjas Preisimaaga. Taas kasutati Garibaldi sõjalist talenti ja revolutsioonilist entusiasmi. Garibaldi, unustades vanad solvamised, kogus vabatahtlike korpuse ja võitles edukalt austerlaste vastu. Kuigi regulaarväed said selles sõjas ühe kaotuse osaliseks teise järel, otsustati sõjatulemus sellega, et Austria purustati Preisi vägede poolt ning oli teiste rahutingimuste seas sunnitud loobuma Veneetsiast. Nüüd liideti Veneetsia Itaaliaga (1866). Liitmatuks jäi paavsti valdus.

1867. a. oktoobris läks väsimatu Garibaldi vabatahtlike salgaga uuesti üle paavsti valduse piiride. 3. novembril kohtus Garibaldi Mentana all paavsti kaitsvate Prantsuse vägedega ja Šveitsi palgasõduritega. Garibaldi salk sai ükskõikseks pealtvaatajaks jäänud Itaalia kuninglike vägede juuresolekul lüüa.

„Me teatame Prantsuse valitsuse nimel: Itaalia ei omanda kunagi Roomat," ütles kohe pärast Mentana lahingut Prantsuse valitsuse juht Rouhet. „Kui Itaalia marsib Rooma peale, kohtab ta oma teel Prantsusmaad."

Itaalia taasühendamise lõpuleviimine. Möödus ainult kolm aastat. Ühe Itaalia rahvusliku ühtsuse põlise vaenlase — Austria — lüüasaamisele järgnes teise vaenlase — Prantsusmaa — lüüasaamine. Seda kasutas ära Viktor Emanuel ja 20. sept. 1870, pärast väikest kokkupõrget vallutasid kuninglikud väed Rooma. Paavst Pius IX eemaldus ära Vatikani mõnesaja elanikuga linnaosa Roomas, kus asetseb paavsti loss), säilitades võimu ainult Vatikani vaimulikkonna üle.

Protestimärgiks selle vastu, et ta jäeti oma endistest valdustest

Paavst Pius IX — *foto.*

ilma, teatas paavst, et tema ja ta järeltulijad ei lahku kunagi Vatikani piiridest. Pahased sellisest „püha isa" alandamisest, hakkasid katoliiklased kutsuma paavsti „Vatikani vangiks".

„Me tulime Rooma ja jääme ka siia," teatas Viktor Emanuel. Rooma sai Itaalia kuningriigi pealinnaks.

Sääraselt viidi lõpule Itaalia taasühendamine. Itaalia taasühendamine algas „altpoolt", revolutsioonilisel teel. Kuid Garibaldi võiduviljad kasutati ära Sardiinia kodanluse ja Savoja dünastia poolt, et viia taasühendamist lõpule „ülaltpoolt".

Itaalia taasühendamine mõisnike ja kodanluse juhtimise all ei olnud täielik. Triesti ja Trienti linn ühes nende juurde kuuluvate maakondadega jäid Austria valdusse.

Mõisnike võimu alla jäänud Itaalia areng liikus pikkamisi; eriti raske oli tööliste ja talupoegade olukord.

21. PEATÜKK.

SAKSAMAA TAASÜHENDAMINE.

TAASÜHENDAMISE LIIKUMINE 50-NDAIL JA 60-NDATE AASTATE ALGUL.

Preisimaa riigikord pärast 1848. a. revolutsiooni. „1848. a.," tunnustas näiteks Preisi kuningas Friedrich Wilhelm IV, „oleks meid täitsa õlgadele pandud." 50-ndail aastail oli seisukord teissugune. Reaktsioon võitis, Preisi mõisnikud säilitasid riigivõimu. Kuid tundes kartust uue revolutsiooni kordumise ees, säilitas kuningas Preisimaal konstitutsiooni.

Uus 1849. a. valimisseadus (mis kehtis tervenisti 1918. aastani) viis läbi lahtised ja kaheastmelised valimised saadikutekotta. Kõik valijad olid jagatud kolme gruppi (ehk „klassi"), vastavalt nende poolt tasutavate maksude suurusele. Esimesse „klassi" kuulus 153 000 valijat — suurmaksumaksjat, teise juurde 409 000 keskmist maksumaksjat ja kolmanda juurde — 2 651 000 väikemaksumaksjat. Iga grupp märkis ühtlase arvu valijamehi, kes valisid saadikuid. Mõistagi võisid sellise valimissüsteemi juures kahe esimese „klassi" esindajad, kelledel oli kaks korda enam hääli kui kolmanda „klassi" esindajail, valida enda keskelt mitte vähem kui kaks kolmandikku alama koja saadikuist.

„Ülemkoda" ehk „härradekoda" kujundati 1854. a. seaduse järgi kuninglikest printsidest ja kuninga poolt nimetatavaist aristokraatseist aadlisugukondade esindajaist.

1850. a. tegi Preisimaa katset ühendada Põhja-Saksamaa riikę ja asus juhtima liitu, mis koosnes 21 riigist. Selle vastu astus välja Austria ja saavutas Nikolai I toetusel Saksa liidu ennistamise, mis oli lakanud olemast revolutsiooni ajal.

1850. a. talurahva reform. Kapitalismi areng põllumajanduses. Tähtis küsimus, mis oli jäänud revolutsiooni poolt lahendamata, oli talurahva küsimus. 1850. a. 2. märtsi seadusega vahekordade reguleerimisest mõisnike ja talupoegade vahel kaotati tasuta kakskümmend teisejärgulist talupoja koormatist, mis olid vaevalt veel kusagil säilinud. Kõiki enamvähem tulutoovaid feodaalkoormatisi, nende seas ka kõik teoorjuse vormid, olid talupojad sunnitud välja ostma.

Selle 1850. a. seaduse alusel tasusid üksnes Elbest ida pool asuvad talupojad junkruile 50 aasta jooksul umbes miljard marka.

„Põllutööliste seadus", välja antud 1854. a., pani maksma vanglakaristuse põllutööliste katse eest korraldada streiki. Preisi junkruil oli oma politsei, nad võisid heita talupoega omavoliliselt vangi.

Pärast 1848. a. revolutsiooni lüüasaamist said Saksa junkrud tähelepanuväärseid summasid talupoegade käest, kes ostsid oma koormatisi ja maid vabaks. Kõrged teravilja hinnad 50-ndail aastail, seoses tööstuse ja linnade kiire kasvuga, soodustasid Preisi mõisnike üleminekut kapitalistlikule majapidamisele ühes palgalise tööjõu ja masinate rakendamisega. Vaesuva talurahva pikaldase ja piinava

laostumise ning sulaste õigusetu seisundi üldisel tagapõhjal eraldus suurtalunike-kulakute kiht.

Preisi talurahva peamassid laostusid pikkamisi, olid määratud aastakümneiks piinava ekspluateerimise ja orjuse alla.

Tööstuse arenemine. 1848. a. järel hakkab Preisimaal ja teistes Saksa riikides kiiresti arenema suurtööstus. Tolliliit ennistati ja laiendati.

Saksa riikides, peamiselt Preisimaal ja Saksis, algab tööstuslik murrang alles pärast 1848. a. revolutsiooni. Ajavahemik 1849.—1859. aastani oli Saksamaale tunduva majandusliku tõusu perioodiks. Selle aja kestel, nagu kirjutas Marx, Saksamaa „... niiütelda, muutus põllumajanduslikust maast tööstusmaaks“ [1].

1848. aastani moodustas villa väljavedu Inglismaale, Prantsusmaale ja teistesse maadesse saksa väljaveo peamisi artikleid. 1859. a. vaevalt piisas Saksa villast oma vabrikute jaoks. Linnade kiirest kasvust annab tunnistust kas või tööliste arvu kasv Berliinis sel aastakümnel — 50 000-lt 180 000-le.

Veel enam kui 1848. a. oli nüüd kapitalismi edasise arengu peamiseks takistuseks Saksamaal ta poliitiline killustatus.

„... Täielikult kindlustatud Saksamaa kodanliku arengu rahvuslikuks küsimuseks oli ühendamine jms., mitte aga agraarküsimus...[2],“ kirjutas Lenin. Päevakorral oli Saksamaa ühendamise küsimus. See võis toimuda tolleagsete klassivahekordade juures kahel viisil: kas proletariaadi juhtimisel ja ülesaksamaalist vabariiki loova revolutsiooni teel, või Preisimaa dünastiasõdade kaudu, mis kõvendavad Preisi mõisnike hegemooniat ühendatud Saksamaal[3].“

Konstitutsiooniline konflikt. 1861. a. suri elu viimaseil aastail idiootsusse langenud kuningas Friedrich Wilhelm IV. Troon läks üle ta vennale Wilhelm I-le.

Wilhelm I suurendas armeed ja hakkas teda ümber relvastama. Saadikutekoda, mitte rahul olles sellega, et see reform tugevdab armeed, mis oli relvaks feodaalse kliki käes, eriti aga veel sellega, et armee reform oli usaldatud äärmusliku reaktsionääri von Rooni kätte, keelas krediidid selle reformi jaoks. Seepeale otsustas Wilhelm I valitseda, arvestamata parlamenti, ja kutsus Bismarcki võimule.

---

[1] Marx ja Engels, Teosed, XI köide, 2. osa, lk. 175.
[2] Lenin, Teosed, XIV köide, lk. 214.
[3] Lenin, Teosed, XVI köide, lk. 547.

Bismarck etendas suurt osa Saksamaa poliitilises elus ja sai selle tagajärjel krahvi ja vürsti tiitli.

Suur poliitiline tegelane, väljapaistev diplomaat, innukas Preisi junkur-mõisnike huvide kaitsja ja tööliste ning talupoegade verivaenlane Otto von Bismarck (1815—1898) põlvnes vanast aadli sugukonnast. Veetes lapsepõlve Schönhauseni lossis (Elbel) isa mõisas, lõpetas ta seejärel gümnaasiumi ja ülikooli, kus tal oli 27 duelli buršidega [1].

Pärast ülikooli lõpetamist valitses Bismarck oma kahe mõisa üle. Hiiglase kasv, taltsutamatu iseloom, julmus talupoegade kohtlemises, praktiline mõistus, visa ja oma eesmärkide saavutamiseks abinõusid mittevaliv — sellised on Bismarcki iseloomujooned. 1848. a. märtsi sündmuste ajal tegi Bismarck katset relvastada talupoegi, et minna nendega Berliini „kuningat välja aitama".

1848.—1849. aastal oli Bismarck purukonservatiivne ja mõnitas teravasti Frankfurdi parlamendi liberaalset lobisemist. Bismarcki osa feodaalpartei ühe eestvedajana tõmbas kuninga tähelepanu temale. Bismarck nimetati algul Preisimaa esindajaks Frankfurdi Liidupäevale, seejärel saadikuks Venemaale, kus ta sai tsaar Aleksander II isiklikuks sõbraks.

Tähtsaimaks ülesandeks luges Bismarck Saksamaa taasühendamist Preisimaa juhtimisel. Seejuures pidas Bismarck vajalikuks hävitada sõja abil vastupanu Austria ja Prantsusmaa poolt ning suruda maha demokraatlikku liikumist, mis veel 1848.—1849. aastast peale taotles Saksamaa taasühendamist revolutsioonilisel teel.

„Epohhi suuri küsimusi ei otsustata kõnede ja enamuse häältega," avaldas Bismarck 1862. a. maapäeva ees, „vaid raua ja verega. Saksamaa vaatab mitte Preisimaa liberalismi, vaid ta relvastuse poole."

Pärast Bismarcki võimuletulekut jätkus konflikt kuningliku valitsuse vahel, keda esindas Bismarck, ja koja vahel. Vastuseks saadikutekoja tungivaile nõudmistele minna erru, koputas Bismarck rusikaga vastu lauda ja karjus: „Meil siin pole Inglismaa, ja meie ministrid oleme kuninga, aga mitte rahva teenrid, mitte teie teenrid!" ning jätkas oma sõjalise ja diplomaatliku ettevalmistuse poliitikat Saksamaa „ülaltpoolt" taasühendamiseks Preisimaa juhtimisel. Oma edasises poliitilises tegevuses toetus Bismarck junkrute ja suurkapitali blokile.

[1] Burš — vanema kursuse üliõpilane, üliõpilaskorporatsiooni liige.

August Bebel.

SAKSAMAA TÖÖLISKLASS SELLE TAASÜHENDAMISE PERIOODIL.

60-ndate aastate alguseks olid Saksamaa töölisorganisatsioonid kas progressiivse kodanluse või vaimulikkonna (luteri või katoliku) juhtida.

1860. a., ühenduses ühendusliikumisega Itaalias, võis Saksamaal tähele panna poliitilise elu üldist tõusu. Sel perioodil elavnes ka tööliste haridusseltside tegevus, kus sageli arutati poliitilisi küsimusi.

1861. a. asutati Leipzigis tööliste haridusliit, mis koosnes esijoones käsitöölistest. Liidu koosolekuist võttis osa noor meistri sell Bebel, kes etendas pärastpoole suurimat osa Saksa töölisliikumises.

A. Bebel. August Bebel (1840—1913) oli Preisi soldati poeg. Ta isa ja ema surid ta lapseeas. Ta õppis vaestelaste koolis. 14-aastasena astus Bebel õppima käsitöölise-treiali juurde. Noor Bebel paistis silma teadushimulise ja terase mõistuse poolest ja püüdis täiendada oma haridust, kuid seda oli raske teha, sest ta sai oma peremehelt üksnes süüa, ulualust ja mõned pennid nädalas. Noor Bebel võttis ette tolle aja käsitööõpilastele tavalise selli-reisu Lõuna-Saksamaale, Austriasse ja Šveitsi. Bebeli rändamisaastad (1858—1860) langesid ühte Itaalia-Prantsuse-Austria sõjaga, Itaalia ühendusliikumisega ja rahvusliku ühiskondliku liikumise tõusuga Saksamaal.

Bebeli rändamine soodustas ta vaimse silmaringi avardamist ja äratas temas huvi poliitiliste küsimuste vastu.

Reisult tagasi tulnud, võttis noor Bebel osa tööliste haridusseltsidest. Neid seltse organiseeris liberaalne kodanlus eesmärgil alistada neid oma mõjule ja pidurdada iseseisvate töölisorganisatsioonide tekkimist.

Saksi Töölisühingute Liit. W. Liebknecht. 1864.—1867. aastal saab Bebelist silmapaistev tegelane Saksi Töölisühingute Liidus, mis ühen-

das 500 liiget. Samal ajal kuulus ta väikekodanlikku „rahvaparteisse", kelle juhtimisel oli Saksi Töölisliit. Selles liidus etendas juhtivat osa Wilhelm Liebknecht (1826—1900), Karl Liebknechti isa.

Wilhelm Liebknecht.

W. Liebknecht võttis osa 1848.—1849. aasta revolutsioonist, eriti relvastatud ülestõusust 1849. a. Baadenis, sel ajal kui peeti võitlust keisririigi konstitutsiooni eest. Pärast areteerimist Saksamaal oli ta sunnitud emigreeruma Šveitsi; sealt saadeti Liebknecht välja katse eest kutsuda kokku töölisliitude kongressi ja sõitis Londonisse, kus ta lähenes Marxile ja Engelsile. Pärast amnestiat pöördus Liebknecht 1862. aastal Saksamaale tagasi. Säilitades ühendust Marxi ja Engelsiga, tegi ta poliitilist tööd Saksa tööliste keskel, kuuludes samal ajal, nagu Bebelgi, väikekodanlikku „rahvaparteisse".

Bebel iseloomustas järgnevalt oma õpetajat ja lähimat sõpra parteilise töö alal — Wilhelm Liebknechti: „Liebknecht ühendas võitleja temperamendiga veel seda kindlat optimismi, ilma milleta pole mõeldav ühegi suure eesmärgi saavutamine. Ta ei kaotanud kunagi pead, vaid leidis ikka väljapääsu. Võitluses vaenlasega püstitas ta loosungi: „Igale sõimusõnale tuleb vastata kahega". Karm ja halastamatu vaenlaste suhtes, oli ta sõbra ja seltsimehena suurepärane. See oli raudse tahtejõu ja lapse hingega inimene".

Saksamaa taasühendamise küsimuses astusid Liebknecht ja Bebel välja Bismarcki ja ta kava vastu kujundada Saksa keisririik Preisi junkrute juhtimisel. Võideldes Bismarcki vastu esinesid Liebknecht ja Bebel samal ajal ka Lassalle'i poliitika vastu, kes toetas bismarklikku Saksa riikide ühendamise kava, „ülaltpoolt" ühendamise kava.

Kuid Bebel ja Liebknecht ei asunud Saksamaa taasühendamise küsimuses täielikult Marxi ja Engelsi positsioonidel. Saksamaa taasühendamise plaan oli esitatud Marxi ja Engelsi poolt juba 1848. a. Pariisis väljaantud Kommunistide liidu lendlehes, enne seda kui Marx

ja Engels siirdusid Kölni. Selle kava järgi pidi Saksamaa kõigepealt muutuma ühtseks vabariigiks. Kõik feodaaldünastiad tuli kukutada. Kõik riigid, kaasa arvatud Austria, olid revolutsiooni võidu korral kohustatud astuma demokraatliku Saksa vabariigi koosseisu. Selle kava teostamise eest võitlesid Marx ja Engels 50-ndail ja 60-ndail aastail.

Vastupidi Marxile ja Engelsile, oletasid Bebel ja Liebknecht Saksamaa ühendamise võimalust ilma Austriata. Nad kartsid seejuures Saksi ja teiste väiksemate Saksa riikide äraneelamist Preisimaa või Austria poolt.

Iseseisva töölispartei kujundamise küsimuses asusid niihästi Bebel kui ka Liebknecht väärale seisukohale. Marxi näpunäiteist hoolimata ei tahtnud nad kaua aega katkestada sidet „rahvaparteiga" ja organiseerida iseseisvat töölisparteid. Nad jätkasid tööliste haridusliitude loomist väikekodanliku „rahvapartei" juures selle poliitilisel juhtimisel.

Vaatamata Bebelile ja Liebknechtile tekkis iseseisev poliitiline töölisorganisatsioon 1863. a. F. Lassalle'i juhtimisel. (See organisatsioon ei olnud esimene töölispartei Saksamaal. Esimeseks töölisparteiks oli Saksamaal kommunistlik organisatsioon, mis oli loodud 1848. aastal Kommunistide liidu poolt). Lassalle soodustas tööliste eraldumist kodanlikest parteidest 60-ndail aastail. Samal ajal oli ta oportunismi esiisaks Saksa sotsiaal-demokraatlikus liikumises.

F. Lassalle. Ferdinand Lassalle (1825—1864) põlvnes rikkast juudi kaupmehe perekonnast ja oli ka ise üsna jõukas. Elukutselt oli ta advokaat, kuid tegeles peamiselt mitte praksisega, vaid kirjandusega. Ta paistis silma väljapaistvate võimete ja suure auahnusega. Ta püüdis tõusta silmapaistvale kohale, kuid juutluse õigusetus ja tagakiusamine junkrute Saksamaal sulgesid talle kõik uksed. Oma noorea päevaraamatus kirjutas Lassalle: „Oleksin ma sündinud printsi või vürstina, oleksin aristokraat kogu ihu ja hingega; et ma olen aga lihtne kaupmehe poeg, saan ma omal ajal demokraadiks."

Lassalle põlgas argu ja junkrute ees roomavaid Preisi liberaale ning otsustas esineda poliitikas, toetudes Saksamaa noorele töölisklassile.

Üldine Saksa töölisühing. 1862. a. pöördus Leipzigi tööliskomitee, kelle presiidiumi juures tekkis mõte luua iseseisvat poliitilist töölis-

parteid, Lassalle'i poole palvega formuleerida töölisklassi üldised ülesanded. Oma „Avalikus vastuses Leipzigi komiteele" soovitas Lassalle: „Organiseeruge Üldise Saksa ühingu kujul seaduslikuks ja rahulikuks, kuid väsimata ja kartusetu agitatsiooniks üldise valimisõiguse heaks." Lassalle pooldas „rahulikke" parlamentlikke meetodeid. Tema kaasaegselt junkrute riigilt ootas Lassalle toetust tööliste tootmisühinguile.

Pannes kõik lootused üldisele valimisõigusele, eitas Lassalle tööliste igapäevast võitlust nende seisundi parandamiseks, sest ta arvas, et tööline ei suuda tõsta kodanliku korra juures oma teenistust üle selle miinimumi, mis on vajalik ta füüsilise olemasolu säilitamiseks. Lassalle'i arvates valitseb kapitalistlikus ühiskonnas töötasu „raudne seadus".

See seisukoht oli ebaõige ja kahjulik, sest pole üldse olemas mingit tööliste töötasu „raudset" taset. Töölise töötasu suurus oleneb mitte üksnes toiduainete, riietuse jms. töölise eluülalpidamiseks vajaliku hinnast, vaid ka tööliste kultuurilise ja poliitilise taseme astmest, nende tarvidustest, nende organiseeritusest, kapitalismile vastupanu võimest. „Raudse seaduse" ebaõige teooria pidurdas töölisklassi majandusliku ja poliitilise võitluse arenemist.

Kõige kahjulikuma seisukoha võttis Lassalle talurahva suhtes: ta pidas talurahvast „reaktsiooniliseks massiks". Oportunistlik oli ka Lassalle'i arvamine tolle aja poliitilises põhiküsimuses — Saksamaa taasühendamise viisis. Lassalle, kes tervitas 1859.—1861. aastal Napoleon III-ndat kui Itaalia „ühendajat", toetas Saksamaa taasühendamist Hohenzollernite võimu all. 1863. a. astus ta läbirääkimistesse isegi Bismarckiga ja lubas talle toetust, kui Bismarck paneb kehtima üldise valimisõiguse. Lassalle ei uskunud töölisklassi ja demokraatlike masside jõududesse, vaid lootis enam junkruile ja Bismarckile.

1863. a. mais kujundasid 11 linna töölisorganisatsioonide esindajad Üldise Saksa töölisühingu. Selle ühingu esimeheks, ühes diktaatorlike volitustega, valiti Lassalle. Lassalle'il ei õnnestunud muuta oma ühingut massiorganisatsiooniks — aasta pärast oli selles mitte üle 5000 liikme. 1864. a. suvel sai Lassalle duellil surma.

Engels kord ütles Lassalle'i kohta, et ta oli „mitteusaldatav sõber olevikus, üsna kahtlemata vaenlane tulevikus . . .[1]". Marx ja Engels

[1] Marx ja Engels, Teosed, XXIII köide, lk. 199.

nimetasid Lassalle'i, kes astus isiklikesse läbirääkimistesse ja kirjavahetusse Bismarckiga ja organiseeris tööliste delegatsiooni Preisi kuninga Wilhelm I juurde, kuninglik-preisi demokraadiks.

PÕHJA-SAKSA LIIDU KUJUNDAMINE.

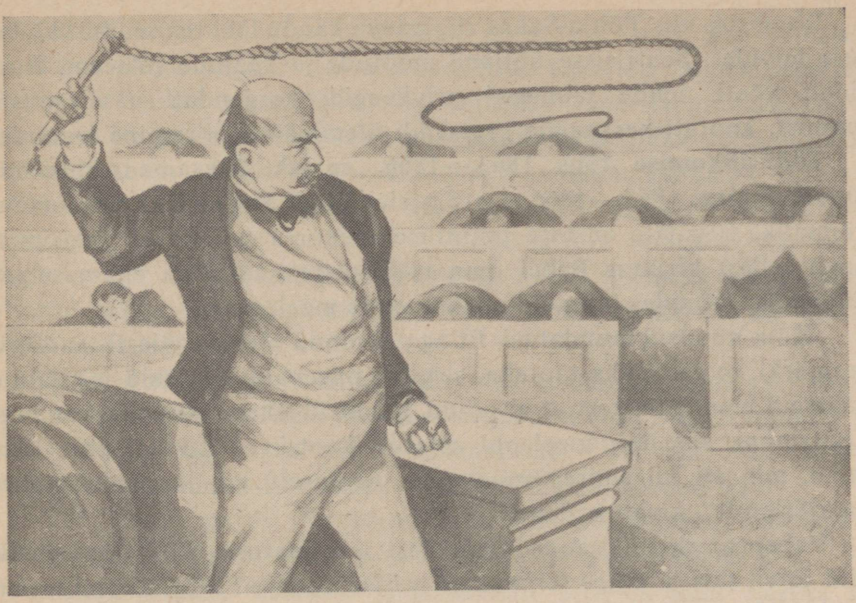
1864. a. hakkas Bismarck teostama oma kava ühendada Saksamaad „raua ja verega". Preisimaa koos Austriaga tungis kallale Taanile, et võtta ära kaht Taani hertsogkonda: Šlesvigit ja Holsteini, kus sakslased moodustasid tunduva osa elanikkonnast. Taani üle saavutati võit, Šlesvigi ja Holsteini jagasid Austria ja Preisimaa. Kaks aastat hiljem kuulutas Bismarck mõlemad hertsogkonnad Preisimaa juurde kuuluvaks ja alustas sõda Austria vastu. Mõne päevaga purustati Austria armee paremini relvastatud Preisi armee poolt. Lahingus Sadova küla all Böömimaal langesid Austria polgud risttule alla. Ohvitserid ja soldatid ning suurtükirakendid sööstsid Elbe sildade juurde. Rüsinas hukkusid inimesed suurtükirataste ja hobuste kabjahoopide all. Austerlased kaotasid 20 000 surnutena (kaks korda enam kui Preisi armee), 20 000 vangidena ja 160 suurtükki.

Pärast võitu tahtis Wilhelm I sundida Austriat põlvedele ja ratsutada oma vägede eesotsas Viini, kuid Bismarck takistas seda. Valmistudes sõjapidamiseks Prantsusmaaga, jäi Bismarck võrdlemisi kergete rahutingimuste juurde Austria suhtes. Austria loovutas Veneetsia Itaaliale ja tasus Preisimaale üsna tagasihoidliku kontributsiooni.

Nüüd lagunes endine Saksa liit. Põhja-Saksamaa riikidest kujunes Põhja-Saksa liit, eesotsas Preisimaaga. Mainist lõuna pool asetsevad riigid (Baieri jt.) ei saanud ühineda Põhja-Saksa liiduga, sest et Prantsuse valitsus ähvardas sel juhul sõjaga. Ent Lõuna-Saksa riikide valitsejad sõlmisid Preisimaaga salajase sõjalise liidu. Selle kokkuleppe järgi tunnustati sõja puhul Prantsusmaaga Preisi kuningas kõigi Saksa riikide (peale Austria) vägede ülemjuhatajaks.

Bismarcki sisepoliitika. Purustanud Austria ja kindlustanud suhteliselt kergete rahutingimuste abil ta erapooletuse sõja puhuks Prantsusmaaga, otsustas Bismarck Saksamaal lõpule viia poliitilise ettevalmistuse sõjaks.

Silmas pidades seda, et endine Saksa liit oli lagunenud, kerkis üles Põhja-Saksa liidu poliitilise korrastuse küsimus. Bismarck, kes oli

„Bismarck dresseerib Põhja-Saksa riigipäeva" — *karikatuur.*

varem raevukas konstitutsiooni vastane, pani ette valida Asutav riigipäev (parlament) üldise hääletuse teel. Kehtima pannes üldise valimisõiguse, tahtis Bismarck saada ühiskonna toetust tema poolt mõeldud sõjale Prantsusmaaga, — ta ei näinud tookord veel ette, et edaspidi, töölisliikumise kasvades, valmistab üldine valimisõigus talle palju raskusi.

1866. a. võidurikas sõda ja suurema osa Saksamaa taasühendamine likvideerisid konstitutsioonilise konflikti Preisimaal, lepitasid vastasrindliku kodanluse enamiku Bismarckiga.

Põhja-Saksa liidu konstitutsioon. 17. aprillil 1867. a. kinnitas Asutav riigipäev üleliidulise konstitutsiooni ja läks laiali. Preisi kuningas kuulutati Põhja-Saksa liidu presidendiks. Tema sai ka kõigi selle sõjaliste jõudude juhatajaks.

Põhja-Saksa liidus sai Preisi kuningas sellised volitused, et teised Saksa riigid kaotasid tegelikult igasuguse iseseisvuse varju.

Põhja-Saksa liit oli üksnes ülemineku staadium ühtse riigi suhtes. Preisimaal endas säilitati endine „kolmeklassiline" valimissüsteem.

Bismarck viis Põhja-Saksa riigipäeva kaudu läbi rea seadusi kodanluse huvides. Seati sisse ühtlane mõõtude ja kaalude süsteem, tsunftidelt võeti nende viimased privileegid, kergendati aktsiaseltside loomist, kaotati keskaegne protsendi ülemmäära piiramine laenudelt.

Töölisliikumise tõus 1863.—1866. aastal. Saksamaa ühinemise lõpuleviimine. 1863.—1866. aasta perioodil oli Saksamaal revolutsioon võimalik. 60-ndate aastate poliitilise olukorra talumatus Preisimaal, nagu sellest kirjutas Bebel oma mälestustes, sai ikka enam selgeks töölistele, mõjudes loomulikult ka nende meeleolule.

„Kõik nõudsid muudatusi. Et aga ei olnud olemas täiesti teadlikke, eesmärki, mida tuleks taotella, selgesti nägevaid juhtivaid ja usaldusväärseid elemente, sest et ei olnud jõudusid ühendavat tugevat organisatsiooni, siis läks meeleolu asjatult kaotsi... Kunagi pole liikumine, mis oli nii suurepärane oma olemuselt..., lõppenud vähem tagajärjetult", kirjutas Bebel.

Vahepeal sai liikumine tõepoolest laia ulatuse. Kõik koosolekud olid tulvil täis ja kõige teravamad väljaastumised said kõige suurema heakskiidu osaliseks. Viietuhandelisel koosolekul Leipzigis (8. mail 1866. a.) võeti ühel häälel vastu Liebknechti ja Bebeli resolutsioon, mis nõudis vabariiki, parlamendi kokkukutsumist üldise, otsese, võrdse ja salajase hääletamise alusel, rahva üldist relvastamist. Mis puudus siis Saksa töölisklassil võiduks? Oli revolutsiooniline meeleolu, püstitati revolutsioonilisi loosungeid. Ei olnud, nagu kirjutab Lenin, „...küllalt teadlikke ja revolutsioonilisi ülesandeid mõistvaid juhtivaid elemente *(s. t. ei olnud revolutsioonilist s.-d. parteid, kes oleks mõistnud h e g e m o o n i a ülesandeid*[1]".

Lassallased olid revolutsioonilise tegevuse vastu ja toetasid Bismarcki. Veel enam, nad jõudsid lõpuks liiduni Preisi politseiga. Nimelt kirjutas Marx järgmist lassallastest-sektantlastest:

„Sektid, mis olid oma tekkimisel liikumise hoovaks, hakkavad teda segama, niipea kui liikumine kasvab neist üle; siis muutuvad nad reaktsioonilisteks. Seda tõendavad sektid Prantsusmaal ja Inglismaal ning viimasel ajal lassallased Saksamaal, kes olid rea aastate kestel takistuseks proletariaadi organiseerimisele ja lõpetasid sellega, et hakkasid lihtsalt politsei tööriistaks[2]".

---

[1] L e n i n, Teosed, XV köide, lk. 213—214.

[2] M a r x, Näilised lõhed Internatsionaalis, ajak. „Proletarskaja revoljutsija", 1938, nr. 9, lk. 156.

Saksa kodanluse laialdased ringid unustasid äsjase tüli Wilhelm I ja Bismarckiga ning tervitasid vaimustatult kantsleri vallutuspoliitikat. Bismarck vastas tõusvale töölisliikumisele repressioonidega. Revolutsioonilise proletaarse partei puudumine, mis oleks võinud astuda töölisklassi ja laialdaste demokraatlike masside liikumise etteotsa, võimaldas Saksa junkruile ja neid toetavale arglikule kodanlusele ühendada Saksamaad „ülaltpoolt". Radikaalsete demokraatlike reformide asemel, mida oleks toonud endaga kaasa võidukas revolutsioon, viiakse Saksamaal läbi poolikud „revolutsiooni paljaksriisujad" kodanlikud reformid.

1866.—1867. aastal ei olnud Saksamaa taasühendamine veel lõpule viidud. Lõuna-Saksa riigid jäid veel väljapoole liitu, sest Napoleon III seisis otsustavalt vastu nende ühinemisele. Olid veel vaja mõned aastad, kuni toimub Saksamaa taasühendamise viimane akt.

1871. aastal, pärast Prantsusmaa sõjalist purustamist, moodustati Saksa keisririik; selle etteotsa sai Preisi kuningas Wilhelm I.

Richard Wagner. Saksamaa taasühendamise perioodil ilmus muusika alal määratu suure jõuga talent, väljapaistev komponist, rea ooperite autor Richard Wagner (1813—1883). Wagner võttis 1849. a. osa Dresdeni ülestõusust, mille järel ta oli sunnitud emigreeruma Šveitsi. 1864. a. pöördus ta tagasi Baierisse, loobus oma seniseist poliitilisist vaateist ja elas Baieri kuninga pensionist.

Wagner koostas ise libretod ja muusika kõigile oma oopereile. Süžeedeks valis ta vanagermaani rahvamüüdid, mis ta töötas ümber Saksa kodanluse rahvuslike püüdluste vaimus. Tuntuimad Wagneri ooperid on neli ta teost üldnimetuse all „Der Ring der Nibelungen", samuti „Die Meistersänger von Nürnberg". Üks ta viimaseid oopereid — „Parzival" — paistab silma tugeva müstilise varjundiga.

22. PEATÜKK.

TEINE KEISRIRIIK PRANTSUSMAAL.

Pärast 1848. aastat toimus Prantsusmaal, nagu teisteski Euroopa eesrindlikes maades, kiire majanduslik tõus.

Tekkisid suurtehased, avati määratu suured universaalmagasinid tuhandete teenijatega, asutati ookeani laevaühendused. Prantsusmaa kattus raudteevõrguga. Kuid erinevalt Inglismaast, kus suurmasinatööstus hävitas peaaegu täielikult käsitöö ja väiketööstuse, säilitati Prantsusmaal suurtööstuse kõrval väikekäsitööstus. Siin oli väga elu-

võimeline käsitööstus — väiketöökojad 1—2 töölisega. Maal olid 75% kõigist talumajapidamistest väiketalundid, 19% — kesktalundid ja ülejäänud — kulakute omad. Sealjuures oli Prantsuse külas 3 000 000 päevatöölist ja sulast.

Talupojad — partsellide[1] omanikud — olid alla rõhutud maavähesusest, võlgadest, maksudest. Pääsedes tema poolt petetud talupoegade häältega võimule, ei teinud Napoleon III midagi nende heaks. 50—60-ndail aastail levis külas suur käärimine; sagedased olid mõisnike mõisade süütamise juhud, milledele järgnesid julmad arveteõiendused talupoegadega.

Teise keisririigi poliitiline kord ja sisepoliitika. Louis Napoleon tuli võimule pärast ägedaid võitlusi 1848. a. proletariaadi ja kodanluse vahel, kui kumbki klass oli nõrgestatud. Hävitades vabariigi, püüdis keiser igati kindlustada oma võimu, andes lubadusi mitmesuguseile klassidele, püüdes laveerida nende vahel. Kuid tegelikult teenis ta suurkodanlust. Maa tõeliseks peremeheks oli kodanluse ülemkiht — 200 rikkaimat perekonda, eesotsas selliste miljonäridega, nagu pankur Rothschild või Creusot-Schneideri suurtükitehaste omanik, kes oli Seadusandva kogu esimees.

1852. a. 2. detsembri riigipööre muutis 1848. a. rajatud Prantsuse vabariigi keisririigiks. Teise keisririigi perioodil (esimene oli Napoleon I keisririik) säilitati küll rahvaesindus, kuid tegelikult kaotas see igasuguse iseseisvuse. Alamkojal ehk Seadusandval kogul ei olnud isegi seaduste algatamise õigust. Neid töötas välja keisri poolt nimetatud riiginõukogu, ent koda võis neid kas kinnitada või valitsuse seaduseelnõu tervikuna tagasi lükata. Ülemkoda — senat — kuulutas seadused välja.

Täidesaatev võim kuulus täielikult keisrile, kes valitses avantüristide jõugu, sõjaväelise kliki ja „musta väe“ — pappide ja munkade — abil.

Kartes töötute rahutusi, korraldas Napoleon III ühiskondlikke töid Pariisi ümberehituse, metsakasvatuse ja soode kuivendamise alal. Ta saatis oma agendid tööliste juurde ja püüdis neid politsei kontrolli all organiseerida. Kuid see tal ei õnnestunud.

Trükitööliste streigi ajal Pariisis 1861. a. püstitasid töölised loosungi: „Ei kodanlus ega Bonaparte, vaid iseseisev töölisliikumine“.

[1] *Partsell* — väike maatükk.

1864. a. õnnestus töölistel saavutada vanaaegse le Chapelier' seaduse kaotamist, mis keelas ametiühingud ja streikide korraldamise.

Kui Prantsusmaal, kus oli nii palju väikeomanikke, oli väikekodanlik mõju töölisklassis tugev. See pidurdas väga ta võitlust.

Napoleon III välispoliitika. Sügava rahulolematuse Napoleon III vastu kutsus 60-ndail aastail esile ta välispoliitika. Taotelles võimu, teatas Napoleon: „Keisririik tähendab rahu"; harva aga möödus mõni tema valitsemisaasta ilma sõjata. Nii segas ta end Ida sõtta, hiljem — sõtta Itaalia ja Austria vahel. Palju raha ja inimelusid läks prantsuse rahvale maksma Napoleoni vallutussõjad Hiinas, kolooniais.

1852.—1857. aastani pidas Napoleon lakkamatuid sõdu Aafrika suguharudega, kes elasid Alžeeria kolooniast lõuna ja lääne pool. Saharas vallutati rida uusi oaase. Süüria sõjaekspeditsiooni järel hakkasid prantsuse kapitalistid 60-ndail aastail ehitama Suessi kanalit, mis pidi ühendama Vahemerd Punasega ja lühendama kolmekordselt teekonda Euroopast Idamaile. Ehitades kanalit, lootis Prantsusmaa omandada pärastpoole Egiptuse.

Kanali kaevamiseks toodi kohale aurulokomobiilid; kaamelid vedasid neid suure vaevaga läbi tuiskliiva; kümned tuhanded Euroopa ja kohalikud töölised, hukkudes massiliselt kõrvetava päikese kiirte all, ehitasid seda kanalit. 160 kilomeetri pikkune kanal kaevati prantsuse ettevõtja Lessepsi plaani järgi ja seda peeti üheks tolle aja ehitustehnika „maailmaimeks". Suurte raskustega viidi kanal 1869. a. lõpule, kuid mõni aasta hiljem läks see inglaste kätte.

Napoleon III katse vallutada Mehhikot lõppes ebaõnnestumisega.

Mehhiko eraldus 1821. a. Hispaaniast ja sai 1824. a. vabariigiks. 1858. aastast sai ta presidendiks Benito Juarez, päritolult indiaanlane. Juarez teenis algul majateenijana, ent sai siis, tänu oma hiilgavaile võimeile ja ühe rikka hispaanlase juhuslikule soosimisele, haridust ja hakkas advokaadiks. 1855. a. kukutati Mehhikos reaktsiooniline mõisnike-klerikaalide valitsus ja võimule tulid demokraadid. Demokraadid konfiskeerisid kirikuvarandused, eraldasid kohtud ja koolid vaimulikkonna juhtimise alt, sulgesid mungaordud. 1857. a. võeti vastu uus konstitutsioon, mis seadis sisse üldise valimisõiguse. Sel ajal oli see kõige demokraatlikum konstitutsioon maailmas. Neile sammudele vastasid mõisnikud ja vaimulikkond mässuga. Kohe kodusõja algusest peale tõusis Mehhikos esikohale vabariigi presidendi kohale asunud Juarez. Tal õnnestus suruda mäss maha peaaegu kogu riigis, kuid rahapuuduses pani ta kaheks aastaks seisma väljamaksud laenudelt, mida Prantsus- ja Inglismaa olid andnud Mehhikole.

Mõisnike ja vaimulikkonna toetamiseks ja Mehhiko enese vallutamiseks saadeti sinna kolme riigi — Prantsusmaa, Hispaania ja Inglismaa — sõjaväeline ekspeditsioon (1861). Hispaanlased ja inglased lahkusid varsti Mehhikost; ent Prantsuse väed alustasid võitlust maa allaheitmise eesmärgil. Mõisnike-klerikaalide partei võim seati uuesti jalule. Mehhiko muudeti vabariigist keisririigiks. Keisriks seati agar katoliiklane, Napoleon III käsilane, Austria ertshertsog Maximilian.

Kuid maal algas partisanisõda klerikaalide ja Maximiliani vastu. Samal ajal nõudis Ühendriikide valitsus, sõja ähvardusel, Prantsuse vägede äraviimist Mehhikost. 1867. a. tuli Napoleonil kutsuda ära Prantsuse ekspeditsioonikorpus. Maximilian ei soovinud võimust loobuda ja Mehhikost lahkuda. Ta võeti Juarezi poolt kinni ja lasti maha.

Prantsuse valitsuse jäme vägivald iseseisva Mehhiko riigi suhtes, Prantsuse vägede julm arveteõiendamine Mehhiko revolutsionääridega, määratu suured inimohvrid ja tohutud kulud ebaõnnestunud Mehhiko avantüüriks — kutsusid Prantsusmaa rahvamassides esile tormise pahameele Napoleon III vastu.

Ebaõnnestunud oli ka Napoleon III välispoliitika 60-ndail aastail Euroopas. Uskudes Bismarcki lubadust, kes andis lootust ahnele, kuid lühinägelikule keisrile suureks Prantsusmaa maade juurdekasvuks, ei takistanud Napoleon algul Põhja-Saksa liidu kujundamist. Nüüd tekkis Prantsusmaa külje all nõrga Saksa riikide liidu asemel tugev naaber võimsa armeega. See kutsus esile kodanluse tugeva rahulolematuse.

Töölisliikumise tõus. 60-ndail aastail suurenesid Napoleoni keisririigi peavaenlase — tööliste — streigid; nüüd arenesid streigid poliitiliste loosungite all.

Samal ajal sõlmisid Prantsuse tööliste esindajad sidemeid Inglise töölistega, pidasid nendega läbirääkimisi püsivate läbikäimiste loomiseks, et vahetada kogemusi ja abistada vastastikku võitluses kodanluse vastu.

1863. a. juulis korraldati Londonis protestmiiting tsaarivalitsuse metsiku arveteõienduse vastu Poola revolutsionääride suhtes. Miiting toimus Prantsusmaalt kohalesõitnud tööliste osavõtul. Seal nõudis Inglise ametiühingute esindaja Odger sõda Venemaa vastu, milles võib näha otsest Marxi mõju, kes tõstis tollal esile revolutsioonilise sõja loosungi tsarismi vastu.

Sel miitingul otsustati Inglise tööliste poolt saata läkitus (aadress) Prantsuse töölistele.

Läkituses öeldi: „Nüüdisaegsele jõu kuritarvitusele lõpu tegemise vahendina kutsume üles kõiki rahvaste vendluse loomisele. Kutsume

kokku koosoleku Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia, Poola ja kõigi nende maade esindajaist, kus on tahet ühiseks tööks inimkonna kasuks. Kutsume kokku oma kongressid suurte küsimuste arutamiseks, milledest oleneb rahvaste rahu."

Läkituses kõneldi ka sellest, et streikide ajal tellivad Inglismaa peremehed töölisi Euroopa maadest, ja et sellele tuleb teha lõpp eri maade tööliste solidaarse tegevuse kaudu.

Inglismaal ja Prantsusmaal moodustunud tööliste rahvusvahelise solidaarsuse komiteed soodustasid sidemete kõvendamist nende maade tööliste vahel.

23. PEATÜKK.

I INTERNATSIONAAL.

TÖÖLISTE RAHVUSVAHELISE ÜHENDUSE TEKKIMINE. TA TEGEVUSE ESIMENE PERIOOD — KUNI 1869. A. BASELI KONGRESSINI.

1864. a. asutatud I Internatsionaal (Tööliste rahvusvaheline ühendus) tekkis siis, kui kapitalism ja töölisliikumine jõudsid välja tunduvalt suurema arenguni kui 1847. a., Kommunistide liidu loomise ajal.

Kapitalismi areng, rahvusvaheliste sidemete tugevnemine ja mitmesuguste maade kodanluse sõjalised liidud seadsid kogu teravusega töölisklassi eesrindlike elementide ette rahvusvahelise töölisorganisatsiooni loomise küsimuse, ühiseks, mitte ainult majanduslikuks, vaid ka poliitiliseks võitluseks.

1857.—1859. aasta kriis andis võimsa tõuke töölisliikumisele kõigis eesrindlikes kapitalistlikes maades. 1863. a. ülestõus Poolas, rahvuslik-vabastuslik liikumine ja Itaalia ning Saksamaa sõjad, kodusõda Põhja-Ameerika Ühendriikides, Inglise kodanluse kodusõtta vahelesegamise oht eesmärgiga abistada orjapidajaid — kõik see tegutses samas suunas.

1864. a. 28. septembri miiting ja I Internatsionaali asutamine. Otsustav samm rahvusvahelise proletaarse organisatsiooni kujundamiseks astuti 28. septembril 1864. a. suurel rahvusvahelisel miitingul Londonis. See miiting, mis etendas nii suurt osa rahvusvahelises

Karl Marx — *60-ndate aastate foto.*

töölisliikumises, valmistati ette Marxi ja Engelsi tööga rahvusvahelise töölisliikumise revolutsiooniliste elementide konsolideerimise ja organiseerimise alal.

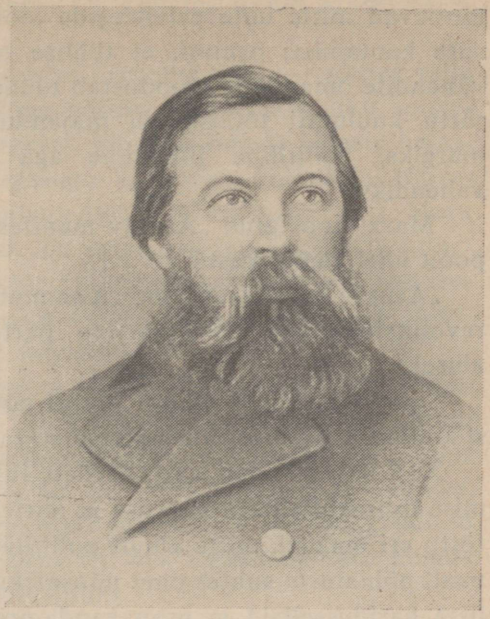
Koosolekul esines kõnega Saksa tööline — rätsep Eccarius, kelle esinemine oli ette valmistatud Marxi poolt. Koosolijad otsustasid organiseerida alalise rahvusvahelise töölisorganisatsiooni; valiti komitee põhikirja ja programmi üleskutse väljatöötamiseks rahvusvahelise proletariaadi jaoks.

Komiteesse, mis võttis siis Kesknõukogu nimetuse, kuulusid: Saksa tööliste poolt Marx ja väljapaistvad Inglise ametiühingute ja Prantsuse tööliste (peamiselt proudhonlaste) esindajad ja delegaadid teistelt maadelt — kokku 32 inimest.

I Internatsionaali „Asutav manifest". Sel kombel oli astutud tähtsaim samm esimese rahvusvahelise proletaarse partei loomiseks. Nüüd seisis ees partei programmi väljatöötamine. Raskus seisnes selles, et Internatsionaaliga olid ühinenud mitmesuguste maade töölised, kes olid klassiteadvuse poolest erinevail arenguastmeil. Saksa töölistekommunistide, Marxi järglaste kõrval, kuulusid sinna Inglise ametiühinglased, Prantsuse proudhonlased, Inglise owenlased jt. Internatsionaali programm pidi olema proletaarne programm, sealjuures küllalt kättesaadav, et mitte ühtki töölisgruppi eemale tõugata, kes seisid kõige erinevamail poliitilise arengu astmeil.

Internatsionaali programm ja põhikiri koostati Marxi poolt. Marxi ees, kes kulutas palju jõudu, et tõsta töölisliikumist tasemeni, millele

osutub võimalikuks rajada Internatsionaali, seisis mitte kerge ülesanne. Kuid Marx ei olnud asjata proletariaadi tunnustatud juht. Selle ülesande lahendas ta hiilgavalt. Kõik Kommunistliku partei manifesti põhimõtted võttis ta sisse Internatsionaali „Asutavasse manifesti" ja põhikirja sel kujul, et need olid arusaadavad ka kõige mahajäänumale töölisele.

Friedrich Engels — *60-ndate aastate foto.*

„Asutavas manifestis" tõestas Marx, et kapitalismi tingimustes ühiskondliku rikkuse kasv ja tööstuse edusammud „ei kõrvaldavat töölisklassi vaesust", et töölisklassi seisund kapitalismi juures ei parane, vaid halveneb, et kapitalismi juures on töölisklass niihästi majanduslikult kui ka poliitiliselt rõhumise all.

Manifesti ülesandeks oli näidata tööliste laialdastele kihtidele tootmisvahendite eraomanduse täieliku hävitamise paratamatust ja tuua neid teadlikkusele proletaarse partei ülesehitamise vajadusest, et revolutsiooniliselt võimu kätte võidelda.

„Asutava manifesti" kokkuvõttes kuulutati proletariaadi rahvusvahelise poliitika põhimõtteks rahu, häbimärgistati tsaari-Venemaa kolonisaatorlik poliitika Kaukaasias ja tsarismi arveteõiendus Poolas; töölisi kutsuti üles aktiivsesse võitlusse röövsõdade poliitikaga. Manifest lõppes võitlushüüuga: „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!"

I Internatsionaali põhikiri ja programm. Ühes „Asutava manifestiga" koostas Marx Internatsionaali ajutise põhikirja, mille sissejuhatav osa andis „Tööliste rahvusvahelise ühenduse" (Internatsionaali) programmi aluse. Programmiosas tõsteti põhiväitena esile, et „tööliste vabastamine peab olema ainult tööliste enda asi", et töölised

taotlevad mitte uute privileegide loomist, vaid igasuguse klassivalitsuse kaotamist; osutati, et töölise majanduslik alistamine tootmisvahendite omanikule moodustab tööliste orjastamise peapõhjuse. Seetõttu kuulutati töölisklassi majanduslik vabastamine suureks eesmärgiks, poliitiline liikumine aga — majandusliku vabastamise vahendiks.

Marxi koostatud „Asutav manifest" ja põhikiri võeti Peanõukogu poolt ühel häälel vastu.

„Asutav manifest" koos „Kommunistliku manifestiga" jäid kõigile revolutsiooniliste proletaarsete parteide edasistele programmidele aluseks.

Suured raskused ületati Marxi poolt I Internatsionaali organisatsioonilise struktuuri küsimuse otsustamisel.

XIX saj. 60-ndail aastail võeti Internatsionaali vastu, töölisliikumise mitteküllaldase küpsuse ja mitteküllaldase poliitilise kujunemise tõttu eri maadel, mitte ainult poliitilised parteid, vaid ka Internatsionaali põhialuste suhtes oma nõusolekut avaldanud ametiühingud, tööliste haridusseltsid ja propaganda-organisatsioonid ning isegi üksikisikud.

Internatsionaali põhikirja järgi seisis selle eesotsas Londonis asuv Peanõukogu [1]. Rõhuvas enamuses olid Peanõukogu liikmeiks töölised. Organisatsiooni algrakukesteks olid sektsioonid. Ühe linna või kogu maa sektsioonid võisid ühineda föderatsiooni, kes oli ühenduses Peanõukoguga. Peanõukogul oli kongresside vaheajal õigus olla otseses ühenduses Internatsionaali iga organisatsiooniga ja iga Internatsionaali liikmega. Baseli kongressil 1869. a. sai Peanõukogu volituse võtta vastu ja heita välja organisatsioone ja üksikuid liikmeid.

Internatsionaali asutamisest peale ja kogu ta kestvuse ajal tegi Marx selles määratu suurt tööd.

Olles Peanõukogu liige ja tegelik juht, oli Marx samal ajal sekretär-korrespondendiks Saksamaa ja hiljem Venemaa suhtes. Kirjas Engelsile 1865. a. 13. märtsil märkis Marx: „Minu töö kõrval raamatu kallal (juttu on „Kapitalist" — *Autor.*) võtab mul uskumatult palju aega Rahvusvaheline ühendus, sest ma olen tegelikult selle *head*[2]"

[1] 1866. aastani nimetati seda Kesknõukoguks.
[2] Marx ja Engels, Teosed, XXIII köide, lk. 267.

(juht). „Marx oli selle ühingu hing[1] . . .", kirjutas Lenin Marxi osast I Internatsionaalis.

Marx — rahvusvahelise proletaarse liikumise juht — võitles selle eest, et I Internatsionaali praktiline võitlus oleks teadusliku sotsialismi revolutsioonilise teooria kõrgusel. Marx ja Engels pidasid halastamatut võitlust oportunistide igasugu katsetega kallutada töölisliikumist revolutsioonilistelt positsioonidelt. Üheaegselt tegi Marx määratu suurt organiseerimistööd. Ta valmistas hoolikalt ette kongressi resolutsioonid, valis hoolikalt referente, esines ajakirjanduses poliitiliste põhiküsimuste selgitusega — ühe sõnaga, teostas I Internatsionaali kogu töö konkreetset juhtimist.

I Internatsionaali Genfi kongress (1866). Internatsionaali esimesest kongressist (1866) ei võtnud Marx osa. Ta oli sel ajal väga kinni „Kapitali" esimese köite koostamisega, tööga, mil on määratu suur tähtsus rahvusvahelise töölisliikumise teoreetilise relvastuse suhtes. Kuid Marx töötas välja selle kongressi päevakorra ja üksikasjalised instruktsioonid delegaatidele Inglismaalt, mis andsid vastuse kõigile päevakorra küsimustele, ja resolutsioonid.

Genfi kongressil hargnes kõigis päevakorra punktides võitlus proudhonlaste vastu. Proudhonlased esinesid streikide vastu, ametiühingute organiseerimise vastu, kaheksatunnise tööpäeva vastu ja naistöö rakendamise vastu tööstuses, avaldades, et naise koht on kodukolde juures ja tema kutsumus on perekond.

Proudhonlased teatasid, et nad hoiduvad kõrvale protestist tsaarivalitsuse repressioonide vastu Poolas, sest nad olid kongressile tulnud üksnes majanduslike küsimuste läbiarutamiseks.

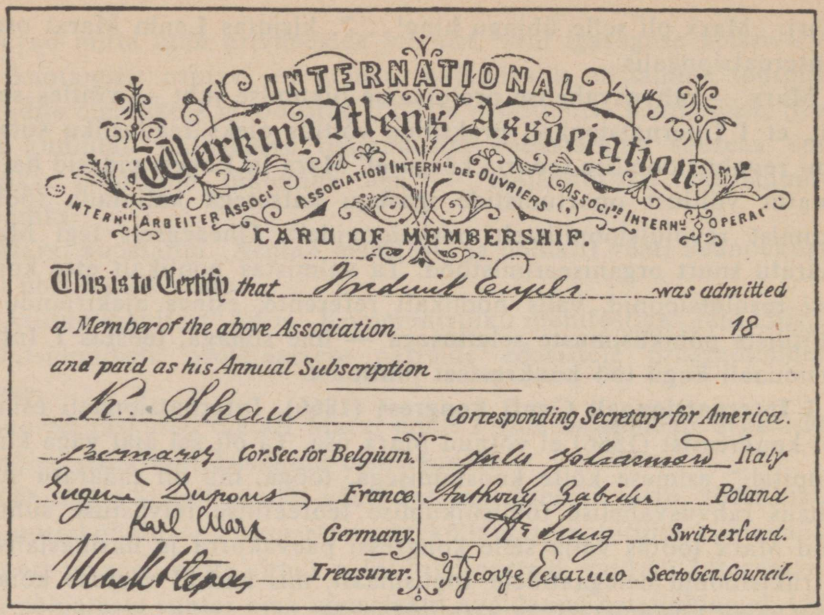
Proudhonlaste resolutsioonid lükati tagasi. Kongress võttis vastu Marxi poolt koostatud resolutsioonid.

Ametiühingute kohta käivais resolutsioonides kõneldi nende osavõtu vajadusest poliitilisest võitlusest ja väikesepalgaliste tööliskihtide, eriti sulaste kaasatõmbamisest ühinguisse.

Kongress võttis vastu kaheksatunnise tööpäeva seadusandlikult maksmapanemise nõude, tunnustas laste ja naiste õigust tootvale tööle, tõstes esile töökaitse laialdase organiseerimise nõude.

Vastupidi ametiühinglastele, kes ei mõistnud poliitilise võitluse tähtsust, rõhutati Marxi poolt koostatud delegaatide instruktsioonis ja

[1] Lenin, Teosed, XVIII köide, lk. 7.

INTERNATIONAL
Working Men's Association
INTERN^le ARBEITER ASSOC^n · ASSOCIATION INTERN^le DES OUVRIERS · ASSOC^ne INTERN^le OPERAI
CARD OF MEMBERSHIP.
This is to Certify that Frederick Engels was admitted
a Member of the above Association 18
and paid as his Annual Subscription
K. Shaw Corresponding Secretary for America.
Bermanez Cor. Sec. for Belgium. Carlo Gilardoni Italy
Eugene Dupont France. Anthony Zabicki Poland
Karl Marx Germany. H. Perret Switzerland.
Marx Klapka Treasurer. J. George Eccarius Sec. to Gen. Council.

I Internatsionaali liikmekaart, välja antud Engelsile ja alla kirjutatud Marxi poolt.

kongressi resolutsioones tööliskü̈simuse alal seaduste andmise eest võitlemise tähtsust ja tööliste kaasatõmbamist poliitilisse võitlusse. Läbi arutanud Poola küsimuse, kutsus kongress üles võitlusele tsaari-Venemaa reaktsioonilise poliitika vastu ja avaldas end demokraatliku Poola loomise poolt.

Kongress avaldas end püsiva armee kaotamise ja selle asendamise poolt rahva üldise relvastamisega.

„Kartsin väga esimese kongressi eest Genfis," kirjutas Marx pärast kongressi. „Kuid vastu minu ootusi möödus see tervikuna hästi. Selle mõju Prantsusmaal, Inglismaal ja Ameerikas ületas kõik lootused [1]".

Kongressi otsustega anti tõsine löök proudhonlastele. Kongressi järel kasvas tunduvalt Internatsionaali mõju töölismassides.

I Internatsionaal ja streigiliikumine. Internatsionaal hakkas üsna varsti etendama massilisele tööliskü̈simisele juhtiva keskuse osa. Ta võttis aktiivselt osa rea streikide läbiviimisest, mis sagenesid 60-ndate aastate keskel seoses majanduskriisiga.

[1] Marx ja Engels, Teosed, XXV köide, lk. 478.

Pariisis juhtis Internatsionaal mõjusat tööliste-pronksiseppade streiki. Peale selle juhtis Internatsionaal streike Inglismaal, Šveitsis ja teistes maades. 1868. a. kevadel toimus Londonis suur raudvõresid valmistavate tööliste streik. Et streiki nurja ajada, otsustasid peremehed tellida töölisi Prantsusmaalt. Saanud sellest teada, teadustas Internatsionaal seda oma sektsioonidele Prantsusmaal, ja peremehed kaotasid streigi.

Samal 1868. aastal, ehitustööliste streigi ajal Genfis, kus kahe aasta eest leidis aset Internatsionaali kongress, esines Internatsionaali kohalik sektsioon Genfi tööliste nimel peremeeste ees. Peremehed keeldusid läbirääkimiste pidamisest. Siis kleebiti tänavaile üles kuulutus, et veel samal päeval kell 6 õhtul kutsutakse trummilöökidega kokku Internatsionaali kõigi kohalike sektsioonide koosolek.

Kui kõigist linna osadest liikus Internatsionaali Genfi sektsiooni kaudu ühendatud 5000 töölist trummipõrina all linna tsentrumisse, avaldas see suurt mõju peremeestele. Kui sai aga teatavaks, et streigi üle on teadustatud Londonisse, Pariisi, Lyoni ja Brüsselisse, et Peanõukogu on lubanud streikijate toetuseks anda mitte vähem kui 40 000 franki ja et Pariis on teinud 10 000 kohta juba ülekande, andsid peremehed pärast teatud vastupanu järele. Tööpäev lühendati 1—2 tunni võrra, palka aga tõsteti 10%.

Järgnevail aastail kasvas Internatsionaali mõju töölisliikumisele.

1868. a. toimusid verised sündmused Belgias: valitsus laskis tulistada näljaseid streikijaid-söekaevureid Charleroi's. Internatsionaal avaldas üleskutse raha kogumiseks tapetute perekondade toetuseks Inglise söekaevurite ja raudteelaste keskel. Peanõukogu poolt koguti suuri summasid ja saadeti Belgiasse.

Vastuseks sellele oli tähtsa osa Belgia tööliste liitumine Internatsionaaliga ja Internatsionaali Belgia sektsiooni kujundamine.

Brüsseli kongress. Marxi juhtimisel, kes oli kogu Internatsionaali töö hingeks, õhutajaks ja organiseerijaks, pidas Peanõukogu lepitamatut võitlust kahel rindel: niihästi parempoolsete oportunistide — proudhonlaste, Inglise ametiühinglaste ja lassallaste — vastu kui ka „vasempoolsete" — blanquistide ja bakuninlaste — vastu.

Kahel järgneval (pärast Genfi) kongressil — Lausanne'is (1867) ja Brüsselis (1868) — tegid proudhonlased katset viia läbi omi resolutsioone ja haarata Peanõukogus võimu enda kätte. Nende urgitsused kukkusid läbi.

III kongressil Brüsselis (1868. aastal) võeti vastu kõige tähtsam otsus vajaduse kohta saavutada eraomandi kaotamist kaevandustele, šahtidele ja raudteedele, samuti ka nõue maade natsionaliseerimise kohta. Kongress tunnustas, et „tootmise nõuded ja teatud agronoomiaseaduste rakendamine kutsuvad esile ülemineku suurpõllumajan-

dusele, teevad möödapääsmatuks masinate rakendamise ja põllutöö kollektiivse organiseerimise". Sealjuures näidati, et „kaasaegse ühiskonna majanduslik areng teeb sotsiaalseks paratamatuseks maa tagasimuutmise ühiskondlikuks omandiks ja selle maa andmise riigi poolt rendile põllunduslikele tootmisühinguile".

Nende resolutsioonidega sotsialistlikust omandist anti otsustavad hoobid proudhonlastele, kes kaitsesid väikeomandit.

Kongress võttis samuti vastu otsuse streikide vajalikkuse ja nende juhtimise kohta ametiühingute poolt. Erilise resolutsiooniga soovitati töölistel tundma õppida Marxi „Kapitali", mille I köide ilmus 1867. a.

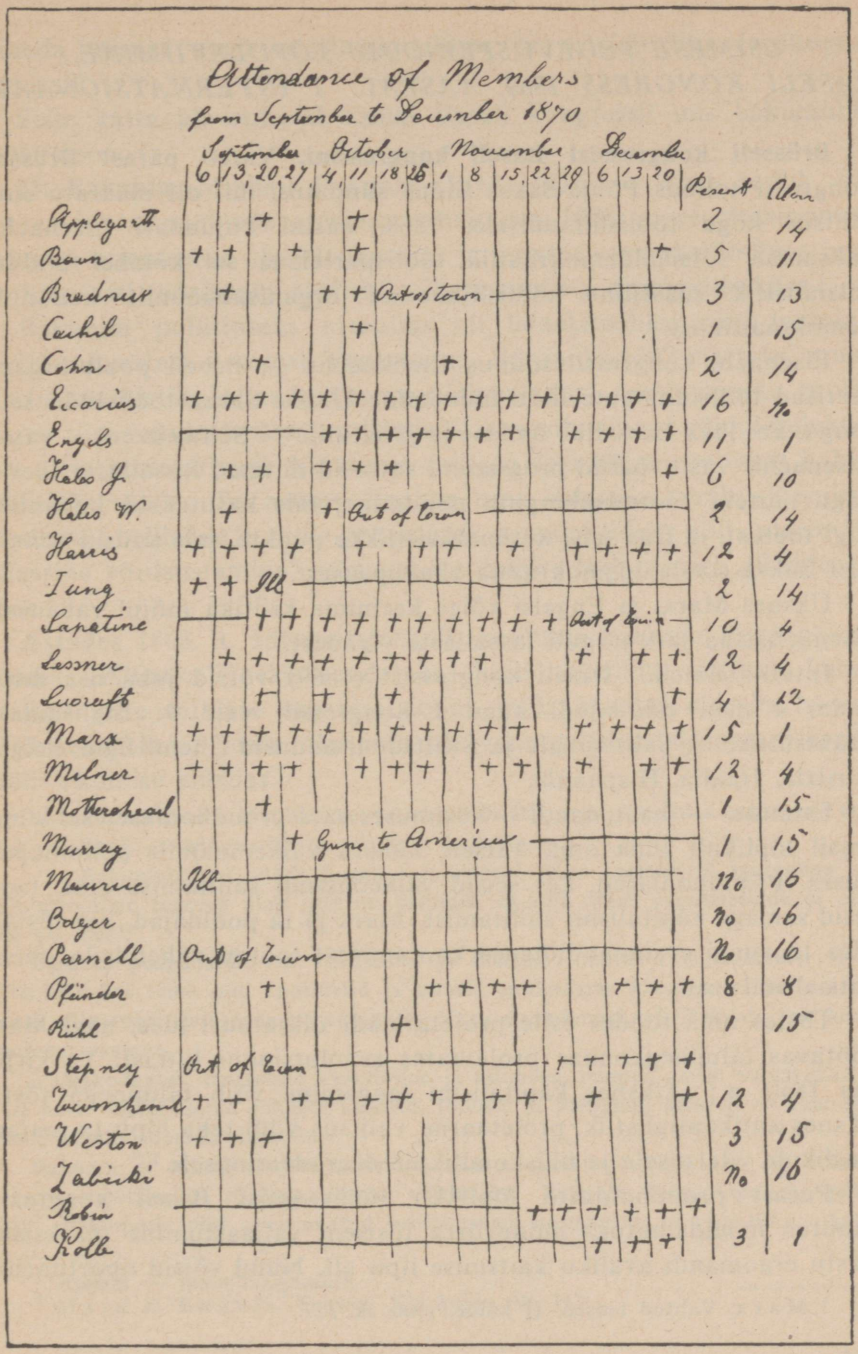
Brüsseli kongressil said proudhonlased lõplikult lüüa ja see aitas kaasa lõhe süvenemisele nende organisatsioonides Prantsusmaal ja teistes maades, kus neil oli mõju. „Õigeusklikest" proudhonlastest eralduvad „vasempoolsed" proudhonlased, kes tunnustavad klassivõitlust ja kollektiivset omandit.

Marxi võitlus Inglise ametiühingute oportunistidega. Suureks piduriks Peanõukogu töös oli mõnede Inglise ametiühinglaste juhtide käitumine. Nad kaitsesid neid privileege, mis olid osal Inglise töölistel, tänu Inglismaa kaubandus-tööstuslikule monopolile. 1866. a. oktoobris protesteeris ametiühingute nõukogu mullatööliste ühingu Internatsionaali võtmise vastu sel põhjendusel, et sinna kuuluvad mittekvalifitseeritud töölised.

Odger ja ta pooldajad läksid isegi selleni, et püüdsid viia Peanõukogu Inglismaalt kusagile mujale, eesmärgiga nõrgendada Marxi ja ta pooldajate mõju. Odgeri intriigidele, kes oli 1866. aastast saadik Peanõukogu esimees, vastas Marx 1867. a. septembris ettepanekuga kaotada esimehe koht, milline otsus ka vastu võeti. Ametlikku juhtimist hakkas sest ajast peale teostama Peanõukogu sekretär.

Ametiühingute Londoni nõukogu oportunism sundis Peanõukogu pöörduma 1868. a. erilise üleskutsega Inglismaa ja Iirimaa ametiühingute liikmete poole, milles pandi neile ette astuda Peanõukoguga otsesesse läbikäimisse, mööda minnes Londoni ametiühingute organisatsioonist.

Marx ja Engels andsid hiilgava näite sellest, kuidas tuleb võidelda ja võita äärmiselt raskeis tingimustes. Neil õnnestus võita oportunistide mõju Inglise ametiühinguis ja tõmmata endaga kaasa Peanõukogu enamikku.

I Internatsionaali Peanõukogu koosolekuist osavõtu tabel.

ESIMESE TEGEVUSPERIOODI LÕPULEVIIMINE. BASELI KONGRESS 1869. AASTAL. I INTERNATSIONAALI

Brüsseli kongressist Baseli kongressini. Varsti pärast Brüsseli kongressi toimus Põhja-Saksa liidus sündmus, mil oli määratu suur tähtsus kogu töölisliikumisele. 1869. aastal kujundati Eisenachis Saksamaa sotsiaaldemokraatlik töölispartei ja sel kombel eraldus sotsialistlik massiline töölisliikumine organisatsioonilt kodanlik-demokraatlikust.

Eisenachi kongressil toimus Liebknechti ja Bebeli poolt organiseeritud töölisühingute liidu ühinemine Üldise Saksa töölisliidu selle osaga, kes läks Lassalle'i õpilase ja järeltulija — Schweitzeri — vastu. Eisenachis vastuvõetud programmi sattusid mitmed lassallaste teesid, nagu näiteks tootmisühingute nõudmine, mis kasutaksid kodanliku riigi toetust, ja rida teisi antimarksistlikke punkte, mis andsid tunnistust Saksa sotsiaaldemokraatia ebaküpsusest.

Üksnes Marxi ja Engelsi kõige karmima kriitika mõjul vabanesid eisenachlased järk-järgult lassallaste vigadest.

Internatsionaali Baseli kongressist (1869) võtsid juba osa mitte enam 4 maa esindajad, nagu I kongressil, vaid 9: Inglismaale, Prantsusmaale, Saksamaale ja Šveitsile lisandusid Ühendriigid, Belgia, Austria, Itaalia, Hispaania.

Esimeses — maaomandi — küsimuses said proudhonlased sel kongressil lõplikult lüüa oma katseis kaitsta väikeomandit põllumajanduses. Proudhonlased, kes seisid väikeomandi säilitamise eest, taotlesid samaga kapitalismi säilitamist. Marx ja ta pooldajad, kes tõstsid üles loosungi eraomandiõiguse kaotamisest tootmisvahendeile, seisid sotsialismi eest.

Tõstes oma töödes esile proletariaadi diktatuuri idee, nägi Marx töötavas talupoegkonnas proletaarse revolutsiooni liitlast. Ta kirjutas 1850. a.: „Üksnes kapitalismi langemine võib talupoega tõsta, üksnes antikapitalistlik, proletaarne valitsus võib teha lõpu ta majanduslikule viletsusele ja ühiskondlikule degradeerimisele [1].“

Pärast proudhonlaste lõplikku lüüasaamist Baseli kongressil muutus mõeldamatuks mõnevõrra tõsisem väljaastumine marksismi vastu eraomandi avaliku kaitsmise lipu all. Nüüd võisid oportunistid

[1] Marx, Valitud teosed, II köide, 1940, lk. 227.

esineda üksnes nagu revolutsiooniliste ja sotsialistlike loosungite katte all.

Selle katte all esineski samal Baseli kongressil uus bakuninlik opositsioon.

M. Bakunin. Mihhail Bakunin (1814—1876) — vene aadlik, oli noores eas suurtükiväe ohvitser, võttis osa 1848. a. revolutsioonist. Bakunin orienteerus nõrgalt teoorias ja muutus oma ebakindluse juures hõlpsasti tööriistaks töölisklassile vaenuliste elementide käes.

Bakunini poliitiliseks ideaaliks oli laiaulatusliku riigi loomine slaavi rahvastest, eesotsas Venemaaga. Edaspidi, 1867. aastaks, muutus ta anarhistiks, eitas igasuguse riigi vajadust, sealjuures ka proletaarse riigi vajadust pärast sotsialistliku revolutsiooni võiduletulekut, s. t. eitas proletariaadi diktatuuri, millega tegi kõige suuremat kahju töölisliikumisele. Ta asutas Itaalias oma salajase revolutsioonilise vendluse („Alliance"), mille programmi peapunktideks olid „ateism[1]", „klasside võrdsustamine" pärimise kaotamise teel ja riigi „likvideerimine".

Astudes 1868. a. Internatsionaali, kuulutas Bakunin Peanõukogu nõudel „Alliance'i" laialisaadetuks, kuid tegelikult säilitas kahekeelselt selle salajase organisatsiooni, mida kasutas alatuks laimuvõitluseks Marxi vastu. Bakunin oli vandeseltslane-desorganiseerija töölisliikumise ridades.

Bakuninlased olid teadlikkuse ja plaanikindla organiseerituse vastased, mis olid vajalikud proletariaadile ta võitluses kodanlusega.

„... Bakuninlased," ütleb Engels, „jutustasid pikki aastaid, et igasugune revolutsiooniline tegevus ülalt alla on kahjulik, et kõik tuleb organiseerida ja ellu viia alt üles[2]."

Ühiseks peapunktiks oli Proudhoni ja Bakunini juures riigi eitamine. Niihästi üks kui teine olid anarhistid ja eitasid proletaarse klassipartei ja proletariaadi diktatuuri sisseseadmise vajadust. Nagu Proudhongi, oli Bakunin äge kommunismi vastane.

Väikekodanlus, laostunud käsitööline ja talupoeg, pauper, uued, vabrikukatlas veel mitte läbikeedetud tööliste kaadrid, töötute ja põhjakihi armeed — vaat selliseile püüdis toetuda Bakunin.

Bakunin ei olnud seotud vabrikute-tehaste proletariaadiga, kes oli kohane organisatsiooniks ja süstemaatiliseks võitluseks. Bakunin suhtus temasse põlglikult. Bakuninile olid arusaamatud proletariaadi eesmärgid, ta visa tung organi-

[1] Ateism — jumalasalgamine.
[2] Marx ja Engels, Teosed, XV köide, lk. 117.

satsioonile ja poliitilisele klassivõitlusele. Bakunin oli sõnades valmis tegema vana maailmaga ühel hoobil lõppu. „Rahvas on mässuks küps," kordas Bakunin, „jätkub tiku viskamisest, ja ülestõusu leek plahvatab."

Sellest järeldus Bakunini organisatsiooniline plaan: ehitada Internatsionaal niiviisi, et iga sektsioon ja iga Internatsionaali liige kasutaks täit rippumatust ja tegutseksid, nagu nad heaks arvavad. Teiste sõnadega, anarhist Bakunin püüdis igati laostada Internatsionaali. Bakunin osutus kodanluse agendiks töölisliikumises. Nagu on kindlaks tehtud, oli real bakuninlastel sidemeid politseiga.

Bakuninlased Baseli kongressil. Baseli kongressil üritasid bakuninlased kallaletungi Peanõukogu vastu, esile tõstes küsimuse pärimisõigusest. Nad kinnitasid, et kui see õigus ära kaotada, siis kaob kapitalism iseendast.

Kuid ilma revolutsioonita, ilma klassivõitluseta, ilma sügavaimate sotsiaalsete muudatusteta, ilma nende majanduslike aluste hävitamiseta, milledest kasvab välja kapitalism — eraomandiõigus tootmisvahendeile, — palja seaduste väljaandmisega kodanliku ühiskonna raamides ei saa hävitada kapitalismi.

Bakuninlaste resolutsiooni, mis nõudis pärimisõiguse kaotamist, ei võetud kongressi poolt vastu. Samal kongressil aga panid bakuninlased ette laiendada Peanõukogu volitusi, andes talle üksikute sektsioonide, föderatsioonide ja isikute Internatsionaalist väljaheitmise õiguse. Ettepanek võeti vastu. See esitati bakuninlaste poolt arvestusega, et neil õnnestub haarata Baseli kongressil Peanõukogu enda kätte. Ent see arvestus ei osutunud õigeks. Siis alustasid bakuninlased avalikku sõjakäiku Peanõukogu ja Marxi vastu. Intrigeerides Marxi ja Peanõukogu enamiku vastu, püüdis Bakunin ametiühinguid Internatsionaali küljest ära kiskuda. Lõhestustööd tegid bakuninlased ka teistes maades. Nad mängisid kahekeelseid, teatades, et „Alliance" on laiali saadetud, pidasid aga ise salajast fraktsioonivõitlust eesmärgiga haarata Internatsionaali enda kätte.

Kõigist oma pingutustest ja sopastest urgitsustest hoolimata said bakuninlased lüüa. Töölised ei toetanud neid.

I Internatsionaali tegevuse kokkuvõtted 1870. aastaks. „Ühendades mitmesuguste maade töölisliikumist," kirjutas Lenin põhiülesandest, mida Marx taotles Internatsionaalis, „püüdes ühise tegevuse sõiduvette juhtida mitteproletaarse, marksismimeelse sotsialismi erinevaid vorme..., võideldes kõigi... sektide ja koolide...

teooriatega, kujundas Marx välja töölisklassi proletaarse võitluse ühtse taktika mitmesugustes maades [1]."

Baseli kongress oli murranguliseks momendiks Internatsionaali ajaloos. Väikeomanikliku proudhonluse lõplik lüüasaamine ja teadusliku sotsialismi võit, samuti ka tsentralisatsiooni tugevnemine ja distsipliini kõvenemine Internatsionaalis olid tähtsaimaks etapiks võitluses proletaarse parteiluse eest.

Marx ja Engels 50—60-ndail aastail proletariaadi revolutsiooniliste juhtidena. 50—60-ndate aastate perioodil kirjutas Marx, hoolimata äärmiselt raskeist majanduslikest oludest ja määratu suurest poliitilisest tööst rahvusvahelises töölisliikumises, sügava ja hiilgava uurimuse „Poliitilise ökonoomia kriitika juurde" (1859). Hiljem arendas Marx seda teost inimkonna ajaloo suurimaks teaduslikuks tööks — „Kapital", mis annab proletaarse revolutsiooni väljaarendatud teoreetilise põhjenduse. „Kapitali" esimene köide ilmus 1867. aastal.

„Kapitalis" uuris Marx üksikasjaliselt ja näitas ära, et kapitalist ekspluateerib töölist, kes on sunnitud andma tootmisvahendite omanikule enam tööjõudu, kui on tarvis töölisele ja ta perekonnale vajalike elatusvahendite valmistamiseks. Marx tõendas, et tootmisprotsessis omastab kapitalistide klass tööliste tasumata jääva tööjõu. Marx avastas samuti „kapitali kuhjumise üldseaduse", mis seisneb selles, et kapitalismi arenedes koondub (kontsentreerub) järjest enam rikkusi väheste kapitalistide kätte ja suureneb veel enam tööliste ekspluateerimine. Avastanud kriiside olemuse, näitas Marx, kuivõrd möödapääsmatult küpseb kapitalismi viimane kriis, mis peab viima proletaarse revolutsioonini.

Sel kombel avastab Marx „Kapitalis" kapitalistliku ühiskonna arengu ja hukkumise seadused. Kui väikeomanikud on ekspropriieeritud ja muudetud proletaarlasteks, kapitali samaaegse koondumisega järjest vähema arvu isikute kätte „... kasvab vaesuse, rõhumise, orjuse, mandumise, ekspluateerimise hulk, ühes sellega ka äärmise pahameele hulk töölisklassis, kes võtab õppust, ühineb ja organiseerub kapitalistliku tootmisprotsessi mehhanismi enesega."

„... Tootmisvahendite tsentraliseerimine ja tööjõu ühiskonnastamine," kirjutab Marx, „saavutavad sellise punkti, kus nad muutu-

[1] Lenin, Karl Marx, Teosed, XVIII köide, lk. 7.

vad nende kapitalistliku kestaga ühendamatuks. Lööb kord kapitalistliku eraomandi tund. Ekspropriieerijad ekspropriieeritake [1]."

Koostanud „Kapitali", paljastas Marx ja lükkas ümber kodanluse poliitilise ökonoomia ja relvastas kogu maailma töölisliikumise revolutsioonilise teooriaga. Marx andis sügava teoreetilise põhjenduse töölisklassi diktatuuri möödapääsmatusele.

„Sestsaadik kui maakeral on olemas kapitalistid ja töölised, ei ole veel ilmunud ainustki raamatut," kirjutas Engels „Kapitalist", mil oleks olnud säärane tähtsus töölistele . . . [2]"

Peale „Kapitali" kirjutas Marx 50.—60. aastail rea ajaloolisi teoseid, nende seas „Louis Bonaparte'i 18. brumaire" (1852), kus ta geniaalselt üldistas 1848. a. revolutsiooni kogemusi, „Paljastused Kölni kommunistide protsessi üle" (1853), samuti ka mitusada artiklit Euroopa ja Ameerika perioodilises ajakirjanduses ja kõik Internatsionaali põhidokumendid.

Oma töödes Marx mitte ainult ennustas teaduslikult ja põhjendas kapitalistliku ühiskonna hukkumise paratamatust, vaid tõestas ka, et kapitalistliku ja kommunistliku ühiskonna vahel on ülemineku periood esimesest teise, et sellele perioodile vastab ka poliitiline ülemineku periood ja et „selle perioodi riik ei või olla midagi muud kui *proletariaadi revolutsiooniline diktatuur* [3]" („Gotha programmi kriitika"). Marx süvendas ja arendas õpetust proletariaadi diktatuurist, kasutades ära 1848. a. revolutsiooni kogemuse. Marx rõhutas, et peamine tema õpetuses on õpetus proletariaadi diktatuurist. See Marxi õpetus proletariaadi diktatuurist tõsteti edaspidi uuele, veel kõrgemale astmele Lenini ja Stalini poolt.

Marx ja Engels töötasid läbi proletariaadi taktika, talupoegkonna kui proletariaadi liitlase ja rahvuslik-vabastusliku liikumise küsimuse. Nagu ütles seltsimees Stalin, „andsid Marx ja Engels proletariaadi hegemoonia idee põhivisandid" [4].

Marx ja Internatsionaal pidasid võitlust Iirimaa enesemääramisõiguse eest, kuni selle lahkulöömiseni, ja võitlesid iseseisva revolutsioonilis-demokraatliku Poola eest. Marx tõstis esile loosungi

[1] Marx, Kapital, I köide, Marx ja Engels, Teosed, XVII köide, lk. 834.
[2] Marx, Valitud teosed, I köide, lk. 315.
[3] Marx ja Engels, Teosed, XV köide, lk. 283.
[4] Stalin, Jutuajamine I Ameerika töölisdelegatsiooniga, „Leninismi küsimused", 10. väljaanne, 1933, lk. 171.

revolutsioonilisest sõjast tsaari-Venemaa vastu. Arvukais artikleis paljastas Marx koloniaalset ekspluateerimist kõigis selle vormides. Marx ja Internatsionaal pidasid võitlust koloniaalsete sõdade vastu ja nõudsid orjuse kaotamist Ameerikas. Marx ja Inglise töölised hoidsid veel enne Internatsionaali asutamist oma vahelesegamisega ära Inglise kodanluse interventsiooni Ühendriikide kodusõtta.

Marx ja Engels „... andsid põhimised, lähte-ideed rahvuslik-koloniaalses küsimuses“[1].

Marx — kommunistliku partei asutaja ja juht. „... Marx oli ennekõike revolutsionäär... Tema stiihiaks oli võitlus“ (Engels)[2]. Marx andis esimesena mitte ainult rahvusvahelise töölisliikumise alused, vaid oli ka selle esimene juht ja organiseerija. Möödunud sajandi 40-ndaist aastaist pidasid Marx ja Engels visa võitlust kommunistliku partei — proletariaadi eelväe — loomise ja tugevdamise eest, mis on relvastatud revolutsioonilise teooriaga ja mil on klassivõitluse strateegia ja taktika. Marx oli Kommunistide liidu organiseerija ja juht, milline oli esimene samm rahvusvahelise proletaarse partei loomiseks.

„Kommunistliku partei manifestis“ (1848), milles sisaldub proletariaadi diktatuuri idee, kuulutasid Marx ja Engels, et proletariaat ei või oma vabastamist saavutada ilma partei juhtimiseta, „kõige otsustavama, alati edasiliikumisele õhutava“ töölisklassi osata, kes näeb selgemalt ja sügavamalt „proletaarse liikumise tingimusi, käiku ja üldisi tagajärgi“, kes taotleb „poliitilise võimu kättevõitmist proletariaadi poolt“ ja „eraomandi kõrvaldamist“. Marxi ja Engelsi poolt antud parteiõpetuse „visandid“ arendati edasi Lenini ja Stalini poolt.

Marx andis hiilgavaid näiteid võitluse kohta kahel rindel. 1848.—1850. aasta töölisliikumise ridades võitles Marx nende vastu, kes piirdusid majanduslike nõudmistega ja seisid proletariaadi poliitilisest liikumisest kõrval (Born) või andsid nõu proletariaadi alistamiseks liberaalsele kodanlusele. Samal ajal oli Marx halastamatu „vasem-oportunistliku fraasi“ sangarite suhtes (Willichi ja Schapperi fraktsioon), kes asendasid proletaarse revolutsiooni kannatliku ettevalmistuse lobisemisega ülestõusu üle sel ajal, kui polnud selleks tingimusi.

[1] Sealsamas, lk. 172.
[2] Marx, Valitud teosed, I köide, 1940, lk. 12.

Õelaima reaktsiooni 60-ndail aastail jätkas Marx väsimatut võitlust proletaarse partei ja proletaarse revolutsiooni ettevalmistamise eest.

Marx oli Kommunistide liidu organiseerija ja I Internatsionaali juht, kes rajas „... tööliste rahvusvahelise organisatsiooni vundamendi, et valmistada ette nende revolutsioonilist pealetungi kapitalismile[1]". Võitluses sektantlike ja marksismile ohtlike vooludega (proudhonlus, blanquism, bakuninlus, lassallus, ametiühinglus) saavutas Marx teadusliku kommunismi hegemoonia rahvusvahelises töölisliikumises. Juhtides selle liikumise mitmesuguseid voolusid I Internatsionaali üldisse sõiduvette, saavutasid Marx ja Engels seda, tänu oma paindlikule taktikale, oma oskusele ühendada võitlust kommunismi printsiipide eest võitlusega proletaarsete masside eest, oma oskusele tõsta töölisliikumist kõrgemale tasemele, järjekindlalt ja järeleandmatult kaitsta omi printsiipe.

Marx märkis ära ka kommunistliku ühiskonna põhimised arengufaasid. Kommunistliku ühiskonna esimeses faasis, sotsialismi juures, töötab igaüks oma võimete kohaselt, saab aga tasu töö järgi. Kommunistliku ühiskonna kõrgemas faasis, pärast seda kui on lõplikult saadud jagu „... söödikute, härrasmeeste, petiste ja muude sääraste kapitalismi traditsioonide kaitsjate[2]" vastupanust ning kaovad klassid ise, „... võib ühiskond oma lipule kirjutada: igaüks oma võimete järgi, igaühele tema vajaduste järgi[3]!"

Oma geniaalse kapitalismi kukutamise majandusliku ja poliitilise teooria ja revolutsioonilise võitluse taktika ehitas Marx üles tema poolt loodud üldiste arengu seaduste ja eriti — ühiskondliku arengu materialistliku õpetuse alusel. Marx näitas, et ühiskonna areng toimub vastuolude kaudu, klassivõitluse ja revolutsioonide kaudu, et see kannab mitte rahulikku, vaid revolutsioonilist, hüppelist iseloomu.

Marxi lähemaks kaasvõitlejaks ja sõbraks niihästi Internatsionaalis kui ka teoreetilise ja poliitilise töö alal oli Engels, kes võttis osa 1848. a. revolutsioonilistest võitlustest, kirjutas 50—60-ndail aastail rea väljapaistvaid töid, samuti võttis osa ka töölisliikumise poliitilisest juhtimisest Internatsionaali perioodil.

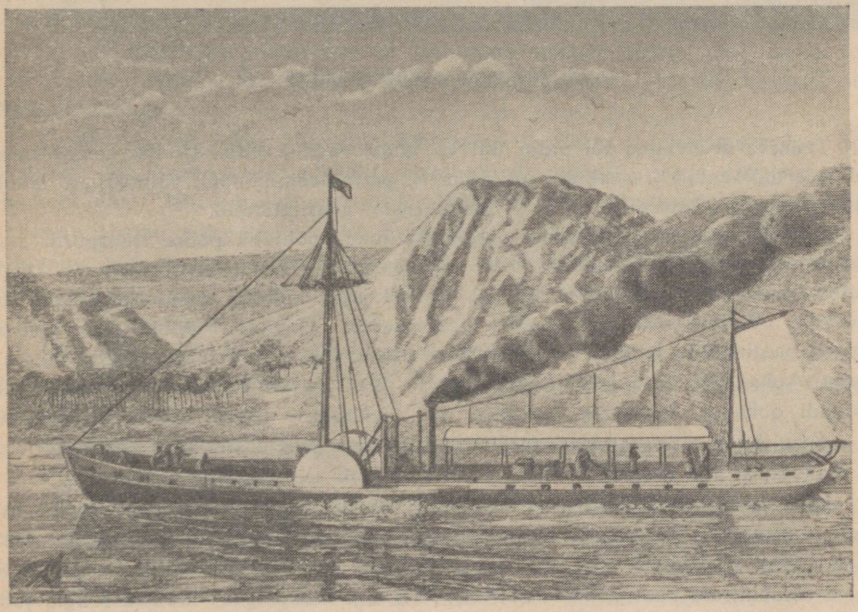
[1] Lenin, Teosed, XXIV köide, lk. 247.
[2] Lenin, Teosed, XXI köide, lk. 441.
[3] Marx ja Engels, Teosed, XV köide, lk. 275.

Proletariaadi geniaalsed teoreetikud ja revolutsioonilised juhid, kes olid tihedasti seotud täis jõudu ja tulevikulootusi töölisklassiga, Marx ja Engels lõid ja töötasid läbi ühiskonnaõpetuse, milles peamine on proletariaadi diktatuuri teooria. See teooria leidis teostamist veel väljaarendamata kujul Pariisi Kommuunis 1871. a., seejärel väljaarendatud, kõrgemal kujul — meie sotsialistlikul maal, Lenini-Stalini bolševistliku partei juhtimisel.

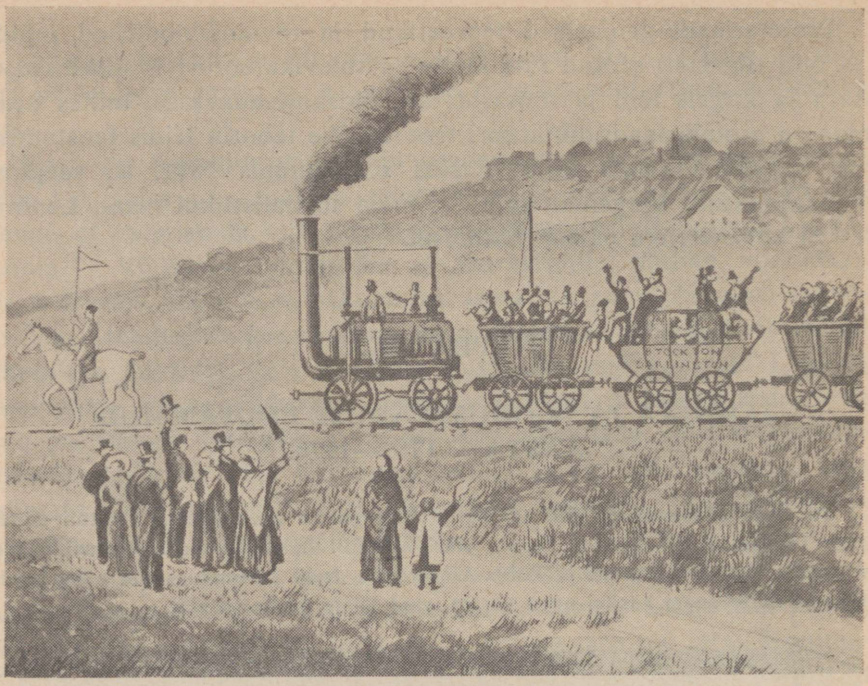
24. PEATÜKK.

TEHNIKA JA LOODUSTEADUSE EDUSAMMUD AASTAIL 1789—1870.

Tööstuse edusammud. Mehaanilised tööpingid ja aurumasinad leiutati ennekõike Inglismaal XVIII saj. lõpul. XIX sajandil hakkas vabrikutööstus levima ka teistes Euroopa maades ja Põhja-Ameerikas. Isegi masinaid endid hakati valmistama mitte enam käsitsi nagu varem, vaid teiste masinate abil.

Fultoni aurulaev

Stephensoni esimene vedur.

Tehnika arenemine tõi palju uut ka igapäevasesse ellu. Uudisesemena ilmusid stearinküünlad (rasvaküünalde asemel), petrooleumilambid, valmisriiete müük, pabertapeedid. Tänavaile ilmusid esmakordselt gaasilaternad.

Transport ja side. Selsamal perioodil toimus põhjalik pööre transpordi alal. Fulton rakendas 1807. aastal katla, aurumasina ja sõuderattad jõelaeva külge. Fultoni aurulaev lahkus New Yorgist ja läks juba esimesel reisul 240 kilomeetrit ülesjõge. Vaimustatud selle sõidu tagajärgedest, kirjutas Fulton: „Ma jõudsin kõigist paatidest ja kuunaritest ette. Näis, nagu oleksid nad seisnud kõik ankrus." Varsti kohandati aurulaevad meresõiduks. 1819. a. sõitis esimene aurulaev üle Atlandi ookeani, kusjuures osa teed tuli söenappuse pärast sõita purjede abil.

Auru kiire rakendamine edasiliikumiseks vee peal tõstis üles küsimuse: kas ei saaks auru abil liikuda ka maa peal? Varsti oli see ülesanne lahendatud.

1814. aastal ehitas inglise töölise poeg, iseõppija-insener Stephenson oma esimese auruveduri, mis vedas kaheksa vagunit ja tegi 6 kilomeetrit tunnis. 1825. aastal avati Inglismaal esimene raudtee üldiseks kasutamiseks, mille rongid arendasid sõidukiirust kuni 10 kilomeetrini. XIX saj. keskpaigaks liikusid rongid juba kiirusega 50 kilomeetrit tunnis.

Alguses kartsid paljud raudteid. Saksa arstid näiteks kinnitasid, et tuleb keelata raudteede ehitamine, ja kui seda ei peaks saama teha, siis tuleb neid ehitada nii, et nad oleksid piiratud enam kui inimesekõrguste taradega, et loomad ei ehmuks rongide nägemisest ja inimesed ei läheks hulluks. Ent reaktsionäärid ei suutnud takistada raudteede ehitamist.

1830. aastal moodustas kogu maailma raudteevõrk ainult 332 kilomeetrit. Viis aastat hiljem kasvas selle pikkus 8000 kilomeetrini, ent 1870. aastaks — üle 200 000 kilomeetri.

Üks kõige tähtsamaid nüüdisaja sidevahendeid — elektritelegraaf — leiutati ameeriklase Morse' poolt 1837. aastal. Varsti hakati avama esimesi telegraafiliine üldiseks kasutamiseks.

Sõjatehnika. Kiiresti täienes sõjatehnika. Suurtükivägi astus kapitalistlikku epohhi pronksist siledaõõnelise suurtükiga. Sellesse suurtükki laeti püssirohi ja kuul suudme kaudu. 50.—60. aastail võetakse tarvitusele kiirlaskjad vintsoontega suurtükid, valatud terasest, avatava lukuga. Tulelukuga püssid asendati tongidega, seejärel avatava lukuga „berdanka" tüüpi püssid, kuhu mahtus üks padrun.

Tugevajõulised lõhkeained — dünamiit, nitroglütseriin, samuti ka suitsuta püssirohi — võimaldasid vähendada kuuli ja püssi kaalu ning tegid püssid enam kaugelaskerelvadeks. Uue püssi tähtsus suurenes hajarivi taktika rakendamisega, mis tuli tarvitusele XVIII saj. revolutsiooniliste sõdade aegadest.

Ka laevastik täienes. Vanade puupurjekate asemel ehitati vindiga raudaurikud kaugelaske-suurtükkidega.

XIX saj. keskpaigast alates ehitatakse „pantserlaevu" (kaetud soomusega), rakendatakse veealuseid miine, mis on kinnitatud ankrute külge. 1864. aastal leiutati iseliikuv Whitehead'i torpeedo (miin), mis sai laialdase leviku osaliseks alles XIX saj. lõpul.

Loodusteaduse areng. Tehnika arenemine tööstuses ja põllumajanduse edusammud olid ühenduses teaduslike avastustega. Määratu suuri edusamme tegi loodusteadus. 1842. aastal arvutasid üheaegselt välja inglise õpetlane Joule ja sakslane Mayer, millistes hulkades läheb energia ühelt kujult teisele üle (näiteks, kütteaine süütamisest saadav soojus — aurumasina mehaaniliseks tööks). Nad tõestasid, et energia ei hävi ega ilmu uuesti, vaid läheb üle ühelt kujult teisele (energia jäävuse seadus).

Neilsamul aastail avastati taimede arengu ja loomakudede elu saladus. Tõestati, et taime- ja loomakudede elu on rakkude areng ja paljunemine (jagunemine).

Ühenduses keemia edusammudega hakati põllumajanduses rakendama kunstväetist.

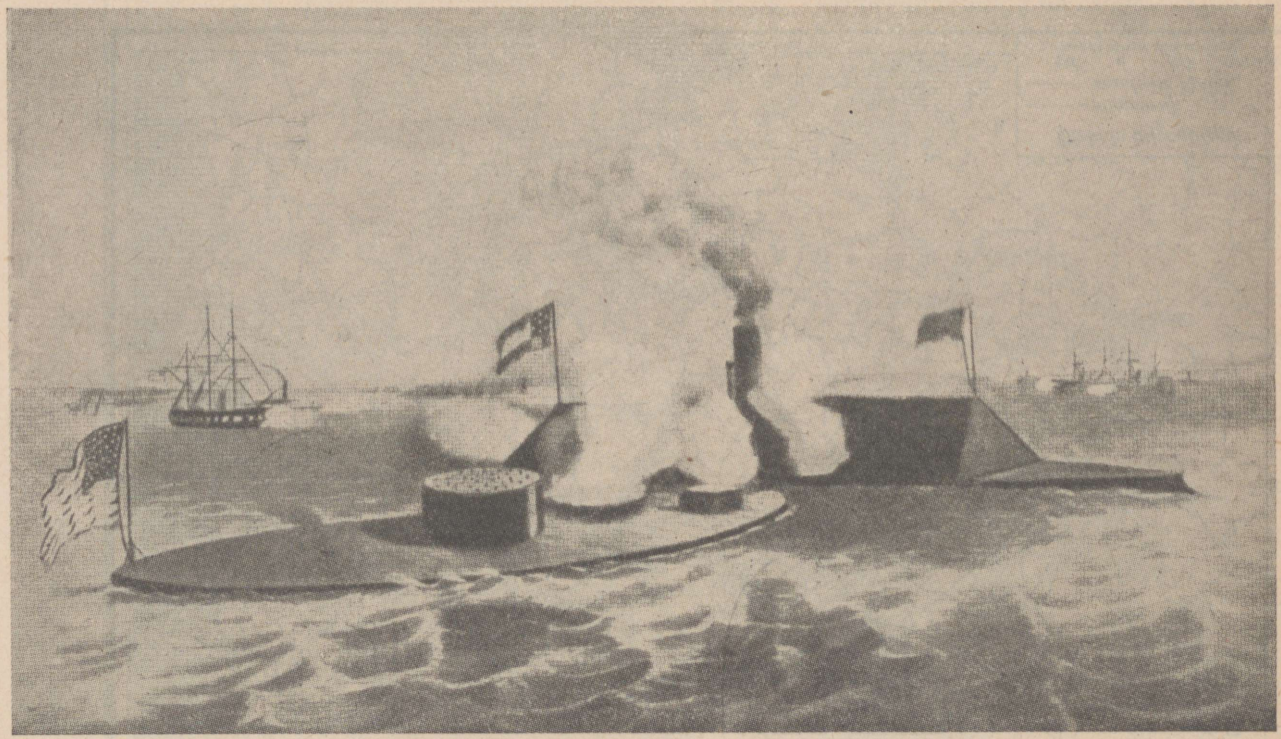
Ülemaailmne tähtsus oli vene õpetlaste töödel. Kaasani ülikooli professor Lobatševski tegi väga tähtsaid avastusi geomeetria alal. Kuulus vene keemik Mendelejev näitas tee uute keemiliste elementide avastamisele ja ennustas nende omadusi. Ta lõi keemia-elementide tabeli, millel oli määratu suur tähtsus nüüdisaegse keemia ja füüsika arengule.

Raudteed Euroopas XIX saj. 40-ndail aastail.

Raudteed Euroopas XIX saj. 70-ndail aastail.

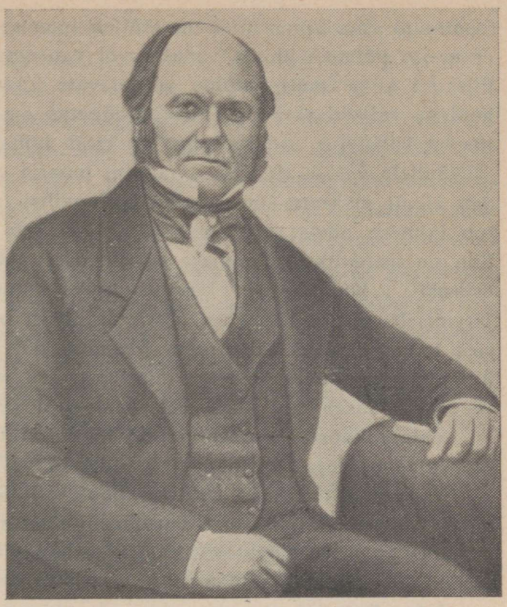

USA kodusõja aegsed soomuslaevad. Lahing põhjalaste soomuslaeva „Monitor“ (peaaegu tekini veesolev soomuslaev suurtüki pöördtorniga) ja lõunalaste soomuslaeva „Merrimac“ vahel märtsis 1862 Hamptoni reidil, James'i jõe suudmes.

Suurim tähtsus oli Darwini avastustel. Ta teooriad andsid hoobi vanadele ettekujutustele looduse liikumatusest. 1859. aastal avaldas Darwin raamatu „On the origin of species by means of natural selection", mille kallal ta töötas 20 aastat

Darwin tõestas, et 1) elavorganismid arenesid maakeral kõige lihtsamaist rakk-organismidest keerulisemateni, ja inimese kaugeiks esivanemaiks on loomad (evulotsiooni teooria); 2) võitluses eksisteerimise eest jäävad peale kõige kohanenumad loomad ja nende omadused antakse edasi pärilikkuse teel.

Darwin tõstis esile mõtte, et võib luua uusi loomatõuge valiku ja ristsugutamise teel.

Charles Darwin.

Ta lükkas ümber ja purustas ettekujutused loomade ja taimede liikide loomisest jumala poolt ja nende liikide muutumatusest. Darwin mõistis ise väga hästi, et tema vastu tõusevad reaktsionäärid. Juba 1849. aastal märkis Darwin kirjas Hooker'ile: „Kuigi mind ootab enam jalahoope kui penne, ei tagane mina oma tööst, kui ainult elu seda lubab."

Mitte asjata ei viidud seltsimees Stalini tähelepanuväärses iseloomustuses Darwinit nende mehiste teadusmeeste alla, „...kes suutsid purustada vana ja luua uut, kõigist takistustest hoolimata, kõige kiuste"[1].

Darwin ja ta pooldajad propageerisid julgelt oma vaateid. Üks Darwini lähimaid mõtteosalisi — Thomas Huxley võrdles muljet, mis temasse oli jätnud Darwini õpetus, muljega välgu sähvatusest, mis pimedas öös eksinud inimesele valgustab teed.

Kuivõrd Darwini teooria oli tugevaks hoobiks religioosseile kujutlustele, vastas sellele vaimulikkond vihase rünnakuga. Aasta möödudes pärast Chr. Darwini raamatu trükis ilmumist määrati tema teooria arutlemiseks teaduslik koosolek Inglise vana Oxfordi ülikooli aulas. Kokku tuli ligi 1000 inimest. Silmatorkavalt palju oli vaimulikke ja hulk daame, tollal moodsais krinoliinides, kes olid tulnud kuulama kuulsat jutlustajat Oxfordi piiskoppi.

Piiskop tungis kallale Darwini sõbrale Huxley'le. „Tahaksin küsida professor Huxley'lt, kes istub minu vastas ja valmistub mind tükkideks kiskuma, kui olen

[1] Stalin, Kõne kõrgema kooli töötajate vastuvõtul Kremlis 17. mail 1938. a., OGIZ, 1938, lk. 4.

lõpetanud oma kõne, mida ta mõtleb inimese põlvnemisest ahvist. Kas ta arvab, et ta ise põlvneb ahvist vanaisa või vanaema poolt?" Kostis kõrvulukustav naer. Piiskopi kõne kaeti valjude ja kestvate kiiduavaldustega ning daamid lehvitasid hoolega valgeid rätikuid. Piiskop lõpetas oma kõne kinnitusega, et Darwini õpetus on vastuolus „pühakirjaga" ja eitab jumala olemasolu.

Sellele vastas Huxley: „Darwini teooria ei ole abstraktne fantaasia, see ühendab ainult määratu suure hulga bioloogilisi fakte arutluste niidiga. Mis aga puutub inimese ahvist põlvnemisse, siis ei tule seda muidugi nii jämedalt mõista. Siin on juttu üksnes inimese põlvnemisest läbi tuhande põlvkonna ahviga ühisest esiisast... Kui aga see küsimus oleks olnud esitatud minule, oleksin vastanud järgmiselt: ma ei häbeneks põlvneda nõrga mõistusega ja kõvera kõnnakuga vaesest loomast, vaid häbeneksin pigemini põlvneda suurte annetega ja ühiskonnas hiilgavat seisukohta omavast inimesest, kes, segandudes alasse, mis on talle täiesti tundmatu, laseb end köita eelarvamustest ja tumestab tõde".

Vaimulikkond ja daamid olid hämmastatud, ent üliõpilased ja osa publikust plaksutas hoolega. Piiskop ei söandanud vastu väita.

Venemaal teostasid Darwini poolt esiletõstetud probleemide läbitöötamist ja pidasid otsustavat võitlust darvinismi vastastega suur vene õpetlane K. A. Timirjazev ja V. O. Kovalevski, kelle uurimustöödel väljasurnud loomade luu-leidude üle on ülemaailmne tähtsus.

Juba Darwini teooria esimesed edusammud tõendasid selle suurt tähtsust võitluses tol ajal valitseva religioosse maailmavaatega. Darwini teooria, nagu iga teinegi avastus loodusteaduse alal, andis väga tugeva hoobi usule. Seetõttu astusid kogu maailma papid Rooma paavstiga eesotsas võitlusse uute teooriate vastu. Kuid pappidele käis üle jõu võtta teaduselt selle saavutused.

Kolme suure avastuse üle loodusteaduse alal (rakukese avastamise, energia jäävuse seaduse ja Darwini õpetuse üle) kirjutas Engels: „...kõik igaveseks tunnustatu hakkas muutuma kaduvaks, kogu loodus osutus olevat igaveses liikumises ja ringkäigus[1]".

Määratu suured olid tehnika ja teaduse edusammud XIX sajandil. Kuid kapitalismi juures teenivad teadus ja tehnika ekspluateerivaid klasse. Masinad, mis peaksid hõlbustama tööd, olid tööliste, naiste ja laste veel suuremaks orjastamiseks. Haridus ja teadus olid kättesaadavad ainult kodanlikele klassidele.

25. PEATÜKK.

KODANLIKUD REVOLUTSIOONID JA SUUR PROLETARIAADI REVOLUTSIOON.

Aastate 1789—1870 epohhile on põhijooneks kapitalismi võit ja kindlustumine. Majanduselus on tähtsaimaks momendiks tööstuslik revolutsioon, mis haaras Inglismaa järel rida teisi riike Euroopas, samuti ka Ühendriike. Poliitiliselt on see

[1] Engels, Looduse dialektika, M., 1936, lk. 93.

„... kodanlik-demokraatlike liikumiste epohh üldiselt, eriti kodanlik-rahvuslike oma iseennast üleelanud feodaal-absolutistlike asutuste kiire lammutuse epohh[1]". Samal ajal on see „... kodanluse tõusu, ta täieliku võidu epohh[2]".

Vaevalt oli alanud tööstuslik murrang Inglismaal XVIII saj. lõpul, kui toimus kodanlik revolutsioon Prantsusmaal, mis oli „euroopalise maastaabiga" revolutsioon ja mõjus tunduval määral kaasa pärisorjuslike suhete lammutamiseks reas Lääne-Euroopa riikides. Tööstusliku murrangu lõplik pööre Inglismaal muutis selle „maailma töökojaks". Kuid Euroopa mandril läks suurtööstuse arenemine pikaldasemalt. Seal säilitati kauemini feodalismi pärimusi ja feodaalne killustatus.

XIX saj. alguse restauratsioon ja reaktsioon pidurdasid vabrikutööstuse arenemist, kapitalismi sissetungi põllumajandusse ja poliitilise korra demokratiseerimist. Kapitalistlike suhete arenemine absolutistlikes maades ja tunduvate feodalismi pärimustega maades viis kodanliku revolutsioonini neis maades. XIX sajandil kordusid perioodiliselt kaubandus- ja tööstuskriisid, mis erakordselt teravdasid töötava rahva vaesust kapitalismi juures.

Rahvuste ja rahvusriikide kujunemine. „Feodalismi likvideerimise ja kapitalismi arenemisprotsess on samal ajal inimeste rahvustesse liitmise protsess[3]. Nii on lugu näiteks Lääne-Euroopas. Inglased, prantslased, sakslased, itaallased ja muud kujunesid rahvusteks feodaalse killustatuse üle triumfeeriva kapitalismi võidukäigul.

Kuid rahvuse kujunemine tähendas seal ühes sellega nende muutumist iseseisvaiks rahvusriikideks. Inglise, prantsuse ja teised rahvused on samal ajal Inglise jm. riigid. Iirimaa, kes on jäänud sellest protsessist väljapoole, ei muuda üldist pilti[4]".

Rahvusriikide kujunemise protsess, mis algas ammu enne XIX sajandit, jätkus ka sel sajandil.

Ida-Euroopas toimus asi teatud määral teisiti. „Sel ajal kui Läänes arenesid rahvused riikideks, kujunesid Idas välja rahvusvahelised riigid, mis koosnesid mitmest rahvusest. Sellised olid Austria-Ungari ja Venemaa[5]".

„... See omapärane riikide kujunemisviis võis leida aset üksnes veel likvideerimata feodalismi tingimustes, nõrgalt arenenud kapitalismi tingimustes, kus tagaplaanile surutud rahvused ei suutnud konsolideeruda majanduslikult terviklikeks rahvusteks[6]".

---

[1] Lenin, Teosed, XVIII köide, lk. 108.
[2] Sealsamas.
[3] Rahvust iseloomustab J. V. Stalin järgmiselt: „Rahvus on ajalooliselt väljakujunenud kindel keele, territooriumi, majandusliku elu ja psüühilise laadi ühtsus, mis avaldub kultuuri ühtsuses... On küllalt kas või ühe nende tunnuste puudumisest, et rahvus lakkaks olemast rahvus" (Stalin, Marksism ja rahvuslik-koloniaalne küsimus, OGIZ, 1939, lk. 11).
[4] Stalin, Marksism ja rahvuslik-koloniaalne küsimus, OGIZ, 1939, lk. 16.
[5] Sealsamas.
[6] Sealsamas, lk. 17.

Valitsevate rahvuste kodanlus ja mõisnikud rõhusid rahvuslikke vähemusi. Inglise kodanlus rõhus iirlasi. Austria-Ungarit nimetati „rahvaste vanglaks". Saksamaal käis taanlaste (Šlesvigis) ja poolakate (Poznanis ja Sileesias) preisistamine. Poola mõisnikud rõhusid omakorda ukraina ja valgevene talupoegi. Ameerika kodanlus rõhus neegreid ja indiaanlasi. Kõigis maades oli õigusetus ja rõhutud olukorras juudi rahvastik, mis elas valitsevate rahvustega ühist majanduslikku ja poliitilist elu ja ei kujundanud eraldi rahvust.

Põhiliselt vastupidist kõigile mitme rahvusega kodanlikele riikidele kujutab meie Nõukogude sotsialistlik riik. Meil on rahvusküsimus lahendatud leninlikult, stalinlikult. Õitsvais Nõukogude Liidu vabariikides toimub ennenägematu kiire kultuuri tõus, vormilt — rahvuslik, sisult — sotsialistlik. Meie Nõukogude Liit on harukordselt kindel paljude rahvaste liit, kes kuuluvad sinna sõbraliku perena.

Proletariaadi taktika kodanlikes revolutsioonides. Proletariaadile ei ole kaugeltki ükskõik, mis kujul toimub üleminek feodaalselt korralt kapitalistlikule. Proletariaat on eluliselt huvitatud otsustavast arveteõiendusest pärisorjapidajatega, orjapidajatega, maa-aristokraatiaga, liigkasuvõtjatega ja muude selliste „proletariaadi kõige vanemate ajalooliste vaenlastega". Proletariaat on huvitatud kõige sügavamast pinnapuhastusest kapitalismi arenemiseks. Siis toimub see arenemine palju kiirema tempoga, suhteliselt palju soodsamais tingimustes töölisklassile ja talupoegkonnale. Ta on huvitatud rahvaliku, demokraatliku revolutsiooni võidust.

Peale selle, rahvaliku revolutsiooni täieliku võidu korral, on proletariaadi ülesandeks neis riikides, kus ta on juba tekkinud ja astunud endise linnade „plebeilise" elemendi asemele, revolutsiooni edasine väljaarendamine, selle muutmine permanentseks revolutsiooniks, eesmärgiga võidelda sotsialismi eest.

Neil juhtudel, kus demokraatlik revolutsioon oli käimas, kuid ei suutnud võita, jäid riigivõim ja maa feodaalklasside kätte, riiklik ühinemine toimus aga mõisnike ja kodanluse ülemvõimu all. Siis arenesid töölisklass ja töötav talurahvas kahekordse rõhumise tingimustes — feodalismi pärimuste ja kapitalistliku ekspluateerimise poolt (näiteks Saksamaal).

Kodanlike ja kodanlik-demokraatlike revolutsioonide erinevus. Tuleb teha vahet kodanlike revolutsioonide vahel, kus rahvamassid ei võta kuigi märgatavalt osa kodanlik-demokraatlikust revolutsioonist ega astu välja „aktiivselt, iseseisvalt, oma majanduslike ja poliitiliste nõudmistega", ja kodanlik-demokraatlike revolutsioonide vahel. Tüübiliseks näiteks sellisest kodanlikust revolutsioonist on revolutsioon Hispaanias aastail 1820—1823, mis kandis põhiliselt sõjaväelise vandenõu ja sõjaväelise riigipöörde iseloomu.

Vastupidiselt kodanlikele revolutsioonidele, kodanlik-demokraatlikes või rahvalikes revolutsioonides (kreeka sõna „demos" tähendab rahvast), rahvamass, „... kõige sügavamad ühiskonna „alamkihid", alla surutud rõhumise ja ekspluateerimisega, tõusid iseseisvalt, vajutasid kogu revolutsiooni käigule *oma* nõud-

miste, *oma* katsete pitseri ehitada omamoodi üles uut ühiskonda purustatud vana asemele[1]".

Tüübiliseks kodanlik-demokraatliku revolutsiooni näiteks on XVIII saj. lõpu revolutsioon Prantsusmaal, „... mis võitis, tõstes määratu suuri rahvahulki feodalismi vastu ja kaitstes kolmanda seisuse huve...[2]".

Jakobiinide diktatuuri perioodil otsustati revolutsioonilisel teel agraarküsimus, loodi revolutsioonilis-demokraatlik võim.

Aastate 1789—1870 perioodil areneb ja tugevneb proletariaat klassivõitlustes. XIX saj. 30-ndate aastate organiseerimata väljaastumistest ja 1848. aasta stiihiliselt tekkinud juuni-barrikaadidest tõusis proletariaat oma partei loomiseni.

30—40-ndail aastail kujuneb Inglismaal tšartistlik parteiorganisatsioon, milles proletariaat oli veel utopistlike teooriate tugeva mõju all.

Kommunistide liidu — 1848. aasta revolutsiooni perioodi proletariaadi rahvusvahelise partei organisatsiooni — kohale asub 60-ndail aastail esimene proletariaadi rahvusvaheline partei — Internatsionaal, juhituna Marxi poolt. 1869. aastal tekib Saksamaal esimene massiline tööliste sotsiaaldemokraatlik partei. Selle perioodi lõpuks „sureb marksieelne sotsialism[3]". Proletariaat astus iseseisvale ajaloolisele teele.

Kodanlike ja proletaarsete revolutsioonide erinevus. Proletariaadi iseseisva poliitilise liikumise tekkimine avaldab suurt mõju kodanlusele. Mida iseseisvamaks, organiseeritumaks ja teadlikumaks kujuneb proletariaat, seda vähem revolutsiooniliseks muutub kodanlus, seda meelsamini läheb ta kompromissile feodaalsete klassidega. Kodanlik revolutsioon erineb põhiliselt proletaarsest. Võidukas proletaarne revolutsioon, hävitades kapitalistliku ühiskonna, ja järelikult kapitalistliku ekspluateerimise, viib klassideta sotsialistliku ühiskonna ehitamisele. Sealjuures aga isegi võidukad tundmaõpitud perioodi kodanlikud revolutsioonid puhastasid ja avasid ainult tee kodanluse valitsemisele, s. t. klassilisele, ekspluateerivale, kapitalistlikule ühiskonnale. Üksnes suur sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, hävitades klassid, hävitas igasuguse inimese kurnamise inimese poolt.

Aastate 1789—1870 perioodi peasisuks ei olnud proletaarsed, vaid kodanlik-demokraatlikud liikumised ja „pealetungid", nende hulgas kodanlik-rahvuslikud ühinemisliikumised, s. t. perioodi peasisuks oli areneva kapitalismi vabastamine tema arengut aheldavaist feodaal-absolutistlikest köidikuist.

Kõigi nende kodanlike revolutsioonide tagajärjeks oli ekspluateerimisviisi vahetamine, aga mitte selle hävitamine, mis on võimalik üksnes proletaarse revolutsiooni tagajärjel. Kodanlikud revolutsioonid tähendasid feodalismi ja absolutismi ahelaist vabastamist, kuid see vabastamine tõi rahvamassidele kapitalismi ja kodanliku demokraatia uued ahelad, asendas ühe klassivalitsuse ja ekspluateerimise kuju teise, enam proressiivsega.

---

[1] Lenin, Teosed, XXI köide, lk. 396.
[2] Stalin, Leninismi küsimused, 1935, lk. 609.
[3] Lenin, Teosed, XVI köide, lk. 332.

Maailma ajaloo uue epohhi avas Pariisi Kommuun, mis oli esimene proletaarne revolutsioon, esimene proletariaadi diktatuuri katse.

Pariisi Kommuun avas uue ajaloo lehekülje, oli esimeseks hoobiks kapitalismile. Algas „kodanluse täieliku ülemvõimu ja languse epohh[1]".

[1] Lenin, Teosed, XVIII köide, lk. 108.

Uusaja kronoloogiline tabel.

Prantsuse kodanlikust revolutsioonist Prantsuse-Preisi sõjani ja Pariisi Kommuunini (1789—1870) — kapitalismi võidu ja kindlustamise periood eesrindlikes maades.

XVIII saj. 60—70-ndad aastad	Tööstusliku murrangu algus Inglismaal.
1775—1783	Inglise Põhja-Ameerika kolooniate sõda iseseisvuse eest.
1776	Iseseisvuse deklaratsioon.
1786	Daniel Shays'i ülestõus.
1787—1789	Põhja Ameerika Ühendriikide konstitutsiooni väljatöötamine ja kinnitamine.

A. PRANTSUSE KODANLIKU REVOLUTSIOONI JA NAPOLEONI KEISRIRIIGI PERIOOD.

1787—1789	Majandusliku ja poliitilise kriisi teravnemine feodaal-absolutistlikul Prantsusmaal.
1789. a. 5. mail	Generaalstaatide avamine.
1789. a. 17. juunil	Kolmas seisus kuulutas end Rahvuskoguks.
1789. a. 14. juulil	Bastille'i vallutamine.
1789. a. 4.—11. augustil	Mõnede teise järgu feodaalkoormatiste kaotamine.
1789. a. 26. augustil	„Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon".
1791	Le Chapelier' seadus.
1792. a. 20. aprillil	Revolutsiooniliste sõdade algus Prantsusmaal.
1792. a. 10. augustil	Monarhia kukutamine (10. augusti revolutsioon).
1792. a. 20. septembril	Rahvuskonvendi avamine.
1792. a. 22. septembril	Vabariigi rajamine Prantsusmaal.
1792	„Korrespondentsühingu" asutamine Inglismaal (Thomas Hardy).
1793. a. 21. jaanuaril	Louis XVI hukkamine.
1793. a. 31. maist — 2. juunini	Žirondiini langemine. Võimu üleminek jakobiinidele.
1793. a. 17. juulil	Konvendi dekreet feodaalkoormatiste tasuta kaotamiseks.
1794. a. 27. juulil	Jakobiinide diktatuuri lõpp. Kontrrevolutsiooniline pööre (vabariigi II aasta 9. thermidor'il).
1795—1799	Direktoorium Prantsusmaal.
1796	Babeuf'i „võrdsete vandeselts".
1799. a. 9.—10. novembril	Bonaparte'i riigipööre (vabariigi VIII aasta 18.—19. brumaire'il).
1799—1804	Konsulaat.
1804—1814	Keisririik Prantsusmaal.

1805 . . . . . Lahing Austerlitzi all.
1806 . . . . . Preisi vägede purustamine Jena all.
1807 . . . . . Tilsiti rahu.
1807 . . . . . Pärisorjuse kaotamine Preisimaal. Kodanlike reformide algus.
1808 . . . . . Rahvaliku sõja algus prantsuse vallutajate vastu Hispaanias.
1812 . . . . . Napoleoni sõjakäik Venemaale ja ta vägevuse kokkuvarisemine.
1813 . . . . . Lahing Leipzigi all.
1814 . . . . . Esimene restauratsioon Prantsusmaal.
1814—1815 . . . . . Viini kongress.
1815. a. 20. märtsist — 28. juunini . . . . . Sada päeva. (Napoleoni tagasipöördumine Pariisi). — Bourbonide tagasitulek Prantsusmaale.
1815. a. 18. juunil . . . . Lahing Waterloo all.
1815—1830 . . . . . Teine restauratsioon Prantsusmaal.

B. VIINI KONGRESSIST 1848. AASTA REVOLUTSIOONINI (KAASA ARVATUD).

Suured revolutsioonilised teoreetikud ja võitlejad, proletariaadi juhid: Karl Marx (1818—1883), Friedrich Engels (1820—1895).

1819 . . . . . Tööliste tapmine Peetri väljakul Manchesteri all („Peterloo").
1830 . . . . . Juulirevolutsioon Prantsusmaal.
1830—1848 . . . . . Juulimonarhia Prantsusmaal.
1831 ja 1834 . . . . . Tööliste ülestõusud Lyonis.
1832 . . . . . Valimisreform Inglismaal.
1837—1848 . . . . . Tšartistliku liikumise peaperiood.
1844 . . . . . Sileesia kangrute ülestõus.
1846 . . . . . Teravilja-seaduste kaotamine Inglismaal.
1847 . . . . . 10-tunnise tööpäeva sisseseadmine naiste ja alaealiste jaoks Inglismaal.
1847—1852 . . . . . Kommunistide liit.
1848. a. veebruar . . . . Marxi ja Engelsi „Kommunistliku manifesti" trükis ilmumine Londonis.

1848. a. revolutsioon Prantsusmaal.

1848. a. veebruar . . . . Revolutsioon Prantsusmaal.
1848. a. 23.—26. juunil Tööliste ülestõus Pariisis (juunipäevad).
1851. a. 2. detsembril . Louis Bonaparte'i riigipööre.
1852 . . . . . Keisririigi sisseseadmine Prantsusmaal.

1848. a. revolutsioon Saksamaal.

1848. a. märts	Revolutsioonid Viinis ja Berliinis.
1848. a. 1. juunist — 1849. a. 19. maini . . .	„Neue Rheinische Zeitungi" väljaandmine.
1848. a. 5.—31. oktoobrini	Ülestõus Viinis.
1848. a. november	Preisi kogu laialisaatmine.
1849	Võitlus keisririigi konstitutsiooni eest.
1849	Ungari iseseisvuse kuulutamine ja tsaari-Venemaa interventsioon Ungaris.

1848. a. revolutsioon Itaalias.

1848. a. jaanuar	Ülestõus Sitsiilias.
1848. a. märts	Austerlaste väljaajamine Milaanost.
1848	Esimene sõda Austriaga.
1849	Teine sõda Austriaga.
1849	Rooma vabariik.

C. VIIEKÜMNENDAD JA KUUEKÜMNENDAD AASTAD.

1853—1856	Ida ehk Krimmi sõda.
1861—1865	Kodusõda Põhja-Ameerikas. Orjapidamise kaotamine.
1868—1872	„Meidži reformid" Jaapanis.

Kolooniad, koloniaalsed liikumised ja revolutsioonid.

1850—1864	Taipingide revolutsioon Hiinas.
1857—1859	Sipoide ülestõus Indias.
XIX saj. 60-ndad aastad	Feenide liikumine Iirimaal.

Itaalia taasühendamine.

1859	Itaalia ja Prantsusmaa sõda Austriaga.
1860	Talupoegade ülestõus Itaalia lõunaosas. Garibaldi „tuhande" sõjaretk ja Mõlema Sitsiilia kuningriigi vallutamine.
1861	Itaalia kuningriigi kujundamine.
1866	Veneetsia liitmine Itaalia kuningriigiga.
1870	Rooma liitmine.

Saksamaa taasühendamine.

1850	Feodaalkoormatiste vabaksostu-seadus Preisimaal.
1862	Konstitutsioonilise konflikti teravnemine ja Bismarcki võimuletulek.

1866 . . . . . Itaalia-Austria-Preisi sõda.
1866. a. 3. juulil . . . . . Lahing Sadova all.
1867 . . . . . Põhja-Saksa liidu kujundamine.
1869 . . . . . Sotsiaaldemokraatliku partei kujundamine Eisenachis.

Teine keisririik Prantsusmaal.

1854—1856 . . . . . Prantsusmaa osavõtt Krimmi sõjast.
1859 . . . . . Sõda Austria vastu.
1861—1867 . . . . . Mehhiko avantüür.
1864 . . . . . Le Chapelier' seaduse kaotamine.
1867—1868 . . . . . Teise keisririigi kriisi algus.

I Internatsionaal.

1864 . . . . . I Internatsionaali asutamine.
1866 . . . . . Genfi kongress.
1867 . . . . . „Kapitali" I köite trükis ilmumine.
1868 . . . . . Brüsseli kongress.
1869 . . . . . Baseli kongress.

Aastad 1789—1870 — kapitalismi võiduletuleku ja kindlustamise periood eesrindlikes maades.

Sisukord.

Lk.

Sissejuhatus 3

Esimene jagu.

Euroopa ja Põhja-Ameerika XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul.

1. peatükk. Euroopa enne kodanlikku revolutsiooni Prantsusmaal 6
2. „ Iseseisvussõda ja Ühendriikide loomine 14
3. „ Prantsuse XVIII saj. (1789.—1794. a.) kodanlik revolutsioon . . 21
3. „ Prantsusmaa 1794.—1815. a. 73
5. „ Inglismaa 1789.—1815. a. „Püha Rooma Keisririigi" lagunemine. Kodanlikud reformid Preisimaal 100

Teine jagu.

Viini kongressist kuni 1848. aasta revolutsioonini (kaasa arvatud).

6. peatükk. Viini kongress. Püha liit 105
7. „ Restauratsioon Prantsusmaal ja 1830. aasta Juulirevolutsioon . 112
8. „ Utoopiline sotsialism (Saint-Simon, Fourier, Owen) 115
9. „ Juulimonarhia Prantsusmaal 121
10. „ Inglismaa 1815.—1848. a. 126
11. „ Saksa Liit 1815.—1848. aastal 136
12. „ K. Marx ja Fr. Engels 143
13. „ 1848. aasta revolutsioon Prantsusmaal 154
14. „ 1848. aasta revolutsioon Saksamaal 164
15. „ 1848. aasta revolutsioon Itaalias 177

Kolmas jagu.

16. peatükk. Euroopa reaktsioon. Sõda Idas. Rumeenia ja Serbia kujundamine 186
17. „ Inglismaa ja ta kolooniad XIX sajandi 50—60-ndail aastail . . 196
18. „ Kodusõda Põhja-Ameerikas 208
19. „ Revolutsioon ja Meidži uuendused Jaapanis 222
20. „ Itaalia taasühendamine 230
21. „ Saksamaa taasühendamine 238
22. „ Teine keisririik Prantsusmaal 249
23. „ I Internatsionaal 253
24. „ Tehnika ja loodusteaduse edusammud aastail 1789—1870 . . . 269
25. „ Kodanlikud revolutsioonid ja suur proletariaadi revolutsioon . 276

Uusaja kronoloogiline tabel 281

Originaali tiitel:
А. В. Ефимов. Новая история 1789—1870. Москва 1940.

Vastutav toimetaja: V. Orav. Tõlkija: H. Pürkop. Korrektor: B. Vahi. Tehniline toimetaja: H. Treumann. Laduda antud: 20. III 1941. Trükki antud: 16. V 1941. Trükitähtede arv trükipoognas: 39.664. Trükipoognate arv: 18. Autori arvutuspoognate arv: 14,42. Kirjastuse arvutuspoognate arv: 17,86. Trükiarv: 8150 eks. Kaust: A 5. Paber: 61:86 cm 1/32. Trükikoja tellimise nr. 521. MB-4294. Trükikoda: „Punane Täht", Tallinn, Pikk tn. 54/58.

Печатано на эстонском языке.

ГИЗ Педагогическая Литература, Таллин. Типография „Пунане Тэхт", Таллин, улица Пикк 54/58.

RBL. 8.80

A-12368